

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXII/1—2

БЕОГРАД
1976

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, Бранислав МИЈА-
НОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Берислав НИКОЛИЋ,
мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ,
др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десет књига у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стјевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињавају у књиге. Издаје га и њима рукописе и прешилају Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Прешилају од 50 динара слаћи на текући рачун Института 60806-740-030-864. Цена ове свеске је 20 динара.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXII (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Белић о „Нашем језику“ и нашим задацима (Уз стогодишњицу рођења Александра Белића, оснивача и првог уредника часописа „Наш језик“) (приредила ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	3—7
Иако неопходна, ревизија норме књижевног језика треба да се врши опрезно (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	8—14
Један половично објашњен суфикс српскохрватски (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	15—17
Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	18—23
Турске позајмице неосманског порекла (др МИЛАН АДАМОВИЋ, Гетинген)	24—34
О упрошћавању сугласничких скупова <i>сѣн, зѣн, шѣн, жѣн</i> у придевским облицима (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	35—42
О промени и непроменљивости бројева	
(1) Деклинабилност и индеклинабилност бројева <i>два, три, четири</i> (ГОЈКО КРАЉЕВИЋ, Сарајево)	43—52
(2) Променљивост бројева 2—4 у штокавским говорима (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	52—56
(3) Неки подаци и ставови о променљивости бројева (припремила МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	56—63
Текућа питања језичке културе	
Речник САНУ као путоказ за правилан однос према туђицама (МИЛОСАВ ТЕШИЋ)	64—67
Старање француског радија и телевизије о језичкој култури (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	68—69
Утицај радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу (МИТАР ПЕШИКАН)	69—76
Питања и одговори (Индивидуалне речи, Писање великог слова у називима с двоструком одредбом — МИЛИЦА ВУЈАНИЋ; Герек или Гјерек, Улица Тадеуша Кошћушког или Тадеуша Кошћушка, Транскрипција пољског <i>гз</i> , Како транскрибовати руска презимена на <i>-нин</i> — ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	76—79

Х р о н и к а

Девета књига Речника САНУ (ЗОРКА ГОЛУБОВИЋ-СТАНОЈЧИЋ)	80
Научни скуп посвећен Даничићевом јубилеју у организацији САНУ и ЈАЗУ (МИЛОРАД СИМИЋ)	81—82
Дисертације са сербокроатистичком тематиком у СССР-у (МАРИЈА-НА КИРШОВА, Москва)	82—85

С п о м е н и

Берислав Николић	86—91
-------------------------------	-------

БЕЛИЋ О „НАШЕМ ЈЕЗИКУ” И НАШИМ ЗАДАЦИМА

Уз стогодишњицу рођења Александра Белића,
оснивача и првог уредника часописа „Наш језик”

„Наш програм је врло прост и разумљив: ширење у што већој мери међу претставницима нашег образованог друштва правилних погледа о нашем књижевном језику и о језику уопште; изношење сметњи његову правилноме развитуку и предлагање онога чиме би се каква неправилност или језичка погрешка могла заменили.

Да би се овај програм могао остварити, потребна је сарадња и живо интересовање за питања ове врсте нашег образованог света. Уредништво ће увек радо и примати питања својих читалаца и на њих одговарати, не би ли тако потстакло и друге да учествују у овом живом општењу уредништва са свима пријатељима нашег језика.

Исто онако као што је главни покретач овог часописа била жеља да се помогне нашим књижевницима и свима другим који траже поуке о своме матерњем језику, тако љубав према књижевном језику треба да се огледа у сваком прилогу његову. И онда када се буду износили недостаци књижевног језика каквог дела, и када се буде вршила анализа језика каквог писца или када се у тражењу правих језичких особина морадне и одбацити понешто за што је везано име кога од ауторитета наших, — то ће се вршити само са намером да се дође до истине. Зато ће се објављивати и примати прилози написани само у духу трпелјивости, помирљивости и узајамног поштовања“ (Наш језик, књ. I, с.с. 1933, стр. 2—3).

„Много се говорило о нашем књижевном језику, његову развитуку и у вези са тим о значају Вука Караџића и његова језика за данашњи књижевни језик. Када бисмо хтели једном реченицом одредити свој однос према томе, тада бисмо рекли: и данас је највећи учитељ наш у томе правцу Вук Караџић. Он треба стално да нам казује не само у чему су основне особине чистоће и правилности нашег књижевног језика, већ и да нас учи како ћемо се и даље позитивно развијати. Било би жалосно када сав-

ремено поколење не би онако разумело великог учитеља свог како заслужују принципи које је он о нашем језику изнео. Било би неразумно када бисмо сматрали да је само оно добро што се код њега налази; он то није никад тражио и према свом дубоком схватању народног и књижевног језика не би ни могао тражити. Стварно, Вук живи у оном књижевном делу у којем се књижевни језик развија у духу књижевног језика његова.

Према томе, дух књижевног језика Вукова, у којем се огледа дух народнога језика који је узет за основицу књижевног језика, и данас је основни критериј правилног књижевног језика“ (књ. I, 1933, стр. 5).

„Наш језик је врло богат речима. Истина, све речи нису још по народу покупљене, али и оно што нам је познато довољно јасно сведочи о томе. Сетимо се само, колико код различних справа и оруђа има лепих народних речи које нам могу послужити као углед како ваља градити речи, ако нам нове речи те врсте устребају. По себи се разуме да без потребе не треба градити нове речи; али има великих области знања и вештина где је потребно имати велику множину нових речи за нове предмете и појмове. И ту се у извесним случајевима, тамо где и други језици имају међународних речи, морају задржати међународни термини; али тамо где и странци имају своје називе, морамо и ми имати своје“ (књ. I, 1933, стр. 72—73).

„Ја сам рекао да и наш књижевни језик, као и сви други на свету, има своје законе и правила; али да језичка правилност његова нимало не смета слободном стварању књижевника, исто онако као што тонови скала, који су за све музичаре исти, нису ни најмање спутавали генијалне полете великих музичких талената. Сваки ће добар писац [нашем језику] . . . дати . . . знаке свога стваралаштва, обогатити га у некоме правцу. Он ће развијати његову унутрашњу и спољашњу лепоту, додајући му нове преливе у значењу и стварајући по готовим угледима — који су у њему самом као живи материјал и жива снага — нове речи и нове појмове. Њему није потребно да, тога ради, унакази, насилно поремети или повреди што у њему. Тако се ни у каквој уметности не постижу успеси од трајне вредности!“ (књ. I, 1933, стр. 193).

„Граматику се у средњој школи мора заснивати на језику, на проучавању његових особина, и оних које не добивају одмах видљиво граматичко обележје (облик) и оних који га добивају. Даље, наша се грамика мора оснивати на добром, исцрпном и свестраном познавању и проучавању нашег језика. . .

Шта је циљ предавања матерњег језика у школи? Нема никакве сумње да је циљ двојак: прво, да деца науче у школи добро да владају правилним књижевним језиком, да добију темељну

књижевну културу, како се обично вели... Други је део тога задатка да деца познају на матерњем језику језик у општите. Јер у једном језику или, боље да речем, у сваком језику — сви су језици света. Познавање језика потребно је не само ради општег образовања деце, ради разумевања стилистичких и других особина свога језика и правописа него и да би деца лако разумела граматичке особине других језика које у гимназији уче“ (књ. III, 1935, стр. 6—7).

„Три су главна пута која воде истом циљу: познавању књижевног језика, његових лепота и његових особина уопште; то је на првом месту; познавање грађења речи једног језика, познавање његове синтаксе и његове стилистике“ (књ. IV, 1936, стр. 97).

„Идеални циљ дубокога проучавања свега језичког збивања мора остати стално светиња за свакога коме је успех науке о језику драг; али то не значи да позитивни резултати лингвистике треба да остану само у плавим висинама вечитог тражења, сумњања и веровања. Томе се сама природа језика противи.

Књижевни је језик друштвена, духовна „установа“, која није без сталног развитака, а правопис је само њено спољашње обележје, њен облик. Друштво стално има посла са различним појавима њиховим. Зар је могуће да се оно у њима снађе, да их стално уређује, без знања шта они значе и каква је природа њихова? А *што* треба да покаже лингвистика. Дакле, њена веза са животом, са праксом толико је очевидна да о томе, и само после ове сасвим просте напомене, не треба ни говорити. Али и поред тога, са изнесених разлога, праве везе или блиског односа њених истина са праксом не видимо увек“ (књ. V, 1937, стр. 1).

„Више семантике! Када се у језичким питањима то рече, тј. када се рече да треба водити више рачуна о *значењима* речи и облика, то је исто као када се у другим приликама каже: „више светлости“ или „више ваздуха“: више онога што чини основне услове живота. За граматичку анализу немогуће је и један корак поћи унапред без добре семантичке анализе која иде у све појединости“ (књ. V, 1937, стр. 129).

„Језичка анализа помаже само да се оно што је у језику несвесно дато унесе као део јасно одређеног система као нешто што има нарочит циљ или нарочиту намену. Али језичка анализа, тумачење језика и језичко стварање, језички развитак — то су две потпуно засебне ствари“ (књ. V, 1937, стр. 193).

„Али данашње време доноси нам и нове задатке који су, истина, постојали и раније, али их је раније време или занемаривало или их није узимало довољно озбиљно. То је *култура* књижевног језика, како највиша култура стила и лепоте књижевног језика у свим врстама књижевних дела, тако и основна култура

сваког образованијег човека: правилност облика и синтаксе удружена са исправношћу изговора и уједначене акцентуације“ (књ. I, н. с., 1950, стр. 3).

„Када се врше нова научна језичка испитивања, треба их вршити свестрано и доводити их докраја, не остављати их на половини пута и сматрати, у исто време, да су она завршена и да се може на основу њих одмах извући закључак који се препоручује писцима за примену. Пре свега, и закључци који се износе треба да заслуже признање научне јавности, да тако речемо. Језичка испитивања, нарочито када се тичу савременог језика, морају рачунати са свима моментима који су за њих од значаја. Није језик у безваздушном простору или израз неког апстрактног система знакова језичких, он је друштвена стварност која има своју велику намену: да послужи као средство непосредног, најприснијег и најпотпунијег споразумевања међу људима. Језик томе циљу свом мора служити, са пуном свесношћу, искреношћу и честитошћу оних који га стварају. Тако и језички критичари, када износе своје мисли и поправке, морају водити рачуна о таквој природи сваке речи и сваког израза. Они не могу вређати најосновније, исправно језичко осећање својих суграђана, и онда када би им на први поглед изгледало да они имају права. Они морају и то осећање испитати, ући у његову „логику“ и видети шта оно значи. Јер оно увек нешто значи; тек после тога они могу ићи даље у својим испитивањима. Смелост је лепа особина, то је несумњиво, а за извесне ствари најлепша; али за послове ове врсте, поред знања и спремности њу мудрост с успехом побеђује“ (књ. II, н. с., 1951, стр. 73).

„Површно, нетачно и неубудљиво дате исправке — убијају углед језичкој критици и одвраћају свет од ње, нарочито ако бољи, интелигентнији читаоци нађу у своје језику или језичком осећању довољно разлога да огласе поправку као непотпуно доказану. Зато би било потребно да своју исправку критичар свестрано образложи. Циљ је чистота и лепота језика, а не безразложно цепидлачење и инћарење“ (књ. III, н. с. 1953, стр. 74).

„То су предмети испитивања који су пред нама, који траже своје људе и који траже да буду достојно приказани ...

И тако, и код нас као и другде у свету, семантичке студије, стилистичке, лексичке у ширем и ужем смислу речи, тј. и нарочито у вези са животом и социјалистичким преображајем наше земље, поред општих студија о природи и развиту нашег језика, треба да побуде у наших испитивача знатно већу пажњу неголи досада. Јер све је то само даље проучавање језика, његове природе па звале се оне грађењем речи и променом или синтаксом, проширено и удубљено. Каткада су те особине врло танане и тек у

главним потезима остварене, али ипак су оне и тада врло знатне за разумевање савременог стања нашег језика и врло карактеристичне за његов даљи развитаk. Зато се обраћамо нашим сарадницима да о овоме размисле и око тих питања приону.

Све је то наш толико прослављени језик, и све то треба *Наш језик* да прихвати оберучке. Из тога ће само понићи корист и за даљи расцвет нашег језика и за даљи развитаk наше културе“ (књ. IX, н. с. 1959, стр. 4).

(Приредила Д. Горџан-Премк)

ИАКО НЕОПХОДНА, РЕВИЗИЈА НОРМЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ТРЕБА ДА СЕ ВРШИ ОПРЕЗНО

Одвек је познато да се језик, и књижевни дакако, у своме развиту мења. Промене управо и чине његов развитак. И оне повлаче ревизију норме језика. Ми овде не мислимо, наравно, на област најподложнију променама, на речник, који се и не може нормирати, већ имамо на уму друге његове елементе: реченицу и њене делове, облике речи и гласове, штавише, у њихову саставу. Мислимо, дакле, на језичке области које регулише граматика, као наука која се бави језичком нормом, иако ни свака граматика није нормативна, наравно.

А да је измена норме пратила и да прати промене поменутих језичких средстава, ми ћемо, примера ради, указати на неке случајеве некадашњих чврстих правила у језику која то више нису јер их је језичка пракса лишила тога ранга, или су ово само делимично зато што опет језичка пракса допушта да се у одређеним случајевима могу сматрати правилима — обично не сада искључиво јединим.

Ми за ово можемо навести, поред бројних других, пример употребе тзв. словенског генитива, тј. употребу генитива у функцији — данас претежније акузатива — допуне уз одричне глаголе. А у ретким случајевима само уз глагол *немају*, рецимо, готово искључиво тај облик се сачувао. Али ни ту не једино он. А некада се и уопште само он употребљавао. И извесни су граматичари и други језички пуристи донедавно ово једино сматрали језичком нормом. То је јасно показано у књизи писца ових редака *Савремени српско-хрватски језик*, књ. II, стр. 204—207 (Београд 1974). А ово је питање лепо обрађено и у једној посебној расправи у овоме часопису¹.

Даље, предлошко-падежну везу генитива с предлогом *код* у функцији означавања завршетка радње неког глагола кретања у самом месту означеном именом у генитиву многи граматичари и дан-дањи сматрају недопуштеном, и стално истичу да је ту у добром књижевном језику нужно употребљавати једино предлог *к* с обликом датива, односно сам овај облик, али не никако

¹ Д. Гортан-Премк, *Падеж објекта у негитивним реченицама*. Наш језик н.с. XII (1962), стр. 130 и даље.

и генитив с предлогом *код*. Дакле, *Мајка одлази к њима скрхана*, а не: *Мајка одлази код њих скрхана*, како стоји код писца (Ива Андрића у његову тексту) и како употребљава већина других књижевника из свих наших културних средина. А могло би се рећи да многи од њих и неће употребити ону једину од бројних граматичара признату одредбеницу, већ искључиво ову коју граматичари-догматичари и бројни други језички пуристи сматрају погрешном. Ипак ових последњих све мање има после образложеног разлагања Б. Милановића² и његових пробраних примера: из народних умотворина В. Караџића, из П. М. Ненадовића, С. М. Љубише, П. П. Његоша, М. Миљанова, као и из језика скоро свих писаца источних области наших и из листова културних центара тих области (исп. стр. 230—233 и 234—238), нарочито допуњених примерима из језика писаца осталих регија, који су дати у књизи потписаног *Савремени српскохрватски језик* II, стр. 305—306 (Београд 1974). И — иако не можемо рећи да је та недавно откривена употреба ове везе у означеној функцији ону прву истисла из употребе, она је у норми нашег књижевног језика свакако широко осовојила своје место.

А још је шире у ту норму ушла употреба присвојне зависно-упитне заменице *чији* потискивањем облика генитива, такође присвојног, и опет зависно-упитне заменице *која* (*којеја*), *које*, *којих* уз имена појмова којима се означава припадање. Наш знаменити граматичар Т. Маретић, бар у време расправљања тога питања у својој Граматици, превидео је неке случајеве шире употребе заменице *чији* у Вукову и Даничићеву језику, па је стекао утисак да се код њих у означеној служби *чији* врло ограничено употребљава, само за означавање припадања поједином мушком лицу, а да у свим другим случајевима ту службу врши искључиво генитив одговарајућег рода и броја заменице *који*. Иако је Маретић код писаца чији језик му је, поред Вукова и Даничићева, служио као грађа за његову Граматику, налазио примера (таквих он није нашао једино у Вукову личном језику, а врло мало и код Даничића) који противурече његову доста крутом правилу — ауторитет знаменитог граматичара наметао је другим граматичарима, боље да кажемо писцима школских књига, да се још круће држе тога правила.

Наш часопис, који је у расправљању сличних питања ишао за развиком језика и водио рачуна о стању у које је тај развик доспео (који принцип по својој намени никада не треба да напушта), посветио је овоме питању раније два чланка — један у књ. I (1933), а други у књ. III н. с. (1952). И неопорециво је утврдио да се такво правило не може одржати. Није, разуме се, ни у првом ни у другом чланку заузео ни став да оспори карактер особине књижевног језика

² Б. Милановић, *Ујошреба предлога ког (с генитивом) уз глаголе крећања*. Наш језик н. с. IX (1959), стр. 227—242.

употреби облика генитива заменице *који* за означавање припадања појму уз чије име стоји, без обзира на то да ли се односи на мушки или било који други род, на једину или множину и без обзира на питање да ли се тиче живог бића или предмета. И с пуно је оправдања, у другом поменутом чланку (Наш језик књ. III н.с., 97) речено „несумњиво да је у служби о којој говоримо данас неупоредиво чешћа употреба заменице *чији*“. Ово је нарочито јасно показано и потврђено бројним примерима из језика најпознатијих наших савремених писаца свих културних центара, како у томе чланку тако и у нашој *Синтакси*³. И данас више ни у овоме питању није језичка норма само оно што је њом раније сматрано.

Нарочито натегнута и, да кажемо насилна, настојања да се у име потребе стварања језичких правила врше некаква граматичка уопштавања, не могу скренути развитак језика који из природе његове произилази. Ово ћемо показати указивањем на случајеве јављања извесних предлога са *a* на крају и без тога гласа (*c* и *ca*, *k* и *ka*, *niz* и *niza*, *uz* и *uza*, *nad* и *nađa*, *ipred* и *ipreda*) (сл.). Уопштено се може рећи да јављање предлога у облику са *a* (које је посебног порекла — некадашње *ъ*) зависи од тога да ли наредна реч почиње одређеном групом сугласника, истим или сродним сугласником који јој претходи, у коме случају се предлог јавља са *a*, а иначе је без самогласника на крају. У средишту појаве несумњиво стоји та чињеница. Али стање у језику не допушта да се она узме за опште правило. И Т. Маретић је изванредно тачно рекао: „За приједлоге који на крају имају консонант, нема сталних правила кад њихово *ъ*, што су га некад имали, ишчезава, кад ли прелази у *a* при састављању с глаголима и другим ријечма у једну цјелину.“ Али се то односи на префиксе, а не на предлоге. А у даљем излагању и давању примера за праве предлоге поред добро одабраних потврда одређених дефиниција, даје и материјала који су могли довести до погрешних закључака. И довели су доиста. Нарочито његов закључак донет на стр. 43. и 44. књиге, који гласи: „У два случаја мора *c* прелазити у *ca*: „испред инструментала *мноm*, дакле, само *са мноm*, никад *с мноm*,“ што је апсолутно тачно, и „2. *c*, *ш*, *з*, *ж* на пр. *са сесџром*, *са шесџим*, *са зеленџа*, *са жене*.“ Маретић и ово тврди иако у продужењу каже: „Насупрот овоме другоме правилу Вук и Даничић врло ријетко пишу *c*: *с ширине*, *с Шафарика*, *с сџрашним*, *с жуџанима*. Ти се примјери поради своје ријеткости могу управо држати за погрешке“⁴.

И писци школских граматика су се поводили за великим граматичарем и сви од реда давали чврста правила за оно што је овај

³ В. Савремени српскохрватски језик II (Београд 1974), стр. 714.

⁴ Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, II izdanje (Zagreb 1931), стр. 42.

као такво означио. А јављало се још бранилаца таквих правила. Поред осталих и Ј. Табак у загребачком *Језику*⁵. Он је ту у помоћ за своје догматско схватање узео и неке стајаће изразе. Па ипак се ово не може прихватити као тачно јер таквих „изузетака“ не налазимо само код Вука и Даничића већ и код других писаца, поготову најновијих, и то много више. Ко жели да се у ово увери биће довољно да погледа и само оно што је дато у *Савременом српскохрватском језику I* потписаног (стр. 146—148). А с овим се питањем потребно и детаљније упознати, поготову када се зна да је било покушаја да се још стриктније, а безразложније, укалупе правила о искључивој употреби предлога *с* у једним а предлога *са* у другим случајевима. Зато ћемо ми овде упутити на преглед и неких посебних расправа,⁶ као и на примере с предлогом *кроз*, без самогласника *а* на крају испред речи са завршним сугласником предлога или њему којим сличним, у реченицама наведеним у нашој Синтакси, дакле нетраженим нарочито, већ код више писаца случајно забележеним.

У језику ипак има и знатно измењених појава које граматичаре, па ни недогматичаре, још не наводе на измену граматичке нормe језика у вези с њима. Једна од таквих појава, између осталих других, јесте и већ скоро уопштена употреба облика за једнину глагола *бићи* и у свим лицима множине, значи употреба облика који је већ одавно уједначен за два лица једнине и 3. л. множине (у аористу, рецимо: *би(х)*, *би*, *би* и *би*) — врло широко се употребљава и за 1. и 2. л. множине (*ми би*, место — *бисмо* и *ви би*, место — *бисте*). Може се рећи да је у скоро свих слојева нашега друштва (мислимо онога што говори српскохрватским језиком) и у свим културним центрима нашим у језичкој пракси скоро потпуно извршено ово уједначавање. Ми смо то, као и услове под којима је дошло до овог уједначавања, изложили укратко у својој књизи *Савремени српскохрватски језик I*, стр. 353 (Београд, 1970). А опширније смо о томе питању говорили у својој расправи: *Однос грамаиичара према норми књижевног језика*⁷. И кога интересује ово питање, с њиме ће се тамо ближе упознати, а овде га износимо као пример, различит од свих овде пре наведених, где је у језичкој

⁵ В. чланак: *Prijedlog s i njegovi likovi sa i su*. *Језик* III/3 (Zagreb 1955).

⁶ На расправу А. Белића у Јужнословенском филологу VIII (1928—29) — *О писању с и са у нашем језику* (стр. 142—145), на Ж. Станојчића, *О двојаким облику предлога у секвенци с|са+иједесни облик*. *Наш језик* н. с. XV/5 (1966), стр. 257—287, као и на своју расправу: *Употреба неких предлога са а на крају и без њега*. *Наш језик* н. с. XVII/1—2 (1968), стр. 1—9 и на један одломак из друге своје расправе (Наш језик н. с. XIV, стр. 215—216), одн. на књигу *Савремени српскохрватски језик II* (Београд 1974), стр. 398—404.

⁷ У Споменици у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности. Посебна издања САНУ CCCLXXVII, 26, (Београд 1964), стр. 197—209.

пракси дошло до врло широке промене једног, односно два језичка знака, али не, како бисмо очекивали и до промене одговарајуће књижевнојезичке норме. И рекли смо да је отпор нормалном току ствари, а наиме праћењу уобичајене језичке промене општијег карактера променом књижевнојезичке норме, ту учинила чврста књижевнојезичка традиција. Књижевници, наиме, иако и они у обичном животу у своме свакодневном језику, као и остали суграђани, употребљавају уопштене облике, при писању их једноставно замењују традиционалним, граматички још једино исправним књижевним облицима — *бисмо* и *бисте*. То исто углавном чине и новинари, мада они више подлежу навикама говорне праксе. Граматичари, природно, при састављању језичких приручника полазе од оног у првом реду што налазе у језику књижевника. И сасвим је природно што ниједан од њих није дошао на идеју да у српскохрватском језику прихвати било што друго осим онога што је претежније у језику писаца.

Овоме можемо додати да је сад означени став књижевника најчешћи у области облика језика, мислимо облика променљивих речи. Облици промене једног типа речи и њихово јављање у двојакном лику у језичкој пракси и став граматичара према њима нас су и навели на писање овога чланка. То је промена двосложних властитих имена м.р. на *-е*, типа: *Миле, Раге, Сишице, Вуле, Јуре . . .*

Мало ће коме бити непознато да се та имена врло широко у говорном језику и широких слојева народа, па често и у језику најобразованијих чланова друштва, употребљавају с облицима промене именица средњег рода типа: *гејше, гејшеџа, гејшеџу; кубе, кубеџа* и сл. А таква ширина језичке праксе намеће их све чешће језику културне комуникације, на првоме месту језику дневне штампе, а чује се и са усмених културних трибина, нарочито у нашој средини. Ипак употребу појединих облика ових именица с том променом најсигурније можемо потврдити примерима из дневне штампе, где у неколико узастопних бројева једног угледног београдског листа читамо:

Расирављање је йочело йредавањима Рагомира Лукића и Си и џе џа Шувара, па новеле Миле џа Вуксановића, али у истом листу и од истог или бар приближног датума: . . . у йраињи Јуре Билића и . . . Поред прва два облика с проширеним бројем слогова у зависним падежима, наведосмо и трећи у облику књижевног језика, — сасвим природно, дакако, иако је и ту могао бити облик као у прва два примера. Природно, кажемо, јер је то облик од свих граматичара досад признаван као једино исправан.

Ми се не можемо и за ово послужити примерима из језика писаца, јер би нам вероватно требало прочитати неколико књига док бисмо нашли потврде за промену ових имена по деклинацији

именица средњег рода с неједнаким бројем слогова, мада допуштамо да их има, али не ни изблиза у оном броју у коме се употребљавају с променом осталих властитих имена м. рода. У једној смо прилици имали потребу да се обратимо већем броју људи од књиге, скупу од преко стотину или можда близу и 200 средњошколских професора књижевности и језика, на једном свом предавању у Нишу, и у разговорима које смо о више питања језика водили с њима. Ја сам захтевао да ми неко од њих покаже бар једног писца који тако употребљава ова имена. И нико, ни сам покретач овога питања, није био у стању да ми наведе макар један такав случај. А ја бих се и могао сложити с њим да таквих вероватно има. Али ово није довољно само рећи, него треба и потврдити. А такве нам потврде недостају. И поред тога, ширина употребе у свим слојевима народа, нарочито у источним областима нашега језика, није неоправдано једног колегу навела да ми постави питање зашто у својим књигама за средњу школу и универзитет нисам допустио бар као могућност да такве облике не би требало сматрати неправилним, за какве их граматичари проглашавају⁸. Ја сам колеги признао да његово питање није без основа, иако ја нисам истог мишљења с њим. Он једноставно мисли да су такви ови облици својом ширином употребе освојили право за добивање ранга књижевнојезичке особине. Ми допуштамо да би они то право могли освојити у догледно време. Али до данас ипак нису, прво зато што се у томе облику не употребљавају упадљиво код одређеног броја писаца, што ни у језику културне комуникације осим књижевности у културним срединама свих области српскохрватског (одн. хрватскосрпског) језика нису узеле ширег маха. А само неки културни центри нису могли освојити то право за језик у целини. И јасно је зашто нису. Па свакако зато што читава централна област наших говора, она која лежи у основици књижевног језика, не зна за облике те промене, већ су тамо једнаки с облицима осталих властитих имена м. рода. Такви су они дати и код В. Караџића у његову Рјечнику. А та се област протеже са југозапада и запада све до планине Рудника у Србији, и према ономе како сам се сам уверио крећући се у тој области. Занимљиво је да ће за извесног колегу (Ж. Станојчића) познатог много више с његовим надимком *Циле* у Београду сви питати — *Да ли с'ће вигели Ц и л е њ а?* Ту једино од оца колеге Станојчића, рођеног у Брусници крај Горњег Милановца, чујемо да каже — *Пишао сам Цила и Рекао сам Цилу*. У сад цитираном Језичном савјетнику с граматиком, намењеном првенствено западним културним центрима, читамо: „У неким штокавским говорима (посебно у кајкавском дијалекту) такви се хипокористици деклинирају и као неједнакосложне именице (*Миле*

⁸ Исп. поред осталих загребачки колектив писаца *Jezičnog savjetnika* с др С. Павешинем као уредником, стр. 343.

— *Милеџа, Цуле — Цулеџа, Маџо — Маџеџа*), што је неправилно у књижевном језику.“ А познато је да се и лично врло обично име *Мане* често деклинира: *Манеџа, Манеџу, Манеџом*, као уосталом и друга овоме сродна имена и надимци. Али у врло широкој штокавској области на тој страни имамо промену тих имена као у В. Караџића, ону дакле која је сматрана за књижевнојезичку норму. И када све речено сумирамо, нама је јасно да ће се тешко наћи који граматичар који ће се заложити за ту норму у корист ових имена неједнакосложне промене именица средњег рода, и поред све стихијности с којом се она јавља у многим народним говорима с културним центрима, посебно источне говорне области српскохрватског језика. Ми зато сматрамо да би и средства културне комуникације, међу њима и дневни листови, требало да о овоме воде рачуна и да би и у наведеним примерима боље било рећи: *предавањима Р. Л. и Сџије* (него *Сџијеџа*) *Шувара* и *йоезија Мила* (него *Милеџа*) *Вуксановића*.

Што напредо са овим стоји: *из изјава Сџанеџа Доланца и Њеџошева наџрада додељена је Блажеџу Конеском* — ни у текстовима на српскохрватском језику ништа друго не бисмо могли ни очекивати, јер и у томе тексту ова имена задржавају деклинацију својих језика — прво од њих словеначког, а друго македонског, будући да се страна имена у нашем језику дају у облику оригинала.

М. Сџевановић

ЈЕДАН ПОЛОВИЧНО ОБЈАШЊЕН СУФИКС СРПСКОХРВАТСКИ

То је суфикс *ac* — Скок вели искључиво штокавски (а ми до-
дајемо: и типично народни и фамилијарни) у образовањима типа:
Būrāc — nomen proprium, *glūhāc* — homo surdus, *gōlāc* — miles
utroneus, *pūhāc* — glis, *srdāc* — capreolus, *crvëndāc* — mottacila
rubecula, *zelēmbāc* — lacerta viridis (Д а н и ч и ћ, Основе 229—230,
Miklosich, Stammbildungslehre 187, sub ašть).

Једни држе да је *-ac* наш суфикс, и изводе га из *atiō*. Тако,
на пример, Vo n d r á k, Vergleichende Grammatik² I 597 и Б е л и ћ,
Наука о грађењу речи 123. Други — да је он грчки суфикс — антро-
понимски и деминутивни *-aki* < *akēs*, и изводе га из њега. Тако,
на пример, Skok, Etimologijski rječnik I 7 и Vaillant, La
formation des noms 524.

Ко је у праву?

Делимично — и једни и други. У примерима *Dimitrać*, *Nikolać*,
Janać (Н о в а к о в и ћ, Српски поменици), *-ac* ће бити свакако
грчке провенијенције. Али у В у к о в и м примерима не мора
бити — бар у свима — тога порекла. Ту је могао постати и на други
начин. Да покажемо — који.

Прво, Вуково лично име *Burać* — које је Даничић у Рјечнику
(I 739) оставио необјашњено — не може се одвојити од средњо-
вековног хипокористика (попъ) *Burja* у дечанској хрисовуљи (I, 23).
Оба су та имена — у основи — хипокористици од *Budislavъ*, *Bu-
dimirъ* (исп. покрајинске надимке — хипокористике: *Muro* < *Muti-
mirъ*, *Turo* < *Tugomirъ*, *Joro* < *Jovan*, *Toro* < *Tolislavъ*, *Baro* < *Vaji-
slavъ*, *Puro* < *Punošъ*, *Puniša*, *Putislavъ*), само је прво примарни
хипокористик проширен суфиксом сугласником *ć*, а друго секун-
дарни хипокористик изведен од хипокористика — деривата
Burjanъ < *Bura* + *janъ* (где је *-janъ* перинтегрисано из односа *Bra-
janъ* : *Bra-tislavъ*).

И друго, у средњовековним текстовима — турским катастрима
(Ш а б а н о в и ћ, Турски извори за историју Београда I, 1) —
налазимо и досад незапажена имена (хипокористике) на *-oć*: *Dragoć*,
Vukoć, *Mihoć* (поред *Radać*, *Vukać*, *Milać*, *Dobrać*).

Како год окренемо, ти су хипокористици, типа *Vukoć*, могли постати само на један начин: додавањем хипокористичнога *ć* — из категорије *Mić* (<Miloslavъ), *Beć* (<Berislavъ), *Vlač* (<Vladislavъ) — готовим хипокористцима *Drago*, *Vuko*, *Miho*.

Излази — као несумњиво — хипокористици типа *Burać*, *Vukoć* постали су секундарним дометањем хипокористичнога *ć* готовим и класичним хипокористцима типа *Bura*, *Vuko*.

Наравно, језик није стао на томе. Путем перинтеграције — вечито активне — код имена *Burać*, *Vukoć* издвојени су — из односа *Burać* : *Bur*, *Burjan*, *Buraš*, *Burađ*, *Buran*, *Bura*, *Buren* и *Vukoć* : *Vuk*, *Vukoje*, *Vuksan*, *Vukoslavъ* — суфикси *-ać* и *-oć* (исп. *Kosanoć* < *Kosan* + *oć* у повељи кнеза Лазара Раваници из 1381 — MS 199), који су брзо прешли оквира антропонимијске употребе и почели се преносити и на апелативе хипокористичкога лика. Тако смо добили (да останемо на Вуковим примерима): од *lipso*, *lipsa* (: *lipsonja*) — *lipsać*, од *glúho*, *glúha* (: *gluhonja*) — *glúhāć*, од *púha*, *púha* (хипокористик од *puh*) — *púhāć*, од *góla*, *gólo* (: *golonja*) — *gólāć*.

Образовања *srndać*, *crvendać*, *zelembać* нису нарочито јасна — по своме основном суфиксу. Ми их објашњавамо овако.

srndać — то је изведеница од придева *srnъ*, *-a*, *-o* (сачуваног у топониму *Sřndō*, Црна Гора) проширенога основним суфиксом — апелативним и антропонимским (исп. наша средњовековна имена *Borde* < *Bor-d-e* < *Borislavъ*, *Ražda* < *Raš-d-a* < *Radoslavъ*, *Perdo* < *Per-d-o* < *Petar*, *Bojdan* < *Boj-d-a-n* < *Bogoslavъ*, *Boždin* < *Bož-d-in* < *Božidarъ*, *Čardo* < *Čar-d-o* < *Časlavъ*, *Đurdo* < *Đur-d-o* < *Đuro*) — *ъd* > *d*. Имали смо, према томе, хипокористик — апелатив *srnda*, *srndo*, коме је дометнуто антропонимско хипокористичко *-ać*. *crvendać* је постао на исти начин: од придева *crvenъ*, *-a*, *-o* помоћу суфикса (*ъ*)*d* и дометањем антропонимскога *-ać*.

zelenbać је нешто друго. Он је своје основно *-ba* добио преко антропонимâ. Исп. помен *rgorgrium Zělēn*, ген. *Zělēna* у Црној Гори, поред кога је постојао — или могао постојати — и облик *Zelenba* (< *Zelen-ъba*), као што показују наша средњовековна имена типа *Radoba* < *Rado* + *ba*, *Radbalj* < *Rad* + *ba* + *alj*, *Đurban* < *Đur* + *ba* + *anъ* итд. *zelenbać* је, према томе, постао ширењем суфикса *-ba* (< *ъba*) из антропонима на апелативе. Наравно, првобитном *zēlēnba* (> *zelemba*) и овде је дометнуто антропонимско хипокористичко *-ać*.

Акценатске прилике код речи на *-ać* не уносе ни најмању сумњу у наше објашњење. Прво, познато је — код хипокористика свака деривација мења акценат основних речи. Друго, није овде искључен ни наклон ове категорије на *ić* — категорију: *Mārkīć*, *Jānkīć*, *pōpīć*,

b̀zić. И треће, за имена на *-oć* ни онако не знамо како су се изговарала.

И тако, наш суфикс *-ać* може бити и грчкога порекла (<*aki*) — такав је у свима грчким именима која су (с деминутивним ликом на *aki*) ушла у наше источне дијалекте; и нашега порекла — такав може бити у свима нашим именима (и речима) у којима је добијен дометањем елемента *ć* личним хипокористцима на *a* respective ширењем перинтегрисанога *-ać*.

Радолав Бошковић

ПРИЛОГ НОРМИРАЊУ РИЈЕЧИ ОРИЈЕНТАЛНОГ ПОРИЈЕКЛА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Језичка норма је једно од питања која вјечито прате један живи језик, поготово језик чија писана ријеч почива на његовој фонетској структури : проблем је како ускладити резултате језичких промјена, које су константне и свеобухватне, са, донекле, устаљеним принципима ортографије. Јер, и то се зна, ни један језик, ма како да је његова граматика прожета особинама народних говора и ма како да његови граматичари желе да одрже нераскидивом ту везу — везу писане ријечи са њеним говорним обликом, ни један језик, да поновимо, не може у потпуности ускладити своју писану ријеч са њеном говорном варијантом. Писана ријеч, од онога часа када добије своје графичко обликовање, од момента када се један скуп фонема стави на хартију или неки други материјал за писање, престаје да живи, престаје да доживљава промјене којима су изложене ријечи говорног језика. Другачије речено, писана ријеч задржава своју форму онаквом какву је добила у моменту када је та ријеч написана. Говорна ријеч, опет, потпуно је слободна и као таква вјечито је изложена неким промјенама које могу бити мање или више уочљиве, поготово органом слуха. Отуда и вјечити раскорак који постоји између ових двају видова језичког остваривања, видова језичког изражавања. Отуда, уз то, нехармоничност која постоји између историјске и синхронијске граматике, и то не само у фонетици, јер измјене у гласовном систему дају повода и за измјене у другим областима језичке структуре.

Оно што вриједи за властито језичко благо, вриједи, добрим дијелом, и за ријечи које, посредно или непосредно, примамо из других језика. Овај посљедњи проблем, чини нам се, данас је нарочито постао актуелан, што има и своје оправдање: све шире и интензивније везе између наше земље и других земаља, све чешће и бројније посјете наших људи страним земљама, све активнији односи и бројније размјене на пољу културне дјелатности. Због свега тога је сасвим разумљиво што нам се данас поставља као врло актуелан проблем транскрипције, а у вези са њом и транслитерације ријечи оријенталног поријекла, поготово личних имена. Овај проблем је не само актуелан него и доста компликован. И то због више разлога:

a) различити су језици, из арапске породице језика, из којих се преузимају таква имена, што значи да њихова фонетска форма не мора бити, а често и није, увијек идентична;

b) различити су извори из којих, или путем којих, та имена доспијевају на наше језичко подручје;

c) различита је професионална обученост, лингвистичка спрема оних који нам нуде таква имена, који нас упознају са њиховом и писаном и говорном формом;

d) различит је однос према нашој језичкој традицији, према именима таквог постања која дуже вјекова живе на нашем језичком тлу и која су, вољно или невољно, увијек присутна када у наше дане преузимамо неко такво име из живих арапских језика.

Мислим да је врло добро, и корисно, што се на страницама Нашега језика повела дискусија о овом проблему. За сваку је похвалу (а то је и њихов задатак) што су се у ова расправљања укључили и наши оријенталисти. Њихова помоћ је овдје не само добродошла, него и нужна. Без њихових савјета наши језички стручњаци могли би понекад и да нешто превиде, или да уопште оно што није за уопштавање. Треба очекивати да ће оваква сарадња уродити плодом и да ће се искристалисати један став који може имати тежину стандардне норме када су у питању ријечи које се данас преузимају из оријенталних језика, првенствено из арапских језика. Наравно, оно што вриједи за арапску писану норму никако не обавезује наше нормативе да то усвоје: сваки језик има своје норме које се могу, али не морају, слагати са нормом неког другог језика. Али би било врло корисно ако бисмо успјели на овом послу удружити снаге и настојати да се дође до јединственог рјешења. Као прилог тим настојањима нека буду и ријечи које слиједе.

Међу ријечима оријенталног поријекла, код нас познатих као „турцизми“, разликујемо оне које су у ранијим вјековима ушле у наш језик и оне које у наше вријеме добијају право грађанства у нашем језику.

Међу оним првим, које су прије више вјекова постале саставни дио наших изражајних средстава, имамо различитих врста ријечи, оне су поодавно попримиле наше фонетско рухо и, као такве, ушле у наше језичке нормативе. Али и ту има недосљедности, чак и у нашим ортографским нормативима, у правописима (лично име и ту има посебан положај, према томе захтијева и посебно обраложење).

Ја ћу овдје, из врло широког круга питања фонетске природе са којима се сусрећемо при употреби наших „турцизама“, узети у разматрање само једно, а то је: судбина задњонепчаних оклузива када се нају испред вокала предњег реда у таквим ријечима. То су примјери типа: *шећер, ћилиџ, ћерган, јениђја*.

На нашем језичком тлу, узимам у обзир само његово штокавско дијалекатско подручје, секвенце: *ке, ки, је, ју* у ријечима преузетим из турског језика немају исте фонетске ликове. У штокавским говорима, тј. оним који поред *шишо-шиша* имају и сугласничке групе *ши* и *жс* у примјерима као: *џришић, мождани*, по правилу све такве групе, тј. *ке, ки, је, ју* у ријечима оријенталног поријекла, доживјеле су измјену оклузива у палаталне африкате. Отуда у тим говорима, скоро без изузетка, *шећер*, и све друге ријечи са овом у основи, затим: *ћилић, ћеса, ићинџија, сирће(и)*; као и *лећен, серћен, ћерган, ћевћир, ћериз, ћердек, јећуја, зенћил, ленћер* и сл. У шћакавским говорима, који чине саставни дио наше штокавштине — и историјски и синхронијски гледано, чешће имамо у таквим ријечима неизмијењене задњонепчане оклузиве и очуване секвенце: *ке, ки, је, ју*: *шекер, кешке, кеса, кесџен, килим, кишири, икинџија; лејен/љејен, јерган, серјен, ленјер*.

Наши ортографски нормативи, који полазе од структуре оних првих говора, типично штокавских, на чијој граматичкој структури и почива наша језичка норма, нису досљедни када је у питању овај проблем. Тако у Правопису из 1960. имамо само: *бећар, шећер, ћаба, ћебе, ћилим, ћевај*. У рјечничком дијелу Правописа опет, *s. v.* *ћеса* читамо „не него *кеса*“, а *ћесим* и *кесим* се дају као равноправни облици, уз то само једну фонетску форму имају још и: *ћешен, ћешке, ћефил, ћилер, ћилим, ћилић*, а: *кићаб* и *ћићай*, али је само: *кесџенић, кесџенџија*, као и *лејен* (*s. v.* *лећен* стоји „не него *лејен*“), односно: *ћерган* и *јенћуја*.

Исто стање налазимо и у правописном приручнику сарајевског ауторског колектива.

Као што видимо, наши ортографски нормативи нису досљедни у начину који примјењују при прихватању оваких ријечи. У једном случају они су ишли за општештокавским ликовима тих ријечи и прихватили су их са измијењеним оклузивима, *шећер, ћилим, лећен, јенћуја*, што је добро, и што је у духу фонетике најпрогресивнијих што-говора; у другом случају напустили су такав начин преузимања „турцизама“ и прихватили су облике са неизмијењеним оклузивима: *кеса, кесџен* или су дозволили двојне ликове: *кесим* и *ћесим, кићаб* и *ћићай* (боље: *ћићаб*). За овакво двојство, чини ми се, нема убједљивих разлога. Ако имамо *шећер* и *ћилим*, зашто би нам сметали ликови *ћеса* и *ћесџен*; ако прихватамо *ћерган*, зашто би нам сметао *ленћер*. Сазнање да је и Вук понегдје дао предност облицима са неизмијењеним оклузивима (уп. код Вука: *кеса, кесџија, кесим, кесџен*, а *ћеса, ћешке* се упућују на облике са *ке*; али. Вук има *лећен, das Waschbecken, pelvis*, а леген се и не наводи у Рјечнику од 1818, у Рјечнику из 1852. *лејен* се упућује на *лећен* гдје се даје и примјер из народне пјесме: Не пије га чим се вино пије, Већ *лећеном* од дванаест ока. Значи, Вук је у овом случају

предност дао облику са извршеном измјеном у секвенци *ie*) нас данас никако не обавезује да те ликове прихватимо и као једино добре и књижевно ваљане. Додајмо уз ово да облици са *ke*, *ie* никако не звуче „господскије“ од оних са *he*, *he*. Истина, први су архaicнији од других и, ако бисмо ишли за Маретићем, када су старији, они су правилнији и имају више права да уђу у књижевни језик, (Граматика и стилистика, 1931, стр. 11), али тога принципа није се ни Маретић могао досљедно придржавати, јер је и њему морало бити познато да у нашим народним говорима, и не на малом пространству наше језичке територије, има подоста особина које вуку коријење из наше старине, па, ипак, таквим особинама ни он није признавао књижевну вриједност.

Друго је питање откуда овакве неподударности између шћавских и штокавских говора. Ја о томе опширније говорим у раду о западнобосанским икавскошћавским говорима (Босанско-херцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975, стр. 257—260). Овдје могу само истаћи да узрочнике овој неједнакости треба тражити и у екстралингвистичким моментима. Херцеговачки говори су овдје ишли скоро досљедно за супституцијом, као што се то дешавало и у ранијим периодима развитака нашега језика (в. Наш језик XVI, стр. 136), секвенце састављене од једнога оклузива и вокала предњег реда доживљавале су измјену оклузива. Ако данас и у тим говорима наиђемо на неизмјењене оклузиве у таквим примјерима, то ће бити новија појава. Истина, и ту треба двојити ријечи које чине саставни дио општенародног језичког блага и ријечи које могу бити чисто религиозног карактера. У овим посљедњим могу се јавити и неизмијењени задњонепчани оклузиви: *киџаб*, *икинџија*, али и они напореда са *ћитаб*, *ићиндија*; тако и Мека : Мећа.

Као што се из предњег да закључити, двојство које се јавља у наведеним примјерима има своју дијалекатску подлогу. Али је за нашу стандардну норму, чини ми се, пресудно оно што се јавља у говорима који се и иначе сматрају ужом основицом нашег књижевног језика. Ако бисмо ишли за тим ставом, требало би да се у наше ортографске нормативе унесу не само *шећер*, *ћилић*, *ћебе* и сл. као ваљани за књижевну употребу, него и *ћеса*, *ленћер*, *лећен* и сл. То би било у духу фонетике новоштокавских говора. Друго је питање да ли смо ми данас у стању да овај принцип досљедно реализујемо. Урбани израз прихватио је овдје облике са *ke*, *ie*. Н. Родић је у свом прилогу (Наш језик, књ. XXI, св. 4—5) дао доста материјала о овим проблемима. Истина, он је полазио само од Шкаљићевог Рјечника турцизама, али је и то било довољно да се сагледа право стање. Када се сав тај материјал сагледа у свјетлости дијалекатске грађе, ситуација нам постаје много јаснија. Понављам: било би сасвим у духу фонетике новоштокавских говора да усвојимо секвенце *he* и *he* умјесто изворних *ke* и *ie*, и досљедно. Устаљена

пракса би, можда, дала отпор таквом захтјеву. Због тога нам за сада не преостаје ништа друго него да *куйујемо шећер у кеси и гржимо лејене у серђенима*.

Посебно је питање у овој проблематици како поступати са властитим именицама, првенствено са личним именима. Наша пракса ту нема неких одређених узуса. Због тога нам се и дешава да исто име читамо у неколико различитих варијанти. Познати су нам и узрочници тој појави. О њима је било говора и у излагањима. Д. Танасковића, М. Пешикана и Н. Родића. Несумњиво је тачно да наша традиција нас никако не обавезује да јој се у свему данас приклањамо, али, истини за вољу, та традиција је у многим појединостима давала срећнија рјешења од оних која су нам наметнута путем средстава масовне информације. Не треба изгубити из вида ни чињеницу да је традиција заснована на језичком осјећању ширег друштвеног круга, да почива на говорној варијанти, дакле, на чисто фонетским принципима, и да у потпуности одражава начела на којима почива наша ортографска норма. Оно што нам се данас нуди у средствима масовне информације, а што потиче са арапског језичког подручја, не само што не води рачуна о постојећој традицији, него, уз то, не води бриге ни о принципима који вриједу у нашем начину преузимања ријечи из страних језика. Познато је, и не од јуче, да су сва лична имена која су нам се у послеријатном периоду понудила са арапског језичког подручја, дошла посредним путем до нас, преко енглеског и француског језика. И, сасвим разумљиво, дошла су нам у знатно измијењеном облику, јер су на путу од језика даваоца до нас већ била изложена једној деформацији. Језички стручњаци, на жалост, нису увијек стизали да на вријеме реагују. А када се неко име прихвати у једној фонетској форми, тешко је ту било шта касније мијењати. Отуда данас ми знамо за *Наиба*, *Асага*, *Сагаиша*, *Сиага* и сл. Велико је питање, понављам: велико је питање да ли је понуђено рјешење најбоље. Ја се слажем са мишљењем да не треба страна лична имена преводити и од *Шарла* стварати *Карла* а од *Виолеше* стварати *Љубишу*. То је у реду. Али не видим разлоге зашто је потребно једно име примати према његовој писаној варијанти, и то донекле деформисаној, а не према његовој говорној варијанти за коју постоји идентично име у нашем језику, не видим разлога зашто је боље *Асаг* него *Есаг*, *Анвар* боље него *Енвер*, *Гамал* него *Цемал*, *Сиаг* него *Сеаг*. Ја могу прихватити објашњење да су та имена имала један развојни пут у нашем језику а други у арапским језицима, ја прихватам и то да савремена арапска говорна варијанта, или варијанте, не мора, ни у фонетском погледу, да се подудара са фонетском формом тих имена у нашем језику, али нисам сигуран, или ми то није до сада познато, да су дати фонетски ликови, који смо ми усвојили, ближи, у фонетском погледу, изворној њиховој форми

него што су то њихови прототипови које нуди наш језик. Графичка форма тих имена, како нам их даје Шкаљић, ишла би у прилог захтјева да се ту више угледамо на постојеће стање у нашем језику. Не само да бисмо тиме избјегли претјерано „акање“, на које је указао Пешикан, него бисмо тиме успоставили фонетски континуитет између изворних ликова и стања које постоји у нашем језику. И још нешто: ако у оваквим случајевима имамо одређене варијанте неке вокалске фонеме — било да је ријеч о изразитијој отворености или затворености тих вокала —, ту би требало ићи ка нашој пракси, а не ка пракси неког страног језика. Уосталом, тако се поступа и у другим случајевима. Ми из руског језика неког *Николаја*, са изразитом палаталношћу сонанта *н*, не преузимамо као *Николаја*, него имамо неизмијењен сонант *н*. То је и прописано и правописним правилима (уп. „Меки сугласници испред *е* и *и* по правилу пишу се као тврди сугласници“... Правопис, 1960, т. 180). Дакле, у оваквим случајевима иде се ка нашој стварности, без обзира на то што нам ни изворна говорна форма не би била сувише страна. Можда би се могло поразмислити и о сличном рјешењу за лична имена која нам долазе или ће долазити из савремених арапских језика.

И на крају да поновим већ изнесу жељу за успостављањем што тјешње сарадње у овим пословима између наших арабиста и сербокроатиста. Та сарадња је нужна, а биће и обострано корисна.

А. Пецо

ТУРСКЕ ПОЗАЈМИЦЕ НЕОСМАНСКОГ ПОРЕКЛА¹

барс

Када је у другој половини 19. века наступило нормализовање српскохрватског лексичког фонда, већина домаћих лексикографа се определила за усвајање међународне речи *пантер*, док је Иван Филиповић предлагао за исти појам руску позајмицу *барс*. У његовом великом и угледном српскохрватско-немачком речнику *Neues Wörterbuch der kroatischen und der deutschen Sprache*. II. Kroatisch-deutscher Teil [Agram 1875] налазимо на стр. 16 одредницу *барс*, *-са* „Panther“ а одмах затим и њен дериват *барсовина*, *-не* „Panterfell“. Данас знамо да се Филиповићев русизам није афирмисао у нашем језику. Безуспешни су остали такође покушаји неких словеначких лексикографа да унесу *bars* у словеначки књижевни језик.

Своје *барс* Филиповић је позајмио из руског књижевног језика, који ту реч има од 1583. године. Упадљиво је међутим да главни речници руског књижевног језика не дају за њу увек исто значење. У неким се *барс* описује као „дивља животиња из породице мачака“, у неким као „дивља мачка која живи у топлим пределима“, а у неким управо супротно као „снежни пантер“.

Руски књижевни језик дугује *барс* руском народном језику, где га је потврдио Далъ и дао му нешто разумљивију семантичку дескрипцију него речници књижевног језика. Он каже да назив *барс* обухвата неколико врста пантера међу којима се посебно истиче гривасти пантер *felis jubata*, који живи у степама источне Азије, и *felis uncia*, који живи иза Алтаја.²

У руски народни језик *барс* је дошло из западнотурских језика за време владавине Златне хорде 1223—1502. године. На тлу турске породице *bars* се региструје још од 731. године³ у значењима

¹ Наставак чланка под истим насловом у Нашем језику, књ. 17, св. 5, стр. 284—298.

² В. Далъ, *Толковий словарь живаго великорусскаго языка*. I. СПб. 1913, стр. 127.

³ W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. SPb. 1895, стр. 137 и 374.

„гепард, пантер, година пантера у животињском календару, лично име“ а важи за древну индоиранску позајмицу преузету из изумрлих иранских језика Централне Азије, која стоји у директној вези са перс. *pars* „пантер“ и индиректној вези са ст. гр. *παρδος* *id.*

бáтpив

Придев *бáтpив* „храбар“ има регионалан карактер с обзиром на то да се сусреће само у Славонији, Војводини и међу угарским Хрватима. Писмене потврде у регионалној литератури датирају му од 17. века. Од истог времена бележи се његов дериват *бáтpивити* „храбрити“, док је краћа варијанта *бáтpиити* забележена тек код Вука 1852. године — в. Рјечник ЈАЗУ I 210. Исте три речи долазе у словеначком језику, с тим што *bátriv* и *batriviti* имају потврде још од 1584. г., а *bátriti* тек од новијег времена⁴. Чињеница да се *бáтpиити* јавља знатно касније од *бáтpив* не допушта извођење *бáтpив* < *бáтpиити*, као што би то налагали чисто морфолошки принципи. У стварности је прво постојао придев *бáтpив* уз који је затим накнадно образован глагол *бáтpиити* путем аналогije.

Етимолошку основу *бáтpив* чини без сумње мађ. *bátor* 1) „храбар, сигуран“ 2) „јунак“. Али пошто се губитак *-o-* тешко може објаснити српскохрватским приликама, нужно је претпоставити посредство (или утицај) неке друге мађарске речи, најпре придева *bátran* „храбар, сигуран“ (< *bátor*). Посредство *bátrak* „јунаци“ (пл. од *bátor*) или *bátra* „његов јунак“ (< *bátor*+а) долази много мање у обзир због именског карактера тих облика и због њиховог другачијег значења.

Мађ. *bátor* је први пут потврђено у својству апелатива 1372. године. Из ранијег периода стоје нам на располагању само топоним *Baatur* (1230) и лично име *Bahatur* (1138)⁵. Последња потврда има релативно велик значај јер она показује да је етимон мађарске речи био тросложен и тиме нас скоро непогрешиво упућује на зап. тур. *bayatur* које значи „јунак, храбар“ а веома често фунгира као епитет и као лично име. На тлу западнотурских језика *bayatur* има потврде од 1303. године⁶ а остаци му живе у савременом караимском, киргиском и ногајском језику, уп. кар. *bayatır*, „кирг. *baatır*, ног. *bätir* „јунак“. Народи који су пренели ту реч у мађарски језик били су Печенези или Комани, два стара западнотурска пле-

⁴ Н. Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Bearbeitet von A. Lägroid. Wiesbaden 1967, стр. 190 и М. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*. I. Ljubljana 1894, стр. 14.

⁵ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. Budapest 1967, стр. 258.

⁶ К. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus. Kopenhagen 1942, стр. 47.

мена која су се населила у Европи и ушла у европску историју. Познато је да су Печенези боравили 11—12. в. у троуглу између Кијевске кнежевине, Византије и Мађарске, као и да су у 11. в. (под притиском Уза), затим поново у 12. в. (под притиском Комана) бежали у Византију и Мађарску. Комани су опет 11—13. в. живели у северном Црноморју укључујући Крим, одакле су се њихови делови у више наврата пресељавали у источну Мађарску. Највећа маса населила се у Мађарској после провале Монгола у Црноморје око 1220. г.

Зап. тур. *bayatur* је оставило трага и у неким другим европским језицима. Од њега потиче рус. *богайырь* „јунак“, а за њега треба узети и титулу *βαγατοφ* код словенских Бугара из 9. в. коју су нам пренели византијски извори⁷, као и лично име *Пахадар* у осетском надгробном споменику из XI—XII в. нађеном на обали реке Зеленчук у Кубанској области СССР⁸.

Порекло тур. *bayatur* није сасвим јасно. Остаци ове речи у европским језицима, о којима смо управо говорили, сведоче без сумње о њеној високој старости и великој распрострањености на турском западу. Како она међутим живи и у источним турским језицима (чак од 6. в.!), намеће се закључак да је пред нама опште-турска реч, коју су западнотурски народи донели из свог некадашњег боравишта у Централној Азији знатно пре провале Монгола и која према томе датира из периода када се турско језичко јединство још није било потпуно распало. У тако давно доба Турци су имали тесне везе са иранским народима Централне Азије, па је врло вероватно да и овога пута имамо пред собом древну иранску позајмицу. Према хипотези коју су успоставили Ф. Алтхајм и Р. Штил долази тур. *bayatur* од ир. *bay-ātūrē* „богоштовалац“ <*baya* „бог“ + *ātūrē* „поштовалац“. Помоћу елемента *ātūrē*, кажу они, образују се чешће иранска лична имена и епитети. У овом случају ради се такође о имену-епитету које је у таквом својству пренето у турски језик, где се касније од њега развио апелатив „јунак“. Мада ни њихова хипотеза није сасвим беспрекорна — она нпр. недовољно објашњава трансформацију значења „богоштовалац“ > „јунак“ — можемо је ипак сматрати за једну од најверљивијих и најбоље фундираних међу иранским хипотезама. О њој и о другим хипотезама говори се исцрпније у обимном делу G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. II. Wiesbaden 1965, стр. 374 — 377. Ту се уједно разматра однос тур. *bayatur* према турским секундарним формама *batur* и *bahadur*, које смо ми овде оставили по страни будући да не задиру директно у наш проблем.

⁷ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. II. Berlin 1958², стр. 83.

⁸ В. И. Абаев, *Осетинский язык и фольклор*. I. Москва 1949, стр. 262.

На крају наведимо да З. Гомбоц другачије тумачи мађ. *bátor*. Он сматра, наиме, да су Мађари позајмили ту реч из старочувашког језика пре свог досељења у Панонију (око 600—800. г.) и да је њен етимон ст. чув. **bayatur*⁹. Његова хипотеза нема уверљивости због тога што *bayatur* није никада потврђено у чувашком језику. Новочув. *pattār* „јунак“ је татарска позајмица скоријег времена.

бојашур

Известан број наших аутора из 18. века служи се обилно руском позајмицом *бојашур* у значењима „богаташ“ и „јунак“. Њихову праксу настављају затим неки писци 19. и 20. века — в. Рјечник ЈАЗУ I 482 и Речник САНУ I 681.

Иста реч гласи у руском *бојаширь* а има писмене потврде од 1215. године. У староруском је забележен њен старији фонетски лик *бојашурь*, који испољава већу сличност са турским етимоном. Етимон је наиме команско *bayatur* „јунак“. Наслањањем на руски придев *бојашный* „богат“ прелази турско *a* првог слога у руско *o* а турско *и* последњег слога у руско *ы*. Значење „јунак“ преузето је из команског, а значење „богаташ“ додато у руском под утицајем домаћег *бојашный*. Као што смо видели на почетку, оба руска значења су се пренела у српскохрватски језик.

џиџи

За српскохрватски језик *џиџи* је више туђа реч него позајмица. Она се сусреће последњих деценија у преводима с руског, где има карактер неке врсте непреводивог термина чије значење је отприлике „јучина, момчина“.

Џигит долази од руског *джигити* „козачки или кавкаски јачак“, а ово од киргиског *džigit* (у садашњем алфabetу *џиџити*) које је у средњем веку означавало коњичке гардисте феудалних господара, а у новије време значи једноставно „момчина“.

А. Шкаљић (*Туризми у српскохрватском језику*, Сарајево 1966, стр. 371) погрешно изводи схр. *џиџи* од османско-турског *yigit* „јунак“.

кереи

Међу терминима речне привреде који су позајмљени из мађарског језика налази се и српскохрватски регионализам *кереи* или *кџери*. Најстарија забелешка те речи потиче од Вука 1852. го-

⁹ Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 41.

дине. У Срему *керей* значи „дно на коме стоји воденица“, а у Славонији „скела“ или „лађа“. Око Доње Тузле у Босни постоје два засеока под именом *Керей* (Рјечник ЈАЗУ IV 937), али апелатив није уобичајен у Босни.

Реч вуче порекло од мађ. *kerer* које долази у писаном језику од 1248. године са значењем „врста брода, скела“. У говору Ормањшага, у југозападној Мађарској, забележено је у наше време и регионално значење „највећи од чамаца на којима почива воденица“¹⁰.

Мађ. *kerer* је западнотурска позајмица коју су Мађарима предали Комани после свог насељења у Мађарској. Пре доласка у Мађарску Комани су живели на северном Црноморју, где су стајали у додиру с грчким колонистима и стекли од ових извесна знања о бродарству. Команско *kärär* „брод“ (од 1245. г.) у ствари је грчко *καράβος* „лађа“.

Схр. *керей* има дакле у крајњој мери исто порекло као схр. *кораб*, с тим што није преузето директно из грчког него посредством команског и мађарског језика.

шайор

I

Ова реч живи у српскохрватском језику још од пре 15. века. Најстарије потврде пружа Биографија Ст. Лазаревића коју је саставио Константин Филозоф 1431. године¹¹ а међу најстарије спадају оне у ћириличној (15. в.) и глаголитско-чакавској (15. в.) верзији Тројанске приче од непознатог аутора¹², у Марулићевом спеву „Јудита“ из 1501. године итд. *Шайор* није само стара него је такође дубоко укоренења реч у српскохрватском језику. Налазимо је у свим његовим сферама и на целом његовом говорном подручју. Чују се додуше две акцентуације: *шáйор* и *шáйор*.

Схр. *шайор* вуче непосредно порекло од мађ. *sátor* (чит. *šátor*) „шатор“. Судићи по мађарском квантитету морао би акценат *шáйор* бити првобитан а *шáйор* секундаран. Настанак секундарног акцента *шáйор* може се објаснити утицајем неке друге речи српскохрватског језика. Та друга реч ће најпре бити *чагар*. Наиме, убрзо после мађаризма *шáйор* продро је у српскохрватски језик такође

¹⁰ Kiss Géza — Keresztes Kálmán, *Ormánysági szótár*. Budapest 1952, стр. 293.

¹¹ Те потврде преноси Рјечник ЈАЗУ 17, стр. 501.

¹² А. Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*. Prague-Upsal 1951, стр. 357. L. Hadrovics, *Der südslavische Trojaroman und seine ungarische Vorlage*. Studia slavica Academiae scientiarum hungaricae. I. Budapest 1955, стр. 95.

османизам *čàgar* < осм. *čadır* „шатор“. На тлу српскохрватског језика дошло је затим до судара *шáтoр* и *чàгар* и до њихове делимичне контаминације. Према *шáтoр* прешло је *чàгар* у *чàгор*. С друге стране, под утицајем *чàгар*, чији вокали су преузети из османског језика као кратки, мења *шáтoр* свој акценат у *шáтoр*. Истину за вољу, *чàгор* није никада достигло ону распрострањеност коју има *шáтoр*. Док је *шáтoр* постала општа реч, *чàгор* је остао регионализам Косова, Црне Горе, Босне и Херцеговине¹³.

Директна позајмица из мађарског језика је такође словеначко *šator*. Македонско *шáтoр* и албанско *shatorrë* (од 15. в.) су позајмице из српскохрватског; за њих важи дакле индиректно мађарско порекло.

Директна позајмица из мађарског језика је надаље словачко *šator* „шатор“, док је чешко *šator* „шатор, вашарски шатор“ (ретка реч) позајмљено преко словачког.

II

Мађ. *sátor* „шатор, вашарски шатор, дашчара“ бележи се од 14. века као апелатив. Пре 14. века та реч је имала старомађарски облик *satur* који је сачуван само у историјској топонимици: 1200. *Saturholm* (други елемент је сл. *хлѣмъ*!), 1265. *Saturhygy*, 1291. *Saturalia*¹⁴. Према томе, присуство речи *sátor* у мађарском језику датира сигурно од пре 1200. године.

По свом непосредном пореклу мађ. *sátor* је стара словенска позајмица < сл. *шáтoръ* (~ *шáтoръь*) „шатор“, коју су Мађари преузели из језика панонских Словена непосредно после свог насељења у Панонији. Словенски полуглас је супституиран мађарским *o* (< *y*), као и у другим словенским позајмицама, уп. *járom* „јарам“ < *яръмъ*; *pokol* „пакао“ < *пѣклъ*, *пѣкълъ*; *turva*, *torva* „плева, шљунак“ < *мърва*; *csónak*, *csolnak* „чамац“ < *чълнѣкъ*; *csotorna* „цистерна, канал“ < *чѣтърна*; *csprba* „шкрбина“ < *шчърба*; *ros* „риђ“ < *рѣжъ*; *tuha*, *töh* „маховина“ < *мѣхъ*; *roz* „раж“ < *рѣжъ*; *rozsa* „рђа“ < *рѣжѣга*; *halom* „брдо“ < *хлѣмъ*; *kortány* „кормило“ < *крѣма*; *ontok* „потка“ < *ѣтъкъ*; *borda* „ткалачко брдо“ < **бърдо*; *bodony* „буренце“ < *бѣдѣнь*; *bor* „врста сочива“ < *бъръ*; *doszka* „даска“ < *дѣска* итд., док је мађарско сучо *a* рефлекс на словенско наглашено *a*.

¹³ Међусобни однос *шáтoр* и *чàгор* је погрешно представљен код Шкаљића, који те две речи сматра за једну и неисправно изводи обе од осм. *čadır* „шатор“, в. А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево 1966, стр. 159.

¹⁴ Цитирано према Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 115.

Осим панонских Словена реч *шаџъръ* су поседовали такође Украјинци и Руси, о чему сведоче одговарајуће потврде у њиховој старој литератури¹⁵ и директни остаци у њиховим савременим језицима (уп. укр. *шаџер*, *шаџро*; рус. *шаџър*), а затим још само Бугари, чије *шаџъръ* је међутим врло рано прерасло у *шаџъръ* не оставивши писмених потврда. Остали словенски језици нису знали за ову реч. Словачко *šáter*, *šátr* „шатор“ и пољске речи *szater* „надстрешница на кољу“ (од 1510), *szatr* „шатор“, *szatro* id. су касније позајмљени из украјинског, док је белоруско *шацџр* позајмљено из руског.

III

После овога остаје нам још да утврдимо етимон *шаџъръ*. Од посебног значаја за то питање је чињеница да се епицентар *шаџъръ* налази у украјинском, руском и бугарском језику, дакле у источној хемисфери словенске фамилије. Из те чињенице могу се извести два закључка. Прво, да се језик давалац налазио источно од словенске фамилије. Друго, да је реч продрла у словенске језике пре коначног расцепљења источних и јужних Словена. Ако сада позовемо у помоћ општу историју и погледамо који оријентални народи су живели источно од Словена у тако раном периоду, онда наилазимо једино на Ските и Сармате. Већ тај историјски факт даје нам за право да сл. *шаџъръ* сматрамо древном и директном иранском позајмицом чији етимон може бити само ишчезли скито-сарматски облик **šatr* „шатор“. Скити и Сармати су живели од 7. века пре н. е. у северном Црноморју као непосредни и вековни суседи старих Словена. Њихови контакти са Словенима су нарочито интензивирани провалама Хуна (375. г.), Авара (6. в.) и Бугара (7. в.) јер су те провале убацивале нове и нове масе Скита и Сармата у словенски простор. Отприлике у 5. веку Скитија губи политички значај, а неколико столећа касније ишчезавају Скити и Сармати као народ. Једна њихова енклава одржала се на Криму до 13. века, а једна друга на Кавказу до данас — данашњи Осети су најме потомци некадашњег сарматског племена Алана.

Не само географске и историјске него такође етнографске околности оснажују могућност да је *шаџъръ* скито-сарматски ирианизам. По начину живота Скито-Сармати су се делили на насељене и номаде. Насељени Скито-Сармати су становали у приморју, а номади у степском појасу уз Словене. Према сведочанству старогрчког лекара Хипократа (460—375. пре н.е.) и према потврдама археолошких налаза, номадски Скито-Сармати нису знали за куће,

¹⁵ Руско-украјински текст у коме тај облик долази неколико пута јесте *Успенский сборник* [Москва 1971, стр. 743] написан отприлике концем 12. или почетком 13. века.

него су живели у покретним шаторима који су били изнутра уређени као станови са две или три просторије¹⁶. Једна макета скитског шатора насликана је на стр. 96 у књизи М. Ebert, *Südrussland im Altertum*. Bonn-Leipzig 1921.

На директно иранско порекло упућује посебно снажно словенски полуглас њ. По својој фонетској структури њ је такав глас који је могао настати само од неког редуцираног затвореног вокала предњег или средњег реда. Такав вокал пружају једино и само ирански језици, уп. осетски *čátyr*, *cart* „шатор“¹⁷, курдски *čétir* „сунцобран“, *čádyr* „шатор, фереца, платно за вреће“¹⁸; афгански *čátar*, *čátr*, *čat* „сунцобран, надстрешница, стреха, кров“; таички *čatr* „сунцобран, шатор“; персијски *čatr* „сунцобран, шатор, надстор, застор“; сариколски *čatr* „сунцобран“¹⁹. У неким случајевима је редуцираност иранског вокала до те мере јака да се он практично више не чује.

Други језички елемент који фаворизује директно иранско порекло јесте почетно *ш-*. Нема никакве сумње да *š-* има секундаран карактер и да долази од *č-*. Питање је само на чијем тлу се збио прелаз *č>š*. На тлу словенске породице тај прелаз се није могао збити јер он иначе није типичан за словенске језике, а није био типичан ни за турске језике у оно време када је реч позајмљена. Једина фамилија на чијем тлу је до њега могло доћи јесте иранска. Ми немамо додуше ни тамо директан доказ за тај прелаз, али се можемо позвати на чињеницу да је почетно *č-* у иранским језицима иначе нестабилно. Познато је наиме да се у неким старим и новим иранским језицима *č-* замењује са *с-*, што се уосталом одражава и на примерима *čatr*, *čátyr* итд. које смо горе цитирали. До сада није ником пошло за руком да утврди којем типу је припадао скито-сарматски језик, пошто су остаци тога језика врло оскудни и састоје се искључиво од личних имена сачуваних у грчким и латинским изворима. Ако погледамо како се критични глас транскрибује у тим изворима, онда налазимо на његовом месту углавном европске знакове *thj* и *s* (уп. име *Θιάρμαχος* које значи „кожар“ и крије у себи перс. *čarm*, осет. *carm*

¹⁶ Hippocrates, *Sämtliche Werke*. I. München 1895, стр. 396.

¹⁷ Осетско у има неодређену артикулацију, подсећа на руско *ы* али није с њим истоветно. Осетски вокал је кратак, по правилу не носи акценат а често фунгира као протеза. У историјској перспективи представља резултат редукције *i* и *u* (В. И. Абаев, *Осејинско-рускиј словарь*. Орджоникидзе 1970, стр. 550—552 и 560).

¹⁸ Курдско у је вокал средњег реда који приближно одговара руском *ы* само је редуциран.

¹⁹ Исти корен дао је у иранским језицима реч *čadar* (с варијантама *čadir*, *čadur* итд.) „платно, прекривач, фереца“ која је у већини иранских језика контаминирана с *čatr*. Из те контаминације проистекло је обиље хибридних облика, које смо оставили по страни. Овде је такав само курдски облик *čadyr*.

„кожа“ +суфикс *-ak*; име Σαυάνων које се повезује са осет. *sawaenon* „ловац“ <осет. *caew-* „ићи“ <ир. *čyav-* id.; име Θιάβαγος, Ζάβαγος, које се повезује са осет. *caewaeg* „ходач“ <ир. *čyav-* „ићи“; име Θιάγαρος, које се повезује са перс. *čākar*, осет. *caghar* „роб“; име *Sangibanus*, које се повезује са осет. *cangi-bon* „моћна рука, моћ руке“²⁰. Они који у знацима *thj* и *s* виде европску супституцију за иранско *č* имају можда право, али се с истом вероватношћом може тврдити да *thj* и *s* представљају овде неку врсту *š*, можда једно палатално *š'* које се у фонетском и историјском погледу налази негде на пола пута између општеиранског *č* и осетског *s*. Ако се пође од ове друге могућности, онда облик **šatir* није ни мало невероватан за скито-сарматски језик.

* * *

На крају неколико речи о историјату проблема.

Порекло речи *шатиљрџ*, *sátor* итд. заокупља већ читаво једно столеће пажњу језичке науке у Европи. Међу бројним радовима који су посвећени овом проблему истичу се посебно расправа Ј. Мелиха и забелешка С. Младенова, будући да оне једине обухватају проблем свестрано и нуде хипотезу за његово решење.

1 — Највише присталица стакла је хипотеза Ј. Мелиха која се делимично базира на радовима старијих мађарских етимолога. По тој хипотези је пов. буг. **čatir* ~ **šatir* „шатор“ етимон свих европских облика. Та реч је, каже Мелих, продрла у језик Мађара за време њиховог боравка у Поволжју (7—8. в.) и дала **šatir*. На свом путу од Поволжја до Паноније Мађари су (у 9. в.) дошли у додир с Русима и том приликом је реч прешла из њиховог језика у руски давши рус. *шатиљрџ*. Убрзо потом Мађари стижу у Панонију и тамо се насељавају. Отприлике у 12. в. развија се мађ. **šatir* у *sátor*, а ово током 14. века даље у *sátor*, које затим прелази у српскохрватски језик итд.²¹ Приђемо ли Мелиховој тези аналитички, онда лако увиђамо да су скоро све премисе на којима се она базира сумњиве. Пре свега сумњив је поволшкобугарски извор. Мелих наине заборавља да је тур. *čatir* „шатор“ (од 1070) иранска позајмица па да се првенствено мора доказати да је она у 7/8. в. егзистирала у поволшкобугарском језику, или се мора у најмању руку доказати да је језик некадашњих Бугара стајао под иранским утицајем. А то он није урадио. Но, ако теоретски допустимо могућност да је иранизам **čatir* ~ **šatir* постојао у језику турских Бугара, онда би његов фонетски резултат у мађар-

²⁰ В. И. Абаев, *Осејинский язык и фольклор*. I. Москва 1949, стр. 161.

²¹ J. Melich, *Zur slavischen Wortforschung*. Zeitschrift für slavische Philologie. IV. Leipzig 1928, стр. 94—103.

ском језику могао бити само *satur* као што и јесте, а никако **satir*, будући да турско *i* у последњем затвореном слогу даје без изузетка мађарско *u* које затим прелази у *o*²². Сем тога, није вероватна ни Мелихова тврдња да су се Мађари на своме путу између Поволжја и Паноније дуже задржавали у суседству источних Словена. Историјски извори тако шта не потврђују, а у источнословенским језицима нема у сваком случају ни једне мађарске позајмице из тог периода. Мелих нам надаље остаје дужан одговора на низ појединачних питања: о варијацији *č* ~ *š* у наводном турском етимону, о прелазу тур. *i* > мађ. *i*, о прелазу мађ. *i* > мађ. *u*, о настанку пољског *szater*, о настанку словачког *šáter* итд. Једино што код њега стоји ван сумње, то је извођење схр. *шайор* < мађ. *sátor*.

2 — Хипотеза коју је на другој страни успоставио С. Младенов базира се такође више на предубеђењима него на чињеницама. Младенов узима за извор свих европских облика ст. буг. *шайџрџ*, које опет вуче корен из подунавскобугарског језика (он не наводи етимон)²³. Младеновљева хипотеза је неуверљива већ из два следећа разлога. Прво, егзистенција дате речи у подунавскобугарском језику стоји исто толико под знаком питања као и њена егзистенција у поволшкобугарском језику. Друго, ист. сл. *шайџрџ* и схр. *шайор* су фонетски неизводиви од буг. *шайџрџ*. Треба још додати да је хипотеза врло уопштена и да оставља без одговора читав низ појединачних питања.

Може се резимирати да су две хипотезе имале поред низа разлика и неке заједничке црте. Обе су, рецимо, на једној страни исправно увиђале да су европске речи *шайџр*, *шайџрџ*, *sátor* итд. етимолошки нераздвојиве, али су на другој страни обе безуспешно покушавале да објасне њихово порекло из турских језика. Оне су при томе превиђале важну чињеницу да се словенски полуглас *ь* и почетно *ш* не могу објаснити турским приликама.

шайџра

Поред општег *шайор* сусреће се у Србији, Војводини и Подравини регионална реч *шайџра*, која између осталог лежи у основи топонима *Шайринци*. Чињеница да се село *Шайринци*, које лежи покрај Ирига у Срему, спомиње у једном политичком документу из 1699. године²⁴ доказује да старост апелатива *шайџра* сеже најмање до 17. века. Иначе прва директна потврда за *шайџра*

²² Тако дефинише Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. MSFOu 30. Helsinki 1912, стр. 151 и илуструје бројним примерима.

²³ С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на бугарски книжовен език*. Софија 1941, стр. 692.

²⁴ Рјечник ЈАЗУ 17, стр. 505.

потиче тек од Вука 1818. године. Семантички однос *шаџира* према *шаџор* у историјској перспективи није сасвим расветљен. Стиче се ипак утисак да је *шаџира* означавала у прво време исто што *шаџор*, а да је потом наступила семантичка дисимилација између двају речи која је довела дотле да је на *шаџор* остало значење „војни шатор“, а на *шаџира* „трговачки шатор“. О таквој подели значења могуће је говорити наравно само за оне крајеве где су те две речи живеље једна поред друге (Србија, Војводина, Подравина), док је у осталим крајевима *шаџор* означавало сваку врсту шатора. У погледу акцента две речи су такође стајале у одређеној међузависности. Акцент који данас носи *шаџира* биће по свој прилици секундаран, пренет са *шаџор*. Њен првобитни акценат је морао бити кратак.

Од посебног значаја је такође чињеница да *шаџира* има еквиваленте изван српскохрватског језика:

- словеначки: *šátra, šátora* „трговачки штанд“; последњи облик је хибрид између слов. *šator* и слов. *šátra*
- македонски: *шаџира* „дашчара, надстрешница“
- бугарски: *шаџира* „шатор“
- румунски: *šátra* (од 16. в.; пл. *šétre*) 1) „шатор, циг. черга“ 2) „трговачки шатор“ 3) „отворени ходник испред сељачких кућа“. *Şatrâr* „номадски циганин, чергар“. Осим тога истор. термин *şetrâr* (од 15. в.) „шаторник“ (прво војни ранг, затим бојарска титула независна од положаја у служби)
- украјински: *шаџира* (рег.) „отворени ходник дуж целе предње стране сељачких кућа“
- пољски: *szatra* 1) „шатор“ 2) „циг. табор“
- литавски: *šétra, šétrà* „шатор, колиба“.

По свом пореклу *шаџира* је изведеница женског рода од сл. *шаџьръ* о коме смо говорили детаљније под *шаџор* и објаснили га као древну иранску позајмицу. У неким језицима *шаџира* важи за аутохтону реч, у неким за позајмљену. Тако је лит. *šétra, šétrà* позајмица из пољског, а пољ. *szatra* позајмица из украјинског < укр. *шаџира* „шатори“ (пл. од *шаџиро*), што се види по пољском значењу „циг. табор“. Румунске речи *šátrâ, şatrâr* итд. су словенске позајмице. Важност румунских потврда је пре свега хронолошка јер из њих проистиче да сл. *шаџира* има знатно већу старост него што се може закључити према потврдама у самим словенским језицима. Зашто се *шаџира* јавља у словенским текстовима знатно касније него у румунским, није јасно. Најпре ће ипак бити да је она у словенским језицима стајала у сенци неке друге речи истог значења.

М. Агамовић

О УПРОШЋАВАЊУ СУГЛАСНИЧКИХ СКУПОВА *СТН*, *ЗДН* *ШТН*, *ЖДН* У ПРИДЕВСКИМ ОБЛИЦИМА

1.

У српскохрватском језику је честа појава упрошћавање сугласничких скупова односно губљење појединих сугласника из тих скупова. Овде ће бити речи о губљењу праскавих зубних сугласника *g* и *ш* у позицији између струјних сугласника *с*, *з*, *ш* и *ж* на првом и сонанта *н* на другом месту у облицима придева одређеног вида и облицима женског и средњег рода, односно о њиховом чувању у облику ном. јд. неодређеног придевског вида м. рода, где нема гласовних услова за њихово губљење, јер није ни било њиховог међусугласничког положаја. Затим ће бити речи о одступањима од те појаве. У придевима одређеног вида где су сугласници *g* и *ш* распоређени како је напред речено готово редовно долази до њиховог губљења, док се у облицима номинатива једнине неодређеног придевског вида мушког рода они чувају. Тако у стандардном књижевном језику имамо облике номинатива једнине неодређеног придевског вида мушког рода: *болесѝан*, *власѝан*, *жалосѝан*, *зависѝан* (: *зависѝ*; друго је *зависан*: *зависѝи*), *извесѝан*, *изврѝан*, *корисѝан*, *масѝан*, *ѝосѝан*, *радосѝан*, *ревносѝан*, *сабласѝан*, *савесѝан*, *свесѝан*, *сѝрасѝан*, *часѝан* итд. У народним говорима, међутим, група *сѝан* у овим речима се редовито упрошћава па имамо: *болесан* (Даничић у својим Основама, стр. 176—177, поред облика *болесѝан* допушта и *болесан*), *власан*, *жалосан*, *зависан*, *извесан*, *изврсан*, *корисан*, *масан*, *ѝосан*, *радосан*, *ревносан*, *сабласан*, *савесан*, *свесан*, *сѝрасан*, *часан* итд.

2.

Имамо, међутим, случајева да се не само у народним говорима него и у уобичајеном, свакодневном говорном језику веома често упрошћава група *сѝ(ан)*. Тако су честа некњижевна одступања типа *неумесан* (место књижевног *неумесѝан*), *врсан* (м. *врсѝан*), *власан* (м. *власѝан*), *изврсан* (м. *изврѝан*), *унакрсан* (м. *унакрсѝан*), *дражесан* (м. *дражесѝан*), *ревносан* (м. *ревносѝан*) итд.

Упрошћавања овога типа срећемо и у уметничкој, стручној и информативној литератури. Да покажемо знатне размере ове

појаве, навешћемо већи број примера које смо нашли у лексичкој грађи Речника српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје САНУ, и Речника српскохрватскога књижевног језика, који издаје Матица српска и Матица хрватска.

Био је то *врсан*, стасит човјек (С. Ћоровић, Целокупна дела V, стр. 18).

Провиђење је установило *извесан* ред у свету (Б. Нушић, Реторика, Београд 1924, стр. 367). Пораз непријатеља биће *извесан* (М. Павловић, Војвода Мишић, Београд 1922, стр. 91). Даје [се] право надзорној власти, да задржи од извршења *извесан* закључак збора (Народна скупштина 1890, стр. 217). Сачиниоци једначине морају зависити на *извесан* начин од њених корена (Д. Нешић, Алгебарска анализа, Београд 1883, стр. 16). Примењује их [дрводеља дрва] на *извесан* корисан смер (Б. Кнежевић, О херојима, превод с енглеског, Београд 1903, стр. 273). Само књижевно дело је резултат неког напора, којим се иде затим да се прикаже *извесан* аспект живота (М. Цар, Есеји, Београд 1936, стр. 27). Прави мајстор шаха треба да тежи . . . да . . . створи *извесан* план (О. Недељковић, Знате ли шах?, Београд 1952, стр. 141). Свако је сунце заузело *извесан* положај у овој општој заједници (Ј. Комарчевић, Два аманета, Београд 1914, стр. 21). Ова . . . раздеоба . . . је вредела . . . само за један *извесан* део Европе (Ј. Жујовић, Камено доба, Београд 1893, стр. 27). Тако је положај ове тачке . . . још сасвим *неизвесан* (Е. Јосимовић, Начела више математике, Београд 1872, стр. 4). Пенлеве . . . остао је *неизвесан* у свом ставу шефа левице (Воља 1926, стр. 260). Његов је утисак нејасан, његов суд *неизвесан* (М. Цар, Есеји, Београд 1936, стр. 73).

План је био *умесан* (П. Тодоровић, Дела I, Београд 1928, стр. 106). Из ње излази *умесан* захват (М. Вујић, Философија, Београд 1879, стр. 75). Тај предлог је . . . примљен као „*умесан*“ (М. Влајинац, Згон, Београд 1932, стр. 141). Начин . . . како се то почело изводити није био нимало добар ни *умесан* (Ј. Радонић, Слике из историје и књижевности, Београд 1938, стр. 41). Попу се учини овај предлог *умесан* (Б. Нушић, Општинско дете I, Београд 1924, стр. 35).

У извјесним крајевима . . . је чипчија „*власан* земљу продати . . .“ (Д. Лапчевић, О аграрном проблему, Сарајево 1919, стр. 22). Сваки је *власан* . . . да увећава своју земљу и ливаду (А. Јовићевић, Српски етнографски зборник 21, стр. 456).

Лозана је иначе један *гражесан* кутак на земљи (Б. Ћосић, Египћанка, Београд 1927, стр. 15). Један *гражесан* одмор . . .

настао после . . . заморне напетости (Д. Васић, Црвене магле, Београд 1922, стр. 18).

Паја је дугогодишњи неуказни чиновник, *ревносан* и честит (Б. Нушић, Сабрана дела 2, Београд 1931, стр. 243). Он је толико *ревносан* у том погледу (Б. Нушић, Тако је морало бити, стр. 300). Као агитатор *ревносан* је радин (Вл. М. Јовановић, Из брачног живота, Београд 1896, стр. 229). Јован Ст. Поповић био јој је *ревносан* сарадник (Ј. Скерлић, Омладина и њена књижевност, Београд 1906, стр. 71). — Код Скерлића смо нашли исти придев у књижевном облику: Копитар [је] био *ревносѣан* католик и велики Аустријанац (Историја нове српске књижевности, стр. 155).

И код неких лексикографа срећемо колебања у облицима ових придева. Тако смо у Ристић-Канргином речнику нашли придеве *умесан*, -сна, -сно (дакле некњижевни облик): *неумес(ѣ)ан*, -сна, -сно (дати су равноправно упрошћени и неупрошћени облик); *извесѣан*, -с(т)на, -с(т)но: *неизвес(ѣ)ан*; *изверс(ѣ)ан*, -сна, -сно, *унакрс(ѣ)ан*, -сна, -сно, *ревнос(ѣ)ан*, -сна, -сно итд. Јасно је да су аутори поменутог речника били у недоумици у погледу исправности облика ових придева. Док су се негде определили за упрошћене (некњижевне) облике (*умесан*, -сна, -сно), у другим случајевима дају равноправно и упрошћене и неупрошћене облике (*унакрс(ѣ)ан* -сна, -сно, *изверс(ѣ)ан*, -сна, -сно), а у трећем случају наводе неупрошћен облик, допуштајући га и за женски и средњи род (*извесѣан*, -с(ѣ)на, -с(т)но). Колико су они били недоследни сведочи и то што један исти придев наводе час у упрошћеном, час равноправно у упрошћеном и неупрошћеном облику (*умесан*, -сна, -сно: *неумес(ѣ)ан*, -сна, -сно).

Сличне примере можемо практично свакодневно чути у емисијама радија и телевизије, а срећу се и у новинама, али упркос знатној распрострањености не можемо их сматрати књижевнима.

3.

Има, међутим, и неких гласовно неоправданих одступања која захтевају и посебно разматрање, као: *нужан*, *чудовиѣан*, *ѣрозан*, *ѣрдосан* место *нуждан*, *чудовиѣѣан*, *ѣроздан*, *ѣрдосѣан* и сл.

нужан — *нуждан*. Ово је једини придев за који је у Правопису изричито допуштено упрошћавање. У Правопису стоји: „У ном. једн. м. рода овог [придева *нуждан*] глас *ѣ* се . . . чува, јер ту и није било услова за његово губљење (иза њега није никакав сугласник, већ самогласник), па је правилно говорити и писати *нуждан*. Али је у нашем говорном језику, па и код великог броја писаца, уобичајен облик *нужан*, који је добивен аналогично према облицима где је губљење гласа *ѣ* условљено његовим међусугласничким поло-

жајем. Зато је поред *нуждан* допуштено писати *нужан*“. И у речнику МС (МХ) изједначени су облици *нужан* и *нуждан* у значењу „неопходан, потребан“ и „неизбежан, неминован“, док придев *нуждан* има и једно специфично значење „који је у нужди, оскудици, коме је потребна помоћ“ (= *нужден*), нпр.: „Спава слатко *нуждан* и сиротан“. У овом значењу се не може употребити упрошћени облик већ само овај други, неупрошћени, јер би иначе дошло до кидања везе са основном речју, тј. ослабила би мотивисаност. Овде је, наиме, мотивисаност речи битан фактор који утиче на чување неупрошћеног облика придева. Тој диференцијацији облика *нуждан* и *нужан* према значењу не треба стајати на пут нити сузбијати *нужан* у првом значењу („неопходан; неизбежан“) јер се *нужан* — *нужно* — *нужности* по значењу удаљило од *нужда*, бар од најобичнијих значења ове именице.

чудовишан — *чудовишћан*. Код овога придева се скоро сасвим изгубила веза са основном речју *чудовиште*. *Чудовишћан* наиме не значи „који се односи на чудовиште, који је као чудовиште“ или сл. већ „необичан, чудесан“, па због губљења мотивисаности све више, особито код савремених писаца, преовлађује облик *чудовишан*, мада је он, као и облик *нужан*, гласовно неоправдан. Прегледајући лексикографску грађу великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика (Речник САНУ) и Речника МС (МХ) запазили смо да старији писци боље чувају облик *чудовишћан* од новијих писаца. Навешћемо неколико примера: Нечовечан, *чудовишћан* ти чин/*Чудовишћан* сад измами тај ток (Л. Костић, Летопис МС 1898, стр. 63). Овај се савет и самоме Запољи у први мах чинио морално *чудовишћан* (Ч. Мијатовић, Гласник Српског ученог друштва, књ. XXXVI, Београд 1872, стр. 177). То беше и чуђење, и помама . . . све смешано у један *чудовишћан* глас (Мита Ракић, Јадници [превод с француског], св. IX, стр. 83). Што се на Истоку бацамо у море, то се на Западу бацамо у земљу . . . *Чудовишћан* паралелизам (Исто, св. VI, стр. 58) итд.

Новији писци, међутим, употребљавају скоро увек упрошћени облик *чудовишан*. Ево два-три примера које смо нашли у поменутој грађи: Организовали су у Србији терор тако *чудовишан* по својим размерама (В. Дедијер, Дневник II, стр. 588). Оцењивачи . . . врше *чудовишан* посао (К. Атанасијевић, Критика 1930. год., бр. 1, стр. 1). Неправедно, нељудско . . . и ружно у моралу и етици долазило им је од Млечића, чији је лик народно предање сачувало као опак и *чудовишан* (В. Глигорић, Српски реалисти, Београд 1954, стр. 81).

Интересантно је да су овај придев наши истакнути лексикографи углавном засведочили у облику одређеног вида, где је, ван сваке сумње, исправан само облик *чудовишћан* (због губљења сугла-

сника *ш* у сугласничкој групи *шјин*). Тако га у одређеном виду наводе А. Белић у свом Правопису српскохрватског књижевног језика (Београд 1950) и аутори Правописа српскохрватскога књижевног језика (изд. Матица српска и Матица хрватска, Н. Сад — Загреб 1960). Међутим, сасвим је обична и употреба овог придева у неодређеном прид. виду. У облику неодређеног вида наводе овај придев С. Ристић и Ј. Канрга у свом српскохрватско-немачком речнику, Л. Бакотић у свом Речнику српскохрватског књижевног језика, М. Лалевић у свом синонимском речнику Синоними и сродне речи српскохрватскога језика (изд. Лексикографски завод Свезнање, Београд) — и то у облику *чудовишан*. Тако је, дакле без сугласника *ш*, дат овај придев и у првом тому латиничког издања Рјечника хрватскосрпскога књижевног језика, који је издала Матица хрватска и Матица српска. Ниједан речник нити приручник нашег језика сем Језичког савјетника с граматиком, који је издала Матица хрватска (Загреб 1971), не наводе овај придев у облику *чудовишјан*.

Иако је у основи овога придева именица *чудовишје*, по чему је облик на *-шјан* системски оправдан, ипак су облик одређеног вида (заправо придев односа) и слабљење мотивисаности (са развојем значења описног придева) утицали да се сугласник *ш* изгуби и у облику неодређеног вида, што ће вероватно постати језичка норма.

јргосан — *јргосјан*. Из истих разлога, због слабљења мотивисаности речи и због аналогije према облику одр. прид. вида, и гласовно исправни облик *јргосјан* (: *јргосј*) уступа место упрошћеном, гласовно неоправданом облику *јргосан*. Уопштавању упрошћеног облика доприноси и наслањање на реч *јргосија*. У Речнику САНУ омашком су дати понаособ и један и други облик као посебне одреднице, без упућивања једног облика на други и без њиховог повезивања, а потврде и за један и за други облик су исте, тј. упрошћени облик *јргосан*. Тако код одреднице *јргосан*, -сна, -сно стоји пример: Прође данас онај велики пароброд, а што ли *јргосан* (Ђ. Виловић, Хрватски сјевер и југ, Загреб 1930, стр. 256), а код одреднице *јргосјан*, -сна, -сно: Решетка није од позлаћеног дрвета као у Опери, него је то *јргосан* сплет од гвоздених шипака (Мита Ракић, Јадници [превод с француског], књ. VI, стр. 6).

јрозан — *јрозган* (=богат грожђем, гроздовима). Неки граматицари и лексикографи залажу се за гласовно упрошћени а неки за неупрошћени облик. Даничић нпр. даје предност облику *јрозган*, док Вук даје првенство упрошћеном облику *јрозан*, а код *јрозган* стоји ознака ст. (=стајаће). Правопис из 1960. год. се залаже за облик *јрозган*. Ристић-Канргин речник и Речник МС (МХ) дају равноправно облике *јрозан* и *јрозган*. У Речнику САНУ је предност дата неупрошћеном облику *јрозган* а придев *јрозан* је упућен на

iprozdan. Овако је с правом поступљено из семантичких разлога, да би се избегла хомонимичност, односно да би се сачувала разлика од хомонима *iprozan*: *iproza*. И упркос извесној традицији упрошћеног облика *iprozan* (:грозд), треба сачувати разлику између *iprozan* (:гроза, „који изазива грозу, језив, језовит“) и *iprozdan* (:грозд, „који обилује гроздовима, грожђем“). Исп. примере: *Гроздан* винограде, рађо горке јаде (Ђ. Јакшић, Дела књ. II, стр. 13). Како се пренеразих, кад место ... *iprozdних* винограда ... нађох црну пустош (М. Цветић, Тодор од Сталаћа, Београд 1896, стр. 11). Свуд хљебно је, и медно је, и *iprozdно* је преко главе (С. Куленовић, Стојанка мајка Кнежопољка, Сарајево 1945, стр. 8). Кад погледаш брду изнад града. /Све порасле смокве и маслине/ И још они *iproзни* виногради (Вук, Народне песме II, стр. 105). Оче већ и *iproзни* виногради ... показују слаткога плода (Ђ. Јакшић, Дела III, стр. 54).

Као што се и из наведених примера види у одређеном виду овог придева јављају се облици са *g* и без тог сугласника. Видна је тенденција да се сугласник *g* очува и у одређеном виду, иако тај облик није гласовно оправдан. Ширење неупрошћеног облика у одр. виду је прво резултат настојања да се мотивисаност речи *iprozdan* покаже и у одређеном виду и друго: да се (као и у облику *iprozdan*) сачува разлика између *iproзни* (*iproзни* страх, *iproзна* зима и сл.) и *iprozdни* (*iprozdни* виногради). Уосталом ово није једино одступање овога типа (види даље).

iprisijrasijan — *iprisijrasan*. Као што стоји у Правопису правилан је само облик *iprisijrasijan*, али и упрошћени облик *iprisijrasan* има знатну распрострањеност у литератури, као и у свакодневном говорном језику. Ширењу упрошћеног облика помаже и губљење мотивације (о чему сведочи посредно и постојање синонима *iprisijran*), а и тежња да се избегне претерано нагомилавање сугласника. Да бисмо показали размере ширења упрошћеног облика, навешћемо неколико примера:

Моменат који проживљујемо ... је лаковеран ... и *iprisijrasan* (Нова Европа, књ. XII, Загреб 1925, стр. 283). Суд коморе могао [би] бити *iprisijrasan* (М. Прелог, Историјски портрети, Београд 1926, стр. 45). Нико *neiprisijrasan* неће рећи, да је то могла само диктовати „морално неодговорна пустош“ (Одјек 1885/11, стр. 1). Зар то не значи да у Бечу не желе један *neiprisijrasan* испит? (Ј. Јовановић, Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца I, Београд 1928, стр. 170). итд.

Колебање облика (*ne*)*iprisijrasijan* и (*ne*)*iprisijrasan* никако не треба ширити на *sijrasijan*, јер је тај придев само у том облику правилан и код њега се мотивисаност потпуно чува.

Не треба мислити да уступци писању (*нужан*, *чудовишан* и сл.) значе новину, нарушавање доследних система јер има случајева

где у књижевном језику одавно живе само упрошћени облици, нпр. *празан* (<праздњъ), *позан* (<поздњъ), *ласан* (<лъстњъ), *инокосан* (<инокостњъ) и још неки (в. о томе Наш језик, нова серија, књ. I, стр. 286 — у чланку Р. Бошковића „Протестни, азбестни итд.“).

4.

Код неких писаца, нарочито старијих, нису ретка ни одступања у обрнутом смислу, тј. да се у одређеном придевском виду чува група *сѣн*, која се у књижевном језику упрошћава, па имамо примере типа *врсѣни* место *врсни*:

Хоће се људи *врсѣних*, поштених, који ће народ будити (М. Павлиновић, Хрватски разговори, Задар 1877, стр. 9); [То] је место он [Карађорђе] *врсѣним* својим својствима . . . праведно заслужио (Л. Баталака-Арсенијевић, Историја српског устанка, Београд 1899, стр. 816). Исп. и: Која јој *врсѣница* бјеше (Т. Маретић, превод Одисеје, Загреб 1882, стр. 80).

Без праве потребе је у Речнику САНУ успостављена одредница *врсѣница*, јер је то само ортографска (данас некњижевна) варијанта речи *врсница*.

Исп. и *врсѣноћа* место књижевног облика *врсноћа* у примеру: Хоћеш по обиљу, права сеоска [вечера], а по *врсѣноћи* заиста варошка (Е. Мулабдић, Зелено бусење, Загреб 1898, стр. 110); *изврсѣни* м. *изврсни*: *Изврсѣна* си везилица (А. Шеноа, Сабране приповијести VIII, Загреб 1897, стр. 196); *гражесѣни* м. *гражесни*: Ниси ли ти опазио онај њен пунани стас, *гражесѣни* јој ход (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, Загреб 1883, стр. 13).

Примера овога типа има много, али се морају сматрати некњижевнима. Видно је да се они јављају претежно код хрватских писаца и то код писаца из периода старије хрватске књижевности. То је сасвим разумљиво кад се зна да су они писали етимолошким правописом.

5.

Имамо, међутим, и новијих случајева да се групе *сѣн, згн, жгн* и *шѣн* одржавају и у одређеном придевском виду и облицима придева ж. и ср. рода, где иначе долази до њиховог упрошћавања.

1) Такву појаву срећемо најпре код придева изведених наставком *-ни* од страних речи чија се основа завршава на *-сѣ*, нпр.: *азбесѣни*, *аметѣисѣни*, *аорисѣни*, *бајѣисѣни*, *гамасѣни*, *карсѣни*, *касѣни*, *контѣрасѣни*, *ѣасѣни*, *ѣројесѣни*, *рудисѣни*, *сексѣни*, *шексѣни* итд. (О овоме опширније види у поменутом чланку Р. Бошковића „Протестни, азбестни итд.“, Наш језик, нова серија, књ. I, стр. 285—294).

2) Код неких придева домаћег порекла, нпр.: *двобраздни* (двобраздни плуг), *звездни* (звездно небо = звездано небо), *жлездни*

(:жлезда), *најездни* (:најезда), *одмаздни* (:одмазда), група *згн* чува се и у одређеном придевском виду из семантичких разлога. Овде је дакле на чување група *сѣн* и *згн* утицала потреба за јаснијом мотивисаношћу речи, која је такође један од битних фактора што утичу на чување група *сѣн*, *згн*, *жгн* и *шѣн* у облицима одређеног придевског вида.

3) Код придева типа *ѣрсѣни* (прстна кост), *двоѣрсѣни*, *ѣроѣрсѣни* и сл., *костѣни* (: кост), *красѣни* (: краста) и сл., поред семантичких разлога поменутих под тачком 2, на очување групе *сѣн* утицало је и то што би у случају упрошћавања групе *сѣн* у наведеним придевима дошло до њиховог подударана са облицима придева који су изведени од других основа, тј. дошло би до хомонимије, па би се придеви *ѣрсѣни*, *костѣни*, *красѣни* после испадања сугласника *ѣ* поклопили, изједначили с облицима *ѣрсни* (:прса), *косни* (:коса), *красни* (:крас). Да би се избегла хомонимија, група *сѣн* се чува у наведеним придевима. Неки наши граматичари, као М. С. Лалевић, инсистирају и у другим случајевима на диференцирању облика придева као *крсѣни* (<крста): *крсни* (<крст). Питање је колико овакво инсистирање на диференцирању облика има оправдања, и зашто би баш облик *крсѣни* био од „крста“ а не од „крст“, и обратно. Засад су то само хомоними, дакле *крсни* и према *крсѣ* и према *крсѣи*.

6.

Придевски облици са упрошћеним односно неупрошћеним сугласничким групама *сѣн*, *згн*, *жгн*, *шѣн* и разне супротне појаве које смо навели у вези са упрошћавањем тих сугласничких група сведоче да је ово разнолика категорија, где се нормативни проблеми не могу решити једноставним општим правилима, јер постоји развој и постаје посебне ситуације условљене лексичким околностима.

Међутим, у једном другом правцу језичка норма не може правити никакав уступак. Имамо, наиме, случајева где је погрешно схваћено нормативно инсистирање на групи *сѣ* довело до хиперкорекције. Тако је честа новинарска грешка *независѣн* место *независан* („самосталан“). Придеви *зависѣн* и *зависан* изведени су од различитих основа: *зависѣн* <*зависѣ* и значи „завидљив, пакостан“, а *зависан* <*зависѣи* — и значи „несамосталан, који зависи од некога“. У одређеном придевском виду и у облицима ж. и ср. рода код ових придева имамо једнаке, хомонимијске облике, па и према *зависѣн* и *зависан* имамо у одр. прид. виду *зависни*, односно *зависна*, *зависно* за ж. и ср. род.

Милица Вујанић

О промени и непроменљивости бројева

ДЕКЛИНАБИЛНОСТ И ИНДЕКЛИНАБИЛНОСТ БРОЈЕВА ДВА, ТРИ, ЧЕТИРИ

I.

У нашим школским граматикама мало се пажње поклања деклинацији, употреби и конгруенцији бројева. Обично се само спомене подјела бројева и писање оних бројева које чине вишечлани изрази, а избегавају се опширнија објашњења о деклинацији бројева *два*, *три*, *четири*.

Још више занемаривања и запостављања грађе о бројевима показују неки наши дијалектолози. Тако су радили неки старији дијалектолози, а на жалост тако раде и неки млађи. Ако бисмо данас жељели утврдити степен промјенљивости и непромјенљивости бројева *два*, *три*, *четири*, морали бисмо се позвати на грађу из објављених монографија, иако су неке слабо употребљиве у ову сврху, јер често оно што је написано „или је застарјело, или је непотпуно“ (Др Исмет Смаиловић, уп. *Мосћарско савјешовање о књижевном језику*, Сарајево, 1974, стр. 142). Ипак ћемо се послужити подацима из дијалектолошких монографија које су нам у овом часу доступне (упрошћавајући навођење, уједначићемо подвлачење примјера и изоставити акценте).

Говор Пиве и Дробњака. „Овај говор не зна за променљивост броја *четири*, а тако ни за променљивост броја *два* у мушком и средњем роду. У женском роду чуо сам од броја *два* облике *dat.*, *instr.* и *loc.*, а за генитив служи облик *acc.* и *nom.*: *дај њима дејема; ишо сам с њима дејема; тричали смо о дејема женама; чула сам од њих двије; њобјејао сам од двије жене.* Број *три* нисам чуо да се мења ни у женском роду уз именице, али сам уз заменице чуо облик датива, инструментала и локатива *триема* место *трима* . . . *иодај њима триема; угри све њо њима триема; ишао сам ш њима триема*“ (Ј. Вуковић, Јужнословенски филолог XVII, 1938—1939, стр. 66).

Говор источне Херцеговине. „Променљив је само број *један*, али се чују и облици *двѣма (дејема), трима* (за женски род)“ (Д. Вушовић, СДЗБ III, 1927, стр. 65). — Поред ових облика, проф.

А. Пецо је забиљежио *обљема, обадејема и шрема* (СДЗБ XIV, 1964, стр. 147).

Сарајевски јовор. „Од два има облик *двају, двију, дејема, двима*“ (Б. Шурмин, Рад ЈАЗУ књ. 121, 1895, стр. 203).

Варешки дијалект. „Од броја *два, две, шри, четири*, деклинира се само женски род: *две-двину-дејема; шри-шриу-шрема; четири-четириу-четирема*. То је кућа *четириу сесирара*, а не: *шо је кућа четири сесире* (М. Жуљић, Школски вјесник XV, 1908, стр. 572).

Мосћарски дијалект. „... бројеви *два, шри, четири* имају облике *двама, двима (дејема), шрима, четирима*“ (М. Милас, Рад ЈАЗУ књ. 153, 1903, стр. 168).

Новојазарско-сјенички јовори. „Двије и две има само датив и инструментал — *двема и дљема (двје— двјема — дљема — дљема)*: Дала сам овим *двема и дљема* . . . За локатив се употребљава облик двојине: *О оцијем двема (дљема) свашта* се прича . . . *Обавије* и *обаде* понаша се у дативу и инструменталу као и *двје*, али је чешћа употреба броја са предлогом: *Дри, се обадема рукама* (и *с обадије руке*) . . . *Уязију с обадема нојама* (и *с обадије ноје*) . . . *Три* уз именицу жен. рода има [генитив] датив и инструментал *шрију, шрема* (према *двема*) место *шрима*, али је и овде обичнији број без промене: *Найадоше, бок ши йомою, с шрију сирана* (и чешће *са шри сиране*) . . . Кад сам дала *двема* даћу и *шрема*“ (Д. Барјактаревих, СДЗБ XVI, 1966, стр. 96).

Говор осирва Корчуле. „Бројеви *два* и *шри* мењају се: *двају, двију, двима, шрију, шрима*“ (М. Московљевић, СДЗБ XI, 1950, стр. 202).

Посавски јовор. „Од *два* забиљежио сам ген. *двју*, дат. *двима*. Тако се од *шри* говори ген. *шрију*, дат. лок. инстр. *шрима*“ (С. Ившић: Рад ЈАЗУ књ. 197, 1913, стр. 54).

Мачвански јовор. „У Мачви није изгубљена деклинација броја *два*: *двјеу, у дветеу, обадветеу*“ (Б. Николић: СДЗБ књ. XVI, Београд 1966, стр. 267).

Нински јовор. „Бројеви: *Два* т. и п., *двѣ* ф., ген. *двају, двију*, дат. лок. инстр. *двѣман, двѣман* (и *двин*). *Оба* т. и п., *обе* ф., ген. *обају* (и *обадвају*) т. и п., *обију* (и *обадију*) ф., дат. *обѣман* (и *обадваман*) т. и п., *обѣман, обѣман* (и *обадиман* и *обадин*) ф. *Три*, ген. *шри*, дат. лок. инстр. *шрин* и *шриман*. *Четири* (мј. *четири*) ген. *четири* дат. лок. инстр. *четирин* и *четириман*. Тек се у новије вријеме чује књиж. облик *шрију, четирију*“ (Ј. Маштровић, Радови ЈАЗУ у Задру, св. II, 1955, стр. 87).

Ситароцрногорски јовори. Од *два, шри, оба* сем номинатива једино се још чује дат.-инстр.-лок. женског рода, и то од *шри* доста ретко: *дејема, објема-обадејема, шрема*“ (М. Пешикан, СДЗБ XV; 1965, стр. 165).

Говор Имојске крајине и Бекије. „У бројевима два и три једнака је деклинација: *G. двају, трију, DL. двама, двама, трима* . . . Као *два* иде и *дв* — *G. двију, DLI. двиман* . . . Засебан је *четри*: *G. четрију, DLI. четриман, четримон*“ (М. Шимундић: Дјела АНУБиХ X I, књ. 26, стр. 142).

На темељу ових примјера из говора језичне базе може се закључити да споменути бројеви нису постали несклонљиви. До душе, у неким народним говорима њихова је склонљивост редуцирана, али зато има народних говора у којима је склонљивост потпуно сачувана. Видимо такође да још увијек у неким говорима постоји облик *четерима* — *четирима* — *четирима*, иако се овај наставак не признаје као књижевни (ипак аутори граматике за први и други разред средњих школа Ајановић — Миновић допуштају дублетни облик *четирима* поред *четирма*).

II.

За нашу сврху нису мјеродавни само наведени примјери из дијалектолошких монографија, него је потребно погледати и друге изворе. Ту се најприје нуде наши велики академијски рјечници, иако су употребљиви само у ограниченој мјери. Тако многи примјери из Рјечника ЈАЗУ припадају старијој књижевности и не могу утицати на нормирање нашег стандардног језика.

Ипак, и у овом рјечнику има доста примјера који имају значаја и за данашњу норму и који потврђују промјенљивост бројева. Међу њима су и неки Вукови, нпр.: *Слаба је разлика била између ових трију ијесама; Који тођ од трију случајева; Муња трома надирала двема трима јабукама и четирма наранчама* (нар. пјесма). Такви примјери омогућили су обрађивачима Рјечника ЈАЗУ тачан закључак да промјенљивост бројева и даље постоји:

„ДВА . . . ном. ак. вок. сва ова три падежа имају једнаке облике за сваки род . . . Остали падежи постају или наставцима двојине или множине, или се не мијењају него остају једнаки номинативу“.

„ТРИ . . . У данашњем језику ликови су за ном., ак. и вок. *три*, за ген. *трију*, за дат., лок. и инстр. *трима*. Стојећи иза приједлога *три* се ријетко мијења.“

„ЧЕТИРИ . . . Ријеч је негда имала све падеже; има их и данас, али се иза приједлога слабо који говори, него се замјењује номинативом.“

Примјери које ћемо навести из Речника САНУ много су валиднији, јер обухватају углавном књижевни језик 19. и 20. столећа. У овом рјечнику наведена је деклинација броја *два* и напоменуто је да је овај број уз приједлоге често непромјенљив; истакнуто је да

нији одраз савременог језика. Нема потребе наводити потврде за промјенљивост броја *два* у синтагмама без приједлога, али је занимљиво да налазимо доста примјера промјене и уз приједлоге: *од двеју страна, између двеју нација, на обема странама, у једној од двеју средина, из обају извора, једна од двеју звуковских концепција, између двају „језика“, једној од двају њисама или једној од двају изговора, према обема странама, једне од двеју азбука* (П. Ивић), *без ових двеју одлика* (М. Стевановић), *у двама азбукама, од њих двеју азбука, између двеју реченица* (А. Пецо и М. Пешикан, као коаутори), *у немачким двама државама, међу нашим двјема варијантима, прво од ових двају њисама, о двјема нормама а не само о двјема варијантима, у објема нашим варијантима, између двију одржаних традиција* (Ј. Вуковић), *између двију варијаната, у двјема варијантима, једном од двију варијаната* (С. Марковић), *на само двама примјерима* (И. Ловреновић), *о двјема стварима* (М. Риђановић), *на обадвјема странама, у двјема варијантима* (Љ. Јонке) — итд.

У нашим западним културним центрима лингвистички стручњаци рекло би се редовно и досљедно употребљавају зависне падеже споменутих бројева, и онда када се налазе без приједлога и онда када се налазе с приједлозима, али се ни овдје не сусреће често датив од броја *четири*. Падежни облици броја *два* понављају се често, те их овдје нећемо цитирати, него ћемо навести примјере за бројеве *три* и *четири*: *јравојис трију народа* (Љ. Јонке), *равнојравнојсј четирију језика* (К. Прањић), *од четирију основа* (П. Скок), *јријадају трима разним романским језицима, јодручја њих трију дијасисјема, њих трију ејничких основица, трију славенских совјетских рејублика, свака од сјоменујих четирију величина* (Д. Брозовић).

Аналогне облике налазимо и код других филолошких стручњака, нпр.: *наших овамојних трију националности, свих трију наших нација, јјорејивање трију сјијуација* (Ј. Вуковић), *у трима развијеним реченицама* (Д. Живковић), *имена трију јунака* (Ж. Пуратић), уп. и: *у јовору свечетирију јруја, свечетирију јоворних јруја* (Б. Пустовић, у раду „Народни говор Ливањског поља“). Примјере са бројевима *три* и *четири* теже је проналазити и пратити, али изгледа да језички стручњаци у источним културним центрима избјегавају деклинабилну употребу броја *четири*, можда и *три*. Тако у реферату др Асима Пеце (на Мостарском савјетовању о књиж. језику) стоји: „*Рјеч је о језику који је мајерњи за четири наша народа*“. Очито је да је овдје избјегнут датив употребом приједлога *за*, који није у потпуности надомјестио изворно дативско значење.

Раније је био обичај да се граматичка правила првенствено стварају на темељу примјера из народних умотворина и на језику

познатијих писаца. Данас, међутим, не бисмо смјели занемаривати ни грађу из дијалектолошких монографија, ни језик средстава масовних комуникација, који врши најјачи утицај на становништво свих категорија. Зато ћемо навести по неколико примјера из наших разних културних центара (ове смо примјере забиљежили у току неколико мјесеци 1974. године).

Иако се у нашој филолошкој литератури могу наћи констатације да је деклинабилност ових бројева у источним предјелима наше земље мање-више потпуно ишчезла, ипак се у емисијама Телевизије Београд и Радио Новог Сада могу понекад чути и зависни падежи споменутих бројева, нпр.: *следећу емисију посвећујемо шим шрима доћајајима* (ТВ Београд, 25. 6. 1974), *раш на шеришорији шрију држава* (ТВ Београд 11. 11. 1974), *Беораве, на уићу двеју река* (ТВ Београд, 11. 11. 1974), *о гајшовању шрију шисама дужда Андрије* (Радио Нови Сад, 20. 5. 1974).

Што се тиче Сарајева, у неким народним босанскохерцеговачким говорима, као што смо напријед видјели, промјенљивост ових бројева потпуно је очувана, а у неким је мање или више редуцирана. Такав је случај и у језику масовних медија ове републике. Вјероватно уредници и новинари који ову промјенљивост носе из свог завичаја или су је усвојили у току школовања више настоје да је задрже и у изразу масовних медија, док та појава неким изгледа мање обична или и застарјела. Није риједак случај да у истом чланку или у истој емисији сусрећемо и промјенљиве и непромјенљиве облике ових бројева. Примјери промјене: у *окиру сваке од шрију . . . шерминологија* (Ослобођење, 13. 6. 1974), на . . . *сједници шрију комисија* (21. 6. 1974), *измећу двију нуклеарних суйерсила* (28. 6. 1974), *сарадња шрију рејублика* (исти број листа), *ресшаурација двају најбоаишијих налазишћа* (4. 7. 1974), у *дејема шрадиционално дехохришћанским шровинцијама* (21. 11. 1974); *сшоразуми двију влада* (ТВ Сарајево, 10. 7. 1974), *захијев шрију шосавских комуна* (14. 9 1974), *разшговор лидера двију заједница* (28. 9. 1974), *делеиације чеширију земаља* (7. 12. 1974); *сшоразум двију шриуаиција* (Радио Сарајево, 11. 9. 1974), *шлесови шрију заробљених шринцеца* (9. 10. 1974); *шредсшавници шрију дијалекашћа* (Мале новине, 11. 11. 1974); у *дејема социјалистшичким рејубликама* (Просвјетни лист, 15. 10. 1974). — Могло би се навести много примјера из којих би се видјело да се у језику масовних медија у Сарајеву често употребљавају и несклонљиви облици споменутих бројева, као: *сарадња омлагине два шрада* (Ослобођење, 24. 5. 1974), *сусретш младих из шри рејублике* (8. 6. 1974), *изшрадња шри солишера* (14. 9. 1974), на . . . *сусретш народа шри оишшине* (16. 9. 1974), *шредсшавници шри . . . сшранке* (28. 9. 1974) *случај шри бискуиа* (3. 12. 1974), *уједначен ршшам два срца* (4. 12. 1974, а на истој страници овог листа: „сукоб двају осјећаја“); *разшговори два шредседника* (ТВ Сарајево, 10. 7. 1974).

Видјели смо да се у западним говорима, као и код писаца из западних крајева, деклинабилност споменутих бројева добро чува. Исто тако у језику масовних медија у Загребу падежни облици ових бројева готово се редовито употребљавају, али се ни овдје не уочава облик *чеџирма*, док је облик *чеџирију* сасвим уобичајен. Неколико примјера: *сасџав обију момчади* (ТВ Загреб, 7. 6. 1974), *државници с џирију конџиненаџа* (25. 8. 1974), *о џирима облицима айриорне сџознаје* (7. 6. 1974); *јосџи из двију . . . земаља* (Радио Загреб, 26. 9. 1974), *између двију влада* (26. 9. 1974), *џриџагници двију . . . џруџа* (16. 9. 1974). На загребачком радију и телевизији редовито чујемо: *извјешџај чеџирију комисџија, ујовор чеџирију великих сила о Берлину, џредсџавници чеџирију социјалисџичких земаља* и сл.

III.

Осврнућемо се и на нека посебна спорна питања и примјере употребе ових бројева.

За датив броја *чеџири* даје се у свим граматикама облик *чеџирма*, обично поткријељен примјером из народне пјесме „Муња џрома наџирала двјема џирима јабукама и чеџирма наранчама“, гдје се старијем облику могло прибјећи и ради метричких оквира. Видјели смо, међутим, да је у грађи Речника САНУ доста потврђен облик *чеџирима*. У Рјечнику ЈАЗУ видимо да га је било и код старијих писаца: *чеџирима најјослџдњим чланком* (И. Филиповић), *чеџирима џаџириархами* (Канижлић), *чеџирима даровма* (Ф. Ластрић) — а тај облик је близак и данашњем језичном осјећању, па га треба признати.

Аутори школских граматика у Загребу (осим др Стјепана Бабића) још и данас одржавају Даничићев став по којем облик *двјема* иде и уз мушки, и уз средњи, и уз женски род. У штокавским народним говорима не може се наћи облик *двјема* уз именице мушког и средњег рода. Аутори школских граматика једноставно су преузимали Даничићеве примјере из народних пјесама (*двема џирима анђелом*) и од старијих писаца (као и његове из превода Старог завјета, као *двјема џлеменима*) — и такву застарјелу конгруенцију проглашавали за граматичко правило савременог књижевног језика. Неодрживост овога става, који се у нашој норми одржавао цијело једно стољеће, показали су у својим радовима Св. Марковић и М. Станић (в. Наш језик, н.с., књ. II, св. 5—6 и књ. IV, св. 9—10). — То застарјело правило налазимо не само у граматичким формулацијама, него и у примјени, па један познати универзитетски професор пише: „џријеводна се књижевност *обоџиџила двјема хомерским еџима*“.

Други универзитетски професор пише: „*Голем кабинетџ с баршунасџиим засџорима исџред улице и џирима двокрилним враџима*“.

Овдје је у питању конгруенција броја *три* уз именицу *враћа*. Пошто ова именица спада у *pluralia tantum*, не може бити „*три двокрилна враћа*“ него *троја двокрилна враћа*, а онда и: *троји м враћима*.

Исти професор пише даље: „*Разговор двају човјека ирешиворио се . . .*“ — Овакав генитив „двају човјека“ вријеђа језично осјећање сваког штокаваца, јер и најнеобразованији штокавац интуитивно осјећа да овдје треба рећи: *двојице људи*, што је боље и од примјера који читамо у једном дневном листу: „*Конструктор је очито раздрман лојовском комбинајориком двају својих врховних људи*“. — И иначе би гдје је ријеч о лицима мушког рода најприкладније било ставити бројну именицу. Тако нпр. од три уобичајене могућности: *разговори два иредсједника*, *разговори двају иредсједника* и *разговори двојице иредсједника* — најправилнија и најобичнија би била трећа, јер су у питању лица мушког рода. Ово исто важи и за примјер *случај три бискуја*, јер се по себи разумије да су лица мушког рода, те бисмо очекивали да ће новинар ставити: *случај тројице бискуја*.

У оваквим и сличним случајевима важно је и слагање са граматичким родом, јер језичном осјећању штокаваца смета кад чују „*двдесет и двоје људи*“, или „*тридесет и двоје лица*“. Ако се ради о лицима мушког рода, онда треба рећи *двдесет и два човјека*, *тридесет и два човјека*, а ако су лица обају полова, онда би правилније било: *двдесет и двије особе*, *тридесет и двије особе*, или *двдесет и два лица*, *тридесет и два лица*. — Слично се може рећи и за израз *шесторо ирофесора*, који смо узели из наслова у дневној штампи. Наиме, овдје је за језично осјећање важније што је именица *професор* мушког рода, него чињеница да међу њима има и жена, тако да би израз био природнији у облику „*шест професора*“, а кад се читаоцу предочи састав и кад се број одвоји од именице постаје сасвим нормална употреба збирног броја *шесторо* (њих *шесторо*, њима *шесторома* итд.).

Супротног је смисла грешка кад се бројна именица или облици мушког рода *два*, *оба* примијене шире од нормалних граница. Тако Вјенцеслав Новак, описујући Андријину и Луцијину трагедију у дјелу „Тито Дорчић“, пише: „*А брије које ускорују сшаросиј сјдале су на њихово лице и давале о ба двојици излед сродне сличности*“ (умјесто: *оба двома*). Овакву појаву сусрећемо и данас код писаца чије језично осјећање није довољно изнијансирано, па пишу о „двојици заљубљених“, а мисле на младића и дјевојку. — И Медо Пуцић, у препјеву осмог пјевања Хомерове Одисеје, пише: „*И на одар о ба се иријеше*“ (тј. Арес и Афродита). Ни најтолерантнија *licentia poetica* не може писцу допустити овакву неприродну конгруенцију.

Посебан је тип грешке неосјећање разлике у конгруенцији нижих и виших бројева, што се почесто запажа нпр. у емисијама

београдске телевизије („*двaдeceт и њири бoдoвa*“), а и у одломку Нушићеве „Аутобиографије“ читамо: „*ако Хрисџова наука има случајно њридесет и четири основних начела*“ (узето из читанке за VII р. гимназије В. Заниновића, Загреб 1959, стр. 399). Сувишно је истицати да је правилно само *њири бoдa* (а наравно: *њет бoдoвa*), *четири основна начела*, а ништа се не мијења кад се бројеви *двa*, *њири* и *четири* нађу у склопу сложених.

Језичном осјећању и образованог и необразованог штокавца неће сметати зависни падежи броја *четири*, али ће му зато и превише сметати оваква реченица: „*Фoрд њланира да њочетком идућет мјесеца уручи оџказе — 4.000 радника*“ (Ослобођење, 2. 11. 1974). Иако се ми дичимо гипкошћу нашег језика, који је очувао обиље падежних облика, овдје се налазимо у положају да не можемо ниједним падежним наставком обиљежити дативску конструкцију уз број *четири хиљаде* (сувише би необично било „четири хиљадама“). Поједини други славенски језици не могу доћи у овакав безизлазни језички шкрипац, јер су тамо сви бројеви деклинабилни, а у њемачком језику овакав датив може се исказати наставком *-n* („*übergeben viertausend Arbeiter die Kündigung*“), док ће се у француском језику датив истакнути помоћу *aux* („*donner congé aux quatre mille ouvriers*“).

Нама преостаје једино то да у оваквим случајевима избјегавамо дативске конструкције и да реченицу формулишемо речимо овако: „*Фoрд њланира да оџџустити 4.000 радника*“; друга би нам била могућност да се послужимо приједлогом *за*. На оваква рјешења смо принуђени кад су у питању бројеви који су потпуно изгубили склонљивост (*њет*, *шест* итд.), и она су за наш језик природнија и прикладнија од онога што препоручују неки загребачки лингвисти (в. у Павешиневом „Језичном савјетнику“: *шестерим женама*, *шестерим снахама*, *седмерим селима*).

IV.

На темељу свега напријед реченог можемо закључити:

1. Бројеви *двa*, *њири* и *четири* употребљавају се паралелно и у склонљивим и у несклонљивим облицима. У источним крајевима несклонљиви облици су чешћи, а у средишњим и западним крајевима склонљиви облици још увијек имају превагу. Видјели смо да склонљивост ових бројева има свој ослонац и у старијој књижевности, и у дијалекатској бази многих новоштокавских говора, и у језику новијих писаца и готово свих наших еминентних лингвистичких стручњака (а они су за нас најмјеродавнији), те стога нема потребе да је ограничавамо и избјегавамо. Други славенски језици чувају промјенљивост свих бројева, а ми радо напуштамо и ово мало остатака што нам се сачувало од те промјенљивости, која је

некада обухватала и све главне бројеве. Тако свјесно подржавамо и убрзавамо пауперизацију свог језика, умјесто да га развијамо и обогаћујемо.

2. Склонљиви облици данас могу долазити и уз именице мушког и уз именице средњег рода, а не само уз именице женског рода. Такођер склонљиви облици могу долазити и без приједлога и са приједлозима.

3. Писци и лингвисти у западним крајевима досљедније употребљавају склонљиве облике, али и они избјегавају употребу датива, инструментала и локатива од броја *четири*. Можда ће широј употреби ових падежа помоћи признавање облика *четирима* као правилног.

4. Употреба бројева задаје тешкоће и писцима, и преводиоцима, и лекторима, и наставницима. Зато би било потребно да нормативни и правописни приручници што подробније пропишу правила употребе и конгруенције бројева.

Гојко Краљевић

ПРОМЕНЉИВОСТ БРОЈЕВА 2—4 У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

У овом прилогу приказана је (симболима датим у табели) ситуација у вези с променљивошћу бројева *два*, *три* и *четири* у оним штокавским говорима за које постоје потребни (или бар делимични) подаци. Ти су подаци узети из ових радова¹: 1) С. Ившић, *Данашњи јосавски јовор*, Рад ЈАЗУ 197, 54; 2) Б. Финка и А. Шојат, *Хрвајски екавски јовори југозаједно од Винковаца*, Радови Центра за знанствени рад — Винковци, 3, посебан отисак, Загреб 1975, 101; 3) М. Шимундић, *Говор Имотске крајине и Бекуже*, Дјела АНУБиХ ХЛI, књ. 26, 142; 4) М. Милас, *Данашњи мосћарски дијалекат*, Рад ЈАЗУ 153, 168; 5) Д. Петровић, *О јовору Змијања*, ЗбМСФЛ XV, св. 1, 157; 6) М. Жуљић, *Данашњи варешки дијалекат*, Школски вјесник XV, 572; 7) Ђ. Шурмин, *Особине данашњега сарајевскога јовора*, Рад ЈАЗУ 121, 203; 8) С. Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике јовора Срба у Кладњу и околини*, Прил. ФФНС 6, 129; 9) М. Симић, *Говор села Обада*, магистарски рад у рукопису; 10) М. Тешић, *Говор села Љештанској*, магистарски рад у рукопису; 11) М. Николић, *Говор села Горобилиа*, СДЗб XIX, 678; 12) Г. Ружичић, *Акцентајски сисџем њеваљској јовора*, СДЗб III, 147; 13) М. Станић, *Ускочки јовор*, СДЗб XX, 218; 14) Ј. Вуковић,

¹ Број рада одговара броју који стоји испред одговарајућег говора у табели.

Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, 66; 15) Д. Вушовић, *Диалект и источне Херцеговине*, СДЗБ III, 65; 16) А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 147; 17) М. Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански јовори*, СДЗБ XV, 165—166; 18) Б. Милетић, *Црмнички јовор*, СДЗБ IX, 430—432; 19) Л. Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII, 253; 20) М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, 82—83; 21) Д. Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички јовори*, СДЗБ XVI, 96; 22) Д. Јовић, *Трстенички јовор*, СДЗБ XVII, 127; 23) Р. Симић, *Левачки јовор*, СДЗБ XIX, 373—374; 24) А. Пецо — Б. Милановић, *Ресавски јовор*, СДЗБ XVII, 333; 25) П. Ивић, *О јовору Галијољских Срба*, СДЗБ XII, 228; 26) Б. М. Николић, *Тришћки јовор*, СДЗБ XVII, 419; 27) Б. М. Николић, *Мачвански јовор*, СДЗБ XVI, 267; 28) Б. М. Николић, *Сремски јовор*, СДЗБ XIV, 285.

Симболи употребљени у табели имају следећа значења: + означава присуство обележеног облика, односно постојање посебног наставка за тај падеж, — означава одсуство обележеног облика, односно непостојање посебног наставка за тај падеж (једнак је ном.), а ови знаци у () указују на реткост употребе одређеног облика; тамо где се на основу постојећих података није могло утврдити присуство, односно одсуство некога облика у говору није стављен никакав знак. У извесним случајевима поједини симболи су узети донекле условно, с обзиром на извесну непотпуност података или непрецизност формулација датих у овим радовима. Отуда уз њих стоји (?).

г о в о р	женски род						мушки/средњи род					
	D-I-L			Gen.			D-I-L			Gen.		
	2	3	4	2	3	4	2	3	4	2	3	4
1 Посавина ²	+	+		+	+							
2 Винковци ³	+		(+)	+	+	—	+					—
3 Имотска крајина и Бекија ⁴	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4 Мостар ⁵	+	+	+			—	+	+	+	+	+	+
5 Змијање ⁶	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6 Вареш	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7 Сарајево	+			+			+			+		
8 Кладањ	+			+			+			+		

² Није речено да ли се *ирију* и *ијрима* односи само на ж. р., али је то, аналогно броју 'два', врло вероватно.

³ Изричито констатовано постојање аналитичке деклинације. За број 'четири' род је ирелевантан, али су потврде само уз им. ж. р.

⁴ Потврдне констатације дате условно, јер је теоретски могуће да облици које наводи аутор покрију све рубрике.

⁵ Наведени само облици које могу имати бројеви 2—4, без икаквих ближих обавештења.

⁶ За инстр. ж. р. броја 'два' наведена само индеклинабилна форма, али није изричито речено да нема деклинабилних.

г о в о р	женски род						мушки/средњи род					
	D-I-L			Gen.			D-I-L			Gen.		
	2	3	4	2	3	4	2	3	4	2	3	4
9 Обади (Сребреница)	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—
10 Љештанско (Б. Башта)	+	+	+	+	+	—	(+)	—	—	—	—	—
11 Горобиље (Уж. Пожега)	+	(+)	(+)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12 Пљевља ⁷	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13 Ускоци	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14 Пива и Дробњак	+	(+)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15 Никшић и Бањани	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16 Ист. Херцегов.	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17 Средњокатунски и љешански	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18 Црмница ⁸	+	(+)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19 Мрковићи ⁹	—	—	(+)	—	—	—	+	—	—	—	—	—
20 Ист. Ц. Гора	+	+	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—
21 Нови Пазар и Сјеница ¹⁰	+	+	—	—	(+)	—	—	—	—	—	—	—
22 Трстеник	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23 Левач	(+)	(+)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24 Ресава	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25 Галипоље ¹¹	+	+	+	—	—	—	+	+	+	—	—	—
26 Тршић	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27 Мачва ¹²	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
28 Срем	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Већ први поглед на дату табелу открива карактеристичну већу концентрацију позитивних знакова на левој страни табеле, а негативних на десној, и то како у табели као целини тако и у међусобном односу појединих њених колона. То, за већину говора, практично значи: 1) већу променљивост женског рода (или, за бројеве који не разликују род, већу променљивост уз именице ж. р.) него мушког/средњег рода (односно уз им. м/ср. р.); 2) већу променљивост у дат.-лок.-инстр. него у ген.; 3) већу променљивост броја ,два' него броја ,три', а броја ,три' него ,четири'.

⁷ На основу тврдње изречене у раду о а к ц е н т у пљеваљског говора.

⁸ Обележени деклинациони облици ж. р. броја, ,два' и ,три' обичнији су у дат. него у инстр.

Облик *g(в)џема*, наведен као једина потврда за м. р., заправо је архаизам. То важи и за *двџема* које А. Младеновић наводи из језика владике Данила, јер се из примера види да се односи на именицу м. р. (А. Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад 1973, 152).

⁹ Наведене потврде за облике обележене овде са (+). Иначе, речено да се „бројеви 2—4 не мијењају ... сем у изузетним случајевима“.

¹⁰ За ген. ж. р. броја ,три' постоји потврда *џирију*, иако је формулација нешто друкчија.

¹¹ Сачувао се само инстр. који има исти облик за сва три рода.

¹² И поред констатације да „у Мачви није изгубљена деклинација броја *два*“, наведен само ген. ж. р.

Тако би се на основу прва два наведена фактора (род и падеж)¹³ штокавски говори углавном могли поделити на пет група (изузимајући поједине специфичне или нејасне случајеве).

У прву групу ишли би говори који знају за обележене деклинационе облике и у женском и у мушком/средњем роду, и у ген. и у дат.-лок.-инстр. То су, пре свега, западнији штокавски говори (нпр. Имотска крајина и Бекија, Мостар, Змијање).

У другу групу долазе они говори који знају за обележене деклинационе облике и у мушком/средњем и у женском роду, али само у дат.-лок.-инстр. То су, углавном, неки периферни говори или говори у дијаспори (нпр. Мрковићи, Галипољски Срби).

У трећу групу спадају говори који имају обележене деклинабилне облике и у ген. и у дат.-лок.-инстр., али само у женском роду (нпр. Обади, Љештанско,¹⁴ источна Црна Гора, Нови Пазар и Сјеница).

У четвртој, најбројнијој, групи су они говори који знају за обележене деклинабилне облике само у женском роду и само у дат.-инстр.-лок. (нпр. Горобиље, Ускоци, Пива и Дробњак, Никшић и Бањани, источна Херцеговина, средњокатунски и љешански говори, Црмница, Трстеник, Левач, Тршић).

Пету групу чине говори који уопште немају обележене деклинабилне облике бројева 2—4. То су: Пљевља, Ресава и Срем.¹⁵

Оваква издиференцираност говорне ситуације свакако је занимљива, како за лингвистичку географију тако и за стандардни језик. Оно што још треба истаћи јест, с једне стране, чињеница да за свега 3 од 28 наведених штокавских говора нису констатовани никакви обележени деклинациони облици бројева 2—4, али да, с друге стране, и само расправљање о степену променљивости ових бројева у говорима који иначе имају деклинацију говори о томе да ти бројеви не спадају у нормалне деклинабилне речи, макар и постојали обележени облици за све родове и све падеже. Јер (а то, будући да се не види из табеле, морамо посебно нагласити), у свим овим говорима јављају се и (или само) индеклинабилне (дакле исте) форме у свим падежима, што је за нормалне деклинабилне речи сасвим необично. О степену присутности тих

¹³ О којем се конкретно броју ради мање је важно за ову поделу, јер, у начелу, за све говоре важи констатација наведена под 3). Ипак би ваљало напоменути да свега девет од ових говора зна за било какав деклинабилни облик броја 'четири' (осим, наравно, основног — номинатива).

¹⁴ Ако се занемари редак облик дат.-инстр.-лок. броја 'два' у м. р.

¹⁵ Ради сваке сигурности ваљало би рећи да такви облици нису за обележени.

Карактеристично је, иначе, да су то представници трију различитих група штокавског дијалекта — источнохерцеговачке, косовско-ресавске и шумадијско-војвођанске и да се, дакле, непроменљивост бројева 2—4 јавља у обе дијалектске групе које чине основицу стандардног језика,

форми, односно аналитичке деклинације, тешко је овде извести неки општији закључак, будући да су испитивачи најчешће т р а г а л и за променљивим облицима (али и то је индикативан податак).

На крају да кажемо да, у односу на резултате који су овде изнети за штокавске народне говоре, стандардни језик иде донекле својим путем, али то је (као, уосталом, и у многим другим приликама) нормално.

Мирослав Николић

НЕКИ ПОДАЦИ И СТАВОВИ О ПРОМЕНЉИВОСТИ БРОЈЕВА

О бројевима у српскохрватском језику код нас се повремено писало, али још немамо комплетну анализу ове врсте речи. Да би се добила стварна слика њихове употребе, нужно их је посматрати у систему, на дијахроном и синхроном нивоу. Такав приступ захтева, наравно, обраду и бројних именица и збирних бројева. У даљем тексту ћемо изнети неке податке и ставове о променљивости бројева 2, 3 и 4, те одговарајућих збирних бројева и бројних именица, које преносимо из неколико језичких приручника, или се овде први пут износе.

Најпотпунију анализу поменутих бројева пружа нам *Рјечник Јујославенске академије знаности и умјетности*. До сада још ниједна граматика, нити језички приручник или студија нису толико посветили пажње бројевима, пре свега, њиховом историјском развоју.¹ Ради илустрације показаћемо колико само различитих облика, нпр. броја *чејири* уноси у РЈАЗУ његов први уредник — Ђуро Даничић: ном., ак.: *чејир, чејире, чејира, чејр, чејра, чејре, чејари, чејер, чејери, чејири камени, чејири комаша*; ген.: *чејирех, чејирих, чејиријех, чејирију, чејири врста, чејири врсте*; дат.: *чејирем, чејирим, чејирима, чејирма*; инстр.: *чејирми, чејирими, чејиреми, чејирима, чејирма, чејири куйцама, чејири слове*; лок.: *чејирех, чејирих, чејиријех, чејирију, чејирма, чејири*. Навешћемо нешто опширније изводе који су само мали део онога што је у РЈАЗУ записано.

DVA . . . Po samome značenju može biti samo jedan gramatikalni broj: dvojina, ali pošto se ovaj u našem jeziku pomiješao s množinom, njeni oblici dolaze i po ovom zadnjem broju.

1. Nom., acc., voc. Sva ova tri padeža imaju jednake oblike za svaki rod.

a) m. dva, od praslovenskoga doba do sadašnjega . . .

b) n.

¹ Значајан прилог промени бројева са историјског аспекта дао је А. Белић у студији *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932, стр. 107—112.

- aa) Isprva *dvě* . . . isto kao što je još kod ženskoga roda . . . Ovaj se oblik do današnjega dana uzdržao u *dvijesti* i *dvjesta* . . . ali se u drugim imenima rijetko nalazi i to do XVII vijeka . . .
- bb) Od XVI vijeka isti je oblik kao i kod muškoga roda: *dva* . . .
- c) f. *dvě*, po južnom govoru *dvije*, po istočnom *dve* . . .
2. Ostali padeži postaju ili nastavcima dvojine (*u*, *ma*) ili množine, ili se ne mijenjaju nego ostaju jednaki nominativu.
- a. S nastavcima dvojine.
- a) Gen. postaje nastavkom *u*:
- aa) Od osnove *dvě*: *dvěju*.
- aaa) U muškom i u srednjem rodu. Do XVIII vijeka . . .
- bbb) U ženskom rodu. Dosta je obično i u naše vrijeme. Pominje se i u Vukovoj gramatici . . .
- bb) Od osnove *dva*: *dvaju*, samo za muški i srednji rod. Od XVII vijeka do današnjega dana, ali samo u Bosni i u sjevernoj Dalmaciji. (Vuk u svojoj gramatici . . . još ne zna za ovaj oblik) . . .
- b) Dat., instr. postaju nastavkom *ma*:
- aa) Od osnove *dvě*: *dvěma* . . . po južnom govoru *dvjema* . . . po istočnom *dvema* . . .
- aaa) U muškom i srednjem rodu. Do sadašnjega vremena, ali vidi i bb) . . . „*Mrković je upravljao dvjema manastirima*“ . . .
- bbb) U ženskom rodu. I u naše vrijeme. Pominje se i u Vukovoj gramatici . . .
- bb) Od osnove *dva*: *dvama*, samo za muški i srednji rod. Od XVII vijeka kod nekijeh pisaca iz Bosne i sjeverne Dalmacije . . . i kod jednoga iz Slavonije (Pavića). Vuk nije znao za ovaj oblik . . .
- c) Lokativ:
- aa) Isprva se ne razlikuje od genitiva . . . To traje do XVIII vijeka (dajbudi kod pisaca) . . .
- bb) Ne razlikuje se od dativa i instrumentala. Od XVII vijeka. Tako je i u naše vrijeme.
- b. Oblike dvojine zamjenjuju oblici množine. Od XV vijeka . . . ali gotovo samo kod čakavaca . . .
- c. S prijedlozima vrlo često ne mijenja se po padežima nego za sve padeže ostaje s oblikom nominativa. Treba dodati da u mnogijem primjerima stoji tad prijedlog (n. p. *od* uz gen., *s* uz instr.) i gdje mu nije mjesta.
- a) Za genitiv. „*Do dva godišta*“ . . . I bez prijedloga. „*Pravi sud dva božja anđela*“: . . .
- b) Za dativ. „*Spram Dva brata*“ . . .
- c) Za instrumental. „*Sa dva kamenka*“: . . .
- d) Za lokativ . . . „*Pasla tanka jelika na dva brda velika*“ . . .
- (P. Budmani)
- DVOJ, m., *dvoja*, f., *dvoje*, n. adj. *duplex*, *duo*, *bini* . . . Riječ je praslavenska . . .
- a. U jednini. — Do XVIII vijeka (i u naše vrijeme kod čakavaca . . .) . . . Vidi kod *dvoje* osobite oblike ovoga supstantiva srednjega roda . . . „*Od dvojega srca jedno se stvori*“ . . . „*On se справи s svojom dvojom decom na put*“ . . .

b. u dvojini ili u množini...

a) uz supstantive, koji, kad znače jedno što, ne mogu biti u množini... „*Da se ova dvoja vina u velikoj hvali drže*“... „*Beži, junače, kud te dvoje oči vode*“... „*Dvoji biskupi*“...

b) Uz riječi koje, i kad jedno što znače, stoje u množini. — Od XVI vijeka... U naše je vrijeme zakon da uz ovakove riječi stoje ovakovi oblici... „*Dvoja vrata*“... „*A na noge dvoje bukagije*“... „*Sad su meni dvoji troji jadi*“...

(P. Budmani)

DVOJE, n. *duo, dva*... Uprav je srednji rod adjektiva *dvoj* ali stoji kao supstantiv. — Riječ je praslavenska...

a. Oblici.

a) Padeži su po pronominalnoj declinaciji... „*Od toga dvojega jedno mora biti*“... I u množini. „*Ovima dvojima* (mužu i ženi) *dopusti ditešće*“...

b) Kod pronominalnoga gen. *dvojega* i dat. *dvojemu* ispada *j*: *dvojga, dvojmu*...

c) Pronominalni se oblici dalje sažimlju, te postaju osobiti oblici: aa) Gen. *dvoga*... „*Od ovoga dvoga na volju mi je obrati što god hoću*“...

bb) Dat. i loc. *dvomu, dvome*... „*Sramota je dvome na jednoga*“...

cc) Instr. postaje dodajući sažetoj osnovi *dvo* nastavak množine

ma: *dvoma*. Ovaj se oblik uzima i za dat. i loc. po čemu ova dva

padeža imaju tri različita oblika... „*Vina pije s dvoma Arapčadi*“...

„*Zgotovi nama dvoma ručak*“... Ovi su oblici (kod aa), bb), cc) naj običniji u naše vrijeme...

b. Konstrukcija.

a) Ime onoga čemu se kaže broj stoji u gen., n. p. *dvoje djece, dvoga djece, dvome djece, dvoma djece*. Oblici množine *dvojima* i *dvoma* mogu biti u apoziciji sa zamjenicama... premda se ne kaže *mi dvoje, vi dvoje, oni dvoje*, nego samo *nas dvoje, vas dvoje, njih dvoje*...

b) Predikat i atribut.

aa) Obično stoje u n. sing. ... „*Kako se to dvoje skupa slaže*“... „*Opazi ga dvoje dece ludo*“...

bb) Rijetko je predikat u množini (muškoga roda)... „*Dvoje su se zamilili mladi*“... Ali je tako svagda kad je verbalni predikat u prvom ili u drugom licu... „*Hajdemo nas dvoje*“...

c. *Dvoje* zamjenjuje kardinalni broj *dva* u ovijem slučajevima...

a) S imenima čeljadi i živinčadi koja su u jednini srednjega roda (kao *čeljade, dijete, Ture, tele, zdrijebe, pile* itd.).

b) Zamjenjuje oblik *dvoji*... s imenima u kojih za jedno stoji množina. Samo u naše vrijeme u Crnoj Gori... „*I dipala dvoje da mu svira*“...

c) Svagda kad se zajedno broji čeljade muško i žensko, ili čeljade odraslo i dijete... „*Da probudi dvoje mladenaca*“...

d) *Par*, kod čega mu drago bez obzira, je li živo ili nije, i kojega je roda, ali samo kad se shvata, kao da od jednoga i drugoga postaje nešto jedno, isporedi *par*. „*Dvoje pasa*“...

e) Kao *dvije* stvari uopće. „*Led i ljubav dvoje je*“...

(P. Budmani)

DVOJICA, f. *duo*, dva čovjeka, a i dva muška živinčeta... Postaje od *dvoj* nastavkom *ica*. — Riječ je stara, ispredi stsl. *dvojica*...

(P. Budmani)

TRI... U deklinaciji toga broja bili su u starom jeziku pluralni nastavci i-deklinacije, i to za m. rod nastavci muškoga roda, a za ž. i s. rod nastavci ženskoga roda navedene deklinacije. U današnjem jeziku likovi su za nom., ak. i vok. *tri*, za gen. *triju*, za dat., lok. i instr. *trima*. Stojeći iza prijedloga, *tri* se rijetko mijenja...

(J. Jedvaj)

TROJ, *troj*, *troja*, *troje*, u pl. *troji*, *troje*, *troja*, adj. num. Onaj, u kojemu su tri na broju, trojak... U starijim potvrđama, koje se javljaju u XIV v., imenica s atributom *troj* može biti u sing. i u plur., a samo je u jednoj potvrđi dual. Sada se *troji*, *troje*, *troja* upotrebljava uz imenice, koje se govore samo u množini ili imaju u množini osobito značenje. Između *troji* kao atributa i njegove imenice uvijek je kongruencija.

- a. Sing. ... „Troj grijeh učini“... „Laž... troju daje ranu“...
- b. U dualu. „Prije toga troja kralja dojezdila bjehu“...
- c. U pluralu... „Uštampa filozofiju... i druge troje knjige“...
- d. Imenica je sama po sebi u množini... „Troja rebra jedna po drugijem“... „U troje sam dopadala ruke“...
- e. Uz imenice, koje se govore samo u množini... „Kroz ova troja vrata se ima proći“... „Dvoja, troja kola“...

(S. Pelz)

TROJE... n. supst. num. isto što *tri*; upotrebljava se, kada se tiče lica, a rodovi su pomiješani; imenica, koje označuju mladunčad — i kod životinja; zbirnih imenica i imenice *jaje*... U dijalektima ima odstupanja od tih pravila...

(S. Pelz)

ČETIRI, *quatuor*... Riječ njегда imala sve padeže; ima ih i sada, ali se iza prijedloga slabo koji govori, nego se zamjenjuje nominativom. Uz niu je riječ kojoj se broj pokazuje stajala njегда u istom padežu u kom i ona, a sada veoma rijetko, nego u padežu u kojem stoje riječi uz *dva*, *dvije*...

c.

Dat.:

- a) Stari: *četirem*. XIV i XV vijeka, a u čakavaca i danas...
- b) Isti oblik promijenjen dobivši i mjesto *e*: *četirim*. Njemu se dodaje na kraju još i *a*: *četirima*. Tome se opet i među *r* i *m* može izbaciti: *četirma*...
- aa) Bez *a*. Od XVI vijeka i danas: „Ako *dâ* tim *četirim*“...
- bb) Sa *a*. Također od XVI vijeka... „*Četirima* rečenim *živinama*“...
- cc) Danas se govori i bez *i* među *r* i *m*: *četirma*...

(Đ. Daničić)

ČETVER, adj. *quatuor*. Kao četiri sastavljena u jedno, četiri zajedno, i samo kao četiri. Od XV vijeka... Sada se govori u sva tri roda samo u množini a u jednini samo u srednjem. Mjesto *e* pred *r* dolazi i *o* od prošloga vijeka. —

a) U jednini:

- aa) U kom god rodu a u padežu istom u kom je riječ kojoj se pridjeva da se broj kaže... „Razlog jest *četver*“...
- bb) U srednjem rodu, uz koji ono čemu se broj kaže stoji u gen. pl. ili kad je riječ kolektivna u gen. sing.; rijetko drukčije. Govori se uz rečene padeže onda kad je ono čemu se broj kaže srednjega

roda ili kad je koje jednoga koje drugoga roda (bila riječ kojom se to imenuje samo sobom koga mu drago roda); rijetko uz gen. pl. kad je sve jednoga roda . . . Osim nom. *četvero* i *četvoro*, s kojim je jednak acc., drugi su padeži danas: gen. *četverga* i *četvorga*, dat., instr. i loc. izjednačeni s dualnim: *četverma* i *četvorma*; kad je *o* pred *r* mjesto *e* tada ima dat. i u jed.: *četvorme*. Ali iza prijedloga može stajati nominativ mjesto svakoga padeža kao u brojeva. Često i bez prijedloga ostaje u tom obliku kad bi trebalo da je u gen . . .

aaa) S gen. sing. ili pl. kad je ono čemu se broj kaže srednjega roda ili koje jednoga koje drugoga . . . „*četvero pilića; četvero konja*“ . . . „*s četvoro malene dece*“ . . . „*I četvoro prauučadi*“ . . .

bbb) S gen. pl., kad riječ i u množini znači jedno pa se brojem *četvero* hoće da kaže da su taka četiri (vidi i dalje pod b, bb.) u naše vrijeme . . . „*Tako mi četvero posta*“.

b) U množini.

aa) Uz koju god riječ osim onijeh koje u množini znače jedno što . . . „*s četveriju . . . strana*“

bb) Uz riječi koje u množini znače jedno što. Od XVII vijeka i danas. Danas se govori i sa *o* pred *r* mjesto *e*: *četvori* . . . „*Četvera vrata su od mora*“ . . . „*četvere haljine*“ . . . „*četveri svatovi*“, kad su četiri mladoženje pa svak ima svoje.

(Đ. Daničić)

ČETVERICA, f. *quatuor*, četiri muška čeljadeta ili živinčeta. Od XVI vijeka . . . Mjesto *e* pred *r* dolazi i *o* u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu . . .

(Đ. Daničić)

У Правописном речнику (*Правопис српскохрватској књижевной језика*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960) забележени су ови облици:

два, две (ек.), двије (ијек.), два, ген. двају, двеју (ек.), двију (ијек.), дат. двама, двема (ек.), двјема (ијек.)

двоје-шроје

двоји (опанци), двоје (чарапе), двоја (врата), ген. двојих, дат. двојим

двојица (два мушкараца);

џири, ген. трију, дат. трима

џиројица (мушкараца);

чейверо и *чейворо*; четверо-петеро

чейворица

чейворо и *чейверо* (све сложенице са четворо могу се употребљавати и са четверо); четворо-петеро

чейири, ген. четирију, дат. четирма.

Није изричито речено да ли се дат. *двема/гејема* односи само на женски род.

За увид у савремено морфолошко стање променљивости бројева најбоље је показати репертоар облика који је наведен у књизи проф. Михаила Стевановића: *Савремени српскохрватски језик I* (Београд, 1964.) (у табели обележено ћирилицом) и у *Језичком савјешнику са грамајском* загребачког ауторског колектива под уредништвом С. Павешвића (Загреб, 1971.) (у табели обележено латиницом):

Н	два dva	две/двје dvije	три tri	четири četiri	двоје dvoje	троје troje	четворо, четверо četvero (četvoro)
Г	двају dvaју	двеју/двју dviju	трију triju	четирију četiriju	двога, дво- јега dvoга	трога troга	четворога, четверга četvorga
Д	двама dvama (dvjema)	двема/ двјема dvjema	трима trima	четирма četirma	двома двоме двојему dvoма	трома троме тројему troма	четворма, четверма четвороме, четвероме четворома, четверома četvorma
А	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.
В	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.	=НОМ.
И	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	четворма, четверма četvorma
Л	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	=ДАТ.	четворма, четверма четвороме, четвероме četvorma

Репертоар падежних облика поменутих бројева је нешто шири у књизи проф. Стевановића; чини се да је то могло бити условљено, у извесној мери, и различитим обимом приступа теми, сем у неким случајевима када је то одиста разлика у ставовима.

Даћемо на крају узорке обраде бројева из једног необјављеног пројекта описно-нормативног речника (аутор М. Пешикан).

два м/с, *двѐ* иј, *двѝје* ж (ген. *двају* м/с, *двѐју* иј, *двѝју* ж; такође ген. у непром. облику, као ном.; дат/инстр/лок. *двоама* м/с, *двѐма* иј, *двѝма* ж; непром. уз именице чија је мн. у датом падежу у облику јд., нпр. „*два дѐиѝѝа*“; пром. и непром. уз предлоге). Основни број (2), у допунском односу са ДВОЈЕ, ДВОЈИ, ДВОЈИЦА (в. примере).

двојца, грам.род ж (промена као именице на -а у јд.). Бројна збирна именица, ум. броја ДВА за мушке особе, нарочито кад није уз именице.

двѝје, у осн. облику грам. род с, грам. број јд. 1. (ген. непром., као ном.; дат/инстр/лок. *двоама*, грам. број мн.; обично непром. уз именице чија је мн. у датом падежу у облику јд.; пром. и непром. уз предлоге). Збирни број (првог степена), ум. броја ДВА. а. Без именице, кад се односи или кад се може односити на м. и ж. особу заједно. *Ово двоје. Двоје младих. Клуја за двоје.* Ређе уз именицу у мн., кад значи м. и ж. особу. *Двоје лекара* (лекар и лекарка). б. Уз именице у мн., кад значе жива бића и кад су у јд. ср. рода. *Двоје чељади, сирочади. Двоје џилаги, џилића. Двоје јовега.* Ређе и уз друге називе животиња. *Двоје коња, свиња.* в. У дијал. и некъ. употреби, уместо ДВА и ДВОЈИ 1. „*И дѝјала двоје да му свира*“ (Његош). *Двоје јаја.*

2. (промена као МОЈЕ, СВОЈЕ и сл., грам. број јд., тј. ген. *двоја/двојѝја*, дат/лок. *двоме/двојѝму*, инстр. *двојѝм*; ређе без крајњег самогласника у ген., дат. и лок.). У ређој, самост. употреби, кад се мисли на нешто двоструко, две ствари, појаве и сл. *Бојао се двоја: болесѝти и оскудице. Обрадовао се двоме... Рачунао је с двојѝм... Говорио је о двоме: о шекућѝм задацима и о сѝченим искустѝвима.*

двѝји -е -а (промена као код придева у мн.). 1. Збирни број другог степена, ум. ДВА кад се означава множина множинских појмова (који се и посебно узети именују обликом мн.). *Двоја враѝја. Двоје дѝјле свирају. Двоји џанци, двоје чарѝе* (два пара).

2. У нестанд. употреби, ум. косих облика бројева ДВА и ДВОЈЕ. „*С једним дѐѝѝѝом у иаручју, а с двојѝма о ойреѝачи*“ (В. Петровић).

Примери стандардне употребе. *Два друѝа (двојѝца друѝова), њѝх двојѝца; Сусреѝ двојѝце друѝова (двају друѝова, два друѝа), њѝх двојѝце; Писмо двојѝци друѝова (двоама друѝовима), њѝма двојѝци; Разјовор о двојѝци друѝова (о двоама друѝовима, о два друѝа), о њѝма двојѝци. — Две жене, њѝх две; Сусреѝ двѐју жена (две жене), њѝх двѐју; Порука двоама женама, њѝма двоама; Причали су о двоама женама (о две жене), о њѝма двоама. — Два дѐѝѝѝа, двоје*

деце, њих двоје; Мајка два дејтејџа, двоје деце, њих двоје; Дала је ручак њима двома (ретко: двома деце); Говорили су о два дејтејџа, о двоје деце (ретко: о двома деце), о њима двома. — Два љада, села: Пријашељсџиво двају љадова, села, (два љада, села); Порука двома љадовима, селима; Чланак о двома љадовима, селима, о два љада, села. — Два џилејџа, двоје џилади, двоје џилића; Пијукање два џилејџа, двоје џилади, двоје џилића, двају џилића; Даши храну двома џиладима, двома џилићима, двома џилићима.

три (ген. *џирију*, дат/инстр/лок. *џирима*), основни број (3). — Бројна зб. им.: **трџица**. — Зб. број: **трџје** (дат/инстр/лок. *џирџа*; у грам. броју јд. ген. *џироја/џиројџа*, итд., као ДВОЈЕ 2). — Зб. број другог степена: **трџи -е, -а**. — Три сина (*џиројџа синова*), њих *џиројџа*. Ручак за *џироје*. Три *џареџа*, *џироје џаради*. Говорили су о *џирџе* (о трима темама). *Троје џусле*, *џироја кола*, *џироји онанци* (три пара). (Итд., употреба и однос пром. и непром. слично као код ДВА, уз нешто јачу тежњу непроменљивости).

чџетири (ген. *чџеџирију*, *гаџи/инсџир/лок. чџеџирима/чџеџирџа*), основни број (4). — Бројна зб. им.: **чџетвџрица/чџетвџрица**. — Зб. број: **чџетвџоро/чџетвџерџо** (дат/инстр/лок. *-роџа/-рџа*; могућан и у грам. броју јд., као ДВОЈЕ 2, ген. *-роја/-рџа*, дат/лок. *-роџе/-рџе*, инстр. *-рџим*). — Зб. број другог степена: **чџетвџори/чџетвџери -е -а**. — *Чџеџивџоро џаџиџади*, *чџеџивџора кола* итд., као ДВА и ТРИ, уз слабије чување променљивости (нарочито у односу на облике типа *чџеџивџороја/џерџоја*, везане за значење као ДВОЈЕ 2), која је код виших зб. бројева још слабије изражена (код основних потпуно, изостаје).

пџет (непром.), **пџетџоро/пџетџерџо**, **пџетџори/пџетџери -е -а** (тако и бројеви 6—20 30, 40 итд.) — исп. ЧЕТИРИ.

шџест — исп. ПЕТ

Поред питања употребе (зависност промене збирних бројева од значења, непроменљивост израза типа „*два дејтејџа*“), о којима је исти аутор говорио на симпозијуму посвећеном Даничићу (реферати ће бити објављени у издању САНУ и ЈАЗУ), пада у очи допуштање ширег репертоара облика, као инстр. *двојим* од *д в о је* (2), инстр. и лок. *чџеџивџоро* од *ч е ш в о р о*, дат., инстр. и лок. *чџеџирима* од *ч е џ и р и*.

(Припремила Милица Раговић-Тешић)

Текућа питања језичке културе

РЕЧНИК САНУ КАО ПУТОКАЗ ЗА ПРАВИЛАН ОДНОС ПРЕМА ТУЋИЦАМА

Претерано језичко чистунство, којим се по сваку цену избегава употреба страних речи у нашем језику, представља застрањивање и неисправан однос према самом језику у овом тренутку његовог развитка. Наиме, чињеница је да су многе туђице, а нарочито интернационализми, увелико одомаћене у нашем језику, што је позитивна тековина међујезичких односа, а и резултат историјских неминовности. Разлози за употребу интернационализма у великој су мери оправдани кад се има у виду да интернационализми помажу културном зближавању народа, да олакшавају старање о изражајној способности језика, јер се прихватањем добре стране речи губи потреба за мучним напорима око стварања домаће, да се интернационализацијом терминологије смањује њена несистематичност и вишеструкост, која је често везана за поједине области, стручне школе, научне установе и сл.

С друге стране, претерана употреба туђица у нашем језику, било у његовом писменом или усменом облику, свакако није одлика доброг познавања ни поштовања матерњег језика. Признати туђице не значи дозволити да оне преплаве наш језик и да из њега потисну боље домаће речи. Напротив, често је очигледно да су нпр. термини домаће основе много бољи од неких туђих, стога што не нарушавају наше граматичке и гласовне системе, што се лакше усвајају, што често делују као потпуно, одмах схватљиво обавештење о основном значењу речи — а то све може да буде недостатак термина туђих основа.

У *Правопису српскохрватскога књижевног језика*, т. 153, о туђицама је записано:

„У нашем језику имамо две врсте туђих речи. Једне од њих смо примили од других народа и прилагодили их своје језику, те их данас и не осећамо као туђе. Такве су речи: *краљ, бресква, кошуља, виџез, чарапа* и др. У другу врсту иду оне речи које се још као туђице осећају. Такве речи треба употребљавати само онда када за појмове који се њима означавају немамо добрих речи у своје језику.“

Управо, ова друга врста страних речи представља и даље проблем око питања њихове употребе у нашем језику. Дакле, не прете више нашој језичкој култури старији варваризми, као што су турцизми, мађаризми и сл., јер они или улазе у прву врсту туђица о којој говори Правопис, или се спонтано потискују. Далеко

су већа опасност интернационализми — грчко-латински својом учесталости, англицизми својим тешким уклапањем у наш граматички систем. Употреба ових туђица толико је у нас честа да се већ почињу заборављати домаћи синоними. Неретко се при изражавању, писменом или усменом, прво сетимо стране речи, па је одмах употребимо, чак не увек и тачно, не замисливши се при том како то утиче на језик. Управо из тога проистиче захтев језичке норме и културе да се сваки аутор јавне речи замисли над употребом туђице, да испита могућност њене замене домаћом речју, да се запита која је реч — домаћа или туђа — читаоцу или слушаоцу погоднија, пријемчивија.

Корисна обавештења за исправан однос према туђицама пружа *Речник српскохрватској књижевности и народној језика Српске академије наука и уметности* (Р. САНУ). Овај речник начином обраде страних речи указује за које стране речи наш језик нема добре своје, а за које има. Он готово редовно омогућује оцену употребљивости и заменљивости туђица. То не значи да је Р. САНУ нормативни или саветодавни речник, јер његов циљ није да оцени колико је туђица пожељна, нити да наброји могућности њене замене — мада посредно омогућава и то — већ да је објасни и потврди реченицама у којим се јавља.

У овом се Речнику стране речи за које у нас нема добре замене дефинишу описно, ширим објашњењима, или се за њих, кад је то могућно, дају једна или више значењски приближно одговарајућих наших, или пак, страних речи. Такве би речи нпр. биле:

евиденција — *имање увида у нешто, контрола*; егзибиција — *демонстрација неке вештине, приказивање, извођење нечеј*; егзотика — *оно што је својствено за далеке недовољно познате земље*; (даље ће се примери наводити без дефиниција) едигција, еквивален(а)џи, екија, екран, екселенција, екскурзија, ексцелозија, елеија, електификација, еманципација, емисија, енциклопедија, епизода, ерозија, еспрага, етикеција, еуфорија и доста других.

За све ове туђице тешко би се наша нека потпуно погодна наша реч. Истина, то би се могло учинити само за понека њихова значења. Могло би се нпр. место еквивален(а)џи рећи — *одшета, противувредност*, наравно кад та реч има такво значење. Исто би се тако место екскурзија могло казати *излеи* ако се том речју означава краћа, обично једнодневна, првенствено забавна посета неком месту, уопште таква посета нечем. Реч ексцелозија би се могла заменити нашим речима *ипасак, иуцањ*, али не увек, већ само кад се том речју не означавају неке велике, јаке детонације. Слично би се и за неке друге наведене туђице, бар за понека њихова значења, могла наћи успешна замена нашом речју, али се за неке не би могло ни толико учинити: *екселенција, елеија, епизода*.

Дакле, ако у нашем језику за страну реч не постоји одговарајућа замена, онда је боље и њу употребити него уместо ње насилно

тражити неку нашу или чак, према неким лексичким обрасцима нашег језика, стварати нову.

Насупрот овом, у нашем језику има доста туђица или њихових изведеница за које постоје боље, синонимичне или приближно такве, наше речи. У Р. САНУ за такве се стране речи наводи једна или чак и више наших.

На извесном броју скраћених и упрошћених реченица, што су у Р. САНУ наведене као потврда за неке туђице, може се показати који се део објашњења датог у овом Речнику нуди као могућа замена за туђице употребљене у њима (та су објашњења наведена у заградама):

е в е н т у а л а н и сл.: бојао се евентуалних последица (*моуђних*); да нам се евентуално и насмијете (*можда*); додирних и евентуалност, да бих остао код Јавора (*моуђносци*);

е в и д е н т а н и сл.: евидентан доказ за тврдњу (*очевидан*); плаћа вазда евидентно, да знаду сви укућани (*јавно*);

е г з е м п л а р и сл.: у колико је егземплара штампао своје књиге (*у примерака*); требало га је егземпларно казнити (*у примерно*);

е к с п е д и ц и ј а и сл.: мора бити на свакој сигнатури датум експедиције (*оуиуремања*), — дошла нам је твоја експедиција (*уошиљка*); један по један предмет се завршава — експедитивно, нема шта (*брзо*); експедовао је гвожђе колима (*оуиуремио, оуиуремао*);

е к с п л и к а ц и ј а и сл.: ја се уздржавам од сваке даље експликације (*ушумачења*); не може потпуно да експлицира своју идеју (*рас шумачи*); јасно показује, иако то експлицитно не изражава (*изричишо*);

е к с п е р т: он је био познат као експерт у финансијским пословима (*сиручњак*);

е к с п о з и т у р а: радио је у предузећу које је главну експозитуру имало у једном лучком граду (*исјосишаву*);

е к с п о р т и сл.: поста главним агентом за експорт (*извоз*); ове године смо експортовали велику количину обуће (*извезли*);

е к с ц е с: старија професорица упозорила је мајку на моје ексцесе (*исјаге*);

е л а н: то је један исти животни елан (*уолеи*);

е л е м е н т а р а н и сл.: предају се елементарне вјежбе из фармације (*уочетине*), — вели да ми је знање мало елементарно (*оскудно*); ја сам елементарно опасан (*најонски*);

е л и п т и ч а н: народне пословице су често речене у елиптичном облику (*сажешом*);

е м и н е н т а н и сл.: израсле су извесне еминентне књижевне личности (*исшакнуше*), — Милутин је имао еминентан дар за хумор (*изразиш*); устанак је еминентно политичког карактера (*изразишо*);

е н т у з и ј а с т и ч а н и сл.: написао је ентузијастичан чланак о књизи свога пријатеља (*огушевљен*); хвалила га — не ентузијастично — него с љубежљивом блакости (*огушевљено, занесено*);

е н у н ц и ј а ц и ј а: свој осјећај ја ћу у свакој својој снунцијацији јасно изражавати (*изјави*);

е т и к е т а: што нисте на стакло ставили етикету са натписом (*налейницу*);

е ф е м е р а н: за пустиње значајне су ефемерне биљке (*једнодневне*), — ефемерна свечаност, слава од цигло једног минута (*крајкоштрајна*);

е ф е к (а) т и сл.: свирање прође без неког нарочитог ефекта (*ушиска*), — на Западу су нешто исцрпнији подаци објављени о ефектима експлозије (*јослегицама*); службенику се сам пренос покућства има надокнадити по доказним ефективним трошковима (*сйварним*); ефективно је исплаћено 633 милиона динара (*у јошову*);

е ф и к а с а н и сл.: показивање је веома ефикасна метода рада (*усйешна*); да ефикасно заштити своје духовне производе (*усйешно*); радио станица омогућиће нашој земљи да са већом ефикасношћу шири културу (*делошворношћу*).

Очигледно је да српскохрватски језик има толико речничко богатство да му за многе појмове најчешће нису потребне стране речи. Истина, могло би се понекад рећи да се не добија баш исто значење кад се туђица замени нашом речју (нпр. кад се место *емигрант* каже *избејлица* или *исељеник*). То је тачно. Међутим, у таквим приликама често сâм реченички контекст помаже да замена туђице нашом речју не општети садржај реченичке поруке, па макар се што при таквој замени и померало у значењским преливима. Наравно, претерано би било тражити да се из нашег језика п о т и с н у стране речи за које имамо добре замене. Напротив, велики се број таквих страних речи у нас толико употребљава да су оне готово свакодневне и потпуно обичне. Многе од њих су интернационализми, те их као такве не треба потискивати из нашег језика кад већ оне постоје у многим другим. Ипак, за приличан број њих, а лако се може осетити или обавестити којих, лепше је, а свакако и исправније, употребити домаћу реч, нарочито кад дође до нагомилавања туђица у неком излагању.

Као правилан путоказ за разумну меру при употреби страних речи, поред доброг језичког осећања и образовања појединца, може као основно начело послужити наведена препорука из Правописа, а потпунија обавештења о том, поред Р. САНУ, пружају и други речници српскохрватског језика. Свакако, посебно корисна обавештења могу се наћи и у речницима страних речи (у Вујаклијином или Клаићевом нпр.), јер се у њиховим дефиницијама врло често наводи једна или више наших речи као непосредан превод туђих. Међутим, описни речници, какав је Р. САНУ, предочавају, поред дефиниција, и примере у којима су употребљене туђице, чиме омогућују поузданије сналажење у настојањима да се и сложени садржаји искажу једноставним и свима разумљивим језиком.

Милосав Тешић

СТАРАЊЕ ФРАНЦУСКОГ РАДИЈА И ТЕЛЕВИЗИЈЕ О ЈЕЗИЧКОЈ КУЛТУРИ

Године 1973. француска заједница радија и телевизије (L'ORTF) запитала се није ли дошао моменат да се нешто стварно учини не би ли свакодневни језик био разумљивији, чистији, прихватљивији. Пошло се од следећег принципа: да би језик био жив, мора бити ослобођен свих архаизама који га херметизују, свих неологизама који га чине неразумљивим. Језик мора да почива на добром осећају и разуму. Речник, својствен посебним професијама, научним и техничким дисциплинама, такође се не сме занемарити јер он обогаћује свакодневни говор. Само се у оваквом прилазу језику види разумна еволуција, пожељна и неопходна у датом моменту.

Са овако формулисаним ставовима, телевизија је позвала на сарадњу значајне личности из културног живота, професоре и лингвисте, и као плод заједничког рада у 1973. г. емитоване су једном седмично емисије о језику намењене најширој публици.

Почело се са серијом *Говоримо француски* (Parlons français) и са уверењем да се француски језик из дана у дан деградира. Да би језик добро функционисао, мора да постоји равнотежа између правила и употребе, с тим што језик мора да прати живот и да му се прилагођава. Аутори ове серије су зашли међу публику, бележили, снимали. У помоћ су позвали синеасте, позоришне људе, уметнике. Из недеље у недељу, по једна емисија из ове серије обрађала би се гледаоцима са по неким питањем из граматике које је требало разјаснити. Тако су постављена питања негације, слагања времена, употребе конјунктива, питање конгруенције, неологизми. Посебно се поставило питање употребе речи које су у моди, као и проблем утицаја страних језика, нарочито енглеског, не само на измену лексике већ и саме језичке структуре. Говорило се и о улози професионалних жаргона и њиховом утицају на стандардни француски језик. Једна емисија била је посвећена дебати о улози радија и телевизије у деградирању језика.

Друга, по реду емитовања, серија *Si le Français m'était conté* требало је да одговори на низ питања о пореклу француског језика, да упозна Французе с проблемима франкофоније у свету, као и да одреди место превођења у литератури. Свака емисија састојала се из три дела од којих је први био посвећен историјској граматизи, други етимологији речи, а у трећем се говорило о најактуалнијим питањима из савременог језика.

Не мање успела серија — *Votre mot à dire* — требало је, према ауторима, да као и претходна помогне „правилан“ развој француског језика и одреди право место професионалних жаргона. Из недеље у недељу, аутори су мењали места и саговорнике. Пошли су од агенције за издавање станова да забележе језик којим се

служи овај тип људи, па су преко језика аутомеханичара и осталих професија дошли до дечјег говора. Желели су тиме да укажу на богатство речи и израза којима овакви специјализовани говори обогаћују стандардни језик.

Мислим да се умногоме можемо користити овим искуствима француске телевизије. Није нам незанимљиво ни питање коме је француска телевизија поклонила доста пажње у серији *Francophoniquement votres*, а то је значај и улога француског језика у срединама у којима је он само административан, државни, али с великим културним утицајем. Ово питање могло би нас заинтересовати јер има средина у којима се српскохрватски језик говори, употребљава или само чује, али није матерњи језик, а исто тако могло би се говорити о улози нашег језика у ванјугословенским срединама где се у једном друштву с потпуно страном језичком структуром путем лектората оспособљава изванредан број људи да га разуме, говори, служи се њим. Ту је наш језик посредник између двају језика и култура, преносилац културних тековина и о тој његовој функцији вредело би говорити.

Париз, јуни 75. г.

Драјана Мршевић-Раговић

О УТИЦАЈУ РАДИЈА, ТЕЛЕВИЗИЈЕ И ДРУГИХ НОВИНАРСКИХ СЛУЖБИ НА ЈЕЗИЧКУ КУЛТУРУ

Утицај новинара, њихових служби и гласила на језичку културу биће изванредно велики био он пожељног или непожељног правца. Ако говоримо само о пожељном утицају, треба истаћи да његова делотворност може бити различита, а смишљене мере неговања језика и старања о њему могу је појачати. Она ће, на пример, бити већа ако се и образованом и мање образованом слушаоцу и читаоцу улије поверење према висини језичке и изражајне културе у новинарским установама, ако он буде осећао да је каквоћа језичког израза једна од њихових сталних и важних брига; онда ће он не само пасивно, „потрошачки“ подлегати утицају новинарске речи, него ће је и свесно пратити и уважавати као мерило доброг израза и доброг језика. А томе поверењу и домету утицаја добрих примера новинарског језика сметаће не само стварне језичке грешке, него и оне чисто радне и техничке — као што су коректорске и слагачке грешке у новинама или невешто читање пред микрофоном (како у погледу дикције, тако и у погледу тачности читања, нпр. кад се прочита „у Киншанси“ уместо „у Киншаси“).

С обзиром на изузетан, у много чему одсудан утицај новинарског израза на општу језичку културу, сва нормативна филологија

(поготово наш часопис) мораће стално посвећивати пажњу различитим странама и видовима тога утицаја, а овде ћемо се ограничити на краће напомене о неким одређенијим питањима.

Утицај радија и телевизије на изговорну норму. Оснивање Комисије за српскохрватски језик у Радио-телевизији Београд (в. Наш језик XXI, стр. 196—197) било је међу филолозима побудило наде да то неће значити само једну комисију више, него да то сведочи о решености ове новинарске куће да да озбиљан допринос неговању и подизању језичке културе и да у којечему измени дотадашњи однос према њој. Понешто се и предузело, али то су тек почетни скромни кораци у остваривању једног изузетно важног програма, којему на путу стоји и стање наше језичке норме и нормативне филологије, и стање језичке културе у професионалном кадру новинарских установа, и небрига према језичкој култури и норми у нашем друштву уопште, а посебно међу новинарима — па и међу филолошким радницима.

Управо би пресудан могао бити утицај радија и телевизије на изговорну норму, на ширење и одржавање свести о томе шта је нормалан и правилан изговор, а шта одступање од њега — покрајинско, народско, дијалекатско, жаргонско. Некад је у развијенијим културама ту улогу имало позориште, али је то било у уском кругу, док реч са таласа радија и телевизије допире и у најзабаченије село. Велика је и непроцењива заслуга у првом реду радија што је свест о томе какав је изговор правилан и књижеван продрла на широке просторе; чак и они слушаоци који то сазнање нису у стању да претворе у властиту изговорну навику стичу макар пасивну представу о изговорној норми и умеју разликовати исправан изговор од неисправног. То се постигло смишљеним неговањем говорне културе и пажљивим одбором спикера, и у томе је велика заслуга одговарајуће службе у Радио-Београду. Домет тога није се ограничио само на слушаоце ове радио-станице, него је брига о говорној култури под утицајем београдског центра добила већи значај и у настојањима млађих радио-станица, нпр. новосадске и титоградске.

На жалост, у време кад је моћ и утицај радија и телевизије пресудно порастао, кад је транзистор доспео тако рећи у сваку сеоску кућу а и кад је телевизор постао уобичајена појава, дошло је до промена које су окрњиле и у знатној мери угрозиле ту мисију радија и телевизије. Наиме, професионални спикери су доста потиснути испред микрофона, који су доспели у руке људима за чији су избор друга мерила била пресуднија него говорна култура. Томе воде делом закони професије, професионално разумљива тежња новинара да се без посредника обраћају слушаоцима и гледаоцима, а делом и други разлози који чине привлачним микрофон и место на телевизијском екрану; али је у сваком случају чињеница

да је тиме смањена могућност позитивног утицаја радија и телевизије на говорну културу народа. Док су професионални спикери по правилу коректно владали српскохрватском књижевном артикулацијом, знатан број новинара чији глас слушамо на радију и телевизији ни издалека не испуњава тај захтев, који би морао бити услов за уступање микрофона професионалном представнику новинарских кућа. У то се није тешко уверити слушањем емисија, а до таквог закључка дошло се и испитивањем изговора већег броја новинара које је извршено у Институту за експерименталну фонетику и патологију говора.

Ова испитивања показала су, међутим, да у новинарском кадру београдског радија и телевизије има доста људи који добро или мање-више добро владају књижевном артикулацијом, а неки од њих у томе достижу и врсне спикере. Према томе ће будући утицај радија и телевизије на говорну културу зависити од тога да ли ће се поћи на одбир људи којима ће се уступати микрофон, у крајњој линији од тога колико ће у новинарским кућама доћи до изражаја свест о важности ове културне мисије.

Правилан изговор африката ħ/ч, њ/ж и групих гласова. За говорну културу најштетнија појава која се запажа у изговорној пракси РТБ јесте мешање *ħ* и *ч*, *њ* и *ж*. Осећање за ове разлике већ је и у Србији угрожено, све је више рецимо у Београду деце која запитују које слово треба написати („високо“ или „ниско“, „тврдо“ или „меко“) — али тим је важније подржавати и освежавати свест о овим гласовима као о посебним фонемама. Значај овога истиче не толико из затирања извесног броја разлика међу речима (као *куће-куче*, *сјавачица-сјавачица*) — него из потребе да се не ствара раскорак између говора и правописа. Наиме, може се узети као сигурно да разлика између ових африката неће у догледно време нестати у писму и правопису. Према томе, ако се допринесе гашењу осећања за ту разлику, оптеретиће се школство, истим невољама које су присутне у БиХ и Хрватској, и окрњиће се просветитељски значај једноставности нашег вуковског правописа; овакав развој отежао би рад и одговарајућих служби у издавању новина.

Појављује се опасност да се, због учесталости одговарајућих примера, помути представа о нормалном књижевном *р*, нарочито у необразованим срединама, где се пракса радија и телевизије може схватити као помодни узор. Могло би се доћи до појаве сличне оној која је распрострањена код певача, где се раширила представа да је меки, медитерански изговор гласа *л* модернији и прикладнији него нормални штокавски изговор.

Не само за изговор *р* него и за мешање африката — не треба се заваравати могућностима довољног поправања изговора

оних радника РТБ који не владају стандардним изговором тих гласова; једини је лек одбир спикера и новинара, јер приучено разликовање по правилу није довољно изразито, него подрива језичко осећање за наш сугласнички систем.

Мера у ујошреби страних речи и старање о доброј реченици. Важна је културна тековина данашњег света постојање интернационалне, готово свејезичке терминологије за многе појмове, и присуство те терминологије код нас доприноси свестранијим могућностима нашег језика. Али ту је нужна мера, а ми се већ једва присећамо да се уместо „имао је шансу“ може рећи *имао је прилику*, или уместо „какве су му шансе“ — *какви су му изгледи*. Овом питању посвећен је посебан прилог у овој рубрици (чланак М. Тешића), а овде истакнимо да је — заједно са старањем о исправној и умереној употреби туђица — потребна и стална брига о реченици, борба против овештале, сухе фразе, против укалупљеног говора, против тешке, гломазне реченице. Насупрот честим уопштеним оценама, може се рећи да већина новинара има у томе доста успеха; стиче се понекад утисак да је лакше наћи лошу реченицу у текстовима лингвиста него новинара. За успех у овим настојањима потребна је стална ауторска пажња у том правцу, јер овде не треба очекивати много од лектора и језичких редактора. Наиме, овде поправке најчешће изискују прераду реченице, чиме се донекле утиче и на садржај и стил онога што је речено, што ограничава права лектора. Аутор, међутим, може оценити где је допустиво и извесно померање значења у интересу срећнијег и повољнијег израза.

За културу употребе страних речи од значаја је и сама професионална терминологија новинарских кућа, нарочито телевизије, јер продире у свакодневни жаргон, слично као спортска или возачка („отишао је у аут“, „до даске“ и сл.). Телевизија је, на пример, добро нашла и применила реч *водитељ*, али није учинила велику услугу језичкој култури увозом речи „шоу“ (за разне врсте приредаба), која је прави инвалид у нашем језичком систему (без множине, практично неспособна и за косе падеже једнине, неспособна за изведенице).

Ијекавица у београдским гласилима. Београдски новинарски радници тешко ће међу својим суграђанима — лингвистима наћи разумевања за основно начелно питање: зашто је потребно да се онима који говоре или пишу ијекавски, нпр. функционерима из других наших република, стављају у уста екавизирани текстови њихових говора и излагања — кад сви знамо да они тако не говоре; наравно, ово се односи и на обрнуту појаву у другим републикама. — Остављајући то по страни, истакнимо бар да би оно ијекавице што прође кроз та цедила морало бити исправно

написано односно прочитано, да не сме бити полуијекавско — да и не говоримо о некњижевно написаним и лажним ијекавизмима („захтјевали“, „намјетнут“). Овакве грешке остављају утисак небриге и подривају поверење у језичку културу новинарских служби; томе поверењу неће допринети ни нетачно употребљени дијалектизми (нпр. у хумористичкој емисији *прногоризам* *занао* у значењу „јер“, иако он значи нешто сасвим друго: „доиста, збиља“).

Преводилачке грешке. Опет једно питање везано за поверење у професионалну способност одговарајућих сарадника: грешке и неприкладна решења у филмским преводима (на телевизији, а није боље ни у биоскопима). Ако преводилац каже да је неко око ше-рифа Меклауда „направио Косово“, или некој личности у енглеској драми стави у уста израз „не исправљај криву Дрину“ — гледалац осећа да је то неприкладно; ипак су *Косово* или *крива Дрина* (или трећи пример: „Јово наново“) нешто сувише домаће, нешто што није за извоз у друге језичке средине и контексте. Доста су честе просто основачке грешке нпр. у преводима руских филмова (рецимо у серији *Како се калио челик* реченица „прошу проголо-соватъ“ преведена је са „молим гласније“ уместо „молим да се гласа“), а велики је број људи који то уоче. Наноси се тако неправда и добрим преводиоцима, јер се утисак о ниском нивоу превођења преноси и на њих.

Власитија имена у јавним гласилима. За нека новинарска несна-лажења у облицима и промени домаћих личних имена филолози једва да имају право да приговарају, јер ту има још подоста нерашчишћенога и спорнога. За илустрацију поменимо да се на прошлогодишњим јубиларним скуповима посвећеним Даничићу у рефератима филолога име овога пионира наше науке о језику могло чути у облику и *Ђуро* и *Ђура*, генитив такође *Ђура* и *Ђуре*. Нарочито постаје актуелно и спорно питање је ли већ време да се призна као књижевна промена *Сјоле-Сјолејта*, *Сјо-лејтов* и сл., па ће бити потребно да „Наш језик“ објави и мало дискусије о тим типовима имена (у овој свесци није остало довољно простора за то).

За радио и телевизију од посебног је значаја а к ц е н а т п р е з и м е н а. Питању акценатског двојства у презименима типа *Гдљубовић-Голубовић* посвећен је знатан простор у св. трећој прошле књиге *Нашег језика*, а неки начелни закључци могу се применити и на тип *Пéровић-Пéровић* (в. нпр. стр. 182. и 185. у ХХI књизи НЈ).

За страна властита имена новинари су у посебно тешкој ситуацији, јер се сусрећу с мноштвом имена из различитих језика. Многа лична имена наиђу и прођу, не остављајући трага у нашем језику и, према томе, не утичући битније на језичку културу. Али таква нису знатнија г е о г р а ф с к а имена, која остају

трајно актуелна, а и многа имена појединих личности остају дуго или и трајно упамћена, што значи и битна за нашу језичку свест и језичке системе. — Први је захтев да се новинар према властитим именима мора односити с пажњом; ако, међутим, име једног од најистакнутијих светских боксера, у емисијама истога дана, чујемо час као *Горстиков* (исправно), час као „*Горстиаков*“, чак и „*Горшиаков*“ — то је и језичка и професионална новинарска грешка, а свакако и сведочанство недовољне пажње.

Да би избегли теже грешке, новинарски радници се понекад обраћају сународницима личности коју помињу, да чују изговор имена и онда да га по слуху транскрибују. И то је боље од произвољности — али сасвим недовољно, а за поједине језике може одвести далеко од исправног система; таквим „методом прислушкивања“ могли бисмо доћи до облика „*Пуншесихак*“ уместо *Бундесшај*, „*Ламаносаф*“ уместо *Ломоносов* и сл. Ако се такве грешке могу разумети за имена из далеких, „егзотичних“ језика, не могу за имена чија је транскрипција обрађена у Правопису. Тамо су (пored класичних — грчког и латинског) обухваћени језици француски, талијански, енглески, немачки, мађарски, шпански, руски, пољски, чешки, словачки, македонски, бугарски. То су, разуме се, сажета правила, и у њима има којечега недореченог, па и подложног дискусији (в. и у овој свесци, стр. 79), али се велики број језичких грешака које уочавамо у новинарској речи могао избећи да се на те правописне норме обратила потребна пажња. — Недовољност правописних одредби долази много више до изражаја у томе што су изван њих остали поједини језици који стичу велики значај у свету, а тиме и транскрипција њихових имена постаје важна потреба наше језичке културе. Наш часопис ће настојати да да прилог отклањању те празнине, а понешто се већ и урадило.

Арапска имена и правила њихове транскрипције била су, наиме, главна нормативна тема прошле свеске *Нашег језика* (НЈ XXI, св. 4—5, стр. 240—267). С обзиром на посебне тешкоће транскрипције арабизама, као и на чињеницу да је новинарска пракса већ нанела (и даље наноси, нпр. „*краљ Калег*“ уместо *Халиф*) озбиљну штету нашој језичкој култури — подривајући и нарушавајући наслеђену системску правилност у прилагођавању арабизама нашем језику — овом питању и даље се мора посвећивати доста пажње у нашој нормативистици.

Португалски језик такође нагло стиче све већи значај, а с тим и питања транскрипције речи тога језика. Није ту само Португалија и највећа латинскоамеричка земља — Бразил, него и Ангола и Мозамбик, одакле нам такође долазе имена у португалском језичком облику. Зато питањима транскрипције имена са овог језичког подручја треба посветити шири анализу. — Засад

напоменимо само толико да ће у двојству које се већ испољило бити боље да се задржи транскрипција ближа писму (која је код нас већ стекла извесну традицију): *Соарес*, *Санџос*, *Косџа* — него она која иде више за слухом (тј. позиционим изменама португалских гласова): *Соареш*, *Санџуш*, *Кошџа* итд.

Могућности сарадње новинара и стручњака за језичку норму. Понекад се питање нормативног старања о новинарском језику сувише упрошћава и мисли се да је довољно ако се запосли довољан број лектора, па ће и језик јавних гласила бити какав треба. Систематска лекторска служба, мимо које не би прошао ниједан текст који ће се објавити или прочитати, свакако је први услов за успешно старање о језику у јавним гласилима. Али то ни издалека не зајамчује успех у том старању, и било би штетно преценити могућности лектуре. Треба, пре свега, одређено признати да је веома мали постотак дипломираних студената српскохрватског језика довољно оспособљених да се успешно прихвате тешког и одговорног лекторског посла. Зато је нужан како опрез у ангажовању лектора, тако и стално настојање да они и даље усрдно прате нормативистику, разраду језичких норми. То је у извесном смислу струка у струци, где је стварно стручан само онај ко се интензивно бави том облашћу, и то под условом да није упао у погрешне оријентације.

Те погрешне оријентације најчешће се испољавају у два прекорачења стварних овлашћења и права у нормирању језика. С једне стране, то су појаве самовољног језичког реформаторства, олако прекрајање онога што је својствено нормалном језику и изразу усвојеном у нашој култури. Не би таквим новотаријама никад требало отворити врата пре него што се подвргну пажљивој стручној оцени, разматрању, дискусији — што не може заменили никакво консултовање појединца (поготово не телефоном), ма какав он био стручњак за језичку норму. А тога се нису придржавале новинарске службе уводећи ликове „Скојје“, „Биџола“ или механички уједначајући наглашавање македонских и словеначких имена; тога се не придржавају ни даље, допуштајући да у језику јавних гласила буде присутан облик „*философија*“ или такве неприродне конструкције као „*индијски премијер је рекла* . . .“

Друго је застрањење крутост и ускогрудост у допуштању језичког дублетизма, тежња да се језик гласила потпуно уједначи, у ствари — да се прилагоди језичком осећању и опредељењу уске матичне средине гласила. У ономе што је нашом важећом нормом признато као равноправно нема места за лекторску првену оловку, и није никаква пожељна одлика језика једног гласила ако је потпуно уједначен, унифициран, ако се у њему не испољавају разноликости и жива кретања својствена нашем изразу.

Шта се онда може учинити? — Готово ништа ако се битно не измени однос према језику и језичкој култури у новинарским кућама, а то значи ако не буде пажње према језику, уважавања писаних и неписаних правила књижевног језика и свести о недопустивости самовоље и произвољности, о нужности изражајне дисциплине. За кога се у Правопису дају правила о транскрипцији туђих имена ако се мимо њих и мимо општег културног обичаја име руског научника штампа (у стотинама хиљада примерака) у облику „*Караљов*“ ум. *Корољов*, чиме се прави иста грешка као кад би се написало „*Караљенка*“, „*Талстој*“, „*Ањегин*“, „*Абломав*“ итд.?

Од тога односа зависи и колико филолози могу помоћи новинарима да њихов пресудни утицај на језик добија карактер једне културне мисије а не стихије од које се мора бранити језик, као што се покушава штитити човекова животна средина од индустријског тровања и уништавања. Делотворна помоћ захтева доста рада, а није велики подстицај да се он уложи ако се стављамо пред свршен чин, нпр. кад одавно познато географско име *Цејлон* одједном нестане са новинских стубаца, преласком на искључиву употребу званичног изворног имена „*Сри Ланка*“ (накнадном корекцијом: *Шри Ланка*, а ових дана се, опет у двојству, јавила и „*Камјучија*“ или „*Камјуџија*“ уместо *Камбоџе*) — а да претходно стручњаци нису имали прилике да пажљиво размотре разлоге за ту новину и против ње; треба ли сутра да очекујемо и „*Дуні Хуа*“ уместо *Кина*, или „*Норіе*“ уместо *Норвешка*, или „*Лижбоа*“ уместо *Лисабон*?

И одређење: и могућни прилог часописа „Наш језик“ настојањима да се унапреди језик јавних гласила зависи од тога односа, пре свега од тога да ли ће не само језички лектори и коректори него и широки кругови новинара пратити оно што се расправља у нашем часопису око питања језичке норме и културе.

Мишар Пешикан

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Индивидуалне речи. Наши велики описни речници (Речник САНУ и Речник Матице српске) имају извештан фонд речи које су оцењене као индивидуалне творевине писца. Такве речи су и уношене у речник са ознаком „индив.“ Испрва се та скраћеница доста употребљавала а касније све опрезније и ређе, јер се показало да све оно што је изгледало оправдано означити као „индив.“ и не мора да буде индивидуална творевина писца. Упоређење са богатијом грађом заиста сведочи да има писаца који су склони

„ковању“, тј. стварању нових речи. Такав утисак остављају Сима Милутиновић Сарајлија, Лаза Костић, а од новијих писаца Мирко Божић и Оскар Давичо. Међутим, искуство показује да утисак може преварити. Нпр. језик Радована Кошутећа обилује мање обичним речима, али је за њих ризично рећи да су индивидуалне. Ово богатство необичних односно мање обичних речи код Кошутећа је изгледа више резултат његовог трагања за свежим језичким изразом него сопствене творбе. На тај проблем и посебно на занимљиву Кошутећеву лексику скренуо нам је пажњу В. Гудков, коме смо и у прошлој свесци Нашег језика одговорили на једно питање (в. Наш језик XXI св. 4—5, стр. 269—270). Он с правом примећује да је реч *кив* у Речнику Матице српске погрешно оцењена као „индив.“, са примером Л. Костића. Да реч *кив* није индивидуална творевина Л. Костића, Гудков доказује цитатом из Кошутећевих „Примера књижевног језика руског III. Речник“, друго изд. Београд 1911. Под речју *вражда* стоји: Полонњ староју враждој, пун старог *кива* (он је одавно с неким у завади, па му се и сад на лицу види *кив*). Додајемо овим Кошутећевим примерима још два-три примера из Речника САНУ: И љубав познаде, уз осветни *кив* (Л. Вукелић, Виенац 1875, стр. 610). Збратими се *кив* и злоба (Мита Поповић, Песме, Земун 1884, стр. 109). Канда је једва чекао прилику да излије свој *кив* на своје учитеље (Ј. Грчић, Портрети с писама, књига I, Загреб 1921, стр. 94).

Овим се, међутим, не искључује могућност да је Л. Костић реч *кив* употребио и не знајући за раније случајеве употребе ове речи. Примери које смо навели ипак упућују на опрез у примени скраћенице „индив.“ у лексикографској обради.

Речник САНУ показује да нису индивидуалне ни друге необичне речи из поменутог Кошутећевог речника (*брангла*, *буљма*, *џагија*) које наводи Гудков (уочавајући да их нема у РМС). О томе сведоче друга и шеста књига РСАНУ, где за ове речи има прилично потврда, мада на неким местима не би биле сувишне ни Кошутећеве. Што се наведене речи не налазе у Матичином речнику разумљиво је с обзиром на његов скромнији обим и претензије да унесе само обичније и шире распрострањене речи.

Велико слово у називима с двоструком одредбом. В. Паунковић, који нам је поставио доста питања о употреби великог слова с којима се срео у својој лекторској пракси, добро је уочио да потреба за великим словом не зависи увек од тога је ли уз назив дата још каква одредбена реч, нпр. присвојни придев. Тако употреба речи „београдски“ не искључује употребу великог слова кад се употреби испред назива „Ветеринарски факултет“. Ту се може употребити и велико и мало слово: „Ветеринарски факултет“ и „ветеринарски факултет“, зависно од нијансе значења која се тексту жели дати и од околности, прилика у којима се употребљава дати назив. Ако

употребимо велико слово „Ветеринарски факултет“, онда истичемо да се тај факултет управо тако зове, а ако за садржај текста односно за дату прилику није важно да се тај посебни, индивидуални назив истакне тј. да се укаже на његов званични назив, онда се може употребити и мало слово, дакле „београдски ветеринарски факултет“.

Употреба великог слова у називима оваквог типа према томе доста зависи од оцене и става писца — жели ли он да тај назив да као преузети израз или као слободно формулисани начин — па се може говорити о *слободној* употреби великог слова (в. о томе код А. Пеце и М. Пешикана, у „Информатору о савременом књижевном језику“, изд. Младо поколење, Бгд. 1967, стр. 61—63).

М. Вујанић

Герек или *Гјерек*? Уз ово питање, које се поставља због двојаке праксе у нашој штампи, најпре треба рећи да се презиме овог пољског државника у изговорном језику пише *Gierek*. У одељку о писању туђих речи наш Правопис захтева да се, кад је у питању пољски језик, и испред самогласника пише као *j*. Овај правописни захтев је исправан. Групе *kie*, *gie* се и у пољском језику изговарају донекле палатализовано, тачније самогласник *i* показује да је сугласник умекшан. Зато је потребно да се та палатализованост сигналише и у нашем језику, за разлику од група *ke*, *ge*, где се сугласник изговара тврдо (*keks*, *kelner*, *geografia*, *geometria*, *gest*, *genez*). Значи: *Гјерек*, а не *Герек*, *Мицкјевич*, а не *Мицкевич*. Исто правило важи и за групу *mie*, наиме: *Мјечислав*, (пољ. *Mieczysław*), а не *Мечислав*, *Влођимјеж* (пољ. *Włodzimierz*), *Казимјеж* (пољ. *Kazimierz*), за разлику од: *metał*, *metamorfoza*, *metafora*, *metr*.

Примери типа *Włodzimerz*, *Kazimierz* захтевају да се нешто каже и о транскрипцији пољског *rz*. У пољском језику се етимолошки разликују *ż* и *rz*, али се изговарају исто — као *ж*. Зато је погрешно *Казимјерж*, *Влођимјерж* (што смо чули у једној емисији на радију), него треба изговарати и писати: *Казимјеж*, *Влођимјеж* — исто онако како се изговара *Жеромски* (пољ. *Żeromski*).

Транскрипција пољског dz. Преводилац једног пољског текста нашао се у недоумици како да транскрибује пољско *dz* кад се нађе на крају променљивих речи. Правописни је захтев да се пољско *dz* преноси у наш језик као *gz* ако је испред самогласника: *Мјендзижец* (пољ. *Międzyrzec*), *Мјендзилесје* (пољ. *Międzyzylesie*), али ако се нађе на крају речи или испред безвучних сугласника онда као *ц*: *Груђоњ* (пољ. *Grudządź*). У Правопису је ово правило дато само кратко, без разматрања питања косих падежа и њиховог односа према облику номинатива. Међутим, овај топоним би већ

у генитиву требало транскрибовати *Груђонгза* (пољ. Grudziądza), што би очигледно била морфолошка деформација израза, нарушавање правилног односа основа у падежној промени. Исти би случај био и са презименом *Rydz-Śmigły*, које би, ако би се буквално применила формулација у Правопису, у номинативу требало писати: *Риџ-Смијли*, али већ у ген. *Риџза-Смијлој* (пољ. Rydza-Śmigłego). Да би се ово избегло, било би исправно пољски сугласник *dz* на крају променљивих речи транскрибовати са *gz*, дакле: *Груђонгз*, *Риџз-Смијли*, што ће онда бити у складу са облицима зависних падежа. Узгред напоменимо да се име ове личности среће у нашој литератури у погрешном облику: *Риђ-Смијли* („Просветина“ *Мала енциклопедија*) или *Риђ-Шмијли* (*Војна енциклопедија* и др.).

Улица Тагеуша Кошћушкој или Кошћушка? Пољска презимена на *-ко*, типа *Kościuszko*, *Feleszko* (*Кошћушко*, *Фелешко*) морала би у нашем језику у генитиву гласити: *Кошћушка*, *Фелешка*, што значи као именице средњег рода типа *село*, односно као друга словенска имена сличног облика: *Шевченко*, *Гречко* итд. Облик *Кошћушкој*, *Фелешкој* намеће номинатив *Кошћушки*, *Фелешки* (као *Госћушки*, *Госћушкој*), што нема никаквог оправдања. У нашим енциклопедијама и др. приручницима налазимо исправан облик: *Кошћушко*, а то значи да назив београдске улице „*Тагеуша Кошћушкој*“ треба да гласи: „*Улица Тагеуша Кошћушка*“.

Како транскрибовати руска презимена на -нин? Правопис предвиђа да се меки сугласници испред *е* и *и* пишу као тврди: *Пересвѣтов* (рус. Пересветов), *Појодин* (рус. Погодин), *Фажѣв* (рус. Фадеев) итд. Изузетак од овог правила су позната имена, где се писање меког сугласника одомаћило, нпр.: *Лењин*, *Љермонѣв*.

Чињеница је, међутим, да је много одступања од тог правописног правила, а посебно је питање може ли се транскрипција руског *-нин* у имену *Лењин* сматрати изузетком или правилом кад је у питању овај чести завршетак руских презимена. Кажемо, на пример: *Мињин*, *Сусањин*, *Карењин(а)*, *Буњин*, *Јесењин*, *Калињин*, *Булањин*, *Вороњин* — а то значи да се руско *-нин* и у старим именима (нпр. *Мињин*) и у најновије доба (гимнастичар *Вороњин*) доследно преноси као наше *-њин*.

Иако је у начелу исправна тежња Правописа да ограничи преношење руског позиционог умекшавања у наш језик, ипак за овај наставак треба признати језичку реалност, тим пре што се допуштањем облика *-њин* не уводе у наш језик никакве напрегнуте артикулације којима би се противило наше језичко осећање (чак би се пре могло рећи да су облици типа *Калињин*, *Малињин*, уместо „*Калинин*“, „*Малинин*“ у складу с дисимилационом тежњом нашег језика).

Др Гордана Јовановић

ХРОНИКА

ДЕВЕТА КЊИГА РЕЧНИКА САНУ

Крајем 1975. године (децембра месеца) изашла је IX књига Речника српскохрватског књижевног и народног језика, који израђује Институт за српскохрватски језик у Београду, а издаје га Српска академија наука и уметности.

Прва књига овог монументалног дела, чији је главни уредник био Александар Белић, изашла је 1959. године. Од тада је, под колективним уредништвом, објављено још осам књига (II књ. — 1962, III књ. — 1965, IV књ. — 1966, V књ. — 1968, VI књ. — 1969, VII књ. — 1971, VIII књ. — 1973. и IX књ. — 1975. године). Девета књига обухвата слово *J* (крај) и готово половину речи које почињу словом *K*, што значи да се стигло до дванаестог слова наше азбуке, и да је обрада прешла трећину укупног обима. Грубо рачунато (с обзиром на то да предстоје „велика“ слова у смислу обима: *M, H, O, П, P, C* и *T*), овај Речник ће, дакле, имати око тридесет књига.

У поређењу са великим историјским Рјечником Југославенске академије знаности и умјетности, чија се стогодишња израда и штампање приводи ове године крају (прву, од укупно 24 књиге, израдио је још Ђуро Даничић), овај Речник, који обухвата речи књижевног и народног језика од Вука до нашег доба, биће обимнији.

Девета књига садржи речи од *јурјей* до *колиџа*. У овој секцији нема словенских префикса, а проценат речи страног порекла је велик. Секција коју обухвата девета књига има сразмерно више страних речи него многе досада обрађене секције азбуке. То се може видети поређењем са речницима страних речи у нашем језику (нпр. са Вујаклијиним Лексиконом). Пребројавањем је нађено да књига има око 14960 речи. Од тога словом *J* почиње 309 речи, а словом *K* — 14651 реч. У томе бројчана заступљеност почетних секвенци речи распоређена је на следећи начин: КА- 6899, KB- 503, KE- 927, KI- 1464, KJ- 16, KL- 2018, KЉ- 313, KM- 82, KN- 91, KЊ- 238 и КО- 2100 речи.

Коауторски систем по коме је рађена IX књига дат је у самом заглављу књиге, а опширније је приказан у XX књизи Нашег језика. Тамо је (НЈ XX стр. 19—22) дат и списак учесника у изради I—VIII књ. Речника. Од 63 набројана имена 20 их је већ било у црним оквирима. Тај се број, на жалост, повећао. Преминуо је Н и к о л а П о л о в и н а, један од најзаслужнијих обрађивача и помоћних уредника у доба израде I књиге. Осим тога што је радио на обрађивачким и помоћноуредничким пословима, Никола Половина је учествовао у организовању Института за српскохрватски језик (од 1947), тј. у организацији рада на Речнику. Био је и члан редакцијских комисија у изради текста Речника (в. предговор I књ., стр. XX и XXXVIII). Преминуо је и Д р а г у т и н С и м о н о в и ћ (аутор Ботаничког речника, изд. САНУ 1959. год.), о чијем је раду и делу било речи у прошлој књизи Нашег језика (XXI, стр. 280—281).

Девету књигу Речника САНУ израдио је у ауторском смислу колектив од 27 сарадника Института за српскохрватски језик, са колективним уредништвом. У њеној изради су, у суштини, посредно или непосредно, били ангажовани углавном сви сарадници Института.

З. Г. С.

НАУЧНИ СКУП ПОСВЕЋЕН ДАНИЧИЋЕВОМ ЈУБИЛЕЈУ У ОРГАНИЗАЦИЈИ САНУ И ЈАЗУ

Крајем прошле године, дијелом у Београду а дијелом у Загребу, у организацији Српске академије наука и уметности и Југославенске академије знаности и умјетности, одржан је научни скуп посвећен столедесетогодишњици рођења Ђуре Даничића. Прочитано је преко четрдесет реферата, тако да је доста исцрпно и свестрано освијетљен и оцијенен плодан и разноврстан рад Даничићев, а нису мање занимљиве биле ни дискусије послје реферата.

Будући да ће излагања са овога скупа бити објављена као посебна књига (у издању САНУ и ЈАЗУ), овдје ћемо само укратко упознати читаоце са темама реферата.

Даничић, његово време и савременици. Најсвестранији општи приказ Даничића, његовог дјела и мјеста у историји наше културе дао је у опсежном уводном реферату Војислав Ђурић, секретар САНУ. Односима Даничићевим и његових савременика било је посвећено и неколико посебних реферата — Јосип Хам: Даничић и савременици; Тоде Чолак; Јосип Јурај Штротсмајер и Ђура Даничић; Ђорђе Живановић: Даничић и Људевит Штур; Милорад Радевић: Сарадња Ђуре Даничића и Љубе Ковачевића — према преписци; Славко Миђушковић: Једна — попут Даничићеве — Љубишина одбрана народног језика.

Даничићеве лингвистичке концепције, области његовог рада и данашњи значај његовог рада. Разноврсност и свестраност Даничићевог рада дала је повода за разноврсну тематику реферата. Предмет већег броја реферата био је Даничићев акцентолошки рад, затим Даничић као синтаксичар, ономастичар, лексикограф, Даничићев рад у области историје језика и издавања старих текстова, његови преводи и др., а неколико реферата садржавало је и општија разматрања Даничићевих лингвистичких и нормативних концепција. Референти и теме — Јосип Вончина: Даничићева концепција (лингвистичка) старосрпскога језика и правописа; Милан Могуш: О Даничићевој правописној концепцији; Људевит Јонке: Даничићев прилог граматичкој и акценатској норми хрватскога књижевног језика; Александар Младеновић: Даничићева филолошка аргументација исправности Вукове реформе језика и правописа; Асим Пецо: Даничићеве акценатске студије — основица за проучавање српскохрватске и словеначке акценације; Стјепан Бабић: Даничићеве акценатски типови; Радоје Симић: Даничићев и Вуков акценатски систем и питање акценатских парадигми; Владимир Анић: Даничићеве дуљине; Берислав Николић: Однос акцената млађих новоштокавских говора према Даничићевом концепту; Антун Шојат: Однос акцентолошких приказа хрватских дијалеката и Даничићевих акценатских систематизација; Милка Ивић: Даничићева Србска синтакса; Миодраг Лалевић: Даничићева синтакса; Драгутин Ђушић: Његошев језик у Даничићевој Србској синтакси; Павле Ивић: Даничићево место међу историчарима српскохрватскога језика; Далибор Брозовић: Даничићево мјесто међу испитивачима повјести српског и хрватског језика; Славко Вукомановић: Значај Даничићеве историје облика за науку о српскохрватском језику; Радосав Бошковић: Категорија старих српскохрватских личних хопокористика типа Андре, Андрета (Андрете) у интерпретацији Даничића и других; Митар Пешкикан: Даничић лексикограф и његова обрада функционалних ријечи; Златко Винце: Одјек Даничићеве концепције Академјина Рјечника; Јанко Јуранчић: Научни и стручно-идејни ниво словенске лексикографије пре и после Даничића; Валентин Путанец: Даничићева етимолошка метода; Петар Шимуновић: Даничић као ономастичар; Радосав Катичић: Даничић као индоевропеист; Иван Пудић: Даничић према индоевропејстички половином XIX века; Божидар Финка: Даничић и кајкавско нарјече; Драгиша Живковић: Ђуро Даничић и српска историја умјетности; Предраг Протић: Књижевни судови Ђуре Даничића; Душан Јовић: Даничићеве преводи — образац класичнога књижевног језика; Новак Килибарда: Пјесничко искази-

вање Туре Даничића у преводу „Пјесме над пјесмама“; Мила Стојнић: Пое-
тичка решења у Даничићевом преводу „Пјесме над пјесмама“; Еуген Вербер:
Маргиналије уз Даничићев превод Старог зајета; Радмила Маринковић:
Текстолошки рад Туре Даничића; Ђорђе Трифуновић: Бура Даничић као
издавач старих ћирилских текстова; Аница Назор: Даничић као издавач сред-
њовјековних босанских текстова; Твртко Чубелић: Даничић истраживач на-
родне књижевности.

Најзад, за дане одржавања овог научног скупа везан је и један губитак
за нашу језичку науку. Изненада је преминуо др Славко Павешки, последњи
у низу заслужних уредника РЈАЗУ, и то управо истог дана када је требало да
чита свој рад: Профил Рјечника у Даничића и настављача. Учесници скупа су
тога дана минутом ћутања одали пошту и признање знаменитом лексикографу
и филологу, колеги и пријатељу, о чијем је лику и животном делу ближе говорио
Божидар Финка.

М. Симић

ДИСЕРТАЦИЈЕ СА СЕРБОКРОАТИСТИЧКОМ ТЕМАТИКОМ У СССР

У Совјетском Савезу постоје два научна степена: кандидатски и докторски.
Одбрана кандидатске дисертације омогућује стицање научног звања доцента,
одбрана докторске — звања професора. Пре одбране дисертације обавезно се
објављује неки њен део, обично у облику неколико чланака који износе основни
садржај дисертације. Сем тога, објављује се и такозвани аутореферат, тј. кратак
садржај дисертације изложен на једном и по штампарском табаку.

У току последње деценије (од 1964. до 1974) у Совјетском Савезу је одбра-
њено 10 дисертација у којима се третирају питања српскохрватског језика —
9 кандидатских и једна докторска.

Хронолошки прва међу њима је кандидатска теза *В. П. Гудкова Об-
лици футура у српскохрватском књижевном језику* („Форме будућег времена
у српскохрватском литературном језику“), одбрањена на Московском др-
жавном универзитету 1964. године (В. П. Гудков је сада доцент Катедре за
словенску филологију овог универзитета). У тези је разрађен проблем изража-
вања будућности у савременом српскохрватском језику, разматра се грађење
различитих облика футура, њихова семантика и синтактичке функције у зависно-
сложеној реченици. Рад се састоји од краћег увода и четири поглавља посве-
ћена: 1. прегледу различитих граматичких средстава и начина изражавања
будућег времена у српскохрватском језику; 2. употреби облика са конструк-
цијом *да + презенит* уместо инфинитива; 3. значењу облика футура II (зависног);
4. корелативној употреби разних облика футура у зависнослуженим реченицама.
На крају рада су дати основни резултати истраживања.

У првом поглављу се детаљно описују три главне варијанте футура I.
Друго поглавље садржи анализу облика футура са конструкцијом *да + презенит*
место инфинитива. Треће поглавље је посвећено детаљној анализи различитих
значања футура II (значање неостварене радње, претходне или истовремене
у односу на другу радњу; и доста ретко значење радње у прошлости). Четврто
поглавље се завршава следећим важнијим закључцима који се односе на упо-
требу различитих облика футура у зависнослуженим реченицама: а) футур II не
обележава радњу која следи у времену; б) ако се ради о истовремености радњи
у главној и зависној реченици, онда употреба футура I и футура II зависи од
односа између ове две радње: ако су оне узајамно тесно везане, онда се употреба
футур II, у супротном случају — футур I; в) употребом футура I и футура II
се врши диференцијација различитих врста зависних реченица.

Кандидатска дисертација коју је одбранила научни сарадник *Р. В. Бу-
лашова* у Институту за славистику (Институт славяноведения) у Москви

1964. године посвећена је глаголима који изражавају кретање у српскохрватском језику: *Глаголи кретања у српскохрватском језику* („Глаголы движения в сербско-хорватском языке“). То је једна од неколико теза са сличном темом рађених у истом институту на материјалу разних словенских језика. У раду су анализирани глаголски парови типа *nesti*: *nositi*, који стварају опозицију унутар несвршеног вида. У раду је дата дијахронична анализа дотичних глагола; разрађена су следећа питања: 1) одређивање карактера опозиције типа *nesti*: *positi* у првим писаним споменацима српског језика; 2) одређивање услова и времена губљења те опозиције у српскохрватским глаголима кретања. Рад се састоји од два поглавља: прво је посвећено анализи глагола без префикса, друго — анализи глагола са префиксима. На крају рада аутор износи следеће закључке: 1. Наследивши из прасловенског језика глаголске парове који су значили кретање, српскохрватски језик, за разлику од источних и западних словенских језика, није сачувао те парове. У основи опозиције таквих глагола се налазило обележје „јединственост: понављање радње“, секундарна обележја су била „усмереност: неусмереност“. Као резултат губљења актуелности супротстављања према првом обележју почела је да се губи опозиција *несити*: *носити*. 2. Глаголи кретања са префиксима били су тесно везани за оне без префикса на почетку развоја, у периоду стварања првих глагола од последњих. Српскохрватски језик сведочи о већ давном постојању видске опозиције типа *принесити*: *приносити*. 3. Због губљења једног од чланова опозиције (*несити*) створили су се повољни услови за појављивање глагола свршеног вида са префиксима (типа *доносити*), јер је глагол *носити* учествовао у процесу стварања вида као обичан глагол без префикса који није везан за *несити*.

Године 1968. на Лењинградском универзитету одбранила је кандидатску тезу *Нејашија у српскохрватском језику* („Отрицание в сербохорватском языке“) *В. Н. Зенчук*, сада предавач на Московском универзитету. Њена теза је један од низа радова посвећених синтакси српскохрватске реченице, јер је на Катедри за словенску филологију Лењинградског универзитета научно проучавање српскохрватског језика усредсређено углавном на разраду синтаксијских проблема. На челу ове „синтаксичке“ школе се налази професор П. А. Дмитријев (в. даље о његовој докторској тези и о тези Н. И. Сокаљ). Рад се састоји од увода где се даје преглед стручне литературе, пет поглавља и закључака. Закључци до којих је аутор дошао темеље се на анализи преко 12 хиљада негативних конструкција експериментираних из дела савремених српских и хрватских писаца. У првом поглављу аутор описује основна граматичка средства негације и њихова значења у савременом српскохрватском језику. У другом и трећем поглављу су анализирани особине изражавања негације у упитним, односно императивним реченицама. У четвртном поглављу се разматрају неке врсте сложених конструкција са негацијом. У петом поглављу је разрађен проблем такозваног словенског генитива.

1968. у Лењинградском одељењу Института за језик (Институт языкознания) Академије наука СССР-а *Н. А. Панина* одбранила је кандидатску дисертацију *Алгоритмичко моделирање морфологије српскохрватског језика уз помоћ статистичко-комбинаторног метода* („Алгоритмическое моделирование морфологии сербохорватского языка статистико-комбинаторным методом“). То је један од неколико сличних радова рађених на исту тему под руководством проф. Андрејева на материјалу различитих језика. Рад се састоји од увода, три поглавља, закључака и библиографије. Прво поглавље је посвећено прегледу морфологије српскохрватског језика, која се даје у поређењу са руском морфологијом. У другом поглављу се описује сам покушај статистичко-комбинаторног моделирања морфолошких (тј. везаних за промену облика речи) типова српскохрватског језика. Треће поглавље садржи покушај формирања класа речи („разрядов слов“). Резултат овог рада је изграђивање формалног модела морфологије српскохрватског језика. Садржај истраживања јесте издавање различитих морфолошких типова, њихово груписање према одређеним особинама у класе

и интерпретација (тумачење) добијених резултата у одговарајућим граматичким категоријама. Четири формиране класе променљивих речи — супстантивна класа, адјективна, глаголска, заменичка — управно одговарају формално-граматичким врстама речи. Класа непроменљивих речи не одговара ниједној врсти речи, јер окупуља граматички разноврсне речи.

Године 1970. у Институту за језик Академије наука Украјинске ССР у Кијеву *И. М. Железњак* одбранила је кандидатску тезу *Систем праћења речи у српскохрватској антропонимији старог историјског периода (XII—XV в.)* („Словообразоватељна система сербохрватској антропонимији раннеисторијског периода (XII—XV вв.)“). Рад је посвећен питању порекла и синхроничне структуре српскохрватске антропонимије XII—XV века. Као извор коришћени су споменници српскохрватске писмености одговарајућег периода (од XII до XV века). Рад се састоји од увода, два дела и закључака. Уз рад се даје обратни речник српскохрватских антропонима. Уводни део је посвећен општим питањима словенског и српскохрватског суфиксалног и композитног грађења речи на нивоу антропонима. У првом делу рада су анализирана лична имена, прво са једном основом, затим са две основе. Аутор издваја међу српскохрватским антропонимичким суфиксима тог периода четири хронолошка (делимично и генетичка) слоја: индоевропски, балтичко-словенски, прасловенски и чисто српскохрватски. Други део рада је посвећен анализи патронима. На крају се дају резултати истраживања.

Н. И. Сокаљ је одбранила на Лењинградском универзитету 1970. године кандидатску дисертацију *Безличне реченице у савременом српскохрватском језику* („Безличные предложения в современном сербохрватском языке“). Као и дисертација *В. Н. Зенчук*, ова дисертација је рађена под руководством *П. А. Дмитријева*. *Н. И. Сокаљ* схвата *безличност* као одсуство синтактичке усмерености радње или стања, који изражава предикативни члан, на субјекат. Класификација безличних реченица се врши на основу морфолошког принципа. У раду је анализирано 7200 примера ексцерпираних из дела савремених југословенских аутора као и из фолклора. Теза се састоји од два дела који сачињавају увод, пет поглавља, и закључак. У уводу се даје преглед постојеће литературе која анализира ово питање, одређује се задаци рада, набројени су извори. У првом делу рада, који се састоји од три поглавља, анализиране су глаголске безличне реченице, у другом делу, који се састоји од два поглавља, анализиране су именичке безличне реченице. У закључку аутор подвлачи да су у српскохрватском, за разлику од руског, безличне реченице ипак у мањој употреби и да нису толико разноврсне.

Године 1971. *О. И. Трофимкина* је на Лењинградском универзитету одбранила кандидатску дисертацију *Српскохрватско-руски речник из дела С. М. Љубише — са коменџаром* („Сербохрватско-русский объяснительный словарь к произведениям С. М. Любиши“). (*О. И. Трофимкина* ради сада као предавач на Катедри за словенску филологију Лењинградског универзитета.) Овај рад је први покушај да се створи речник једног српског аутора. Рад се састоји од два дела: први, основни, део је речник, у ствари парцијални оглед речника „пуног типа“, који обухвата све речи из дела *С. М. Љубише* осим личних и географских имена. У другом делу су изнети начини лексикографске обраде ексцерпираних материјала и дата су нека запажања о лексици *С. М. Љубише*. Други део се састоји од увода, два поглавља и закључака. Увод садржи карактеристику књижевног дела *С. М. Љубише*. У првом поглављу се даје преглед свих речника посвећених језику било ког писца који су изашли или се припремају у Совјетском Савезу. Друго поглавље садржи лексичку анализу читавог материјала и састоји се од три дела: 1. српскохрватска (домаћа) и страна (позајмљена) лексика, 2. речи из народног говора, 3. разматрања о неким уметничким поступцима које користи *С. М. Љубиша*. Посебну пажњу *О. И. Трофимкина* обраћа на речи које се подударају са руским по свом изговору или графици, али често имају велике разлике у семантици.

П. А. Дмитриев, шеф катедре за словенску филологију на Лењинградском универзитету, одбранио је 1972. на Лењинградском универзитету докторску дисертацију *Типологија сложених реченица са атрибутско-односним зависним реченицама (на материјалу српскохрватског и других словенских језика)* („Типологија сложених предложених с присубстантивно-относителним придаточним“). Његов рад је посвећен одређивању и описивању структурних обележја и круга значења сложених реченица са атрибутско-односним зависним реченицама. Посебна пажња се поклања карактеру међусобних узајамних односа и узајамне повезаности тих значења. Рад се састоји од два поглавља и закључака. У првом поглављу се анализирају структурне особине сложених реченица са атрибутско-односним зависним реченицама. Аутор набраја и детаљно разматра низ обележја која су карактеристична и обавезна за све реченице овог типа у свим словенским језицима. Друго поглавље је посвећено значењу атрибутско-односних зависних реченица. У овом делу рада се разматрају конструктивно-синтаксичка и комуникативна значења атрибутско-односних зависних реченица. Посебно су анализирана значења зависних реченица са двоструким синтаксичким везама.

Б. А. Маслов је одбранио 1973. кандидатску дисертацију *Неки проблеми анализе шексцова на нивоу суперсинтаксичких веза (на материјалу руског и српскохрватског језика)* („Некоторые проблемы анализа текстов на уровне суперсинтаксических связей“) у Академији наука Белорусије у Минску. У раду се анализира структура идентичних текстова (превода) на два различита, иако сродна, језика са гледишта надреченичких јединстава (сверхфразовых единств). Разлике у структури идентичних текстова се приказују као резултат деловања специфичних структуралних правила — граматике „надреченичких јединстава“. Рад је посвећен управо утврђивању општих и специфичних особина ове граматике; он се састоји од увода, два поглавља и закључног дела. У раду је дата формална класификација типова веза између реченица, приказан је покушај изграђивања модела узајамне повезаности између посебних реченица у текстовима. Текст на српскохрватском језику се овде анализира ради приказивања значаја проучавања „надреченичких јединстава“ за машинско и обично преводјење, као и за упоредно проучавање сродних (и несродних) језика. Аутор изводи закључак да су надреченичне везе за српскохрватски и руски језик углавном сличне.

Октобра 1974. *М. П. Киршова* је на Московском универзитету одбранила кандидатску дисертацију *Nomina loci у савременом српскохрватском језику* („Nomina loci в современном сербохрватском языке“). (М. П. Киршова ради као предавач на Катедри за словенску филологију Московског државног универзитета.) У раду су анализирани наставци којима се граде имена места у савременом српскохрватском језику. Теза се састоји од увода, три поглавља и закључака. У уводу је дат преглед основних радова из српскохрватске творбе речи, излажу се нека теоријска, методолошка и терминолошка питања. На крају увода се даје списак коришћених извора. У првом и другом поглављу се разматрају именице које значе отворен простор, као *кујалиштице*, *итралиштице* (прво поглавље), и месне именице као називи различитих просторија, тј. именице које значе ограничен, затворен простор, као *чипаоница*, *шивара*, *челичана* итд. (друго поглавље). У трећем поглављу се анализирају месне именице грађене уз помоћ полифункционалних наставака иначе непродуктивних у творби месних именица. На крају рада је дата табела где су приказани творбени типови *nomina loci*, уз ознаку њихове продуктивности у савременом српскохрватском језику. Саставни део тезе је обратни речник свих експерираних месних именица.

М. П. Киршова

С по м е н и

БЕРИСЛАВ НИКОЛИЋ

Кад је ова свеска нашег часописа већ била у штампи, Институт за српскохрватски језик и целу нашу филологију задесио је изузетно тежак губитак. Прерано и неочекивано угасио се живот једног од најплоднијих и најистрајнијих радника и неимара наших послератних филолошких програма, човека чији је драгоцен филолошки допринос представљао прави подвиг, остварен упркос сталним здравственим и животним недаћама.

Преминуо је, у 48. години живота, др Берислав М. Николић, научни саветник, један од уредника у седам последњих књига великог речника САНУ а његов сарадник још од прве књиге, члан уредништва Српског дијалектолошког зборника, Јужнословенског филолога и Нашег језика, активни сарадник и учесник у многим филолошким програмима и делатностима.

Нисмо овом приликом у могућности да ближе и целовитије прикажемо животно дело пок. Берислава Николића и његов прилог развоју наше филологије.

Пада у очи пре свега велики обим његовог лексикографског рада. Поред сарадње у редиговању акцента, обради и помоћној редакцији у I—III књизи Речника САНУ, Берислав Николић је — као уредник у књ. IV, V, VI, VII, VIII, IX и још недовршеној X — уредио као основни редактор око 867 штампаних страна а као суредатор прегледао око 4310 штампаних страна. Николићев удео био је изванредно важан за стварање лексикографског колектива који израђује Речник САНУ, за место које је овај речник заузео међу нашим филолошким програмима, као и за развој и ток осталих програма Института за српскохрватски језик. Драгоцену помоћ у утврђивању акцената Николић је пружио и уредништву речника Матице српске.

Непролазну вредност за нашу дијалектологију и уопште науку о нашем језику има Николићево испитивање говора из најуже дијалекатске базе нашег књижевног језика и његове монографије и студије о говорима Срема, Мачве, Тршића и Колубаре.

Смрћу Берислава Николића и „Наш језик“ губи једног од својих најактивнијих сарадника. Откако се, у VIII књизи послератне серије Николићево име први пут појавило у нашем часопису, готово ниједна књига није изашла без његових прилога.

О ширини, садржају и трајном значају филолошког рада пок. Берислава Николића најбоље ће сведочити његова обимна библиографија, коју дајемо непотпуно, зато што поједини радови објављени у иностранству или написани последњих година још нису библиографски евидентирани.

1. *Уз друго издање Граматике проф. д-ра Михаила Сивановића* (издање Братство-јединство, Нови Сад, 1954, стр. 346). КњЈШ* II, св. 2. (1953) 162—163.
2. *О јовору Срема*, ЈФ књ. XX, св. 1—4 (1953/54) 273—287.
3. *Ново издање „Правописа“ проф. Белића*, НИИ 11—I—1953 (бр. 106) 9.
4. *Две књиге о нашем језику*, НИИ 30—VIII—1953 (бр. 139) 9.
5. 1) *Душан Ј. Појовић, Срби у Срему до 1936/7*, Историја насеља и становништва (са 7 слика и 7 карата). Посебна издања САН књ. CLVIII Београд 1950, стр. 300, 8° 2) *Д-р Душан Ј. Појовић, Срби у Бачкој до краја осамнаестог века*, Историја насеља и становништва. Живан Сечански, Попис становништва Бачке током осамнаестог века (грађа за историју насеља и становништва). Посебна издања САН књ. СХСIII Београд 1952. Стр. 418, 8°, ЈФ књ. XX, св. 1—4 (1953/54) 437—446.
6. *Драшша Живковић: Прави цуи и сираницици у исању*, КњЈШ II, св. 8—9 (1955) 613—614.
7. *Језик једне значајне књиге* (Велибор Глигорић, Српски реалисти, издање „Просвете“, Београд 1954, стр. 476), КњЈШ II, св. 3 (1955) 229—232.
8. *Наш језик* (Нова серија, књ. VI, св. 1—2), КњЈШ II, св. 1 (1955) 84—85.
9. *Наш језик* (Нова серија, књ. VI, св. 3—4), КњЈШ II, св. 5 (1955) 398—399.
10. *Наш језик* (Нова серија, књ. VI, св. 5—6), КњЈШ II, св. 6 (1955) 454—455.
11. *Наш језик* (Нова серија, књ. VI, св. 7—10), КњЈШ II, св. 7 (1955) 527—528.
12. *Наш језик* (Нова серија, књ. VII, св. 1—2) КњЈШ II, св. 8—9 (1955) 615.
13. *Прилој насјави акцениа у средњој школи*, КњЈШ II, св. 8—9 (1955) 589—593.
14. *Коришћење дијалекатских појединости у насјави нашеј језика*, КњЈШ III, св. 8—9 (1956) 490—492.
15. *Наш језик* (Нова серија, књ. VII, св. 3—4), КњЈШ III, св. 4—5 (1956) 259—260.
16. *Наш језик* (Нова серија, књ. VII, св. 5—6), КњЈШ III св. 2—3 (1956) 145.
17. *Наш језик* (Нова серија, књ. VII, св. 7—10), КњЈШ III, св. 6—7 (1956) 383—384.

* Скраћениц:

КњЈШ, КњЈ — Књижевност и језик у школи, Београд

РКЈ — Ританја књижевности и језика, Сарајево

Прил. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд

ЗБМСФЛ — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови

Сад

ЛМС --- Летопис Матице српске

ЈФ — Јужнословенски филолог, Београд

НЈ — Наш језик, Београд

СКЗ — Српска књижевна задруга, Београд

ГлСАН — Гласник Српске академије наука, Београд

СДЗб — Српски дијалектолошки зборник, Београд

18. Акцентнај ирисвојних иридева шийа мџмков, очев, сѣсѣрин, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 184—188.
19. Зайослен, зайослѣе, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 259—262.
20. Исийииваѣе мачванској иовора, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 183—184.
21. О иовору мачванској села Причиновића, Зборник за филологију и лингвистику I, изд. МС (1957, Нови Сад) 162—168.
22. Д-р Радомир Алексин и Милија Сѣанић: Грамаѣика срѣскохрвайској језика за V разред осмојодишње школе (изд. „Нолит“, Београд 1957, стр. 1—84, мала 8°), КњЈ IV, св. 7—8 (1957) 305—306.
23. Иван Појовић: Треће лице мноѣжине ирезенија у војвођанским иоворима, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 4 (1952, Нови Сад) 112—128, Зборник за филологију и лингвистику I, изд. МС (1957, Нови Сад) 201—202.
24. Пејтар Колендић: Једна срѣска мелодрама о Андromeди (Посебна издања САН књ. ССLXXIV, Београд 1957, стр. 1—70), КњЈ IV, св. 3—4 (1957) 149—150.
25. Три свеске осме књије „Нашеј језика“, КњЈ IV, св. 5—6 (1957) 232—234.
26. Данашњи иршићки иовор, ЈФ XXIII (1958) 263—274.
27. Једно акцентајско шийаѣе, ЈФ XXIII (1958) 227—233.
28. Neakcentovane dužine u govoru Mačve, PKJ IV—V, sv. 6 (1957—1958) 127—134.
29. Традиција Вукова у Тришћу, НЈ н. с. IX, св. 3—4 (1958) 128—131.
30. Наш језик (Нова серија, књ. VIII, св. 7—10), КњЈ св. 3 (1958) 159—160.
31. Наш језик (Нова серија, књ. IX, св. 1—2), КњЈ св. 6 (1958) 314.
32. Наш језик (Нова серија, књ. IX, св. 3—4), КњЈ св. 9 (1958) 408.
33. Вук Сѣ. Караѣић: Живоиј и обичаји народа срѣскоја, СКЗ, коло L, књ. 340 (Београд 1957) 1—340, КњЈ св. 4—5 (1958) 239—240.
34. Д-р Радомир Алексин и Милија Сѣанић: Грамаѣика срѣскохрвайској језика за VI разред осмојодишње школе (изд. „Нолит“, Београд 1957, стр. 1—128, мала 8°), КњЈ св. 1—2 (1958) 86—87.
35. Mate Hraste: Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponomije toponimije i hidronimije, na području hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. I 387—479, ЈФ XXII (1957—1958) 313—316.
36. Stjepan Pavičić: Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Djela JAZU, knj. 17 (Zagreb 1953) 1—356+ (5 карата), велика 8°, ЈФ XXII (1957—1958) 316—325.
37. Прилој ироучавању сѣила Лазе К. Лазаревића, НЈ н. с. IX, св. 5—6 (1958) 206—212.
38. Смиреносѣ Андрићева казивања (скица), НЈ н. с. IX, св. 1—2 (1958) 24—31.
39. Милвоје В. Кнежевић, Анијолоија народних умоиворина, Библиотека српске књижевности у сто књига, изд. Матица српска и Српска књижевна задруга (Нови Сад — Београд, 1957) 1—304, 8°, ЈФ XXIII (1958) 285—287.
40. Исидора Секулић (некролог), НЈ н. с. IX, св. 3—4 (1958) 141—142.
41. Д-р Јован Радуловић (некролог), НЈ, н. с. IX, св. 1—2 (1958) 80.
42. Дијалектѣолошки и акцентѣолошки ириноси, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 147—149.
43. Речник срѣскохрвайској књижевној и народној језика, књ. I, 1959, акцентовање речи и одступања у облику и акценту.
44. Филологија и лингвистиѣка у енциклопедијама Лексикографској завода, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 202—204.
45. Сѣил и језик Веселиновићевих „Слика из сеоској живоија“, КњЈ св. 1—2 (1959) 39—44.
46. Букшѣи — букшиши, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 273—278.
47. Дужина суфиксовој вокала код ирисвојних иридева на -ин и -ов (ев) у Вука и у данашњем иршићком иовору, Ковчежић III (1960) 183—185.
48. Придевски акцентај у мачванском иовору, ЈФ XXIV (1959—1960) 321—326.
49. Др Павле Ивић: Дијалектѣолоија срѣскохрвайској језика (Увод и шѣокавско наречје), изд. Матица српска, Нови Сад 1956, стр. 1—218+ дијалектоло-

шка карта штокавског наречја, мала 8°. — Pavle Ivić: Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe, Mouton & Co (S-Gravenhage 1958) 1—325 + Dialektologische Karte des serbokroatischen Sprachraums, велика 8°, ЈФ XXIV (1959—1960) 383—386.

50. *Др Миливој Павловић, Увод у науку о језику*, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 221—224.

51. *Antologija stare srpske književnosti (XI—XVIII veka)*, Izbor, prevodi i objašnjenja Đorđa Sp. Radojičića. Biblioteka antologija jugoslovenske književnosti. Izd. „Nolit“ (Beograd, 1960) 1—376, КњЈ св. 1 (1960) 94—95.

52. *Осерји на иривојевачки стил Бранка Тојића*, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 171—179.

53. *О неким особинама стила и језика Милана Бојдановића*, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 24—28.

54. *Књижевници и језик*, КњЈ св. 1 (1960) 89—90.

55. *Губиши (~ се)*, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 109—115.

56. *Етимолошки приноси*, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 269—272.

57. *За сисематско утврђивање наше књижевне акценцијације*, КњЈ св. 1 (1961) 95—96.

58. *Једна акценатска алијернација у савременом српскохрватском језику*, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 196—200.

59. *Прилој ироучавању јорекла шумадијско-војвођанској дијалекта*, НЈ н. с. XI, св. 1—2 (1961) 44—56.

60. *Југословенски филолој књ. XXIV* (изд. Института за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности, Београд 1959—1960), КњЈ св. 3 (1961) 389—390.

61. *Vasko Popa, Od zlata jabuka (rukovet narodnih umotvorina, izd. Nolit, Beograd 1958)* (Један вид и једна примена народног усменог казивања), КњЈ св. 1 (1961) 106—108.

62. *Глиша Елезовић [in memoriam]*, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 125—126.

63. *Акценатске алијернације у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЈФ XXV (1961—1962) 185—196.

64. *Акценатски вид ироклизе и енклизе у српскохрватском језику*, НЈ н. с. XII, св. 3—6 (1962) 156—178.

65. *Акценатски речник шабачкој јовора*, Зборник за филологију и лингвистику IV—V, изд. МС (1961—1962, Нови Сад) 225—234.

66. *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. II, 1962, обрађивач грађе, акцентовање речи и граматичка одступања.

67. *Др Стијејан Ивић (1884—1962)*, Прил. XXVIII, 1—2 (1962) 133—134.

68. *Трећи конгрес Савеза славистичких друштва ФНРЈ (18. IX—23. IX 1961, Љубљана)*, ЈФ XXV (1961—1962) 433—436.

69. *Акцент изведених именица у српскохрватском књижевном језику*, НЈ н. с. XII, св. 7—10 (1962) 270—279 и НЈ н. с. XIII, св. 1—2 (1963) 95—114.

70. *Глаголски акценцији у мачванском јовору*, Зборник за филологију и лингвистику VI, изд. МС (1963, Нови Сад) 129—137.

71. *Прилој за утврђивање српскохрватске нормативне акценцијације*, НЈ н. с. XIII, св. 3—5 (1963) 246—264.

72. *Сремски јовор*, СДЗВ XIV (1964) 201—412.

73. *Однос данашњеј иршићкој јовора према Вуковом језику*, ЈФ XXVI (1963—1964) 151—176.

74. *Прилој ироучавању јорекла јадарској јовора*, Гласник Етнографског музеја 27 (1964, Београд) 45—50.

75. *Најомене о данашњем иршићком акценцију*. ЗММСФЛ VIII (1965) 185—199.

76. *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. III, 1965, помоћни уредник, контрола акцената,

77. *Вукова Писменица и Мразовићева Славенска грамаишка* НЈ н. с. XIV, св. 4—5 (1965) 272—273.
78. *Мачвански јовор*, СДЗБ XVI (1966) 179—313.
79. *Главније акценатајске особине у јовору Ваљевске Колубаре*, ЗБМСФЛ IX (1966) 77—95.
80. *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* књ. IV, 1966, уредник, основна редакција секција *далекојис-ганганашињи, двоца-двојник, дештерминанија-дивљоћа, дрво-грејинац*, суредакција и контрола акцената у осталом тексту.
81. *Белешке о правојису и дијалектолошким јодацима о ијеснаршцама*, Карашић Вук Стефановић, Мала простонародна славено-србска пјеснарица (1814). Народна србска пјеснарица (1815), изд. „Просвета“ (1966, Београд) 8°, 1—480.
82. *О неким ијиџањима кријичкој издавања српских јисаца*, НЈ н. с. XV, св. 1—2 (1966) 114—117.
83. *Нсколико речи о изјовору сјикера и коменјашора на радију и ителевизији*, ЛМС 142, књ. 389, св. 4 (1966) 394—403.
84. *Уијијник за исијијивање акцената у шјокавским јоворима*, ЈФ XXVII, св. 1—2 (1966—1967) 307—336.
85. *Прилој ироучавању јадарских шјојонима*, ЗБМСФЛ X (1967) 177—180.
86. *Књижевници и језик*, изд. Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије (1967, Београд), 8°, 1—32.
87. *Тришјки јовор*, СДЗБ XVII (1968) 367—473.
88. *Ка основама акценјиуације сезернијих млајих новошјокавских јовора*, НЈ н. с. XVII, св. 1—2 (1968) 59—82.
89. *Нови ирилози јознавању данашњеј иршићкој јовора*, ЗБМСФЛ XI (1968) 207—210.
90. *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. V, 1968, уредник, основна редакција секција *ђи-ђумбусији, еједуш-еквајив, ерир-ешијја, Жића-жумбек, загаршца-задрикаја*, суредакција и контрола акцената у осталом тексту.
91. *Реферат о раду гра Душана Јовића „О ијрсјеничком јовору“*, Гласник САНУ књ. XX, св. 1 (1968) 70—72.
92. *Колубарски јовор*, СДЗБ XVIII (1969) 1—71.
93. *Ка основама акценјиуације истронохерцеговачкој дијалекшиа*, НЈ н. с. XVII, св. 3 (1969) 155—169.
94. *Однос данашњеј иршићкој јовора ирема Вуковом језику* КњЈ XVI, 2 (1969) 132—139.
95. *Основне дијалекатајске акценатајске јојаве у млајим новошјокавским јоворима*, ЈФ XXVIII, св. 1—2 (1969) 189—207.
96. *Zvezdar. Onomastica Jugoslavica I* (1969) str. 62—65.
97. *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. VI, 1969, уредник, основна редакција секција *зайаг-зайаучији се, зайоран-зайоркушјији, звездан-звјздољка, зјордеша-зјушјиваји*, суредакција осталог текста.
98. *М. Сјевановић, Савремени српскохрватски језик (грамаићки сисјем и књижевнојезичка норма)*, II, Синтакса, изд. Научна књига (Београд, 1969), стр. I—VIII+1—902, Прил. XXXV, св. 3—4 (1969) 312—318.
99. *Михаило Сјевановић: Функције и значења глајолских времена*. Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. CDXXII, Одељење литературе и језика, књ. 20 (Београд, 1962) стр. I—VIII+1—176, велика 8°, ЈФ XXVII, св. 3—4 (1968—1969) 507—514.
100. *Пејтар Колендић* (in memoriam), ЈФ књ. XXVII, св. 3—4 (1968/69) 763—764.
101. *Основи млаје новошјокавске акценјиуације*, изд. Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. књ. 1 (1970, Београд) 1—122.

102. *Акцентнај речи изведених пасивцима сираној йорекла у савременом срјскохрвайском књижевном језику*, Прил. XXXVI, св. 1—2 (1970) 30—37.
103. *Акцентнајски однос шумадијско-војвођанској дијалекцији према косовско-ресавској*, Прил. XXXVI, св. 3—4 (1970) 257—274.
104. *Ка йознавању йовора ваљевске Колубаре (I)*, ЗМСФЛ XIII/1 (1970) 205—215.
105. *Акцентнај инйтернационализама у савременом срјскохрвайском књижевном језику*, НЈ н. с. XVIII, св. 4—5 (1971) 220—228.
106. *Морфолошке сйруктуру Вукове и Даничићеве акцентнајације*, Прил. XXXVII, св. 1—2 (1971) 51—65.
107. *Речник срјскохрвайској књижевној и народној језика*, књ. VII, 1971, уредник, основна редакција секција змијуба-знайи, знайижеља-зора, избивање-избрукайи, извлачљив-изврстийосй, изврй-изйнайи, излудйежайи-измешнуйи, изнабадайи-изнукайи, суредакција осталог текста.
108. *Акцентнајски односи у шйокавским йоворима у СР Србији*, Прил. XXXVIII, св. 1—2 (1972) 54—81.
109. *Акцентнајски сисеми у шйокавским йоворима СР Србије*, ЈФ XXIX, св. 1—2 (1972) 275—303.
110. *Акцентнајске адайиације сираних речи у савременом срјскохрвайском књижевном језику*, КњЈ XIX, 2—3 (1972) 133—135.
111. *Основни йринципи шворбе речи у савременом срјскохрвайском књижевном језику*, НЈ н. с. XIX, св. 1 (1972), 7—20, НЈ н. с. XIX, св. 2—3 (1972) 142—154 и НЈ н. с. XIX, св. 4—5 (1972—1973) 273—286.
112. *О йлајолском виду с йворбена сиране*, КњЈ XIX, 4 (1972) 26—30.
113. *Основне значењске кайејорије срјскохрвайских йадежа у свејлосйи Белићеве синйамайишке*, Прил. XXXVIII, св. 3—4 (1972) 215—233.
114. *Дијалектајска основа Вукове акцентнајације*, ЈФ XXX, св. 1—2 (1973) 469—473.
115. *Основни деривациони йринципи у савременом срјскохрвайском књижевном језику*, Прил. XXXIV, св. 3—4 (1973) 215—225.
116. *Речник срјскохрвайској књижевној и народној језика*, књ. VIII, 1973, уредник, основна редакција секција йскекечиини се-йскоришйивач, йскорјен-йскуйиини, йсйрейпредайи-йсйушйинач, йсйушйиеница-йсйиниинио, Йћа-йшколаји (се), јав-јајилишйе, јав-јарийи, суредакција осталог текста.
117. *Срјски дијалектолошки зборник од 1960. до данас*, НЈ н. с. XX, св. 1—5 (1973—1974) 31—37.
118. *Речник срјскохрвайској књижевној и народној језика*, књ. IX, 1975, уредник, основна редакција секција камений-канал, као¹-кайејал, ке¹-кесйењски, кљило-кљобайи, кљубак-кнађење, Кнеиња-ко, суредакција већине осталог текста.
119. *Библиографја за Јужнословенски филолој књ. XX—XXIII*, учесник у изради и вођењу ове рубрике.
120. *Језичке йоуке*, рубрика у „Нашем језику“, учесник у њеном вођењу.

Штампа:

Београдски издавачко-графички завод, Београд, Булевар војводе Мишића 17

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXII/3

**БЕОГРАД
1976.**

УРЕДНИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др АСИМ ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предатне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињавају у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 50 динара слати на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXII (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

Речник и језичка култура (Поводом изласка из штампе последње књиге Рјечника ЈАЗУ) (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	95—97
О босанско-херцеговачкој деklinацији <i>Sálko, Sálkē</i> (неколико речи) (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	98—100
Предлог код с генитивом неправих (конкретизованих) глаголских именица (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	101—115
Поводом неких предлога за допуну правила о знацима интерпункције (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	116—122
Још о промени именица типа <i>Раде</i> (МИЛИЈА СТАНИЋ)	123—125

Транскрипција јапанских и кинеских имена

(1) Начелна и конкретна питања транскрипције имена из далекоисточних језика (МИТАР ПЕШИКАН)	126—137
(2) Кинеска географска имена у нашој картографији (РАДМИЛА КОВАЧЕВИЋ)	137—143
(3) Особености кинеских властитих имена (LI JU-GIU)	143—146
(4) Правила и примери транскрипције јапанских географских имена (НИКОЛА РОДИЋ)	146—149

Текућа питања језичке културе

Глаголи <i>уснути</i> и <i>уснути</i> (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	150—152
Потреба сарадње ономастичара и географа (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	153—155
О српскохрватским и албанским именицама на <i>-ар</i> (Поводом облика <i>Косовар</i>) (ДРАГУТИН МИЋОВИЋ)	155—157

Хроника

VI међународни научни састанак слависта у Вукове дане (ЉИЉАНА ЈУХАС)	158—160
О једном корисном терминолошком приручнику (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	160—161
Уз Речник жаргона (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	161—162

РЕЧНИК И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Поводом изласка из штампе последње књиге Рјечника ЈАЗУ

Када као граматичари размишљамо о речницима, свесни смо фундаменталних разлика међу лексикографима и нама — граматичарима, у приступу истој материји — језику. Како је то лингвист и граматичар Л. В. Шчерба, са конотацијом високог уважавања, истицао — посао на речнику, будући заснован највећим делом на семантици, захтева нарочито танано осећање језика, савршену личну надареност, која је, на неки начин, сродна надарености књижевника. Отуда свако лексикографско дело, чак и када је реч о колективном делу, носи јак индивидуални печат његовог ствараоца, одн. његових стваралаца. То све, природно, испољено је у контексту изражених правила, кад је реч о колективном делу, која су једновремено и средство утицаја одређене лексикографске школе, видљиво у индивидуалном остварењу. Међутим, горње граматичарево запажање, са своје стране, води и закључку о томе колико је прилог лексикографа, а међу њима, како ћемо у нашем случају видети, велики је број граматичара, од великог значаја за све системе у области књижевног језика, који посматрамо као средство — да се изразимо Белићевим термином — културног мишљења.

Завршетак великог лексикографског подухвата Југославенске академије знаности и умјетности пружа нам прилику да, истичући управо труд стваралаца *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, чија је прва свеска изишла 1880—1882. године а последња 1976, дакле у распону од скоро стотину година, укажемо на његов значај — као граматичари. А то пре свега значи са гледишта књижевнојезичке норме, односно, још тачније и у примени, с обзиром на задатак нашег часописа, — са гледишта језичке културе, њеног богаћења и сталног усавршавања.

Сам рад на *Rječniku* започет је 1867. године и, како то уредник *Dodatka (Materijali o Rječniku)* каже, у периоду од преко сто година уређивало га је шест уредника: Буро Даничић, Матија Ваљавец, Петар Будмани, Томо Маретић, Стјепан Мусулин и Славко Павешкић. Када се узме у обзир чињеница да се само за уређивања двају последњих уредника на *Рјечнику*

радило колективно, дакле, од 1947. године, очигледно је да став о посебној природи лексикографског стварања има чврсте основе. Па и онда, наравно, када је у питању колективни рад та специфичност доћи ће до изражаја. А поред наведених ствараца, од 12. књиге, коју је почео уређивати Стј. Мусулин, на *Рјечнику* су радили још и Д. Боранић и П. Скок, те редом: Т. Алауповић, С. Босанац, М. Деановић, Д. Грденић, Ј. Напп, С. Павичић, Н. Рончевић, М. Стојковић, В. Штефанић, С. Живковић, Ј. Једвај, П. Рогоћ, Ј. Nagy, Ј. Рибарић, S. Pelz. И они су, сви заједно, уз помоћ многих других посленика, од подворника академије, како је Т. Маретић рекао, до исписивача грабе и сабирача, учинили да се у току те стотине година појави монументално лексикографско дело у којем је „рјечничко благо hrvatskoga ili srpskoga jezika od prvih njegovih početaka do polovice 19. stoljeća, uz neke izuzetke, popisano... i protumačeno u 96 svezaka i povezano u dvadeset i tri knjige po 960 strana, što čini ukupno 22.080 strana velikog formata"... и које представља „jedno od najvećih djela svjetske leksikografije i najveće slavensko leksikografsko djelo" (Lj. Jonke, O značenju i upotrebi Akademijina Rječnika, Rječnik JAZU, Sv. 97, Dodatak — Materijali o Rječniku, Zagreb 1967, 77).

А како се рад на *Рјечнику* завршио 1975. године, до када се, у овоме стогодишњем периоду, развило више ступњева књижевног језика српскохрватског, његов утицај на тај језик од великог је значаја, чак и када би се видео само у својењу неколико ранијих типова књижевног језика и правописа, како је већ речено, на један, дакле — када би се видео у фундаменталној његовој функцији, битној за стварање заједничког нашег књижевног језика, а не и у многим другим његовим функцијама.

За савремени књижевни језик, и за његово кодификовање, када се он посматра као историјска категорија, први од релевантних чинилаца сигурно је његова једновремено и историјска и нормативна природа, на коју граматицари и указују. У тој својој концепцији, коју је увео Б. Даничић (са неким недостацима у погледу принципа заступљености свих дијалеката и хрватских писаца илирског књижевног језика, што се у *Dodatku Rječniku* и каже и што се касније могло употпунити), *Rječnik* је књижевном језику и његовој норми пружио све могућности за остваривање континуитета. Проф. Љ. Јонке истиче да он садржи пописану и протумачену лексику од 1189. године до краја 18. века и лексику 19. века, дакле народног језика који је постао основа модерног књижевног језика, те да тако „Akademijin Rječnik postaje informativni rječnik za starije razdoblje, tj. od 12. do početka 19. stoljeća, i normativni za razdoblje od Karadžića i Daničića dalje" (Ibid., 78). А то је

грађа из више временски и друштвено омеђених извора, па, ако хоћемо, и слојева у сваком од тих извора. Како последњи његов уредник Славко Павешкић (1912—1975) истиче, такође у *Dodatku*, извори те грађе су јавни и приватни документи (даровнице, пресуде, уговори, опорукe, инвентари, статути и др. феудалног доба), књижевна дела у најширем смислу те речи од 12. до краја 18. в., одн. почетка 19. века (биографије краљева, приче, романи средњег века, лирика трубадура, сва каснија литерарна дела далматинских градова, описи, путописи, стручне црквене књиге, поучне књиге из доба рационализма итд.), затим народно стваралаштво (од бележења П. Хекторовића у 16. в. до В. Караџића), говорни језик који су бележили људи са терена, етнографски и дијалектолошки радови, терминологије и, најзад, речници, од Вранчићевог (1595. г.) до Ивековићевог (1901. г.).

Свакоме ко се бави културним мишљењем, а на уму има дефиницију књижевног језика који је — по Белићевим речима — управо представник културног мишљења, тј. „мишљења у вези са предметима опште цивилизације” (в. Јужнословенски филолог XIX, 1—4, Београд 1951—1952, 2—3 и д.), — сваком таквом, дакле, биће јасно да су речником таквога садржаја и таквих концепција књижевног језику пружени и извори и средства, граматичка и језичка уопште, континуитета нужног за сваки књижевни језик који се већ налази у својој развијеној фази. А српскохрватски језик у тој је фази већ одавно, захваљујући, међу осталим, и делима као што је *Rječnik JAZU*. Историјски узето, дакле — са материјалом који се уноси у језичку синхронију, тј. у језичке системе који припадају датој, садашњој, генерацији, очигледно је да овај речник, уз синхроничке речнике, омогућује у врло потпуном обиму остваривање начела слободне норме нашег књижевног језика. Ако се, наравно, под овим термином разуме норма која произилази из природе српскохрватскога језика и из научног проучавања те природе. Таква норма, управо с обзиром на потребу постојања континуитета у цивилизацији, у преносу порукe међу генерацијама, не само да дозвољава што већа богатства у изворима, међу њима и хронолошка, него и изричито захтева њихово увођење у најразличније језичке стилове. А речник, и овај Југославенске академије, изграђено је и универзално средство за гу сврху. Као такав, као оруђе његовога рада на усавршавању језичке културе, речник мора бити предмет и граматичареве свестране пажње.

Живојин Станојичић

О БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКОЈ ДЕКЛИНАЦИЈИ *Sálko*,
Sálkē (НЕКОЛИКО РЕЧИ)

Проф. С. Марковић — који је последњи о овој деklinацији писао (Јужнословенски филолог XXX, 1—2, 403—406) — осетио је да имена типа *Sálko*, *Sálkē*, *Mújko*, *Mújkē*, *Véljko*, *Véjlkē*, *Zvónko*, *Zvónkē* — с хипокористичким хабитусом — и имена типа *Vlätka*, *Vlätkē*, *Stđjka*, *Stđjkē*, *Šěfka*, *Šěfkē*, *Mūjka*, *Mūjkē* — без тога хабитуса — стоје у некој вези. Али му није јасно — у којој.

Наиме, овде се ради — не о морфолошком контакту тих двеју група имена — како Марковић изгледа мисли (о.с. 406) — него пре свега о деривационој вези њиховој.

А она је, по нашем мишљењу, у овоме.

По своме постанку, хипокористици типа *Sálko*, *Sálkē* — у Мостару и другде где их у говорима Босне и Херцеговине има — нису продужење, као морфолошка девијација, старих српскохрватских деминутива на *-ko < њко*, типа *Bájko*, *Gójko*, *Rájko*, *Véljko* (или *Bájko*, *Gójko*, *Rájko*, *Véljko*, са секундарним акцентом), него су изнова прављени, регресивном деривацијом, од имена типа *Sälka*, *Stđjka*, *Šěfka* (која нису увек чиста од експресивне „интонације“, како вели Ђорговић — ЈА XIX, 505).

Оваквих хипокористика, секундарних и прављених по граматичком рецепту класичних хипокористика на *a* и *o* било је и на подручју средњовековне Рашке. На пример: у средњовековним споменцима с њена подручја налазимо хипокористике *Rádšo* : *Rädša*, *Dábčo* : *Däbče*, *Däbčeta*, *Stänčo* : *Stänče*, *Stänčeta* (или *Stänac*, *Stänca*), *Pävlo* : *Pävle*, *Pävla* (или *Pävleta*), *Rákčo* : *Räkac*, *Räkca*, *Stójšo* : *Stójša* — и многе друге, и тога типа.

Као што се види, с овим хипокористцима — као категоријом — добили смо нов тип двосложних хипокористика у српскохрватском језику; — хипокористике од изведених имена, и то од пуне основе таквих имена (а не од њихове окрњене основе, проширене каквим експресивним суфиксом-сугласником).

Ту је девијација и новина.

Морфолошка компонента нашега питања сасвим је јасна: нови хипокористици, типа *Sálko*, укључили су се — што је потпуно

логично — аутоматски у промену владајућих хипокористика на даном дијалекатском подручју, које има *Vládo, Vládě, Jovo, Jově* итд. Дакле, најпре деривација, а после ње — и услед ње — нова и одговарајућа морфологија. То је наша основна поставка овде. Зато — где нема имена типа *Stǒjka, Šěfka* (scilicet у јекавским и икавским говорима), не би требало да има ни деклинације типа *Mújko, Mújkē, Véljko, Véljkē*. Понављамо: не би требало!

Што у локалним говорима западне Босне налазимо тип *Márko, Márkē* (услено проф. П е ц о) — то јест нашу деклинацију и код имена с $\hat{}$ акцентом на основинском вокалу — то је само доказ да се стара категорија наших к л а с и ч н и х хипокористика (са строго утврђеним граматичким поретком) налази данас већ у декадентици; што, уосталом, показују и Вукови хипокористици типа *Víde, Vída, Júre, Júra, Māre, Māra, Tāde, Tāda* (Рјечник, s. v.), које је Д а н и ч и ћ — понесен својим дубоким нагоном за херцеговачком регламентацијом — окренуо на *Vide, Tāde, Māre, Júre* (Основе 51). С колико права — то је друго питање.

Овде додајемо (јер то потврђује — начелно — нашу тезу о постанку хипокористика типа *Sálko*) да је и Вук „оперисао“ — ако не деривационом, а оно семантичком „регресијом“. За њега је, на пример, *Mášo* хипокористик и од *Māško, Néšo* — хипокористик и од *Něško, Sréčo* — хипокористик и од *Srěčko* (Рјечник, s. v.), што је у синхроничној анализи потпуно тачно¹. По овоме, Вук би био први (анонимни) синхроничар код нас (а ваљда и у славистици уопште).

Најзад, неколико речи о мушким именима (некадашњим деминутивима) типа *Bǒjka, Vlājka, Dǒjka, Nēnka, Rājka* (Н о в а к о в и ћ, Споменик XXIX 14—17); *Rājka, Trājka, Mírka, Dānka, Stǒjka, Vlājka* (Област Бранковића I, passim) на нашем екавском истоку.

Та имена Маретић објашњава, погрешно, као старе деривате на *ьka* (Rad 82, 144—148). Међутим она нису — у своје облику на *ka* — уопште деривациона категорија. Она су постала морфолошким преображајем некадашњих деминутива *Rājko, Vlājko*,

¹ М а р е т и ћ није уочио Вукову „синхронистику“, па је у Рјечнику Југославенске академије (VI 96) његов хипокористик *Něšo* пропатио овом дугом и недвосмисленој реченицом: (NEŠO) ... Između rječnika samo u Vukovu (hyp. v. Nedeljko und Neško; ovo je drugo metnuto krivo, jer nije Nešo izvedeno od Neško, nego je Neško od Nešo).

а) Не ради се овде ни о каквој грешци, ма чијој, него о дијахроничној и синхроничној анализи датог деривационог односа (његова постанка и његове данашње семантике). По логици деривације, *Neško* би требало да је изведено од *Nešo* (а не обрнуто). Ту ће Маретић бити у праву.

б) Али то никако не значи да се *Něšo* не може осећати као хипокористик према *Něško*; може; п осећа се тако у свим нашим говорима где је *Něšo (Něša)* још хипокористик, а *Něško* само име. Ту је Вук у праву и приоритету.

Stôjko (или *Râjke*, *Râjketa*), односно прецизније формулисано — путем механичкога ширења хипокористичкога *a* и на старе деминутивне категорије на *o* и *e*, што је за подручје апсолутне доминације наставка *a* код мушких хипокористика — потпуно нормално.

Да је то тако, и тачно, показује друга — и слична — категорија мушких имена на нашем језичком истоку: имена типа *Vlâjča*, *Drâjča*, *Mîlča* (Новаковић, о.с.), *Jânča*, *Vrânča*, *Mîlča* (Област Бранковића), *Hrânča*, *Mîrča*, *Pějča*, *Stânča*, *Stôjča* (Maretić, о.с. 141—142).

Та имена на *a* — а без акценатскога хипокористичког хабитуса — могла су постати само од старих деминутива типа *Hrânče*, *Hrânčeta*, *Mîlče*, *Mîlčeta*, *Vrânče*, *Vrânčeta*; и само заменом номинативнога *e* код таквих деминутива владајућим наставком *a* код мушких хипокористика на датом језичком подручју.

Уосталом, суфикса *-bča* у словенским језицима — уопште нема; што доводи у безизлазну сумњу Маретићеве од ока конструисане мушке хипокористичке суфиксе *-bka*, *-bča*, који су у ствари само нови ликови старих деминутивних суфикса *-bke*, *-bьь*.

Ми смо навели горња имена, типа *Râjka* и типа *Hrânča*, — не зато да објаснимо њихов постанак, који је јасан, него зато да покажемо и истакнемо да такозвани *с е к у н д а р н и* хипокористици — као што су босанско-херцеговачки типа *Râjko*, *Râjkē* — претпостављају увек деривацију за свој постанак, и везу са својим основним именима (првобитно деминутивима) — за свој опстанак.

Анкета проф. Марковића показала је да је деклинација *Vêljko*, *Vêljkē* у Босни и Херцеговини најобичнија код хипокористика. Па наравно. Како би друкчије и могло бити ако се она у тој категорији онамо формирала? И како би се друкчије могла разумети данашња мостарска ситуација: *Rânko*, *Rânkē*, *Jânko*, *Jânkē* — хипокористици: *Rânko*, *Rânka*, *Jânko*, *Jânka* — имена (опет Пецо усмено)?

Биће нам необично мило ако ко друкчије — али тачно! — објасни ову деклинацију.

Радосав Бошковић

ПРЕДЛОГ КОД С ГЕНИТИВОМ НЕПРАВИХ (КОНКРЕТИЗОВАНИХ) ГЛАГОЛСКИХ ИМЕНИЦА

1. У XIX књ. Нашег језика (св. 4—5, стр. 228—255) показала сам временску употребу предлога *код* уз генитив глаголских именица на *-ње* (*-ће*) и већи број семантичко-синтаксичких опозиција временских одредаба, што је илустровано већим бројем примера из различитих типова језика.

Овом приликом проширујем испитивање на друге типове глаголских именица, које називамо неправим или конкретизованим, под чим се подразумевају именице без наставка или на *-а*, *-ба* итд., тј. сви творбени типови који значе радњу а нису на *-ње* (*-ће*). Ове именице се јављају у више предлошко-падежних временских конструкција. Управни део оваквих синтагми су глаголи неограниченог лексичког поља, као што није ограничено ни лексичко поље глаголских именица у синтагми. Ако се одреди њихов семантичко-синтаксички квалитет, може се утврдити велика могућност синонимских комбинација. Тиме се, у односу на именице на *-ње*, нешто више увећава и синтаксичко-семантичка разноликост и комплексност употребе предлога *код* и његовог односа према паралелним синонимичним језичким средствима.

2. Наиме, и ове глаголске именице могу значити исто што и обичне именице на *-ње*, тј. радњу као неограничени процес. У многим примерима евидентан је моменат динамичности, односно тока радње, што се може утврдити формално, супституцијом предлошких израза *за време/у току*, којима се истиче трајање радње. Глаголске именице у оваквим синтагмама, без обзира на творбу различитим наставцима, све, у крајњој линији, имају особину именованја трајне радње, стања или збивања, па је семантички квалитет оваквих временских синтагми мање-више истоветан са онима које садрже именице на *-ње*.

Истоветност значења можемо утврдити и заменом творбеног типа у појединим реченицама, нпр.: *А толико волим то махање код одласка возова = ... код одлажења возова* (Д. Ђосић, Деобе I, Београд 1966, Сабрана дела, 193); *Крајеви ужета забачени су ... да не сметају код пролаза = код*

пролажења (А. Ковачевић, Кријес, Загреб 1926, 46); *Сналажљивост често знатно олакшава владавање запрека и рјешавање осталих проблема код успона = код успињања, пењања* (Т. Андрејевић, Планинарско таборовање, Београд 1951, 89).

3. Међутим, за ове именице је карактеристичније него за оне на *-ње* конкретизовано значење,¹ јер оне чешће означавају не само радњу него и чин, свршени тренутак радње, резултат. Отуда предлошки изрази *за време/у току* нису паралелни у оваквим случајевима предлогу *код* односно *при*, јер се њима истиче процес трајања, а у синтагмама са предлогом *код* или *при* доминира временски тренутак радње. То видимо нпр. у реченицама:

Код наруџаба молимо, да нам се пошаље мјера (Мусават 1908, 45). — О, зашто ме запиткују *код повратка* (Д. Тадијановић, Пепео срца, Загреб 1936, 90). — Обје страхују да се од њих не отуђи или да га ... не умлате *предвече код доласка* кући (М. Божић, Курлани, Загреб 1969, 38) и сл.

Именицама типа *долазак, повратак* и др. именује се тренутак динамичности глаголског процеса, па би предлошки изрази *за време/у току* наместо предлога *код* односно *при* мењали значењски карактер синтагме утолико што би истицали аспект дужег трајања. С друге стране, у оваквим примерима појављује се могућност замене неким средствима која нису карактеристична за случајеве трајне радње, нпр.: *На уласку* у заселак, Бикан помрси корак, уместо Божићевог примера — *Код уласка* у заселак, Бикан помрси корак (Курлани, Загреб 1969, 38), или: *Краљ ... Владимировичу ... пода руку на опроштају*, место — *Краљ ... Владимировичу ... пода руку код опроштаја* (М. Боговић, Стјепан, последњи краљ босански, Загреб 1952, 8), итд.

4. Напоредност глаголске радње или стања са радњом или стањем обележеним апстрактном (глаголском) именицом основни је семантички моменат који карактерише овакве синтаксичке склопове. Време радње управног глагола паралелно је са временом процеса радње именованим генитивном синтагмом. Ирелевантно је да ли се ради о напоредности двеју перфективних радњи или о напоредности имперфективне радње са перфективном. У ствари, радња у управном делу синтагме врло

¹ У односу на већину именица на *-ње*, јер их и овде има доста са конкретизованим значењем (*одобрење, допуштење* итд.), а поготово то вреди за именице на *-ће* (*поринуће, смакнуће* и сл.).

често је свршена (исп. пример: *Код уласка* у заселак, Бикан помрси корак).

Међутим, однос управног дела синтагме са *код* по правилу се не своди на чисто временску везу. Временска веза редовно постоји, али је она најчешће само једна компонента неког комплекснијег односа. Нормални су примери типа: *Код уласка* Антонија у Атену, Атњани му понуде да се ожени (Наш језик, год. I, Београд 1933, 126) — где су обе радње, на овај или онај начин везане за Антонија, али се не срећу примери у којима би се израз типа „код уласка Антонија у Атену” употребио као временска одредба неке радње независне од ове, као независни, спољни временски оријентир.

Зато се уз именице које су по својој природи погодније да се употребе као независна временска одредба, без неке посебне везаности за оно што се према њима одређује — срећу изразито темпоралне замене предлога *код* (нпр. *за време, у време*), али не и сам предлог *код*. Такви су називи знатнијих историјских догађаја (каже се „у време рата” али не и „код рата”). Слично се може констатовати и за именице које обележавају атмосферске прилике.

Предлог *код* се ретко јавља уз овај тип именица. У материјалу се налази само један пример:

Оно што је Цимширу Туховцу, још *код прве кише* пало у очи, било је да земља није свуд једнака (Сијарић П., Сабља, приповијетке, Графички завод, Титоград 1963, 274).

У Сијарићевој збирци приповедака „Сабља”, налази се једино овај пример временске синтагме са *код*. Супституцијом са предлозима који се јављају као синонимна опозиција предлогу *код*, или предлошким изразима, није тешко формалним путем показати да је синтагма у горњој реченици временског карактера. Речна *још* појачава временски карактер синтагме. Ипак, у наведеном примеру именица *киша* није узета као спољни, независни временски оријентир, него као појава везана за садржај управне реченице: киша је омогућила да се оцени неједнакост земљишта.

И неке именице изразито темпоралног смисла не вежу се са овим предлогом. Тако предлог *код* није проширно значење на лексеме *почетак, средина, крај*.

Такође се генитивне временске конструкције са предлогом *код* не јављају као еквиваленти ни у случајевима када је именички део синтагме именица која означава неки временски период. Не налазе се, значи, ови предлози уз именице *тренутак, час, дан, месец, година* и сл.

5. Намеће се још једно запажање: не своди се у оваквим случајевима предлог *код* на чисто темпорално значење; остаје значење блискости, повезаности, суодности, доста наслоњено на основна значења тога предлога. Сам предлог не показује конкретни смисао и вид те повезаности, него се она подразумева из природе појмова.

6. Ипак временска компонента остаје битна, редовно се *код* може прерадити у реченицу са *кад* (*кад* је изразито темпорални везник, али се ни он не своди на пуку темпоралност). У неким примерима посебно је изразит временски карактер. Он доминира, нпр., у примерима:

Код уласка Антонија у Атену, Атењани му понуде да се ожени (о.с., в. стр. 103). — Лијечничка је дужност да прегледа свако дијете *код улаза* у љетовалиште (Ново санитарско законодавство VI, Београд 1930, 44). — Пребацила му [је] што је јео дивљачи... *кад* зна да му је *код последње анализе* проценат шећера био порастао (И. Андрић, Жећ, Београд 1963, 221). Пред огледалом се сама себе стидјела, али је зато *код посјета*, пред гостима, „дизала репицу“ (М. Божић, Курлани, Загреб 1969, 172). — Причаш да сам у договору с Немцима напустио положај *код напада* на Паланку (Д. Ђосић, Деобе II, Сабрана дела, Београд 1966, 118). — *Кад* је оно љетос, *код првог устаничког налета* на варош, био онако ђаволски притијешњен (Б. Ђошић, Пролом, Београд 1966, 524—5). — Ту је преживио и свога јединца Силвија, који је пао *код знаменитог коњичког јуриша* (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, Београд 1966, 89).

У оваквим примерима *код* је заменљиво изразито временским еквивалентима (*за време* одн. *у време*), а исто тако оним средствима која, слично као и *код*, имају уопштено, широко значење, тако да се могу замењивати не само у оваквим примерима него и на практично целом дијапазону употребе коју анализирамо. Таква су средства *при* и *приликом*, такође и временска реченица са везником *кад*.

7. У много случајева, међутим, синтагма са *код* се може заменити неком синтагмом где је повезаност откривена ближе и конкретније, а не у уопштеном смислу (као што је случај са *код*, *при*, *приликом*, временском реченицом са везником *кад*); синонимичност је дакле парцијална, везана за одређене контексте. На пример:

Сналажљивост често знатно олакшава свладавање запрека и рјешавање осталих проблема *код успона* (Т. Андре-

јевић, Планинарско таборовање, Београд 1951, 89) = *рјешавање... проблема успона / око успона*. — *Код наруџаба* молимо, да нам се пошаље мјера (Мусават 1908, 45) = *уз наруџбе молимо...* (значење околности). — То није случај *код употребе* страних дувана за фабрикацију цигарета (Побједа, 27. фебруар 1972, 16). — *Код наруџбе* за готово (поузећем) уживате 20% попуста (реклама, Стварност, Загреб, Рувелтов трг 4).

У две последње реченице предлог *код* не означава време. Реч је о значењу услова, јер је право значење реченица: *То није случај ако се употребљава страни дуван...* или: *Ако наручујете за готово (поузећем), уживате 20% попуста*. Заменом изразима *за време / у току* можемо само потврдити да у горњим генитивним синтагмама нема временског значења.

Такође је парцијална синонимичност и у овим примерима: *Код употребе* тзв. „актуализатора” битно је успостављање диференцијалног момента (М. Ивић, ЈФ XIX, св. 1—4, 347) = *за употребу...* битно је... (значење намене). — *Код најмањег дрхтаја* уздуха или његовог покрета зацрвенила би се преко ушију (Б. Машић, Директор Прокић, Загреб 1926, 13) = *на најмањи дрхтај ... зацрвенила би се...* (значење повода). — *Код најмањег и сасвим случајног надражаја* или *догицаја* са женскињем, он би губио памет (Исто, 97) = *на најмањи... догицај...* (значење повода). — *Код оног давног догађаја* била је главна расвјета оног нечег гњилог (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, Београд 1966, 57) = *за онај давни догађај...* (значење намене, у ширем смислу). — Та је сестра добила своју прђију *код удаје* (В. Новак, Тито Дорчић, Загреб 1906, 6) = *... добила своју прђију уз удају* (значење околности). — Шта су *код обдукције* установили не зна се (Ј. Поповић, Реда мора да буде, Београд 1955, 30) = *шта су обдукцијом установили* (значење средства). — Премда је њој *код политичке поделе* припао... главни део њеног ранијег пристаништа (С. Скришевић, Наше морске луке, Београд 1927, 9) = *премда је њој политичком поделом припао* (значење средства).

8. Нарочито се често *код* може заменити предлозима *на* и *у*, који такође имају врло широк дијапазон значења:

У њиховом се чаврљању... навраћала ријеч „кола” у разним спрегама, као *код вјезба* у падежима (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, СКЗ, Београд 1967, 200) = *као у вјезбама у падежима*. — Иво Бицико је потомак Зане-

тов, којег је отац, Антонио, *код диобе* привилегисао (П. Сегота, Иво Бицико, скице за књижевну студију, Сплит 1933, 12) = *којег је отац... у диоби привилегисао*. — Што је *код диобе* убијене рибе западао једнак дио и Тита (В. Новак, Тито Дорчић, Загреб 1906, 23) = *у диоби... рибе...* — Већ *код сеобе* и *смјештаја* Јованка се, и незвана, нашла Госпођици на помоћи (И. Андрић, Госпођица, Сарајево 1953, 143) = *већ у сеоби...* — *Код најнеповољнијег положаја* мат се да извести (О. Недељковић, Знате ли шах? Београд 1952, 31) = *у најнеповољнијем положају...* — Морам одмах да кажем да смо наишли на посебне тешкоће *код ревизије* уџбеника (Политика, 11. III 1972, 11) = *тешкоће у ревизији уџбеника*. — *Код изградње* сплитске луке... чињене су грешке (С. Сиришевић, Наше морске луке, Београд 1927, 63) = *у изградњи сплитске луке...* — Мере предострожности *код производње* серума (поднаслов) (Санитетско законодавство VII, Београд 1931, 233) = *мере предострожности у производњи серума*. — Био неки Загребчанин Микеџ, којему сам помагао *код приправе* за матуру (В. Јагић, Спомени мојега живота, I, Београд 1930, 23) = *помагао у приправи за матуру*. — *Код наставе* о једначинама не изводи се потребна дискусија (Настава математике и физике у средњој школи, Београд 1948, 14) = *у настави о једначинама...* — Сенат и Скупштина... имали [су] да замене Велику Народну Скупштину... *код избора* новог владоца (Ж. Перић, Политичке студије, II изд., Београд 1908, 50) = *у избору новог владоца*. — У Загребу знаду да сам имао посла *код пријевоза* (А. Шеноа, Златарево злато, Сабрана дјела књ. XI, Загреб 1933, 10) = *имао посла на пријевозу*. — Хоћемо ли остати дуже времена *код тезабаве* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, Загреб 1883, 15) = *остати... на тој забави*. — Ја сам мислио да немам права *код ове јубиларне представе* да присуствујем као статист (М. Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, 64) = *на овој јубиларној представи*. — *Код конференција* води записник најмањи члан (Ново санитетско законодавство, књ. II, Београд 1926, 91) = *на конференцијама води записник*. — Није казао да има примедба на прилику *код избора* вароши Београда (Народна Скупштина, Београд 1890, 13) = *на избор вароши Београда*. — *Код синоћњег избора* за одбор... клика сасвим пропала (Мусават, Мостар 1908, 13) = *на синоћњем избору за одбор*.

9. У случајевима у тачки 7. и 8, поред показаних диференцираних замена, *код* се може заменити и својим општим заменама: *при*, *приликом* или временском реченицом с везником *кад*. На пример:

Код најмањег дрхтаја уздуха или његовог покрета зацрвенила би се преко ушију → *при најмањем дрхтају...*, *приликом најмањег дрхтаја...*, *кад би најмање задрхтао уздух*. — Та је сестра добила своју прћију *код удаје* → *добила своју прћију при удаји*, *добила своју прћију приликом удаје*, *добила своју прћију кад се удавала*. — *Код изградње сплитске луке* ...чињене су грешке → *при изградњи сплитске луке*, *приликом изградње сплитске луке*, *кад је била изградња сплитске луке*. — *Код синоћњег избора* за одбор ... клика сасвим пропала → *при синоћњем избору за одбор*, *приликом синоћњег избора за одбор*, *кад је био синоћњи избор за одбор*.

Овакво реконструисање примера (т. 7, 8, 9) и супституција различитим синонимичним временским одредбама показује да у одређеним контекстуалним условима поједине предлошко-падежне синтагме допуштају мању или већу стилску и значењску подударност. Употребу нпр. предлога *при* наместо *код* можемо показати не само реконструисаним, него и аутентичним примерима из језика писаца:

Љубомиру П. Ненадовићу *при расстанку* (П. П. Његош, Пустинјак цетињски, Панчево 1885, 54). — *При нашем поласку* калуђер рече (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, Београд 1907, 148). — *Куднуше при уласку* у собу (Б. Јакшић, Дела IV, Београд 1882—1883, 122). — *При сусретима* са фра Петром некад као да га не познаје (И. Андрић, Проклета авлија, 119). — *При испраћају* [је] стајала уврх степеница (С. Новак, Мириси, злато и тамјан, Загреб 1969, 90). — *При повратку* стадосмо да се одморимо (М. Лалић, Раскид, Београд 1969, 286). — *Који су је видели у вратима...* *при дочеку* свог мужа (М. Црњански, Роман о Лондону I, Београд 1971, 293). — *При редовном јутарњем обиласку* млади ме доктор овлашно прегледао (В. Десница, Прољећа Ивана Гаалеба, Београд 1966, 362). — *Туховац продаде...* *восак* што му припада *при диоби* с братом (Б. Сијарић, Сабља, приповијетке, Титоград 1963, 272).

10. Да би се показала ширина и разноликост синтагми са *код*, навешћу још изванредан број примера:

Дрхтала је *код сваког сусрета* кад би је загрио (Б. Машић, Директор Прокић, Загреб 1926, 13). — Сав тај свет се понаша врло лепо, а *код улаза* у воз, сви се испомажу (М. Црњански, Роман о Лондону, Београд 1971, 265). — Старешине општина [су се] старали... за вршење радова *код пролаза* војске (Ј. Радоњић, Борбе Бранковић, деспот „Илирика”, Београд 1926, 27). — *Код свих кретњи* ногама тежина тијела великим је дијелом пребачена на прсте (С. Керец, Мачевање, Загреб 1951, 23). — *Код ових се кретњи* ученик први пут сусреће с потребом владања (Исто, 17). — Он је ипак притјецао у помоћ *код сваке народне потребе* (К. Ш. Балски, Из вармећинских дана, Свеукупна дјела, Загреб 1912, 130). — Главни чиниоци... *код продаје грошћа*... су ови (М. Самуровић, Како се бере, пакује и чува воће и поврће, Београд 1937, 4). — Он са секиром у руци учествује *код градње брода* (М. Прелог, Историјски портрети и чланци, Београд 1926, 170). — Касније мало те штапом не премлати црнац грога... јер се племићу наругао *код избора за академију* (А. Г. Матош, Огледи, студије и импресије, Задар 1905, 163). — *Код ове навале* може се врло лако и често догодити, да борац оружјем погоди противника (С. Керец, Мачевање, Загреб 1951, 39). — *Код тог положаја* Фишер се замислио (спикер Радио-Београда). — Корнер за Црвену Звезду *код резултата 2 : 1* (извештач са спортских терена).

Из овако великог броја примера конструкција са предлогом *код* и генитивом неправе (конкретизоване) глаголске именице може се видети да се ова појава налази у језику наших најпознатијих писаца, пре свега са западних језичких терена. Што се тиче источних области, нарочито административни текстови настали на терену београдског језичког центра нису остали имуни на ову појаву, док се за језик писаца може рећи да се ова појава није раширила свуда нити на све писце.

Посебно ћу показати употребу предлога *код* у неким специфичним случајевима, који се по нечему издвајају од досад показаних иако спадају у исту општу појаву.

11. Прегледаћемо најпре употребу овог предлога уз именице које значе обед. У овај тип именичких лексема које се јављају са предлогом *код* убројане су именице које непосредно означавају обед. Оне су такође девербативног порекла; у специфичним контекстуалним условима јављају се и као конкретне. Али у синтагми са предлогом *код* њихова везаност са глаголом је изразита. Зато ове синтагме значе временску напоредност

појма у генитиву и радње управног глагола. Временска одредба може се у свим следећим случајевима исказати и временском реченицом:

Синоћ, *код вечере*, рече Јок Марији (Е. Кумичић, Зачућени сватови, Загреб 1910, 136). — Можемо наставити *код доручка* (С. Михаљић, Телећи одресци, Сарајево 1956, 61). — *Код вечере* је грдио већ гласно (К. Ш. Балски, Под старим крововима, Загреб 1912, 16). — Шутке је ступао читавим путем а *код вечере* је био замишљен и озбиљан (М. Крлежа, Излет у Русију, Загреб 1926, 94). — Да смо се вићали само *код ручка*... ми бисмо били срећни (М. Бурђевић, Наша књижевност I, Београд 1946, 244). — *Код обилата ручка* залажу се скупим јелима (И. Ђипико, Целокупна дела IV, Београд, 280). — Научно је пар строфа и напамет је *код доручка* цитирао нешто (Б. Виловић, Загрљени животи, Загреб 1923, 19). — Тај човек проматра сваког дана *код ручка, код вечере* велику географску карту Русије (Република, Загреб 1959, 7—8, 6). — *Код обједа* надвлада слабост Томашев желудац (А. Ковачић, Сабране приповијести, Загреб 1910, 31). — *Код гозбе* знао [се] својим разговорима... посве прилагодити ћуди и обичајима (В. Новак, Тито Дорчић, Загреб 1906, 9) — *Код јела* сав се завио у убрусац (К. Ш. Балски, Под старим крововима, Загреб 1912, 175). — Али драги Иване... Погледом је показала на децу: „Па немој *код ручка*” (Ј. Поповић, Реда мора да буде, Београд 1955, 29).

Примери показују да се конструкција са *код* и именицом која именује обед јавља претежно код писаца са западног језичког подручја. Наместо предлога *код* у нашем се језику у овој позицији јављају предлози *при* + *Л*, *на* + *Л*, *за* + *И*, предлошки изрази или временска реченица, *уз* + *А*.

Код вечере је грдио већ гласно → *при вечери је грдио, на вечери је грдио, за вечером је грдио, уз вечеру је грдио, у току вечере је грдио, кад смо вечеравали грдио је* итд.

Свака од поменутих временских одредаба даје посебну стилску обојеност целом исказу, па писцу није свеједно коју ће од њих одабрати у тексту.

12. У текстовима из уметничке књижевности предлог *код* се релативно често јавља у синтагми са именицама са значењем јела или пића, које саме по себи не именују неки процес него су конкретног карактера: *вино, кафа* и сл. Условно ће

се у овом раду ове синтагме називати „елиптичним” јер се у њима формално не именује глаголски процес. Тако је у примерима:

Код шампањца фра Анте диже се, да наздрави свечару (И. Ђипико, Пауци, Београд 1909, 104). — *Код вина* је био вазда добро расположен (В. Новак, Тито Дорчић, Загреб 1906, 143). — Осјећај самилости и туге живљаше у њему и *код чаше вина* (И. Ђипико, За крухом, Београд 1904, 13). — Професори су најволили уходити за ученици, затећи их *код игре, код купања, код чаше вина* (И. Перковац, Виенац III, 1871, 363). — Али ни све добре флаше нису биле једнако добре. *Код сваке нове* Петар је узвикивао (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, Београд 1967, 324). — Сјутрадан ујутро *код кафе* разговараху Тилда и Луцијо (В. Цар Емин, Под сумњом, Загреб 1918, 112).

Овакав тип временских конструкција разликује се од до сада набројаних по томе што именски део синтагме не чине именице које саме по себи означавају неки процес. Међутим, синтагме и поред тога добијају временско значење и имплицитна је глаголска радња, јер значе узимање јела и пића: *Код вина* је био вазда добро расположен, значи: *Кад је пио вино*, био је вазда добро расположен; или са истим предлогом: *Код пијења* вина је вазда био добро расположен. Управо је у томе елиптичност: не именује се процес радње, он се подразумева.

Елиптичност се може утврдити и замењивањем другим до сада помињаним предлошким везама. Синтагме са *при* и *на* уз локатив и *уз* + *А* оваквих именица подразумевају глаголски процес. Теже је, међутим, употребити уз овакве лексеме предлошке изразе (*приликом, за време* и сл.) без уметања одговарајућег глаголског облика. Семантичко поље предлога је знатно шире од предлошких израза.

У реченици: Професори су најволили уходити за ученици [ма], затећи их *код игре, код купања, код чаше вина* — стичу се три синтагме у истом значењу, у којима *код* стоји уз генитив различитих именица: *игра, купање, вино*. У значењу свих постоји временска компонента.

13. Временска компонента значења присутна је и кад су у питању именице које значе неку игру.

Перовоћа непрестано зијева, сигурно је синоћ одоцнио *код партије преферанса* (Ф. Маглајлић, Из старог вилајета, Загреб 1909, 94). — У старо време нису се рукама

хватали *код ора* (С. Тројановић, Српски етнографски зборник LI, Београд 1953, 106). — Упропастила га дрскост и несрећа *код карага* (А. Г. Магош, Огледи, студије и импресије, Задар 1905, 32). — Послије тога одлазио је у читавицу да прочита новине или у кавану да кибицира *код шаха* (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, Београд 1967, 324). — Знао [је овај] *код покера* тако варати (М. Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, 19).

Могућност замене у виду алтернативних временских конструкција и овде постоји: Одлазио је ... у кавану да кибицира *код шаха*, тј. *при игрању шаха*, *кад се игра шах*, *док се игра шах* и сл. Такође би се и ове синтагме могле назвати „елиптичним” јер у њима није изречена глаголска радња која је имплицитна. Само, овде је елиптичност временских синтагми блажа. У значењу именица које обележавају неку игру подразумева се и само играње.

14. У језику писаца наших западних крајева предлог *код* се често јавља уз именицу *миса* и сл. Синтагма тада има временско значење: бити за време мисе, присуствовати миси. Примери:

Је ли Томо био *код мисе* (Е. Кумичић, Зачућени сватови, Загреб 1910, 3). — Док је био с дјецом *код мисе*, разложи удовица (А. Ковачић, Сабране приповијести, Загреб 1910, 57). — Он није био *код свечане мисе* (В. С. Дежелић, У панчама лава, Загреб 1928, 84). — Био сам у цркви *код продике и велике службе божје* (Пучки пријатељ 1868, 182).

Управни члан наведених генитивних синтагми је глагол *бити* у значењу „присуствовати”. У језику источних крајева у оваквим позицијама обичан је предлог *на*, а као необичне осећају се не само конструкције са *код* него и са *при*, иако се за ове последње нађе покоји пример:

Недељом *при служби*, певаху сулуде девојке (М. Црњански, Сеобе, Суботица 1956, 255). — Пјева као *при вечерњици* побожно и слатко (А. Шеноа, Сабрана дјела VIII, Загреб 1932—3, 32).

15. Синтагме са предлогом *код* уз именице *посао*, *рад* чине прелаз између оних које означавају временски аспект и других које означавају околности у којима се врши радња:

Ја сам као тајник Преузвишене... имао прилике да је видим *код посла* у Добротворном савезу (М. Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, 44). — У почетку се раби лагано одело само *код посла* (А. Марчић, Гласник Етно-

графског музеја у Београду, V, 30). — *А код рада*, држ' се хлада (Ј. Павичић, Светковина младости, Београд 1950, 228).

16. Врло слична употреби предлога *код* уз глаголске и друге апстрактне именице јесте и употреба предлога *код* с генитивом показних или односних заменица „када се оне односе на какву радњу, збивање, мишљење или што слично”². Такву употребу видимо у следећим примерима:

Разграбио воде и однио коњима да пију. *Код тога* није пустио шкафа из руку (К. Ш. Балски, Под старим крововима, Загреб 1912, 282). — Била је то посебна сласт надмудривати природу. *Код тога* се и нехотице сјећао... забринутости својих другова (Б. Ливадић, Новеле, Загреб 1910, 12). — Сјетила се *код тога* и једне пријатељице (Исто, 51). — Молим вас само, кад већ примате... баруничине ноћне визите, да *код тога* будете... дискретнији (М. Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, 49). [Аракчејев] је безобзиран у освети а *код тога* лукав и подмукао (Прелог Милан, Историјски портрети и чланци, Београд 1926, 19). — Бивши свједоком величанствена погребна *код којега* су учествовали и највиши органи владини (С. Босанац, Моје успомене на проф. В. Јагића, Загреб 1949, 13). — Узме нам помагати уз кочије, примајући наше бунде, *код чега* му једна падне на земљу (К. Ш. Балски, Под старим крововима, Загреб 1912, 145).

У свим наведеним синтагмама, заменица која стоји уз генитив, односи се на радњу у предикату, која је паралелна са другом радњом, за коју је везана генитивна синтагма.

17. Навешћу овде и примере у којима се форма *код*+генитивни облик заменице јавља као зависни члан синтагме са глаголом *остати*. Генитивна синтагма добија значење „здржати исто мишљење”:

Остала је *код тога* још у предвечерје кад се разиђосмо (К. Ш. Балски, Под старим крововима, Загреб 1912, 141). — Ми остајемо чврсто *код тога* да против цркве нисмо (Тито, Изградња нове Југославије, Београд 1941—5, 221). — Бела као да се мало смирила... Но остала је *код свога* (Велмар Јанковић, Иван Мандушин, Београд 1922, 150). — Остаје милостива госпођа *код онога* како смо задњи пута углавили (М. Беговић, Пустолов пред вратима, Загреб 1926, 131).

² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1969, 297.

18. У току анализе врло мало су навођени примери генитивних временских синтагми с предлогом *код* из разних рекламних текстова, упутстава за употребу машина, препарата, лекова, намирница и сл. Ваља зато овде констатовати да их у тој специфичној врсти језика има најчешће. Између многих других навешћу само ове примере:

Сами ћете наћи праву мјеру *код* додавања „Веде 80” јелима (реклама); Оксетазаин ... задржава потпуну активност чак и *код* јако киселе реакције (упутство за употребу лека); Солеа... преко дана и увече, *код* рада и разоноде, *код* сунчања (упутство и реклама).

* *
* *

Оно што можемо констатовати као закључак односи се како на праве глаголске именице (које сам анализирао у НЈ, књ. XIX, св. 4—5, стр 228—255) тако и на овде разматрану грађу.

1) Може се начелно рећи да показана употреба предлога *код* није својствена штокавским народним говорима. У мени познатој дијалектолошкој литератури — углавном, у краћим одељцима о синтакси падежа — нисам наишла на констатацију о употреби генитивне временске конструкције с предлогом *код* у народним говорима, осим у два случаја. Наиме, М. Пижурица је у Ровцима³ забележио:

Код бѣнидбѣ нѣ трѣба ѿтѣ; *Код* прѣшега кумпијеру трѣба пѣзи жѣле.

Очевидно да је у овим реченицама генитивна синтагма временског карактера, како то и М. Пижурица констатује. Међутим, откуда она у овом говору, и колико је раширена њена употреба — не може се овде тачно рећи.

Тако исто у говору села босанске Посавине Јосип Баотић⁴ бележи овакве примере: *Код* јѣла трѣба ѣтат; Стѣано се окрѣто *код* мѣсѣ; *Код* молѣтве трѣба рѣке склѣнит.

2) У нашим старим текстовима генитивна конструкција с предлогом *код* као временска одредба је врло ретка. Рјечник Југославенске академије бележи само два примера.

³ М. Пижурица, *Употреба падежа у говору Роваца*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1967, бр. 3, стр. 147.

⁴ Ј. Баотић, *Синтакса падежа и говору старосједилаца босанске Посавине*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1971, бр. 7, стр. 110.

3) У нашим народним песмама нема конструкције *код+Г* апстрактне (глаголске) именице.

4) Конструкција *код+Г* глаголских и других апстрактних именица у нашем савременом језику развила је способност да означава радњу истовремену са глаголском. Употребљавају је и неки најпознатији писци: Андрић, Крлежа, Десница, Посић, Божић, Попић и др. Ова појава је, ипак, најкарактеристичнија за језик стручне литературе и административно-пословни језик. Упутства за употребу разних препарата, лекова, намирница и слично, рекламни текстови — врло често садрже синтагме с предлогом *код* које имају временско значење или значење пропратних околности.

5) Око две трећине примера са конструкцијом *код+Г* цитираних у овом раду су из језика хрватских писаца, што значи да је ова појава нешто шире распрострањена на западном језичком подручју.

6) Конструкција *код+Г*, на дијахроном плану посматрано, иновационе је природе у нашем језику и дошла је под утицајем са стране. Пре свега, немачки предлог *bei*, који одговара нашем *код*, употребљава се уз апстрактне (глаголске) именице у значењу времена. Пошто се поменута конструкција прво почела јављати у западним крајевима нашег језичког подручја, а и данас је тамо шире распрострањена (око 70% примера је из језика хрватских писаца), сасвим је логично тумачење да је наш језик ову синтаксичку појаву примио непосредним утицајем немачког језика. Споменимо уз ово да и у мађарском језику предлог *-nal/-nel* има аналогну употребу.

7) Било би недовољно убедљиво тврдити само да је у овом случају посредни чисто преношење једне појаве из немачког у наш језик, ако не бисмо додали и чињеницу да су неки моменти томе погодвали. Несумњиво је оване погодноао аналитизам који се шири под утицајем европских језика и услед потреба савременог језичког саобраћања, при чему се многе зависне реченице замењују синтагмама са глаголском именицом. Са ширењем употребе глаголских именица шириле су се не само синтагме са *код* него и са *при*, *приликом* и др., далеко преко онога што је својствено народним говорима, на штету зависних реченица.

8) Још једна тежња савременог језика друштвене комуникације погововала је овом ширењу употребе *код*. Нанме, приметно је ширење језичких средстава која имају уопштено, неодређено значење на штету изразитијих, диференцираних, нпр.

глагола *вршити*, *дати* и сл. То је нарочито својствено административном, трговачком, уопште пословном језику, тј. оним стилевима где се запажа свођење израза на стандардизовану фразу, калуп, клише. У оквиру те тежње долази до ширења *код* на штету предлога изразитијег значења, и то нарочито у поменутиим стилевима; у њима је и у источним крајевима ова употреба предлога *код* узела широког маха.

9) Упркос оваквој проширености у појединим типовима савременог језика, разматрана употреба предлога *код* није добила општи карактер, него за многе писце и уопште људе који пазе на свој израз остаје изван језичког осећања или изван стилистичких мерила којих се придржавају.

Милица Радовић-Тешћ

ПОВОДОМ НЕКИХ ПРЕДЛОГА ЗА ДОПУНУ ПРАВИЛА О ЗНАЦИМА ИНТЕРПУНКЦИЈЕ

Наскоро после појаве великог Правописа српскохрватског књижевног језика (1960), заједнички израђеног од више чланова Комисије српских и хрватских језичких стручњака и онда једногласно, тако рећи, поздрављеног, и прихваћеног у свим културним центрима наших народа са овим језиком као матерњим, — сарајевски универз. професор др М. Шапић објавио је чланак *Неколико допуна о употреби интерпункцијских знакова*¹. Он је ту своја схватања изнео као питања за дискусију, и предложио је да се приликом припрема новог издања Правописа узму у разматрање. Тих издања је, истина, било неколико, једног убрзо за другим, али су она, по претходном споразуму аутора и других сарадника са издавачима, штампана са нерастуреног слога, без икаквих измена у њима, дакако, а и без обавештавања јавности о томе. Сада је (1975), међутим, објављено да је штампано ново издање истог Правописа у Новом Саду. Опет без икаквих измена и допуна у њему, иако су, у вишегодишњој примени, и сами још живи аутори Правописа дошли до уверења да би извесне допуне у њему биле потребне.

Аутори су, уосталом, увек показивали довољно спремности за прихватање оправданих захтева за разматрање предлога не само о допунама већ и о изменама појединих одредаба Правописа, уколико се утврди да су оне оправдане, разуме се. Неки од њих, штавише, ни сада нису били расположени да се сагласе са штампањем Правописа без икакве ревизије. Али су прихватили образложење издавача да данас, у околностима промењеног односа неких кругова, па и по којег аутора, према томе Правопису, није могуће ама баш ништа изменити у њему, — аутори су, чак и они који су га се одрекли, одустали од приговора да се и сад штампа Правопис с правописним речником, у свему онакав какав је штампан први пут. А када је већ тако, расправљање о извесним питањима предложеним за дискусију по нашем ће мишљењу свакако бити корисно. Међу

¹ Наш језик, књ. XIV н. с., стр. 55—61.

прва таква питања иду поменути предлози проф. Шамића, с којима се свако ко то жели може упознати из његова горе цитираног чланка. И многи ће се, верујемо, с нама сложити да су она вредна дискусије. Зато ми, ако и са закашњењем, узимамо реч у њој.

Проф. М. Шамић задржава се прво на зарезу и, после констатације да је у Правопису „темељно разрађена употреба овога знака на готово 20 страница великог Правописа“, он као главно истиче да се према Правопису апозитивно употребљени придеви, као одредабе именица, од њих одвајају зарезом, као што се тим знаком одвајају и придеви у набрајању. Па ипак, каже Шамић, остало је непрецизирано да ли зарез треба стављати, или не треба, у случајевима сличним ономе којим је он почео свој напис, тј. „када се именици уз коју се већ налази један придјев накнадно додаје други придјев који је поближе одређује, а за који се не може увијек поуздано рећи да има апозитивну службу, нити да је у набрајању“. Затим он наводи примере за такве случајеве — као први од њих свој лични пример: *поводом припрема новог, другог издања правописа*, којим он почиње свој чланак, а коме додаје примере: *Кеопсова, највећа пирамида у Египту, подигнута је од камена; То је био неопходан, али не и довољан услов друштвеног развоја; Као што је тврдио један, мада не највећи од наших критичара XX столећа.*

Шамић се пита да ли је добро овако, како је овде учињено, стављен зарез само између првог и другог придева, или и иза другог треба писати тај знак. Њему се чини да би боље било други придев, као накнадно додат, одвојити зарезом и од другог дсла дотичне језичке јединице, јер би, мисли Шамић, тај други придев могао бити одвојен, уместо зарезима и стављањем у заграду. Могло би, према томе, бити написано: *Кеопсова (највећа) пирамида у Египту подигнута је од камена.* А тако и у осталим примерима. Теоријски се, међутим, реч у загради може и избацити, а да се значење језичке јединице из које је избачена — не промени, па се зато и поставља питање да ли је то исто. А питамо се и да ли је срећна формулација, и Правописа и других неких језичких приручника, у којој се говори о накнадном додавању једних делова реченице другима тамо, рецимо, где поред једне одредабе, била она од једне речи, од више њих или и од целе реченице, — долази и друга. То је, у ствари, више језичких средстава, истоветних или разнородних, употребљених једно поред другог, да се сваким од њих — појам на који се она односе одреди с више или мање различних страна. А у томе је суштина и напоредне употребе придева уз исту именицу, у коме су случају они опет, осим најтешње

с њом повезаних, у апозитивном односу према дотичној именици. И тај се однос означава стављањем зареза између свих придева, осим атрибутски и у предикату употребљених, наравно, и именице коју одређују према другом неком њеном својству, а не према ономе што се казује придевима у малочас изузетим функцијама. И тежиште није овде на стављању зареза између придева и придева, већ између придева и именице, саме именице или целог скупа с њом тесно повезаних речи, у које спада и придев као атрибут те именице и онај што је у њеном предикату, уколико она има именски предикат с придевом. И, према томе, сасвим је излишно довијати се који придев је овде накнадно додат да би се зарезом, или другим којим знаком интерпункције, одвојио од осталих делова односне језичке јединице.

Уосталом, и Шамић сам каже да други придев именицу уз коју стоји већ једна реч те врсте „поближе одређује”, што ће рећи да други придев одређује већ одређену именицу, дакако с друге неке стране, приписујући јој особину, односно својство које се њим означава. А то намеће овде констатацију да је други придев — друга одредба именице. Јасно је, дакле, да се језичком јединицом с њим и без њега не казује све исто. А функција је друге одредбе, поновићемо, одређивање већ одређеног појма, те му се никако не може спорити апозитивни карактер. Зато проф. Шамић неће бити у праву када каже да се не може увек поуздано рећи да у таквим случајевима придеви имају „апозитивну службу”, у којој се употребљени придеви обично од језичке целине с именицом коју већ одређену одређују — одвајају једним зарезом. Само уметнути међу делове те целине, они се, дакако, одвајају од њих стављањем зареза и испред и иза њих (исп. ово у примерима изразитих апозитива датих у Савременом српскохрватском језику, књ. II, стр. 56 и 57 другог издања) писца ових редака. Ја мислим да ни у француском језику, на који се проф. Шамић позива, неће бити друкчије, уколико ред речи у њему не изискује свагдање уметање апозитивно употребљених придева међу тесно повезане делове језичких јединица.

2.

Друго питање на коме се проф. Шамић задржава јесте питање стављања знакова зареза и црте, једног поред другог. У вези с њим Шамић је уочио очевидан пропуст састављача Правописа, одн. стилизатора интерпункције у њему, што нигде не говоре о та два знака употребљена заједно, један поред другог, иако их у својим формулацијама појединих одредаба Правописа употребљавају један уз други, али увек зарез на

првом месту, а црту за њим, а никад не обрнуто, прво црту па онда зарез. И уопште, то Шамић тачно констатује, у овоме редоследу та два знака код нас нису у обичају. Ни А. Белић, који у своме Правопису од 1950. говори о стављању црте и зареза једног поред другог — не предвиђа могућност да зарез дође на друго место. Ми ипак допуштамо оправданост разматрања овога питања, за које Шамић пледира да би се тачно утврдио редослед ова два знака зависно од смисла делова језика између којих се они један до другог стављају. Али не познајући случајеве писања црте на првоме месту а зареза иза ње у домаћој пракси, ми нисмо за подражавање онога што је пракса страних језика, ма били то и француски и енглески језик, у којима је, као и у нашем језику, у употреби слободна интерпункција. Проф. Шамић друкчије мисли, да би и у нашем језику морало бити свега онога што је уобичајено у језицима са истим системом интерпункције. Ми више бисмо волели да нам је Шамић навео који случај где у нашим текстовима зарез долази непосредно иза црте. Па, и поред тога, нисмо за одбацивање Шамићева предлога за и даље расправљање овога питања, него смо, управо за разматрање свих случајева употребе та два знака једног поред другог ради утврђивања нема ли међу њима и таквих случајева у којима смисао захтева онакв редослед какав је код нас неуобичајен, па и, нама бар, досад још непознат. У овој прилици ми ћемо се забавити са два примера за које Шамић сматра да смисао и однос црте и зареза (ми бисмо рекли смисао и однос делова између којих се та два знака пишу заједно један до другог) налажу да се црта стави на прво место, а зарез иза ње.

За један од примера анализом којег Шамић хоће да докаже оправданост оваквог редоследа црте и зареза, он је узео стилизацију одређеног става Правописа из 1960, који говори управо о стављању зареза, а који гласи:

„И друге сличне речи и скупови речи — између осталих и различите речце, па и узвици, — који нису саставни делови реченице, него се накнадно додају, такођер се одвајају зарезом.“

Проф. Шамић налази да „логичније би било, и природније, ставити зарез иза црте“. И овакво своје гледиште оправдава тиме што би, да је, место цртама, уметнути део одвојен заградом — редослед другог дела заграде и зареза сигурно био такав. Такав редослед ова два последња знака донста нико не ставља под сумњу, свакако зато што се ни замислити не може да би он био друкчији, нити је ико било где употребио зарез непосредно испред другог дела заграде. У вези са овим је потребно

и једно објашњење. Иако је несумњиво тачно да се уметнути делови од делова језика у које се умећу одвајају и зарезима, и цртама, и заградом — сигурно није свеједно који ће од тих знака кад бити употребљен у овој функцији, већ то зависи од веће или мање неопходности да уметнути део буде у тексту. Ако је та неопходност већа, за одвајање уметнутог дела ће се употребити зарези, а ако се пак таква неопходност слабије осећа, место зареза ту долази црта, која, напоменућемо, има и посебних функција истицања изузетности, одн. необичности, несочекиваности — или супротности онога што долази после сваког овог знака. А у заграду се стављају више узгредно уметнути делови, ради нарочитог објашњења. И баш, с обзиром на то, ни ми данас не бисмо употребили знаке који стоје у горњем наводу; не бисмо, нпр., ставили прво црту у њему, већ зарез место ње. А могло би изгледати да овај знак не би био неопходан ни на другоме месту, мада би зарез ту могао довести читаоца у недоумицу на шта се односи наредна, релативна реченица, на део пре уметка, тј. на речи и скупове речи или на узвике. А иза зареза је требало да дође још један знак, и то је могла бити само црта, која је преузела функцију обележавања уметнутог дела и прецизирала на шта се односи релативна реченица. Да је место прве црте стављен био зарез, уметнути део би обележавали зарези испред и иза њега, али иза овог другог зареза писање црте би, поред истакнутог, оправдала и одбаченост односне реченице на извесну удаљеност од њеног корелатива. И тиме се може објаснити редослед зареза и црте који им је у наведеној реченици дат.

Ми нисмо убеђени у оправданост прихватања Шамићева предлога о редоследу црте и зареза ни у његову примеру: *Мада се вратила кући касно — око подне — затекла га је у постељи*, уз који он напомиње да би, према одредбама Правописа, иза речи *подне* требало да дође зарез — свакако мисли да се њиме означи реченична инверзија. Њега само мучи питање где да се стави, испред или иза друге црте, па се опредељује за код нас неуобичајен њихов редослед — прво црта па зарез. Ми верујемо да је уметнути део стављен између зареза, да ни Шамић, ни ма ко други, не би имао шта да примети. Али држимо да узимање црте место зареза није дошло случајно, него зато што се цртом, оном првом мислимо, хтела истаћи посебна закаснелост враћања кући оне о којој је реч, а другом изненађење што је тај о коме се говори овде, као о објекту у реченици, и тако касно још био у постељи. А кад су била потребна та посебна истицања, онда је разумљиво што је узет један знак који је могао преузети, поред посебне, и функцију заједничку му с другим знаком. За означавање инверзије и по

нашем је схватању требало ставити и зарез, мада не, како проф. Шамић мисли, иза црте, него испред ње. Већ смо рекли ради чега то.

3.

С проф. Шамићем се у потпуности слажемо да и у наслову иза редног броја, када је потребно да он ту дође, као и у другим случајевима, треба стављати тачку, и писати *1. Зарез*, нпр., и да то значи исто што и *Прво, Зарез*. Слажемо се дакако, и с његовим мишљењем да реч у наслову иза редног броја треба да се пише великим почетним словом, а не малим, како према Шамићевој тврдњи, мисле неки аутори, који због несигурности да ли ту треба писати велико или мало слово, једноставно избегавају да на показани начин пишу редни број у наслову.

4.

У глави коју је посветио тачки, Шамић је рекао све што је о овоме знаку имао да каже. И зато он о тачки говори још и у тачки — *4. Заграде*. По нашем мишљењу, штавише, треба обратити већу пажњу ономе што он ту говори о тачки него о заградама. Овде он поставља, прво, питање како треба писати други део заграде и тачку на крају у заграду стављене реченице. И сам себи одговара на то питање да је тачки ту место одмах на крају реченице, јер је тачка знак њеног завршетка. А тек за овим долази стављање реченице у заграду писањем другог дела овога знака. За Шамића је то много боље него прво затворити заграду, па тек онда ставити тачку, како се код нас обично поступа, али не увек, наравно. Нису свугде тако поступили ни аутори заједничког Правописа. И Шамић је у њему нашао пример:

„За изворно писање важно је заправо само то како ће имена која се тако пишу мијењати своје облике и како ће се мијењати њихови присвојни придјевни. (Како ће се она писати о томе се правила налазе у раздјелу о фонетском писању.)

Шамић нема никаквог приговора таквом редоследу тачке и другог дела заграде на крају завршене реченице, зато што се такав начин писања ова два знака среће и у француском језику. Ми понављамо да је Шамић овај пример узео из латиничког, загребачког издања Правописа, а да је у новосадском издању тачка стављена иза затворене заграде. Значи да је на двема странама у овоме случају двојако поступљено. Али, свакако, сасвим случајно јер је иначе, како је познато, текст

заједничког Правописа у оба издања потпуно исти. Ја лично сам за писање тачке иза другог дела заграде. Текст без тачке у овоме положају оставља ми утисак као да је одатле нешто брисано. Али друкчије, разуме се, мислим о писању тачке као правописног знака. Њу, наравно, треба писати иза скраћеница, рецимо: *итд.*, *и др.*, *и сл.*, *нпр.*, *г.*(одина), *м.*(есец) и њима сличних и непосредно испред другог дела заграде. Иза редног се броја, међутим, тачка уопште не пише ни испред једног било кога другог знака, па ни испред другог дела заграде, наравно. То је нарочито истакнуто у Правопису (у тач. 130 е).

О односу обле и угласте заграде у потпуности се може прихватити мишљење проф. Шамића. Поред осталог и да се у Правопису мало детаљније било потребно на њему задржати. А најважније је ту истаћи да лична објашњења у вези са оним што се ставља у облу заграду треба стављати у угласту. И то питање, размотрено у вези са досадашњом правописном праксом и оним што је о њему досад писано, треба, свакако, расправити, и дати му принципско решење.

5.

У вези пак са оним што проф. Шамић износи о курзивном писању назива дела и часописа може се рећи да је он у праву што мисли да је то било потребно Правописом предвидети тамо где се говори о обележавању њиховом стављањем под наводнике, односно писањем великим почетним словом. Уосталом, није то једини слог којим се обележавају наслови књига и часописа.

М. Стевановић

ЈОШ О ПРОМЕНИ ИМЕНИЦА ТИПА РАДЕ

1. — Пре свега да кажемо нешто што је у науци о нашем језику већ казано: да су властите именице типа *Раде* (*Миле, Цане, Шиане, Сишале, Рале, Маише* итд.): 1. хипокористици и 2. властита, лична имена (тј. многи од тих и сличних хипокористика прерасли су у властита имена: *Раде, Миле, Перо* и сл. су истовремено и хипокористици и властита имена): Раде је отишао у Колашин (име) и: Немој тако, мој Раде (хип., рецимо, од Радомир).

Ову напомену дајем због тога што се властите именице ове врсте и као име (*Раде* и *Раде*) и као хипокористик (*Раде* и *Раде*) мењају у једним нашим крајевима потпуно истоветно, а у другима са извесним разликама.

2. — О промени именица овог типа (*Раде*) доста је у нас писано — и у школским језичким уџбеницима, и у научним граматицама, и у појединим чланцима и студијама. Међутим, чини ми се да није сасвим исцрпена обрада ове материје.

3. — Колико ми је познато, постоје четири (не три) врсте промене именица овог типа (*Раде*):

а. Раде — Рада — Раду — Рада — Раде — Радом (Радем) — Раду;

б. Раде — Радѐ — Ради — Раду — Радо — Радом — Ради;

в. Раде — Радета — Радету — Радета — Раде — Радетом — Радету;

г. Раде — Рада — Раду — Рада — Раде — Радом — Раду.

4. — Први тип (Раде — Рада) живи и данас по нашим југозападним крајевима, све овамо до Златибора и Ужица. Вук га је забележио и, вероватно и због тога, готово нико од наших језичких научника није до данас ни покушао да му оспори књижевну вредност. Придев је *Радов* (књижевно) или *Радев* (некњижевно). Презиме је, отуда, *Радовић* или *Радевић*. Инструментал једн. је *Радом* (књижевно) и *Радем* (у неким народним говорима).

5. — Други тип (Раде — Радѐ) такође је врло развијен; сусреће се по западној Босни и западној Херцеговини и по Хрватској. Као што се види, он, сем ном. и вок. једн., ни по чему, у

деклинацији, не личи на именице м. р., већ се поклапа са променом именица ж. р. *a*-основе: *Råde* (мушкарац) — *Ráda* (женска особа), *Rádě* (мушко) — *Rádě* (женско) итд.

6. — Трећи тип је врло распрострањен у источним крајевима наше земље. Оштро се одваја и својом променом. То је дедеклинација која се у суштини поклапа са деклинацијом именица типа *деше*: *Råde* — *děше*, *Rádeша* — *děшеша*, *Rádeшу* — *děшешу* итд. Акцентска диференција је очигледна. Као што се види, све су ово двосложне именице, и у овом типу имају, место класичног, вуковског дугоузлазног, редовно дугосилазни акценат, на првом слогу, разуме се.

Што се тиче књижевне вредности овог типа, у нашој језичкој науци не постоји сагласност. Једни мисле — и поред тога што му признају динамичност и распрострањеност — да он још није такав да би му се могла признати књижевна вредност. „И они се [облици ове промене — М. Ст.], и поред све ширине њихове употребе, не могу сматрати облицима књижевног језика. Или бар досад то нису постали“ (М. Стевановић: „Савремени српскохрватски језик“, I, Београд, 1964, стр. 196). Други опет, мисле да би било неприродно не признати књижевну вредност овој врсти облика. Што се мене лично тиче, сматрам да ове облике треба огласити књижевнима. Разлози:

а. Онде где се говори *Rádeша* — у језичком осећању и свести људи постоји само *Rádeша* као послужни, употребни облик, а за облик *Ráda* се и не зна или је, у најмању руку, овај облик ишчезао из тог осећања и из те свести.

б. Овај се тип невероватно брзо раширио по Војводини и Србији и дан-данас је врло импулзиван.

в. Ако се једна језичка јединица довољно рашири, ако она захвати велики број говорних представника и постане искључиво говорно употребно средство, а такви су облици *Rádeша* и сл., онда та језичка јединица — без обзира на то је ли „правилно“ или „неправилно“ настала — прелази из сфере квантитативности, неправилности, „некњижевности“ и сл. у сферу квалитативности, тј. у сферу правилности, у сферу књижевног језика. То је дијалектика свега, па и језика.

7. — Четврти тип (*Råde* — *Ráda*) сусреће се у западној Србији, у Бајиној Башти, Горњој Поцерини, средњем Подрињу, па у Сребрници и овамо до Љига и Боговађе, чак и до Космаја итд. Овај тип не налазимо у нашој граматичкој литератури, управо — у њој није говорено о његовој књижевној односно некњижевној вредности. Као што се види из онога што је горе наведено, његова се промена подударна облички са променом типа

Ráde — *Ráda*, а разликује се само акценатски: *Ráde* — *Ráde*, *Ráda* — *Ráda*, *Rádu* — *Rádu* итд. И овде имамо дугосилазни акценат (*Ráde*) место дугоузлазног (*Ráde*).

Овде је придев *Ráđov*, а презиме *Ráđовић*. Ми данас заиста имамо у књижевном језику акценатско двојство ове врсте презимена: *Ráđовић* и *Ráđовић*, *Цѐровић* и *Цѐровић*, *Пѐровић* и *Пѐровић*, *Туџовић* и *Туџовић*, *Јѓвовић* и *Јѓвовић* (в., између осталог, и „Речник српскохрватског књижевног и народног језика“ Српске академије наука и уметности, т. 1—8).

Ако се ствар тако гледа, онда се мора рећи да је и овај тип (*Ráde* — *Ráda*) књижеван.

8. — Као што се види, у области ових имена, надимака и хипокористика реализовано је, у нашем језику, много облика и нагласака.

9. — Поставља се питање — може ли се све то свести на једну форму и тако међусобно општење наших људи учинити ефикаснијим?

Мислим да нам стање у нашим демократским самоуправним односима, као и стање у нашим међуљудским и међунационалним односима, још не допушта да позитивно одговоримо на то питање.

10. — Напред наведене ствари, саме по себи сложене и заплетене, јер међу оним деклинационим типовима има сваки час разноврсних мешања, преплитања и преливања, још више се компликују чињеницом што ном. именица типа *Раде* (*Ráde* и *Ráde*) може гласити и *Ráda* (мушкарац) и *Мáиѓо*. Додуше, ова два типа (*Ráda* и *Мáиѓо*) уклапају се у већ наведене деклинационе типове властитих имена типа *Раде*. Тип *Рада*, који се среће првенствено на истоку (исп. *Пѐра*, *Ђѓка*, *Лáза*, *Вѓја*, *Бѓра* итд.), поклапа се, као што је познато, у промени са типом *Ráde*, односно *Пѐро*, не југозападне, већ западне варијанте: *Ráde*, *Пѐро* — *Ráda*; *Ráde*, *Пѐрѓ* — *Ráde*; *Rádu*, *Пѐри* — *Rádu* итд. Тип *Мáиѓо* уклапа се или у југозападни тип (*Ráde* — *Мáиѓо*, *Пѐро*; *Ráda* — *Мáиѓа*, *Пѐра*; *Rádu* — *Мáиѓу*, *Пѐру* итд.) или у западни тип (*Ráde* — *Мáиѓо*, *Пѐро*; *Ráde* — *Мáиѓѓ*, *Пѐрѓ*; *Rádu* — *Мáиѓи*, *Пѐри* итд.).

Најзад, ваља рећи да су и ови типови (*Ráda*, *Мáиѓо*), у свим својим варијантама (источној, западној и југозападној), потпуно књижевни.

М. Сѓианић

Транскрипција јапанских и кинеских имена

НАЧЕЛНА И КОНКРЕТНА ПИТАЊА ТРАНСКРИПЦИЈЕ ИМЕНА ИЗ ДАЛЕКОИСТОЧНИХ ЈЕЗИКА

Из језика чију транскрипцију овом приликом настоји да обради и условно нормира „Наш језик” (кинеског и јапанског) заправо и немамо правих позајмица, као што имамо из низа европских и блискоисточних језика; тек је понека реч општег значења допрла са Далеког Истока до нас (*кимоно, цудо, цунка*), и оне не представљају озбиљније нормативно питање.

То, међутим, не значи да не треба утврђивати транскрипциона правила и за те језике и отклањати празнину која у овом погледу постоји у нашем правопису. За сваки део света потребно је имати некакав систем и правила писања географских имена, а изузетан међународни значај Далеког Истока чини да се свакодневно срећемо с великим бројем не само географских него и личних и других властитих имена. Ако за већину личних имена с којима се срећемо и можемо рећи да није толико битно јесу ли транскрибована на најбољи начин (јер она долазе и пролазе, не вршећи знатнији утицај на наше изражајне системе) — то никако не можемо рећи за важнија географска имена, чији је значај трајан. Хаотично шаренило варијаната истих имена или замена истих изворних гласова које видимо на нашим географским картама и у другим приручницима и помагалима (наравно, и у новинарској речи) наноси већ озбиљну штету нашој језичкој култури и функцији језика. Често смо, на пример, у недоумици где у азбучном низу какве наше енциклопедије или регистра да потражимо име одређеног града, области или др. — да ли ћемо наћи варијанту *Chiao-Chou, Chiaochou, Ciaochou, Ciaochou, Jiaozhou, Kiaochou, Kiaochow, Kjaochou, Kjaichou*...

Може нам сам задатак да се нормира транскрипција нама тако далеких, необичних и сасвим мало познатих језика изгледати прилично застрашујуће, чак нереално. Није то ипак сасвим тако; ако су нам ови језици необични и непознати, постоји о њима одлична инострана филолошка литература, и научна и практична, примењена. За наше нормирање најчешће

су довољни посредни подаци о именима из тих језика, тј. наслон на иностране транскрипције које се одликују прецизношћу и доследношћу. Били смо у прилици да смањимо ризике таквог посредног поступка непосредно консултујући веома позване стручњаке, синологе — и то Кинезе са аутентичним пекиншким изговором (в. напомену на крају).

Наравно, поменуто наслањање на туђе транскрипције мора бити пажљиво и опрезно, јер се најгрубље грешке и искривљавања туђих имена праве кад се на уобичајени енглески начин прочита реч написана неком специфичном латиничком транскрипцијом. Ако искључимо такве механичке грешке и утврдимо реалне системске односе, онда нам један доследан транскрипциони систем може послужити као основа за наша правила чак и боље него изворна писменост. При томе тешкоће утврђивања нормативних мерила и опредељења нису у непосредној сразмери са „егзотичношћу” или познатошћу датог језика, односно његовом сродношћу с нашим. Лингвистичка егзотика разних ваневропских језика понекад и олакшава задатке транскрипције, па се — рецимо — може констатовати да мање недоумица изазива нормирање писања јапанских имена него речи из нама сродног и доста познатог руског језика. Сложаност решавања ових питања зависи у првом реду од тога колико су међусобно противречни различити захтеви и моменти о којима се мора водити рачуна ако се жели доћи до најбољег реално остваривог решења.

Циљеви и начела нормирања транскрипције

Основно питање утврђивања транскрипције јесте: шта јој је заправо сврха, првенствени и најважнији циљ. У томе може бити доста различитог приступа у разним приликама, а и у разним земљама и њиховим транскрипционим службама. Ако се транскрипција намењује у првом реду да олакша странцима сналажење „на терену”, тј. у некој земљи или области (што може имати туристичке, привредне, можда и војне мотиве), онда ће она тежити што вернијем опонашању месног изговора датог имена, ради лакшег споразумевања с мештанима. Овај начин је сличан спонтаном народном усвајању туђих речи, где позајмица — ако се не искриви под утицајем неке асоцијације, тзв. народне стимологије — обично остане доста блиска изворној речи по општем акустичком утиску, иако се понекад структура коренито измени; такви су код нас многи германизми, као *куглоф* — *Gugelhupf*, *кромтир* или *крумтир* — *Grundbirne* итд.

С друге стране, нарочито међу филолозима — стручњацима за одређени страни језик, распрострањене су максималистичке

тежње приликом утврђивања транскрипције, настојања да се изнађе систем који ће у ствари бити способан да коректно преноси туђу језичку материју, да транскрибује стране речи, изразе или и шире текстове не затурући ниједан битни елемент изворног система.

За нас, међутим, ни једна ни друга крајност нису прихватљиве. Идући за начелом системске верности, потребе да се што боље очува правилност изворног система — нећемо се моћи ослањати искључиво на слух, на пуки акустички утисак који оставља изговорена реч; али нећемо моћи доспети ни до максималне филолошке прецизности транскрипције. За нас је основна сврха транскрипције да у нашем језику, за потребе наше културе и складног функционисања нашег језика, имамо прикладна и постојана имена важних географских појмова (а и друга значајна властита имена), како се не би уносила забуна у образовне програме и отежавало служење разним приручницима. Зато, поред тежње да се очува неопходни степен блискости изворном изговору и да се што мање затру битне разлике својствене изворном систему, морамо имати у виду још нека начела, као што су:

— начело континуитета, поштовање нашег језичког наслеђа и већ створених и укорењених начина и образаца прилагођавања туђих имена;

— начело прилагођености, тежња да се што мање оптерећују наша изговорна мерила и наши изражајни системи;

— начело једнообразности, примена стандардних образаца за подручје једног језика, ослањање на стандардни облик а не на разне локалне и дијалекатске варијације (за кинески језик то значи на пекиншки изговор и на стандард „путунхуа“, заснован на пекиншком дијалекту).

При свему овоме треба тежити да правила буду што једноставнија, заснована на ослонцу доступном што ширим круговима, што за јапански и кинески језик значи: не на хијероглифском писму, такође не на живој речи — него на најраспрострањенијим прецизним транскрипцијама. Ми, наиме, не можемо рачунати са некаквом централизованом службом која би појединачно утврђивала облик јапанских и кинеских имена употребљених код нас, где би се могло ићи и од случаја до случаја. Једини начин да унесемо мало реда у писање ових имена јесте ако будемо имали одређена правила, која ће и у вишеструкој, независној примени водити до истих резултата.

Транскрипција јапанских имена

Транскрипција јапанских имена не намеће готово никаква сложенија питања, па је и у нашим географским и другим при-

ручницима постигнута прилична уједначеност. Ово омогућавају пре свега крајње једноставна структура јапанског слога (готово искључиво отворени слогови, који се завршавају на вокал), једноставан петовокалски систем сличан нашем (самогласници *a, e, i, o, u*) и постојање јасне латиничке транскрипције.

Што се тиче сугласничког система, једна од најочљивијих одлика јесте постојање реда умекшаних, палатализованих сугласника, с тим што су испред вокала *i* сви сугласници умекшани, а испред *e* сви остају тврди. Обележавање те мекоће двојако је у латиничкој транскрипцији. За једне сугласнике употребљавају се диграфи са словом *Y* (које иначе, кад није уз сугласник, одговара нашем *j*), нпр.

тврди сугласник: КА КО КУ КЕ

палатални сугласник: КУА КУО КУУ КИ

— а сличну ситуацију имамо и код R M B P G H.

Међутим, за три палатална сугласника имамо посебне графичке: CH (према T за тврди сугласник), SH (према S) и J (према D или Z). У руској транскрипцији је и овде — као и за претходне случајеве — примењен уобичајени руски систем показивања мекоће помоћу истих сугласничких графема које се употребљавају и за тврде сугласнике, с тим што се диференцирање постиже помоћу самогласничких слова (ка-кя, ко-кё, та-тя, со-сё, су-сю итд.).

Друга је упадљива одлика јапанског консонантизма да се F и TS не јављају као самостални гласови, него стоје у допунском односу према H односно T, као њихове варијанте условљене следећим U, тако да имамо редове HA-HO-HE-FU и TA-TO-TE-TSU, а исто је такав однос и D : Z. Отуда је у новом систему латиничке транскрипције, који има извесну примену у Јапану, уведено писање HU, TU, DU уместо FU TSU ZU по старом систему, што не треба да утиче на нашу транскрипцију. Исто се односи и на писање TI SI DI у новом систему уместо CHI SHI JI у старом.

Неколико питања транскрипције јапанских речи захтевају начелно опредељење.

— Ноцима или Ноџима (NOJIMA), Чиба или Фиба (CHIBA) и сл.? По изговору било би оправданије за јапанско J и CH узимати наше *ћ* и *ћ*, али ће ипак бити боље *џ* и *ч*. Разлог је двојак: једно због укорењене навике, а друго зато што избором *џ* и *ч* добијамо логично решење и за трећи палатал, тј. за SH, где ћемо онда применити наше *ш* (*ш*), међутим, не би било у системском складу са *ћ*, *ћ*). Зато ћемо остати при уобичајеном Фуџијама (FUJYAMA), Хачинохе (HACHINOHE), Хиросима (HIROSHIMA) итд.

— *Сендај* или *Сендаи*, *Ајкава* или *Аикава* (SENDAI, AI-KAWA)? У неким прецизним транскрипцијама овде се прави етимолошка разлика: ако је дифтонг кинеског порекла, пише се сугласник *j*, а ако је изворна јапанска реч, на том месту стоји вокал *i*. За нас је, међутим, боље да пођемо од практичних разлога, па да на крају речи уместо *I* иза самогласника пишемо *j*, чиме ће се омогућити нормална деклинација и извођење речи, док у средини речи можемо задржати *i* без обзира на порекло: *Сендај* (SENDAI), *Сакај* (SAKAI), *Фукуј* (FUKUI), *самурај* (SAMURAI), *Аикава* (AIKAWA), *Суџу* (SUITSU) итд.

— *Каназава* или *Канадзава*, *Сузуки* или *Судзуки* (KANAZAWA, SUZUKI)? Јапанско *Z* описује се у стручној литератури као полуафриката, што би оправдавало и нашу замену *дз*, нарочито с обзиром на аналогно *џ* (J). Међутим, као простије и већ укореењено, треба задржати писање з: *Мијазаки* (MIYAZAKI), *Шизуока* (SHIZUOKA), *камиказе* (KAMIKAZE) и сл.

— *Токио* или *Токјо*, *Киото* или *Кјото* (TOKYO, KYOTO)? Само због сувише укореењене навике треба задржати име *Токио*, али у осталим случајевима јапанско *Y* треба преносити као *j*: *Кјушу* (KYUSHU), *Кирју* (KIRYU), *шамјо* (SHAMYO) и сл. Једино ће се *j* са претходним *n* слити у *њ*: *Буња* (BUNYA), док аналогне ситуације за *љ* немамо, јер у јапанском гласовном систему не постоји сонант *л*.

Транскрипција кинеских имена

Сву сложеност тражења најбољих решења у нормирању транскрипције најбоље ћемо уочити разматрајући кинеска имена и питања њиховог преношења у наш језик. То не проистиче толико из саме природе кинеског фонолошког система, који је прилично кореспондентан са нашим (у ономе што је битно за транскрипцију), колико из других, створених околности о којима се мора водити рачуна. Наиме, упркос великој особености кинеске фонетике и уопште структуре речи, неки важни чиниоци олакшавају задатак транскрибовања:

— систем латиничке транскрипције установљен у Кини 1958. године (на бази пекиншког изговора) изванредно је једноставан и јасан;

— све кинеске речи праве се од ограниченог броја слогова-морфема, који се могу представити и једном невеликом табелом (405 слогова);

— гласовна структура те основне ћелије кинеског језика подложна је строгим и доследним системским правилима, а нема већих тешкоћа да се она представи нашим гласовима, односно нашим писмом.

Наиме, у поном кинеском слогу разликујемо четири елемента (представићемо их поменутом кинеском транскрипцијом, и то верзалом, како је не бисмо мешали са другим транскрипционим системима):

1) почетни сугласник, који може бити оклузив (P B T D K G), африката (C Z CH ZH Q J), фрикатив (F S SH X H) или сонант (M L N R);

2) неслоговни међувокал (I U Ů);

3) слоготворни вокал (A E O I U Ů);

4) неслоговни завршни вокал или назал (I U O N NG).

С обзиром на пресудну улогу слога у кинеском систему, основни задатак једне амбициозније, системске транскрипције не би био везан за представљање појединих гласова, фонема, колико за чување кинеског слога. У једном потпуно диференцираном систему не би требало допустити да се замагљује граница слога и слоговна структура вишесложних речи, нити да се изједначују различити кинески слогови (јер то је у ствари исто као кад би се изједначавало наше *кора* и *гора*, *креда* и *грета* итд.). Диференцирање би нам омогућила чињеница да постоје сличности у степену развијености система сугласника и у месту њихове артикулације; за већину гласова могли бисмо поћи просто од писма, и тиме би се установили јасни и логични системски односи.

Међутим, битно друкчији транскрипциони систем, у свету и код нас, стекли су снагу традиције и распрострањене међународне праксе. Наиме, кинески гласови B D G Z ZH J изговарају се, према подацима у стручној литератури, безвучно или полувучно, тако да се изговорна разлика у односу на парњаке P T K C CH Q огледа више у аспириваности ових последњих и у енергији артикулације него у звучности и безвучности — у чему има сличности са ситуацијом у немачком језику.

Отуда је дошло до битног двојства у транскрипционим системима. Они системи који су се оријентисали више фонолошки, настојећи да што простијом графиком представе битне системске опозиције, употребљавају и слова којима нормално обележавамо звучне гласове; такви су пре свега латинички системи који су настајали у самој Кини (укључујући и систем из 1958. године), а од иностраних латинички немачки и ћирилички руски. Међутим, они системи који су се оријентисали више фонетски, идући за акустичким утиском, прибегавају безвучној транскрипцији и означавању аспирације помоћу апострофа; тако се нпр. према кинеском B-P или G-K у енглеској и француској транскрипцији употребљава p-p' односно k-k'.

Наша уобичајена фонетска транскрипција полази од овог последњег система, с тим што се изоставља апостроф, тако да

се потпуно изједначају кинеско В-Р, D-T, Z-C, ZH-CH, G-K, J-O; звучна замена долази само као ретки изузетак, нпр. б у „Жен-мин жибао” или д у Чу Де. Иако оваква широка неутрализација и затирање једне битне системске разлике (за читаву једну четвртину се смањује број диференцираних слогова) никако не представља срећно решење, не би био реалан покушај да се иде мимо тога, једно због велике навикнутости на обезвучност (исп. Пекинг, Синкјанг, Мао Це Тунг, Куоминтанг) тако и због великог утицаја енглеске транскрипције у међународном саобраћању. Једино ако би у међународној пракси преовладао кинеска изворна транскрипција (поготово ако би се то десило и код нас онде где се примењује изворно писање страних имена), ваљало би да поново размотримо основно опредељење, а засад можемо препоручити само у п р о ш ђ е н у транскрипцију, уједначавање у оквиру постојећег општег смера, уз доследније утврђивање системских односа наших замена према изворном језику. При томе се, наравно, жртвује један од битних циљева свих прецизних транскрипционих система: могућност обрнуте транскрипције, враћања на изворни језик.

Правила транскрипције. Ако бисмо могли ићи на д и ф е р е н ц и р а н у транскрипцију, за сугласнике којима почиње кинески слог (има их 21) вероватно би најпогоднији био овакав систем замена:

к.	Р	В	Ф	Т	Д	Ц	З	С	СН	ЗН	ШН	Ч	Ш	К	Г	Н	М	Р	Л	Н		
ск.	п	б	ф	т	д	ц	дз	с	ч	ц	ш	ћ	ђ	сј	к	г	х	м	ж	л	н	
																					љ	њ

(1°)

Међутим, идући за начелом културног континуитета, тј. имајући у виду доминацију обезвучене транскрипције и чињеницу да *ћ* (наравно и *ђ*) нема код нас никакве традиције у писању кинеских имена — морамо предложити у п р о ш ђ е н и систем, са ослоном на енглеску транскрипцију (коју приказујемо у другом реду, малим латиничким словима):

к.	Р	В	Ф	Т	Д	Ц	З	С	СН	ЗН	ШН	Ч	Ш	К	Г	Н	М	Р	Л	Н			
е.	p'	p	f	t'	t	ts'	ts	s	ch'	ch	sh	ch'	ch	hs	k'	k	h	m	j	l	n		
														k'	k	s							
												ts'	ts										
ск.	п	ф	т	ц	с	ч	ш	к	с	к	х	м	ж	л	н							љ	њ

(2°)

Остали, вокалско-сонантски део слога (назовимо га *б а з о м*) такође намеће доста сложена питања, иако битно друкчија него почетни сугласници. Пре свега, кинески слог може имати

и нулти почетак, сводећи се на саму базу, тј. бити без почетног сугласника и почињати вокалом. Ако је то вокал шире артикулације (*a, e, o*), онда у писму слог почиње непосредно тим вокалом, док се испред високих вокала (*u, i, ii*) пише W односно Y. У овом другом случају јављају се и неке друге графичке разлике у односу на случајеве кад база слога следи иза почетног сугласника, и оне утичу на правила транскрипције. С обзиром на то и на друге моменте, разликоваћемо четири реда база кинеског слога.

Базе реда *a-e-o* једнако се пишу и кад стоје самостално (кад представљају слог с нултим почетком) и кад се јављају као дочетак слога, иза сугласника, па је и транскрипција најједноставнија:

к.	A	AI	AN	ANG	AO	E	EI	EN	ENG	ER	I	I	O	OU
е.	a	aï	an	ang	ao	ê,o	ei	ên	êng	êrh	ih	ï	o	ou
ск.	a	aj	an	ang	ao	e	eï	en	eng	er	i	i	o	ou

(3°)

Што се тиче двоструког укључивања графеме I у ову схему, напомнимо да то још није „нормално” *i* (које ћемо срести ниже, у одговарајућем реду) него представља тзв. апикалне гласове, који се — као позиционо условљени — срећу иза тврдих шупћавих (CH ZH SH) и пискавих (C Z S) сугласника; представљају се понекад знаком „шва” (ə) или руским „јери” (ы). Сем тога, база ER долази искључиво самостално (без претходног почетног сугласника), док се све остале наведене базе комбинују начелно са свим сугласницима изузев са палаталима Q J X.

Базе реда *u* пишу се са почетним W кад су самосталне, док иза сугласника та графема изостаје, а у неким слоговима долази до још неких одступања, па ћемо приказати обе варијанте:

к.	WU	WA	WAI	WAN	WANG	WEI	WEN	WENG
	-U	-UA	-UAI	-UAN	-UANG	-UI	-UN	-ONG
е.	wu	wa	wai	wan	wang	wei	wên	wêng
	-u	-ua	-uai	-uan	-uang	-uei	-un	-ung
						-ui		
sh.	ву	ва	вај	ван	ванг	веј	вен	венг
	-у	-уа	-уај	-уан	-уанг	-уеј	-ун	-унг

(4°)

Ни ове базе не комбинују се са палаталима (Q J X), а ни са лабијалима — узимајући саму базу -U (тј. слоге BU PU MU FU).

Аналогно приказаном писању W, у базама реда *i* пише се Y кад су самосталне:

к.	YI	YIN	YING	YA	YAN	YANG	YAO	YE	YONG	YOU
	-I	-IN	-ING	-IA	-IAN	-IANG	-IAO	-IE	-IONG	-IU
е.	i	yin	ying	ya	yen	yang	yao	yeh	ying	you
	-i	-in	-ing	-ia	-ien	-iang	-iao	-ieh	-iung	-iu
сх.	ји	јин	јинг	ја	јен	јанг	јао	је	јунг	јоу
	-и	-ин	-инг	-ја	-јен	-јанг	-јао	-је	-јунг	-јоу

(5°)

Ове базе никад се не комбинују са пискавим (C Z S), шуштавим (CH ZH SH) и веларним (K G H) сугласницима. Допунски однос, тј. узајамно позиционо искључивање ових сугласничких редова с једне стране и палатала (Q J X) с друге стране омогућују да се ови последњи сугласници транскрибују истим знаковима којима и неки од поменутих тврдих редова, а да се при томе не доведе у питање диференцирање слогова. То је искоришћено нпр. у енглеским транскрипционим системима, а и нама то омогућује да предвидимо двоструку улогу нашег *к* (за кинеско K-G и за Q-J) и нашег *с* (за кинеско S и X, в. схему 2°).

Најмање су развијене и најужу дистрибуцију имају базе реда *й*. И оне се, кад су самосталне, пишу са почетним *Y*. Иза ове графеме, међутим, у кинеској транскрипцији изоставља се дијакритички знак над вокалом, тј. пише се *U* уместо *Û*:

к.	YU	-Û	YUN	-ÜN	YUAN	-ÜAN	YUE	-ÜE
е.	yü	-ü	yün	-ün	yüan	-üan	yüeh	-üeh
сх.	ју		јун		јуан		јуе	

(6°)

И иза палатала (Q J X), исто као и иза *Y*, у кинеској транскрипцији пише се *U* а не *Û*. То практично значи да у већини позиција долази до ове правописне замене, јер се базе реда *й* примењују још само иза *L* и *N*, тако да се писање *Û* своди на само четири слога: *NÛ*, *NÜE*, *LÛ*, *LÜE* (*њу*, *ње*, *љу*, *ље*).

Далеко би нас одвело ако бисмо у свим појединостима образлагали предложени избор између различитих примењиваних и могућних решења, па ћемо се ограничити на нека најужнија објашњења.

1) Кинеско неслоговно *i* преносимо као *j* а не као *и* да се не би подривали наши језички системи. Наиме, ако би се на крају слога писало *и* а не *j* („Шангхаи”, „Таипеи” уместо *Шангхај*, *Тајпеј*), онемогућила би се нормална деклинација и извођење речи. И у предсамогласничком положају писање *j* има предности, јер је писање без јоте, — типа „Пиао”, „Миансиан”, „Фукиен” — супротно нашем правопису, а ако би се — како правопис захтева — уметнуло интервокално *j*, добили бисмо гламазне, вишесложне ликове, у којима би тешко било

препознати кинеске једносложне и двосложне речи; зато је једино оправдано *Пјао* (једносложна кинеска реч), *Мјансјан*, *Фукјен* (двосложне речи).

2) Последица тога избора је да се *ј* из база које у нашој транскрипцији почињу тим словом спаја са претходним *л*, *н* дајући *љ*, *њ*: *Лаонинг* (LIAONING), *кингњен* (QINGNIAN), *Љоученг* (LIUCHENG), *Ључун* (LÜCHUN). Уз последња два примера напоменимо да за кинеске слоге LIU, XIU и сл. реконструирамо лик *љоу*, *сјоу* итд. (в. схему 5^о) управо зато да нам се не би изједначавали са слоговима на *и* (типа LÜ).

3) Како смо већ поменули, чињеница да смо за наше *к* и *с* предвидели двојаку службу, да замењују и тврде и меке сугласнике (исп. схему 2^о) — не значи затирање битних разлика, јер се по наредном *и* или *ј* препознаје да је у питању палатални сугласник (тј. да у *ки*, *кин*, *кинг*, *кја*, *кјен*..., *син*, *синг*, *сја*, *сјен*... имамо кинеско Q-J одн. X, а не тврде сугласнике K-G, H), јер тврди сугласници не могу стајати у тој позицији.

4) При показаном начину преношења кинеских имена у наш језик углавном не долази до неприхватљиво напрегнутих артикулација, које би се косиле с начелом нужне прилагођености. Изузетак је ипак графика *нг* кад се нађе испред сугласника, нарочито онда кад је тај сугласник задњонепчани или кад се група *нг* још једном понавља у истој речи, нпр. *Чунгкуо*, *Чунгкинг*, *Куангтунг* и сл. Не би зато требало сматрати грешком испуштање *г* у оваквим случајевима, тим пре што према нашем „*нг*” у кинеском не стоји никаква сугласничка група, него задњонепчани назални сонант, који ће се у поменутом положају по акустичком утиску пре идентификовати са нашим *н* него са *нг*. Ово упрошћавање било би прихватљиво и за потпуно диференцирани систем, с тим што би се уместо испуштеног *г* стављао апостроф; поменимо овде да и Кинези употребљавају апостроф као знак границе слогова у случајевима њеног замагљивања, што не треба искључити ни за нашу транскрипцију.

* *
*

Обрађујући транскрипцију имена из туђих језика више пажње посвећујемо географским него личним именима, и то не само због трајнијег значаја оних првих него и зато што постоји наде да ће неки картограф применити резултате стручне анализе, док би за новинарске службе — као главне посреднике у преношењу личних имена — таква нада била неоснована, с обзиром на општи однос новинарских кућа према језичкој култури и правописној дисциплини. Примере произ-

вољности и грешака можда нигде тако лако не налазимо као кад су у питању кинеска лична имена с којима нас упознају наша гласила. У тим именима готово редовно можемо уочити неку грешку или одступање од логичне транскрипције, нпр. *Чу Ен Лај* (уместо *Чоу*), *Чу Де* (ум. *Те*), *Лин Пиао* (*Пјао*), *Лиу Шао Чи* (*Љу* или *Љоу*), *Тенг Хсиао Пинг* (*Сјао*), *Чанг Чун Чиао* (*Кјао*), *Чианг Чинг* (*Кјанг Кинг*). Да наведемо и један целовит текст, из извештаја о митингу „на пекиншком тргу Тиен Ан Мен” (уместо *Тјенанмен*): „Редослед којим су се најистакнутији кинески руководиоци данас појавили је следећи: после Хуа Куо Фенга, маршал Је Чиен Јинг, Ли Хсиен Ниен, генерал Чен Хси Лиен, Чи Тенг Квеј, генерал Ванг Тунг Хсинг, Ву Те, Хсу Ши Ју, Веј Куо Чинг, генерал Ли Те Шенг, генерал Чен Јунг Квеј итд.” — Исправно би било *Је Кјен Јинг*, *Ли Сјен Њен*, *Чен Си Љен*, *Чи Тенг Куеј*, *Ванг Тунг Синг*, *Сју Ши Ју*, *Веј Куо Кинг*, *Чен Јунг Куеј* — тј. осам од једанаест имена (нека и уз двоструку грешку) нису написана по правилима која су примењена нпр. на имена *Синкјанг*, *Нанкинг*, *Љаонинг*, *Сијан*; писање типа *Тиен*, *Лиу*, *Ниен*, *Чианг* и сл. директно је супротно и тачки 461 Правописа.

Да опет овде истакнемо да предложени систем транскрипције кинеских имена одступа у неким елементима од спонтане асоцијације по слуху, од акустичког утиска. То је потврдило и непосредно слушање кинеског пекиншког изговора, јер су кинески стручњаци, љубазно се одазивајући нашој молби, прочитали већи број кинеских властитих имена и омогућили да стекнемо непосредне утиске о односу кинеских гласова према нашим. Показало се, најпре, да помињано обезвучавање кинеских сугласника никако није потпуно и да они у изговору пре асоцирају наше звучне него беззвучне сугласнике, нарочито у позицијама ван апсолутног почетка изговорне целине. Даље, кинеско Х („hs”) у енглеској транскрипцији израито асоцира наше дијалекатско *š* (у ијек. говорима, нпр. *šekira*), а кинеско Q и J јасно подсећају на наше *ћ* и *ђ*, можда уз нешто приметнију блискост меким *к* и *г*. Кинеско тврдо I иза пискавих сугласника је изразит шва-глас (сличан призренско-тимочком подугласнику, само што може бити и дуг), а иза пуштаваца више личи на руско *ы*; и изговор вокала A и E доста варира у разним позицијама, само условно одговарајући нашем *a* и *e*. Најзад, неслоговно I знатно јасније асоцира наше *і* него *и*, док је у изговору сонанта „NG” веларна компонента (коју самболизујемо са *г*) за наш слух слабо уочљива, тако да овај сонант оставља утисак нашег *н*.

У целини узето, показује се да руска транскрипција знатно боље одговара изворном изговору него западноевропски систе-

ми, на којима се заснива и наш узус. На примерима илустровано, *Синкјанг* ће се најпре чути као „Сјинџан” (са сливеним „сј”, заправо *šindan*), *Нанкинг* као „Нанџин”, *Кингтао* (традиционално *Цингтао*) као „Ѓиндао” или „Ѓинтао”, *Љаонинг* као „Љаонин”, *Ли Сјен Њен* углавном тако (само са *ś*), *Чу Ен Лај* као „Џоу Ен Лај” или „Чоу Ен Лај” итд.

Ове разлике, међутим, саме по себи не принуђују на одступање од система који смо предложили, или од неког у погледу друкчијег система ако би се око њега лакше постигла општа сагласност; треба, наиме имати у виду да је и не нарочито погођен систем транскрипције — ако је јединствен и у општој примени — много боље решење од мешавине разних система, а тим пре од произвољне стихије без система и реда.

Митар Пешикан

КИНЕСКА ГЕОГРАФСКА ИМЕНА У НАШОЈ КАРТОГРАФИЈИ

Када се прегледају наши атласи и енциклопедије, види се велика разноликост у транскрипцији кинеских географских имена. Због тога је несумњиво потребно да се нормира писање кинеских географских имена и да се утврди јединствен систем у третману кинеских гласова. Овај прилог има за циљ да покаже стање транскрипције кинеских географских имена у српскохрватском језику на примеру неколико наших најпознатијих издања атласа и енциклопедија. За илустрацију су узета следећа издања:

Велики атлас света, „Просвета” Београд и „Младинска књига” Лубљана, 1973. у ћириличком издању, за који је коришћена скраћеница ВАС;

исто дело у латиничком издању, *Veliki atlas svijeta*, скраћ. VAS;

Војна енциклопедија, том 4, Београд 1961, скраћ. ВЕ;

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, том 4, Загреб 1959, скраћ. ЕЛЗ с., и друго издање из 1967, скраћ. ЕЛЗ н.;

Мала енциклопедија, „Просвета”, Београд 1959, скраћ. ПЕ;

Atlas svijeta, Југославенски лексикографски завод, 5. издање, Загреб 1974, скраћ. АС.

Интересантно је подвући да су разлике у транскрипцији најочљивије међу латиничким издањима, што је последица преузимања различитих енглеских система транскрипције. Нај-

упадљивије разлике у енглеским системима виде се у третману падатаалних сугласника J, Q и X (према новој кинеској латиничкој транскрипцији): J = Ch или K, Q = Ch' или K, X = Hs или S, на пример JIANG + SU дало је Chiang-Su BE, Kiangsu ЕЛЗ и AC и JIANGSU VAS; QIONG + SHAN дало је Ch'ung-Shan BE, Kiungshan ЕЛЗ и Qiongshan VAS; XI + AN дало је Hsi-An BE, Sian ЕЛЗ с., Hsian AC и Xi'an VAS. Важно је истаћи да је *Велики атлас свијета* у латиничком издању користио нову кинеску латиничку транскрипцију, која се битно разликује од енглеских. Што се тиче ћириличких издања, далеко је теже уочити систем транскрипције, јер су с једне стране — узимане различите латиничке основе, а с друге стране — различито су транскрибоване у наше писмо.

Једну од битних разлика међу наведеним издањима представља и одвојено и спојено писање кинеских речи. Развојено писање сваког слога утицај је кинеског хијероглифског писма, у коме сваки слог има свој засебни хијероглиф. Старије транскрипције држале су се овог слоговног начела, док се у новије време (укључујући нови кинески систем) пише спојено, јер се на тај начин реалније одражавају речи кинеског језика.

Уочљиве су и разлике у дужини назива. Најчешће трећи слог значи географски апелатив: Kuei-Chou Sheng BE, Kweichow ЕЛЗ (Sheng значи „провинција“). У нашем предлогу одлучујемо се за краћи облик, осим у случајевима где је сам назив једносложен. У том случају предаже се писање и апелатива, нпр. *Тун(г)кјанг* од DONG + JIANG, где JIANG значи „река“; у неким нашим изворима имамо и само Tung (ЕЛЗ и AC).

Приложени азбучни списак кинеских географских имена има за циљ да покаже разноликост система транскрипције коришћених у нашим картама и не претендује на исцрпност и свеобухватност. У сваком примеру даје се (1) основни облик који се предаже (сагласно систему изложеном у претходном чланку), (2) структура имена показана новом кинеском латиничком транскрипцијом (верзалом), (3) руска транскрипција, (4) тип појма (град, провинција и сл.), (5) третман на нашим картама. Руска транскрипција се наводи због своје велике прецизности и тачности преношења кинеских гласова; као таква она у многоме олакшава реконструкцију кинеских облика, и омогућава служења руским издањима — да помоћу њих утврђујемо писање кинеских географских имена. Енглеска транскрипција се не наводи посебно, јер је она у ствари садржана на нашим латиничким картама.

Анхуеј (AN + HUI, р. Аньхой) провинција. Исп. Анхуеј BAC и ПЕ, An-Hui Sheng BE, Anhwei ЕЛЗ и AC, Anhui VAS.

Вујшан (WU + YI + SHAN) — планина. Исп. Вуј-Шан ВАС, Wu-i Shan BE, Wu Yi Shan ЕЛЗ с., Wui Shan ЕЛЗ н. и АС, Wuyi Shan VAS.

Вукјанг (WU + JIANG, р. Уцзян) — град. Исп. Wu-Chiang BE, Wuchiang АС и ЕЛЗ н., Wukiang ЕЛЗ с.

Вутун(г)кјао (WU + TONG + QIAO) — град. Исп. Утунгџао ВАС, Wut'ungch'iao АС.

Вучишан, Вучи (WU + ZHI + SHAN, р. Учжишань) — планина. Исп. Вучи-шан ВАС, Wu Chih Shan АС.

Јангце — према дијалекатском имену, док је по пекиншком дијалекту *Чан(г)кјанг* (SHANG + JIANG, р. Јанцзы или Чанцзян) — река. Исп. Чанкјанг поред Јангцекјанг ВАС, Јангцекјанг ПЕ, Ch'ang-Chiang поред Jangcekjang BE, Chang Chiang поред Yangtze ЕЛЗ с., Yangtze поред Ch'ang ЕЛЗ н. и АС, Chang Jiang поред Yangzi Jiang VAS.

Јичун (YI + CHUN) — град. Исп. Ичун ВАС, Ich'un АС, Yichun VAS.

Јулин (YU + LIN, р. Юйлин) — град. Исп. Јилин ВАС, Yülin АС.

Јунан или *Јун'нан* (YUN + NAN, р. Юннань) — провинција. Исп. Јунан ВАС, Јинан ПЕ, Yün-Nan Sheng BE, Yunnan ЕЛЗ с. и VAS, Yünnan АС и ЕЛЗ н.

Јунг(г)кја (YONG + JIA) — град. Исп. Јунгкја ПЕ, Yung-Chia VE, Yunkia ЕЛЗ с., Yongjia VAS.

Кансу (GAN + SU, р. Ганьсу) — провинција. Исп. Кансу ВАС и ПЕ, Kan-Su Sheng BE, Kansu ЕЛЗ и АС, Gansu VAS.

Квејјанг (GUI + YANG, р. Гуйян) — град. Исп. Квејјанг ВАС, Kuei-Yang BE, Kweiyang ЕЛЗ с., Kueiyang ЕЛЗ н. и АС, Guiyang VAS.

Килин (JI + LIN, р. Цзилин) или *Гирин* — провинција. Исп. Кирин ВАС и ПЕ, Chi-Lin Sheng BE, Kirin ЕЛЗ и АС, Jilin VAS.

Кингтао (QING + DAO, р. Циндао) — град. Исп. Цингтао ВАС и ПЕ, Ch'ing-Tao BE, Tsingtaon ЕЛЗ с., Ch'ingtao ЕЛЗ н. и АС, Qingdao VAS.

Кингхај (QING + HAI, р. Цинхай) — провинција. Исп. Цингхај ВАС, Чингхај ПЕ, Ch'ing-Hai BE, Chinghai ЕЛЗ и АС, Qinghai VAS.

Кинлингшан, Кинлинг (QIN + LING + SHAN, р. Цињлин) — планина. Исп. Цињлинг-Шан ВАС, Chin Ling Shan ЕЛЗ, Ch'in Ling Shan BE и АС, Qin Ling Shan VAS.

Кинсјен (QIN + XIAN, р. Цињсянь) — град. Исп. Цинсиен ВАС, Ch'in-Hsien BE, Ch'inhsien ЕЛЗ, АС и VAS.

Кјамуси (JIA + MU + SI, р. Цјямусы) — град. Исп. Кјамусу ВАС, Chia-Mu-Ssu BE, Kiamusze ЕЛЗ и АС, Jiamusi VAS.

Кјангси (JIANG + XI, р. Цзянси) — провинција. Исп. Кјангси ВАС и ПЕ, Chiang-Hsi Sheng BE, Kiangsi ЕЛЗ и АС, Jiangxi VAS.

Кјангсу (JIANG + SU, р. Цзянсу) — провинција. Исп. Кјангсу ВАС, Kiangsu ЕЛЗ и АС, Chiang-Su Sheng BE, Jiangsu VAS.

Кјаочоу (JIAO + ZHOU) — залив. Исп. Чиачоу ВАС, Кјаучоу ПЕ, Chiao-Chou Wan BE, Kiaochow ЕЛЗ с., Chiao-chou АС и ЕЛЗ н., Jiaozhou VAS.

Куангси (GUANG + XI, р. Гуанси) — аутономна покрајина. Исп. Квангси-Чуанг ВАС, Куангси ПЕ, Kuang-Hsi Sheng BE, Kwangsi ЕЛЗ и АС, Guangxi VAS.

Куан(г)тунг (GUANG + DONG, р. Гуандун) — провинција. Исп. Квантунг ВАС, Куантунг ПЕ, Kuang-Tung Sheng BE, Kwantung ЕЛЗ и АС, Guangdong VAS.

Куангчоу (GUANG + ZHOU, р. Гуанчжоу) — град. Исп. Куангчоу ВАС, Kuang-Chou BE, Kwang Chow ЕЛЗ с., Kuangchou ЕЛЗ н. и АС, Guangzhou VAS.

Квејкјанг (GUI + JIANG, р. Гуйцзян) — река. Исп. Квејкјанг ВАС, Kuei Chiang BE, Kwei ЕЛЗ с., Kuei ЕЛЗ н. и АС, Gui Jiang VAS.

Квејчоу (GUI + ZHOU, р. Гуйчжоу) — провинција. Исп. Квејчоу ВАС и ПЕ, Kuei-Chou Sheng BE, Kweichow ЕЛЗ и АС, Guizhou VAS.

Кунминг (KUN + MING, р. Куньмин) — град. Исп. Кунминг ВАС и ПЕ, K'unming ЕЛЗ и АС, Kun-Ming BE.

Лојанг (LO + YANG, р. Лоян) — град. Исп. Лојанг ВАС и ПЕ, Loyang ЕЛЗ и АС, Lo-Yang BE, Luoyang VAS.

Љаонинг (LIAO + NING, р. Ляонин) — провинција. Исп. Љаонинг ВАС и ПЕ, Liao-Ning Sheng BE, Liaoning ЕЛЗ, АС и VAS.

Нанкинг (NAN + JING, р. традиционално Нанкин уместо Нанџзин) — град. Исп. Нанкинг ВАС и ПЕ, Nan-Ching BE, Nan-king ЕЛЗ с., Nanching ЕЛЗ н. и АС, Nanjing VAS.

Нанчанг (NAN + CHANG, Наньчан) — град. Исп. Нанчанг ВАС и ПЕ, Nan-Ch'ang BE, Nanchang ЕЛЗ с. и VAS, Nanch'ang ЕЛЗ н. и АС.

Нингсија (NING + XIA, р. Нинся) — аутономна покрајина. Исп. Нингсија ВАС и ПЕ, Ning-Hsia Sheng BE, Ningsia ЕЛЗ и АС, Ningxia VAS.

Пекинг — традиционални облик, док би по систему било *Пејкинг* (BEI + JING, руски би било Бейџин, али се чува традиционално Пекин) — главни град Кине. Исп. Пекинг ВАС, Пекинг поред Пејпинг ПЕ, Pei-P'ing BE, Peking ЕЛЗ, Peking поред Peip'ing АС, Beijing поред Peking VAS.

Сечуан (SI- са тврдим *i* + CHUAN, р. Сычуань) — провинција. Исп. Сечуан ВАС и ПЕ, Ssu-Chuan Sheng BE, Szechuan

ЕЛЗ с., Szechwan ЕЛЗ н. и АС, Sichuan VAS. Овде задржавамо *Се* уместо *Си* због створене традиције.

Сијан, *Си'ан* (XI+AN, р. Сиань) — град. Исп. Сиан ВАС, Сијан ПЕ, Hsi-An BE, Sian ЕЛЗ с., Hsian поред Sian ЕЛЗ н. и АС, Xi'an VAS.

Синкјанг (XIN+JIANG, р. Синьцзян) — аутономна покрајина. Исп. Синкјанг ВАС и ПЕ, Hsin-Chiang BE, Sinkiang ЕЛЗ, АС и VAS.

Сјан(г)кјанг (XIAN+JIANG, р. Сянцзян) — река. Исп. Siang АС и ЕЛЗ, Hsiang Chiang BE, Хсианкјанг поред Сианкјанг ВАС, Xiang Jiang VAS.

Сјангтан (XIANG+TAN, р. Сянгань) — град. Исп. Сјангтан ВАС и ПЕ, Hsiang-T'an BE, Siangtan ЕЛЗ с., Hsiangt'an ЕЛЗ н. и АС, Xiangtan VAS.

Суејки (SUI+QI, р. Суйци) — град. Исп. Сүјци ВАС, Suich'i АС, Suiqi VAS.

Таијуан (TAI+YUAN, р. Тайюань) — град. Исп. Таијуан ВАС и ПЕ, T'ai-Yüan BE, Taiyuan ЕЛЗ с. и VAS, T'aiyüan ЕЛЗ н. и АС.

Тјенцин — као уступаку традиционалном облику, иначе би по систему било *Тјенкин* (TIAN+JIN, р. Тяньцзинь) — град. Исп. Тјенцин ВАС и ПЕ, T'ien-Ching BE, Tientsin ЕЛЗ с., T'ien-ching ВА и ЕЛЗ н., Tianjin VAS.

Тујун (DU+YUN, р. Дуюнь) — град. Исп. Ту-Yün BE, Тујун ЕЛЗ с., Tuüin ЕЛЗ н. и АС, Тујин ПЕ.

Тун(г)кјанг (DONG+JIANG) — река. Тунгкјанг ВАС, Tung Chiang BE, Tung ЕЛЗ и АС, Dong Jiang VAS.

Фукјен (FU+JIAN, р. Фуцзянь) — провинција. Исп. Фукиен ВАС и ПЕ, Fu-Chien Sheng BE, Fukien ЕЛЗ и АС, Fujian VAS.

Хајкоу (HAI+KOU, р. Хайкоу) — град. Исп. Haik'ou ЕЛЗ н. и АС, Haikou VAS, Хајкоу поред Хојкоу ВАС.

Хајнан (HAI+NAN — трећи слог DAO значи „острво”, р. Хайнань) — острво. Исп. Хајнан ВАС и ПЕ, Hainan ЕЛЗ и АС, Hai-Nan-Tao BE, Hainan Dao VAS.

Хангчоу (HANG + ZHOU, р. Ханчжоу) — град. Хангчоу ВАС и ПЕ, Hang-Chou BE, Hangchow ЕЛЗ с., Hangchou АС и ЕЛЗ н., Hangzhou VAS.

Хејлун(г)кјанг (HEI+LUNG+JIANG, р. Хэйлуңцзян) — провинција. Исп. Хејлунгкјанг ВАС, Heilungkiang ЕЛЗ и АС, Хајлунгкјанг ПЕ, Hei-Lung-Chiang Sheng BE, Heilongjiang VAS.

Хенан (HE+NAN, р. Хэнань) — провинција. Исп. Хенан ВАС, Хонан ПЕ, Ho-Nan Sheng BE, Honan ЕЛЗ и АС, Henan VAS.

Хепеј (HE+BEI, р. Хэбей) — провинција. Исп. Хепеј ВАС, Хопеј ПЕ, Ho-Pei Sheng BE, Нореј ЕЛЗ и АС, Hebei VAS.

Хепу (HE+PU, р. Хэпү) — град. Исп. Хопо ВАС, Ho-P'u BE, Норро ЕЛЗ с., Нор'и ЕЛЗ н. и АС, Неру VAS.

Хефеј (HE+FEI, р. Хэфей) — град. Исп. Хефеј ВАС, Ho-Fei BE, Hofei ЕЛЗ и АС, Hefei VAS.

Хуангхе (HUANG+HE, р. Хуанхэ) — река. Исп. Хоанг-хо ВАС, Хоангхо ПЕ, Huang Ho BE, Hwang Ho ЕЛЗ, Huang AC, Huang He VAS.

Хунан (HU+NAN, р. Хунань) — провинција. Исп. Хунан ВАС и ПЕ, Hu-Nan Sheng BE, Hunan ЕЛЗ, AC и VAS.

Хупеј (HU+BEI, р. Хубэй) — провинција. Исп. Хупеј ВАС и ПЕ, Hu-Pei Sheng BE, Нурех ЕЛЗ и АС, Hubei VAS.

Чангша (CHANG+SHA, р. Чанша) — град. Исп. Чангша ВАС и ПЕ, Ch'ang-Sha BE, Changsha VAS и ЕЛЗ с., Ch'angsha AC и ЕЛЗ н.

Чекјанг (ZHE+JIANG, р. Чжецзян) — провинција. Исп. Чекјанг ВАС и ПЕ, Che-Chiang Sheng BE, Chekiang ЕЛЗ и АС, Zhejiang VAS.

Ченкјанг (ZHEN+JIANG, р. Чжэньцзян) — град. Исп. Ченкјанг ВАС, Чинкјанг ПЕ, Chen-Chiang BE, Chinkiang ЕЛЗ с., Chenchiang AC и ЕЛЗ н., Zhenjiang VAS.

Чуки (ZHU+JI, р. Чжуцзи) — град. Исп. Чу-Чи BE, Chuki ЕЛЗ с., Chuchi ЕЛЗ н. и АС.

Чун(г)кинг (CHONG+QING, р. Чунцин) — град. Исп. Чунгкинг ВАС и ПЕ, Ch'ung-Ch'ing BE, Chungking ЕЛЗ с., Ch'ungch'ing AC и ЕЛЗ н., Chongqing VAS.

Шан(г)хај — по систему, или *Шангај* као традиционални облик (SHANG+HAI, р. Шанхай) — град. Исп. Шангај ВАС и ПЕ, Shang-Hai BE, Shanghai ЕЛЗ, AC и VAS.

Шангжао (SHANG+RAO, р. Шанжао) — град. Исп. Шангжао ВАС, Shang-Jao BE, Shangjao ЕЛЗ и АС, Shangrao VAS.

Шанси (SHAN+XI, р. Шаньси) — провинција. Исп. Шанси ВАС и ПЕ, Shan-Hsi Sheng BE, Shansi ЕЛЗ и АС, Shanxi VAS.

Шантоу (SHAN+TOU, р. Шаньтоу) — према пекиншком изговору, док су облици типа Сватоу из јужног дијалекта) — град. Исп. Шантоу поред Сватоу ВАС, Сватоу ПЕ, Shan-T'ou BE, Swatow ЕЛЗ с., Shant'ou ЕЛЗ н. и АС, Shantou поред Svatov VAS.

Шантунг (SHAN+DONG, р. Шаньдун) — провинција. Исп. Шантунг ВАС и ПЕ, Shan-Tung Sheng BE, Shantung ЕЛЗ и АС, Shandong VAS.

Шенси (SHEN+XI, р. Шэньси) — провинција. Исп. Шенси ВАС и ПЕ, Shen-Hsi Sheng BE, Shensi ЕЛЗ и АС, Shenxi VAS.

Показани примери из разних наших издања географских карата указују на велику разноликост и шаренило које влада у српскохрватској транскрипцији кинеских географских имена и сведоче о потреби нормирања.

Радмила Ковачевић

ОСОБЕНОСТИ КИНЕСКИХ ВЛАСТИТИХ ИМЕНА

Да би се схватила природа кинеских властитих имена и проблеми њихове транскрипције, неопходно је дати неке нај-основније податке о карактеру кинеског језика и кинеског писма.

Прво кинеско писмо, које је било пиктографског карактера, појавило се веома давно. Током векова ово је писмо претрпело знатне промене, што је учинило да се графички лик већине кинеских савремених знакова умногоме разликује од првобитног. Тако се дошло до сасвим арбитрарне употребе садашњих кинеских хијероглифа, скоро исто тако као што се употребљавају слова у језицима са алфабетским писмом. Али, за разлику од алфабетског писма, кинеско писмо није зависно од фонетског аспекта речи већ од њеног семантичког садржаја.

Шта то значи?

Алфабетско писмо је чврсто везано за фонетику речи; свако слово или група слова означава један глас независно од семантичког карактера дате речи. Напротив, код кинеског писма основну улогу игра смисао речи. На пример, елемент KONG може се писати на више начина, односно различитим знаковима — па према томе може имати више значења: „празнина“, „ваздух“, „музички инструмент“, „страх“ итд. На тај се начин реализује читав графичко-визуелни речник, исто тако функционалан као и обични говорни речник. Ова два аспекта кинеског речника, графички и говорни, могу се узимати само заједно, јер узимање у обзир само једног од њих није прихватљиво за кинески језик (чак је графички аспект често много значајнији од говорног).

Једна прецизна транскрипција, чији би задатак био да верно преноси кинеску језичку материју, морала би о свему томе водити рачуна, док су за практичне потребе преношења самих властитих имена у разним националним правописима могућна разнолика упрошћавања.

Основна и специфична црта кинеског писма састоји се у нотацији морфема (који су редовно једносложни). Са малим изузецима, сваки хијероглиф (односно графичка јединица)

означује један морфем, тј. онај део речи који представља лексички или граматички детерминант, што значи да има лексичко или граматичко значење. У већини случајева реч је једнака морфему. У ову се групу убрајају првенствено старе кинеске речи, што је довело до образовања великог броја знакова, јер свакој речи — морфему одговара посебан хијероглиф. Кинески језик не изражава граматичке категорије (род, број, падеж, лице, време итд.), па ни транскрипција нема неких проблема везаних за променљивост речи. Напоменућемо овде да кинески језик има и изванредан број афикса, који се прикључују основном делу речи, али се то прикључивање врши по начелу аглутинације и не утиче на облик претходног морфема.

Пре него што пређемо на анализу властитих имена, напоменућемо још да стране транскрипције не преносе кинески тоналитет, иако он има фонолошки значај и битну диференцијалну улогу у самом кинеском језику. Наиме, свака се реч може изговарати најмање на четири начина, а зависно од тона означава се различитим хијероглифима (односно у транскрипцији надредним знаковима изнад вокала), чиме су — разуме се — представљена различита значења (нпр. тǎ „мајка”, тǎ „кудеља”, тǎ „коњ”, тǎ „кара”).

Географска имена. Први део, који се означаује помоћу једног или више хијероглифа, представља право географско име. Други део, који се додаје именима исте врсте (свим именима планина, свим именима река итд.), апелативног је карактера и означен је другим хијероглифом — као ознаком одговарајућег појма (планине, реке и сл.). На пример, име познате кинеске планине пише се помоћу три хијероглифа: први KUN, други LUN, а затим следи апелативни додатак SHAN („планина”). У кинеској латиничној транскрипцији делови правог властитог имена пишу се спојено, али се заједнички део свих географских назива исте врсте („планина” и сл.) пише одвојено од првог дела, и то великим почетним словом: Kunlun Shan (планина), Shandong Sheng (провинција) итд. У иностраним транскрипцијама срећемо различита решења: изостављање или превођење апелативног дела (*Кунлун, Шантунг* односно *планина Кунлун, провинција Шантунг*), а такође спојено или одвојено преношење тога елемента (*Кунлуниан, Кунлун Шан*); ово зависи од принципа транскрипције који се примењују у одговарајућем правопису, а делом и од неразумевања природе кинеских имена.

Имена провинција редовно садрже (одвојено написан) апелатив SHENG, нпр. SHANDONG SHENG, SHANXI SHENG, HUBEI SHENG, HUNAN SHENG итд. (провинције *Шантунг, Шанси, Хупеј, Хунан*). Од овог апелативног дела имена треба разликовати појаву да се и у структури самог властитог

имена може идентификовати етимолошко значење. Тако су имена страна света искоришћена у низу имена провинција или других географских појмова (BEI „север“, NAN „југ“, XI „запад“, DONG „исток“), нпр. HEBEI је значило „који се налази северно од Жуте реке“; често се уочавају парови имена, као BEIJING — NANJING (*Пекинг — Нанкинг*, тј. „северна престоница“ — „јужна престоница“), слично и HUBEI — HUNAN, SHANXI — SHANDONG и др. Током времена ова посебна значења структуралних делова имена изгубила су се, тако да данас имају смисао само сложених властитих имена, која би било погрешно преводити на друге језике за потребе националних транскрипција.

Имена континента имају као други, посебно написани део слог ZHOU (MEI ZHOU „Америка“, FEI ZHOU „Африка“ и сл.), што за стране транскрипције нема значаја, јер сваки језик има своја имена за континенте. Међутим, слог ZHOU улази и у састав имена појединих градова што се налазе на обали неке воде. Називи ових градова транскрибују се као једна реч, нпр. HANGZHOU, SUZHOU, GUANGZHOU и др. (*Хангчоу, Сучоу, Куангчоу*), што треба примењивати и у иностраним транскрипцијама.

Имена планина, како смо већ поменули, по правилу имају (посебно написан) слог SHAN, који се неједнако третира у страним транскрипцијама. Таква су имена TAI SHAN, KUNLUN SHAN, TAIHANG SHAN, NU SHAN, TIAN SHAN итд.

Имена река образују се додавањем слога JIANG (значање: велика река) или HE (река уопште), при чему и први део назива може имати одређено значење: CHANG JIANG („Ауга река“), ZHU JIANG („бисерна река“), NU JIANG („бујна река“), HUANG HE (*Жута река*) итд. (помоћу слога HE именују се и иностране реке, нпр. DUONAO HE „Дунав“, SAWA HE „Сава“).

Кинеска антропониимија. Док су кинеска географска имена по смислу и пореклу слична многим именима у другим земљама, дотле је кинеска антропониимија веома специфична. За кинеска презимена можемо пре свега рећи да су она много старија и са друштвене стране много значајнија него нормална презимена у европских народа. У давнини су кинеска презимена била систематски одређена за сваког Кинеза. Било је установљено укупно 100 презимена, и то у доба династије Сун, године 960. наше ере. У том списку прво је место заузело презиме династије Сун, а затим следе презимена осталих 99 династа у оквиру кинеског царства. У почетку то и нису била права презимена, јер нису означавала поједине особе већ припадност у односу на одређену династију.

Како је познато, данас сваки Кинез има име састављено од три дела (у писму три знака). Први део сачињава презиме. Други део (први слог после презимена) јесте име којим се носиоца обично служи у широј средини. Оно се не може случајно одабрати, него је условљено положајем носиоца у оквиру своје породице (свака породица има свој списак оваквих имена која се могу дати новорођенима). Трећи део дају родитељи или неко од родбине, и то је име за употребу у кругу породице, помоћу којег се чланови породице обраћају носиоцу (ово име има и данас апелативно значење, као на пример „зима“, „лето“, „цвет“, „бисер“ и сл.); у старо доба жена је имала само ово име, док су прва два дела употребљавана само за мушкарце.

У кинеској латиничкој транскрипцији не пишу се сва три дела имена одвојено, као што је то обичај у разним европским транскрипцијама, него се између друга два дела пише цртица, а уз то последњи део почиње малим словом (нпр. Liang Qi-chao, Wei Liang-fu и сл.).

Dr Li Ju-giu
(Букурешт)

ПРАВИЛА И ПРИМЕРИ ТРАНСКРИПЦИЈЕ ЈАПАНСКИХ ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА

Јапански језик по својој структури заузима посебно место међу источноазијским језицима. Фонетско-фонолошки инвентар јапанског језика представља врло упрошћен систем. Вокалски систем се састоји од пет стандардних вокала, који могу бити кратки и дуги: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*. Јапански консонантски систем је нешто сложенији. Наиме, сви консонанти, зависно од позиције, могу бити тврди и меки. У латиничкој интернационалној транскрипцији јапански консонанти имају деветнаест графема. Због таквог фонетско-фонолошког састава јапанског језика транскрипција јапанских имена не представља тешкоћу у нашем језику. Ако елиминирамо обележавање дужине код јапанских вокала и геминате код сугласника, онда можемо врло једноставно углавном све јапанске фонеме нормално прегочити у српскохрватски језички систем.

У српскохрватском језику јапанска имена у научној географској литератури и уопште у пракси дају се на два начина: а) интернационални (латиницом) и б) наш фонетски (ћирилицом, а може и латиницом). У преношењу јапанских имена латиницом нема тешкоћа јер већ постоји устаљени западноевропски систем транс-

крипције који се примењује и у нас, док у фонетској транскрипцији јапанских имена може доћи до неуједначености и погрешне транскрипције.

У овоме прилогу ми ћемо дати систем транскрипције јапанских имена за фонетски лик, што најчешће значи најближе представљање јапанског изговора, као што је случај и у интернационалној и јапанској латиничкој транскрипцији.

У транскрипцији јапанских вокала *a*, *o*, *e*, и нема тешкоћа, нпр.:

за А имамо *a*: *Абашири* (Abashiri), *Асахигава* (Asahigawa), *Каназава* (Kanazawa) и сл.

за О имамо *o*: *Окајама* (Okayama), *Омуџа* (Ōmura), *Осака* (Ōsaka), *Хоншу* (Honshū) и сл.

за Е имамо *e*: *Еми*, *Сендај* (Sendai), *Сасебо* (Sasebo), *Химеџи* (Himeji), *Кобе* (Kōbe) и сл.

за У имамо *u*: *Урава* (Urawa), *Уцуномија* (Utsunomiya), *Фукуока* (Fukuoka), *Сузу* (Suzu), и сл.

Једино вокал *I* се у српскохрватском језику може двојако транскрибовати: а) као *и* на почетку речи и у медијалним позицијама: *Иванај* (Iwanai), *Икуно* (Ikuno), *Мориока* (Morioka), *Абашири* и сл. и б) као *ј* на крају речи иза самогласника: *Сендај*, *Сакај* (Sakai), *Фукуј* (Fukui), *Иванај*, *Ваканај* (Wakkanai) и сл.

Што се тиче јапанског сугласничког система, ситуација је нешто сложенија у односу на српскохрватски консонантизам. Једна од најочљивијих одлика јапанског консонантизма јесте постојање палатализованих, умекшаних сугласника. Испред вокала *и* сви сугласници су палатализовани, а испред *е* остају тврди. Та умекшаност испред *и* у нашој фонетској транскрипцији је прелевантна, док се испред других вокала умекшаност обележава у јапанској латиничкој пракси са *у*, што ми преносимо као *ј*. Ово се, међутим, не односи на три јапанска палатална сугласника, који имају посебне графеме — *CH*, *SH*, *J*, што ми преносимо као *ч*, *ш*, *џ*.

Према уобичајеној јапанској латиничкој транскрипцији јапански консонанти транскрибују се у наш језик на следећи начин:

за јапанско В имамо наше *б*: *Бихоро* (Bihiro), *Маебашии* (Maebashi), *Кобе*, *Сасебо*, и сл.

за Д имамо *д*: *Хакодаџе* (Hakodate), *Хокаидо*, *Кишивада* (Kishiwada), *Асахи Дахе* (Asahi Dahe) и сл.

за СН имамо *ч*: *Чиба*, *Кочи* (Kōchi), *Хиџачи* (Hitachi), *Чокај* (Chokai), *Ичиномија* (Ichinomiya) и сл.

за F имамо *ф*: *Фукуока*, *Фукушима* (Fukushima), *Фукаура* (Fukaura), *Фукуј* (Fukui), *Гиџу* (Gifu) и сл.

за Н имамо *х*: *Хирошима* (Hiroshima), *Хамада* (Hamada), *Хамамачу* (Hamamatsu), *Обихиро* (Obihiro) и сл.

за J имамо *и*: *Јама* (Jama), *Фуџијама* (Fujiyama), *Хонџо* (Honjō), *Таџима* (Tajima), *Химеџи* (Himeji) и сл.

за K имамо *к*: *Кагошима* (Kagoshima), *Каназава* (Kanazawa), *Китакјушу* (Kitakyūshū), *Јокосука* (Yokosuka) и сл.

за M имамо *м*: *Маџумото* (Matsumoto), *Маџујама* (Matsuyama), *Мориока* (Morioka), *Јамагата* (Yamagata) и сл.

за N имамо *н*: *Нагано* (Nagano), *Нагасаки* (Nagasaki), *Нагоја* (Nagoya) и сл.

за P имамо *п*: *Порошири* (Poroshiri), *Поронај* (Poronai), *Перуфуне* (Perufune), *Сайоро* (Sapporo) и сл.

за R имамо *р*: *Ребун* (Rebun), *Ришири* (Rishiri), *Урава* (Urawa), *Мураками* (Murakami), *Цуруга* (Tsuruga) и сл.

за S имамо *с*: *Сахај* (Sakai), *Сага* (Saga), *Сендај*, *Хиросаки* (Hiroasaki), *Кавасаки* (Kawasaki), *Осака* (Osaka) и сл.

за SH имамо *ш*: *Ширакава* (Shirakawa), *Шизуока* (Shizuoka), *Шимизу* (Shimizu), *Шикоку* (Shikoku), *Шимоносеки* (Shimonoseki), *Токушима* (Tokushima), *Ишикари* (Ishikari) и сл.

за T имамо *т*: *Такасаки* (Takasaki), *Такаока* (Takaoka), *Тоттори* (Tottori), *Онџаке* (Ontake), *Мито* (Mito) и сл.

за TS имамо *ц*: *Цуруга* (Tsuruga), *Цуруока* (Tsuruoka), *Цуруги* (Tsurugi), *Маџујама* (Matsuyama), *Оцу* (Otsu), *Јаџуширо* (Yatsushiro) и сл.

за W имамо *в*: *Вакајава* (Wakayawa), *Ваканај*, *Уваџима* (Uwajima), *Кавагое* (Kawagoe), *Каназава*, *Кавасаки* (Kawasaki), *Јаваџахама* (Yawatahama) и сл.

за Y имамо *ј*, како на почетку речи и у међусамогласничком положају (кад у ствари значи посебну фонему), тако и кад служи као знак палаталности сугласника: *Јамагучи* (Yamaguchi), *Јокаичи* (Yokkaichi), *Јокохама* (Yokohama), *Нагоја* (Nagoya), *Тојохаши* (Toyouhashi), *Ичиномиџа*, *Маџујама*, *Мијако* (Miyako), *Окајама* и сл.; *Кјоџо* (Kyōto), *Кјушу* (Kyūshū), *Кјога* (Kyōga), *Њудо* (Nyūdō), *Рјукју* (Ryūkyū) и сл.

за Z имамо *з*: *Изумо* (Izumo), *Маџуру* (Maizuru), *Макуразаки* (Makurazaki), *Маџузака* (Matsuzaka), *Мијазаки* (Miyazaki) и сл.

Ова правила фонетске транскрипције јапанских географских имена резултирају из већ устаљене наше праксе. Наиме, у нашој географској терминологији и у нашим атласима писаним ћирилицом огледа се уједначеност у транскрипцији јапанских географских имена. Одступања од изнетих правила су врло ретка. Тако, на пример, уместо *ј* < *и* имамо на крају *и* у нашој фонетској транскрипцији на неколико места: *Румои*, *Иванџи* (Велики атлас света, Прoсветина енциклопедија). Затим писање *ј*. м. *и* иза вокала *а* испред сугласника: *Маџуру* м. *Маџуру*. У неким случајевима би требало развити прелазно *ј*, у случајевима које предвиђа наш правопис

(в. Правопис, т. 46 i), што у неколико примера фонетске транскрипције јапанских имена није спроведено: *Хиучи* м. *Хијучи* (ВАС), *Тенриу* м. *Тенрију* (ВАС). У примеру Фукуј (Fukuji) у ВАС имамо на крају додато једно *и*: *Фукуји*, за што нема оправдања. Јапанско *У* које стоји иза сугласника да би га умекшало редовно је транскрибовано у нашој фонетској транскрипцији као *ј* (нпр. *Кјојо* и сл., о чему је већ било речи). Међутим, у имену главног града Јапана то није доследно спроведено због устаљеног и већ традиционалног начина употребе у нашој пракси, па се пише и чује *Токио* м. *Токјо* (Токуџ), како је и у ВАС, док у Просветиној енциклопедији гласи *Токјо*. Сматрамо да би враћање на изговор и писање *Токјо* уносило забуне, па предлажемо да остане већ укоревљено *Токио*. У Просветиној енциклопедији имамо за острво *Кјушу* погрешан облик *Кјушију*. За појаву *ј* иза *ш* нема оправдања. У Атласу свијета Југославенског лексикографског завода м. *Okushiri* (cf. Larousse du XXe siècle, T. IV, карта Јапана) имамо *Okujiri*, што би у фонетској транскрипцији било *Окуири*. Међутим, и ВАС и Просветина енциклопедија имају правилно *Окуири*.

Ово су ретка одступања, а општа правила фонетске транскрипције примењена су у традиционалној пракси у нас. За разлику од кинеског, овде, као што се види, имамо једноставну ситуацију.

Предложена правила транскрипције јапанских фонема углавном одговарају јапанском изговору. У то смо се уверили слушајући изговор једног броја јапанских географских имена. Наиме, госпођица Ито Кеико, музиколог из Јапана на усавршавању у Београду, љубазно се одазвала нашој молби и прочитала више, за ову прилику, одабраних географских имена. Утисак који оставља изговор фонема СН, Ј и SH не подудара се са предложеном транскрипцијом (*ч*, *и* и *ш*), него би се могао означити као *с'*, *з'* и *с'*, али због непостојања таквих фонема у нашем књижевном језику и због већ устаљене традиције у нас, ми смо остали код *ч*, *и* и *ш*. Познату јапанску редукуцију високих вокала (*i* и *u*) у извесним позицијама ни међународна латиничка транскрипција, а ни наша традиционална пракса не бележе, па смо и ми остали при обележавању редукованих високих вокала као *и* и *у*. Изговор вокала *i* иза вокала *a* испред консонанта оставља утисак неслоговног *i* (*i*), али смо и ту, због непостојања таквог неслоговног *i* (*i*) у нашем књижевном језику, остали при обележавању *и* а не *ј*. У осталим случајевима, међутим, имамо потпуно слагање са предложеним нашим системом.

Никола Родић

Текућа питања језичке културе

ГЛАГОЛИ УСНИТИ И УСНУТИ

Постављено нам је питање је ли правилно „*уснуџи сан*“ или „*усниџи сан*“. Одговор овде зависи од двога: од језичког обичаја, узуса у употреби тих глагола и од категоријског односа глагола на *-нуџи* и *-иџи*.

До мешања облика и значења ових двају глагола дошло је пре свега зато што и један и други према себи имају прости глагол *сниџи*, који има два значења: 1. (прелазно) *видети*, *доживети*, *доживљавати* у *сну*, *сањаџи*, што одговара прелазном значењу свршеног глагола с префиксом *у-*, и 2. (непрелазно) *сиавати*, свршеног глагола („заспати, утонути у сан“). Други разлог због кога је дошло до мешања облика глагола *усниџи* и *уснуџи* је тај што у неким нашим народним говорима и иначе долази до мешања облика глагола на *-нуџи* и *-ниџи* (исп. у народним говорима дијалекатске облике *заменуџи*, *џроменуџи* и сл. место књижевног: *замениџи*, *џромениџи* и сл.).

Што се категоријског односа тиче, може се начелно рећи да је непрелазно значење доста карактеристично за глаголе на *-нуџи*. Такви су нпр. *бринуџи*, *џрнуџи*, *минуџи*, *џочинуџи*, *кренуџи*, *махнуџи* и многи други. Глаголи на *-иџи*, напротив, по правилу су прелазни, са сразмерно мало изузетака. Још из велике старине потичу системски парови у којима према непрелазном глаголу на *-нуџи* имамо прелазни на *-иџи*. Тако су се изводили некадашњи каузативи, што се огледа у паровима *џогинуџи*: *џогуџиџи*, *сахнуџи*: *суџиџи*, *киснуџи*: *квасиџи*, *џрионуџи*: *џрилеџиџи*, *омрзнуџи*: *омразиџи* и др. Мада категорија каузатива више није активна у нашем језику, слична зависност глаголског рода од наставка и даље се у неким случајевима одржава као системска појава, нпр. *гаснуџи*: *гасиџи* (в. чланак О. Цвијић у НЈ књ. XII н.с., св. 1—2, стр. 35—40), *заглухнуџи*: *заглуџиџи* и сл. Према овоме бисмо могли сматрати правилним однос *уснуџи* „заспати“: *усниџи* „видети у сну“.

Ради илустрације значења и употребе глагола *усниџи* и *уснуџи* прегледали смо лексикографску грађу Речника Матице српске.

Глагол *уснићи*, *уснѝм* (дијал. *уснијем*) пре свега се јавља као прелазан глагол и уза се има допуну односно објекат у акузативу (обично *уснићи сан*), ређе у генитиву, или је допуна развијена у целу реченицу (као што ће показати доле наведени примери), а значи „видети, доживети у сну“. Тако је, с тим значењем употребљен у следећим примерима које смо узели из поменуте лексичке грађе Речника МС:

Јер сам ноћас грдан сан *уснила*: / Да нам шљеме с куле преломјено (Вук, Народне песме, књ. VI, стр. 480). Не бих се више сећао ни онога сна, да га нисам под трешњом *уснио* (С. Ранковић, Слике из живота, Београд 1904, стр. 41). Али сам ружно ноћас *уснила*: ко ја те тражим овом планином (Ђ. Јакшић, Дела II, Београд 1911, стр. 312). За њим ... извалила се двојица, какве Бакоња никад ни у сну не *усни* (С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, Београд 1945, стр. 47). *Уснио* је мучан сан (Ч. Вуковић, Висине, Београд 1952, стр. 62). Тако једном ... *усни* необичан сан (И. Андрић, Одабране приповетке, Београд 1945, стр. 45). Није ми дано ни да *уснијем* радост (И. Андрић, Госпођица, Сарајево 1953, стр. 64). *Уснио* неке чудне сне (В. Назор, Дјечја књига, Загреб 1947, стр. 142). Ја *усних* орла небу испод свода (М. Комбол, Данте Алигиери, Чистилиште, превод с талијанског, Загреб 1955, стр. 54).

За глагол *уснући*, *уснѝм* карактеристично је, међутим, непрелазно значење „заспати, утонути у сан“, као што илуструју следећи примери:

За мало, све *усну* дубоким сном (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, Београд 1913, стр. 118). Нијесам никад у свом дану тврђе *уснуо* (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, Београд 1924, стр. 162). Напокон паде измучен ... на сламњачу и *усну* (А. Шеноа, Сабране приповијести I, стр. 274). За тога читања знала би старица сладко *уснући* (Ј. Е. Томић, Мелита, Загреб 1899, стр. 207). Никако да мирно *усне* (И. Ђипико, Пауци, Београд 1909, стр. 162). *Уснућу* спокојно (М. Јакшић, Песме, Београд 1922, стр. 83). Отац ми је лежао као да је *уснуо* (В. Петровић, Варљиво пролеће, Н. Сад 1954, стр. 212). Ту *уснух* као заклан (А. Г. Матош, Уморне приче, Загреб 1909, стр. 65). Пушка му *уснула* уз бедра (Ч. Вуковић, Висине, Београд 1952, стр. 209). Те вечери није могао дуго да *усне* (Ј. Лесковар, Пропали двори, Загреб 1896, стр. 42). Немир неда *уснући* (И. Андрић, Госпођица, Сарајево 1953, стр. 52).

Међутим и код познатијих писаца нашли смо погрешну употребу глагола *уснући* место *уснићи* и обрнуто: *уснићи* место *уснући*. Ево два-три примера:

I *уснућии* место исправног *уснићии*:

И *уснух* као ти ме прими бледа (Ј. Радуловић, За утехом, Београд 1926, стр. 74). А када *уснем* коло арханђела (Т. Ујевић, Жедан камен на студенцу, Загреб 1954, стр. 63). Ја *уснух* овог као господара (М. Комбол, Данте Алигиери, Пакао, превод с талијанског, Загреб 1948, стр. 274).

II *уснићии* место *уснућии*:

Ево већ једанаест ноћи, како не могу да *усним* (М. Цар, Александар Дима — Син, Госпођа с камелијама, превод с француског, Београд 1923, стр. 224). Ако и чему тежи, то је ... барем једном мирно *уснићии* (Ч. Вуковић, Висине, Београд 1952, стр. 28). Никако се нисам могао толико загријати да *усним* (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, Београд 1949, стр. 27).

Но и поред тога што у језику појединих писаца и у свакодневном језику има мешања ова два глагола, треба јасно диференцирати њихове облике и значења: глагол *уснићии*, као што смо напред рекли, треба узимати само у значењу „видети, доживети у сну“ (дакле правилно је „*уснићии сан*“, не „*уснућии сан*“), а глагол *уснућии* у значењу „заспати“.

Постоји још једна разлика између глагола *уснићии* и *уснућии*: глагол *уснићии* има и повратну, рефлексивну форму „*уснићии се*“, која уза се има увек допуну у дативу (уснити се некоме) и значи „причинити се, појавити се у сну“, нпр.:

Једне му *се* ноћи *усније*, да га мајка .. сјетује (А. Шантић, Целокупна дела II, Београд, стр. 110). Ђаћа, *уснило* ми *се*, да сте јунце кушили (И. Г. Ковачић, Дани гњева, Загреб 1936, стр. 80).

Глагол *уснућии*, међутим, као непрелазан глагол нема према себи рефлексивну форму.

Да би се што боље диференцирала ова два глагола, даћемо њихове облике:

уснићии, презент: *уснім, уснићи, уснић, уснићмо* и *уснићмо, уснићише* и *уснићише, усну*; императив: *усни, уснићише*; аор. *усних, уснић, уснић, уснисмо, уснисише, уснише*; радни глаголски придев: *уснио, уснила, уснило, уснили*; прилог времена прошлог: *уснићв (ши)*.

уснућии, презент: *уснѐм, уснѐши, уснѐ, уснѐмо, уснѐише, усну*; имп. *усни, уснићише*; аор. *уснух, усну, усну, уснусмо, уснустише, уснуше*; р. пр. *уснуо, уснула, уснуло, уснули*; прил. вр. прошлог: *уснућв (ши)*.

Милица Вујанић

ПОТРЕБА САРАДЊЕ ОНОМАСТИЧАРА И ГЕОГРАФА

Ономастичка проучавања у нашој земљи имају већ добру основу, која омогућује бржи и успешнији развој ове лингвистичке дисциплине. Проучавањима у овој области баве се у првом реду лингвисти. С обзиром на то да материјал који се третира — нарочито када је реч о топонимији и хидронимији — чине географски називи, намеће се потреба сарадње језичких стручњака са географима, који такође морају утврђивати географска имена, највише за потребе картографије.

Уколико је ономастичар у могућности да материјал за своја испитивања прибележи на самом терену, то је начин који даје најпоузданије и најпрецизније резултате. Често се, међутим, укаже потреба да ономастичар користи географску литературу, а готово увек мора имати при руци географске карте (нарочито секције 1 : 50 000). У овом случају се поставља питање колики је степен тачности и изворности ономастичких података које садржи тај неопходни приручни извор — географска карта. Покушаћу да то покажем на извесном броју примера из хидронимије, као и да укажем на важност тачног писања имена на географским картама.

1) Запажају се, пре свега, фонетске или словне неуједначности и одступања од изворног облика:

— Топоним је *Граово* (Именик места), а према њему хидроним на секцији *Граховска р.*, са сугласником *х*, који не постоји у гласовном систему месног говора; у ствари, хидроним гласи *Граовачка река* (о разлици у суфиксу в. даље).

— Топоним је *Г. и Д. Требешиње* (према Именику места), а хидроним на секцији *Требешинска р.*, тј. са губљењем умекшаности гласа *њ*, која се у говору чува, те хидроним гласи *Требешињска река*.

— Топоним је *Пасјане* (Именик места), а хидроним на секцији *Пасијанска р.*, док је на терену *Пасјанка* или *Пасјанска река*. Записивач је непотребно и неоправдано уметнуо самогласник *и*.

— Топоним је *Калабовце*, хидроним је на секцији записан као *Колабовска р.*, а на терену је облик који се нормално очекује: *Калабовска река*. Макар то била обична записивачка омашка, погрешна замена вокала *а* вокалом *о* сврстава овај хидроним у ред нетачних података.

2) Неосновано суфиксално извођење доводи понекад до погрешног начина бележења хидронима насталих од топонима синтагматског типа:

— Топоним је *Крушева Глава*, а хидроним на секцији *Крушевоглавска р.*, док је на терену *Крушевоглавска река*.

— Према топониму *Букова Глава* на секцији је хидроним *Буковскоглавска р.*, док је на терену *Букоглавска река*.

Оба примера показују исту тенденцију. Записивач, који очигледно није лингвиста, труди се да успостави „правилан” систем при формирању сложених хидронима — задржавајући придевски облик првог члана, односно уносећи у њега придевске суфиксе. Супротно овоме, народ врши редукцију суфикса *-ев/-ов* у тежњи да се олакша и учини једноставнијим изговор и усклади са законитостима говорног тока.

3) Суфиксалне неуједначености могу изгледати небитне, али онемогућавају објективну лингвистичку обраду ономастичког материјала. Да ли је, рецимо, суфикс *-ски* или *-чки* — у језичким испитивањима има значаја, нпр. за утврђивање веће или мање продуктивности тих суфикса, о чему се суди на основу фреквентности.

— На секцији је *Мијовска р.*, а на терену *Мијовачка река* (према топониму Мијовце).

— На секцији је *Граховска р.*, а на терену *Граовачка река* (топоним *Граово*).

— На секцији је записано *Мазараћска р.*, док на терену хидроним гласи *Мазарачка река* (топоним је *Мазараћ*).

Могло би се оваквих примера навести веома много, али је и ово довољно за закључак да су гласовне и морфолошке неподударности имена са карата и аутентичних имена са терена у првом реду резултат тежње записивача (географа или њихових припремних сарадника) да ускладе теренске називе са правилима књижевног језика — како их они схватају. Наведени примери показују да таквом усклађивању не треба да прибегавају, јер не постижу никакав позитиван ефекат.

Да би географске карте могле послужити као драгоцену приручно средство у лингвистичким испитивањима, подаци који се уносе у њих приликом њихове израде морају да буду тачни, прецизно забележени. Они морају апсолутно одговарати стварним називима објекта, што значи да се не сме допустити уношење индивидуалних измена од стране лица која их бележе.

Топоним или хидроним треба на терену да буде забележен онако како га изговарају становници (староседеоци), чак и кад фонетски одступа од књижевног изговора. Некада ће баш то одступање за лингвисту значити много, јер ће открити реликтне дијалекатске особине које су можда у самом говору већ ишчезле, а омогућиће и тачније закључке о етничким одно-

сима, миграцијама и др. И у случајевима где ће, због створене традиције, бити потребно одступити од изворног месног облика имена, те измене географи никако не треба сами да уносе, без сарадње лингвиста. И сами лингвисти таква одступања треба да прихватају крајње уздржано, и не смеју их примењивати у односима какви су до: *дол*, *глава: главица*, *мијовски: мијовачки* итд.

Исправно записивање и уношење у карте географских имена намеће доста сложених проблема, које географи без помоћи лингвиста не могу добро решити. Све то говори о неопходности тесне сарадње географских и језичких стручњака при изради географских карата, од чега би имале користи различите научне дисциплине — лингвистичке, географске, етнографске и др., а карте би тиме боље задовољиле и своју основну намену, олакшавајући оријентацију на терену.

Звездана Павловић

О СРПСКОХРВАТСКИМ И АЛБАНСКИМ ИМЕНИЦАМА НА *-AR*

(Поводом облика *Косовар*)

Сасвим исправно је Н. Родић (Наш језик XXI/4—5, стр. 268) указао да је облик *Косовар* доспео у српскохрватски језик из албанског језика. Овом је, свакако, допринела и чињеница да се у оба ова језика сусреће велики број именица изведених истим суфиксом *-ar*, који води порекло од романског *-arius*. За српскохрватски је непотребно наводити примере, а у албанском имамо нпр. од именице *det/deti*¹ „море“ — *detar* „морнар“, од *katund* „село“ — *katundar* „сељак“, од *këpusë* „ципела“ — *këpusar* „ципелар, обућар“, од *qytat* „град“ — *qytatar* „грађанин“, од *gazetë* „новине“ — *gazetar* „новинар“ итд.

Посебно се у албанском сусрећу именице које означавају становнике насељених места, крајева, градова, а које се граде суфиксом *-ar*. Тако од *Koççë* „Корча“ имамо *koççar*,² од *Podgradec* — *podgradecar*, па и од *Gjakovë* „Баковица“ — *gjakovar*, али и *gjakovas*.

Овај последњи пример показује да се етници граде и другим суфиксима, као што су:

¹ У албанском језику именице имају одређени и неодређени вид, што се обележава постпозиционим чланом.

² У савременом албанском правопису имена становника пишу се малим словима.

-as (*tiranās* — од *Tiranë*, тј. „Тиранац”, а на исти начин *baratas*, *elbasanas*, *kavajas* — становници Берата, Елбасана, Каваје);

-an (*dibran*, *shkodran* — становник Дебра, Скадра);

-jan (*matjan*, *lumjan* — становник Мата, Љума);

-ak (*fierak*, *dursak*, *ulqinak* — становници Пијере, Драча, Улциња).

То значи да се и у албанском језику, као и у српскохрватском, употребљава већи број суфикса за извођење именица које означавају становнике насељених места. Овде је посебно важно да се уочавају и извесне сличности међу тим суфиксима (исп. српскохрватско *Дебрани*, *Скадрани*, *Љумљани* по нормалном систему творбе, а постоје и имена становника типа *Пљевљак*, *Тузлак*). Тај однос олакшава међусобне утицаје, а истовремено сведочи да би творбу имена становника требало проучавати и из балканистичке перспективе.

Додајмо да се, поред облика *Косовар*, у фамилијаризованом (српскохрватском) говору становника ове покрајине може чути и *Баковар*, као што су забележени примери *Бакова*, а онда и *Баковац*, *Баковка* (Г. Елезовић). Разлози различите распрострањености облика *Косовар* и *Баковар* у говору тамошњих Срба староседелаца могли би најпре бити у следећем: у албанском језику имамо само облик *kosovar* „*Косовац*”, а два паралелна облика за „Баковичанин” — *gjakovar/gjakovas*.

Даље околности које доводе до извесног ширења облика *Косовар* у српскохрватском језику — поред билингвизма, мешања и утицаја — могу бити и у овоме: суфикс *-ar* је и данас веома продуктиван у оба језика, а њиме се изводе именице у знатној мери подударног значаја — занимање, вршилац радње, у албанском и становник неког насељеног места или географски специфичног краја (албанска именица *bregdetar* изведена је суфиксом *-ar* од сложенице *breg-det* „приморје”, „морска обала”). Све је то могло створити услове да се и *Косовар* схвати у српскохрватском као именица настала попут других изведеница на *-ar*. Слична појава се може запазити и у албанском језику, где постоји знатан број славизама, па је — поред осталог — одомаћена и реч *govedar*, *govadar*, иако постоји и *lorar* („кравар”).

Постоје и неки психолошки услови који су олакшали поменућу појаву облика *Косовар* у српскохрватском језику. У време кад се ова покрајина друкчије називала (скраћеница *Космет*) употребљавао се етник *Косметлија* (алб. *Kosmetli*), док је *Косовац* имало уже значење. Сасвим је исправан закључак Н. Родића и претходника које он помиње — да је од *Косово*

исправан српскохрватски облик *Косовац*. Он је, међутим, настао у вези с ужим подручјем, па је у време проширења значења на сву територију коју обухвата САП Косово могло доћи до извесног колебања у његовој употреби.

У сваком случају, он је у духу српскохрватског језика. Намера нам је била да пружимо нека објашњења, како је по нашем мишљењу дошло до појава преузимања и облика *Косовар*. Истовремено смо хтели да скренемо пажњу на узајамне везе и утицаје два суседна језика — албанског и српскохрватског, који се не своде само на лексичке позајмице (што је истраживано, али и ту има још доста да се уради), него задира и у системе, живот и градитељске подстицаје оба ова језика, у прошлости и данас.

Драгутин Мишовић

ХРОНИКА

VI МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ САСТАНАК СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

У Београду, Приштини и Тршићу је, у Вукове дане, од 13. до 19. септембра 1976. године, одржан VI међународни научни састанак слависта. У његовом раду учествовало је 90 југословенских и 45 страних научних радника — из 17 земаља Европе и САД. У средишту пажње биле су три теме: *Однос између усмене и писане књижевности; Везе српскохрватског језика са другим језицима у синхронијској и дијахронијској перспективи; Актуелни проблеми и истраживања југославистике у свету.*

Рад се одвијао у пленуму и у секцији за књижевност (две подсекције) и секцији за језик.

На тему о односу усмене и писане књижевности у току Састанка поднето је 45 реферата. Научна интересовања за ову проблематику била су веома широка и разноврсна, али се може уочити неколико средишњих тематских подручја:

— утицај наше усмене књижевности на писану књижевност у појединим књижевноисторијским раздобљима (у средњовековној књижевности, у реализму, у међуратној, у савременој књижевности);

— утицај код других народа усменог стваралаштва на њихову писану књижевност (нпр. у руској књижевности на М. Цветајеву, М. Шолохова; код бугарских и румунских савремених писаца);

— разлике и узајамна преплитања усмене и писане књижевности;

— однос усмене књижевности према другим уметностима — према пучком сликарству (узајамни утицаји и тематско подстицање);

— упоредне карактеристике дела усмене књижевности и дела средњовековне литературе (функција комуникације и њен утицај на форму дела);

— утицај нашег усменог стваралаштва на стране књижевнике (нпр. на полске књижевнике — Михала Чајковског и Антоњија Лангеа, на мађарског писца Михала Верешмартија);

— утицај наше усмене књижевности (тема, сижеа, мотива, стилско-изражајних средстава, форме) на југословенске писце (П. Његоша, И. Мажуранића, М. Миљанова, М. Цепенкова, К. Миладинова, К. Петковића, А. Петковића, Ј. Ј. Змаја, Р. Жинзифова, Л. Костића, М. Ганшића, С. Сремца, Б. Станковића, З. Р. Поповића, С. К. Трајића, С. Винавера, И. Андрића, М. Аалића, Р. Николића, В. Вуковића, Љ. Поповића, Д. Јеврић, А. Вучковића, Р. Златановића, П. Сарића, М. Одаловића, С. Вукановића, М. Јевтовића и др.);

- косовско усмено стваралаштво у делу Бранислава Нушића;
- мотиви и облици качаковања, односно хајдучике, у албанској усменој поезији и усменој поезији на српскохрватском језику;
- мотив хајдучије у савременој румунској и југословенским књижевностима;
- интересовање страних књижевника за феномен усмене уметности речи (нпр. Николе Томазеа и М. Пидала);
- истраживања југословенске усмене књижевности у појединим земљама (нпр. у СССР-у).

Разноврсност тема, као и примена различитих истраживачких поступака, допринели су да се широко обухвати проблематика односа између усмене и писане књижевности, како на књижевно-историјском, тако и на књижевно-теоријском плану. Дошло се до нових сазнања о развијању изражајних средстава и закона жанрова — у усменој и писаној књижевности, као и о узајамном прелитању мотива, тема, сижеа. Показало се да је утицај усменог стваралаштва био интензивнији и разноврснији но што се то до сада сматрало. У рефератима и дискусији назначени су нови могући правци истраживања.

Прилоге у оквиру наведене тематске области дали су: М. Бабовић, Д. Вученов, Б. Живановић, Р. Константиновић, Х. Крњевић, Н. Љубинковић, А. Наумов, Р. Маринковић, С. Марковић, М. Матицки, В. Миланчевић, Н. Милошевић-Ђорђевић, Љ. Павловић — Самуровић, Р. Пешић, М. Стојнић, С. Суботин, Б. Трифуновић (Београд); В. Бован, В. Вуковић, Д. Вучинић-Варга, С. Пенчић, Ш. Плана, Ф. Суља, В. Цветановић (Приштина); М. Бошков, М. Веселиновић-Шули, В. Вулетић, М. Живанчевић, Р. Ивановић, М. Клеут, Б. Ковачек, Ј. Рефег, Ж. Ружић (Нови Сад); М. Бурчинов, Х. Пољенаковић, Т. Саздов (Скопље); Ј. Чаћеновић (Титоград); Н. Килибарда (Никшић); М. Бошковић-Стули, Т. Чубелић, М. Шицел (Загреб); Б. Пјераци (Трст); И. Њумаркај (Будимпешта); В. Стојановић (Букурешт); П. Динекон, С. Елефтеров (Софија); К. Хоралек (Праг); Ф. Мико (Кошице); Ј. Вјежбицки (Варшава); А. Крепенабахер (Минхен); В. Гусев (Москва); Т. Екман (Лос Анђелес), Ч. Вора (Милвоки), Џ. Милетић (Солт Лејк Сити).

На седницама лингвистичке секције разматране су везе српскохрватског језика са другим језицима — током његовог историјског развика и у новије време. Број тема био је велики (40 наслова), па је могуће назначити само основне правце истраживања:

- истраживање утицаја на српскохрватски језик (у дијахронској перспективи) језика сродних по пореклу и структури (нпр. руског језика);
- истраживање утицаја на српскохрватски језик (у дијахронској перспективи) језика различитих по пореклу и структури (нпр. грчког језика, романских језика, немачког, турског, албанског и др.);
- веза српскохрватског језика са дијалектима мађарског језика у Југославији;
- неке карактеристичне појаве у говору Словака у САП Војводини и СРХ као резултат контакта словачког језика са српскохрватским језиком;
- српскохрватско-румунски лексикални односи; румунско-српскохрватске интерференције на језичком плану;
- албанско српскохрватски језички односи;
- српскохрватске синтаксичке интерференције у словеначком књижевном језику (партиципалне конструкције);

- српскохрватско-македонски језички контакти;
- компаративне студије: нпр. српскохрватска лексика у опште-словенском оквиру (словенске језичке изологе); генератив плурала у српскохрватском језику и другим словенским језицима; систем категорије српскохрватске именске деκлинације у поређењу са другим словенским језицима; синтетичност и аналитичност српскохрватске конјугације у односу на суседне језике и др;
- лексичко-семантичке особине страних речи у српскохрватском језику;
- о неким питањима методологије упоредног проучавања језика у контакту.

Прилоге на ову тему дали су: В. Драшковић, П. Ивић, В. Илић, Љ. Михаиловић, С. Мусић, А. Пецо, И. Пудић, Љ. Раденковић, С. Реметић, Н. Родић, М. Савић, Р. Симић, Р. Флора (Београд); И. Ајети, Д. Барјактаревић, Љ. Муњаку, М. Борац (Приштина); М. Дешић, Д. Дуок, А. Младеновић, О. Пенавин, С. Стијовић (Нови Сад); Б. Видоески (Скопље); Д. Чупић (Титоград); Х. Куна (Сарајево); Р. Филиповић (Загреб); Ј. Јуранчић, М. Орожен (Љубљана); Ф. Мареш, Г. Невекловски (Беч); Д. Гамулеску (Букурешт); Х. Шустер-Шевц (Лајпциг); М. Рамелмајер (Алфтер); П. Јакобсен (Копенхаген); С. Менслана (Осло); Р. Оти (Оксфорд); Н. И. Толстој, Р. В. Булатова (Москва); Е. Станкјевич (Њу Хевн); И. Лехисте (Колумбус); А. Албијанић (Лос Анђелес).

Учесници научног састанка саслушали су саопштења о раду на југославитици на универзитетима и у научним центрима Аустрије, Велике Британије, Грчке, ДР Немачке, Мађарске, Пољске, САД, СР Немачке, СССР-а, Шведске и Швајцарске. Показало се да се у свету последњих деценија све шире и интензивније изучава српскохрватски језик, као и културе и књижевности народа Југославије. Посебно је карактеристичан повећани број превода наших писаца у иностранству.

Саопштења су поднели: М. Партриц (Нотингем); С. Хафнер (Грац); М. Јенихен (Берлин); В. Кот (Краков); К. Фелешко (Варшава); Т. Попова, Р. Доронина (Москва); Р. Шмид (Цирих); Ј. Пападрианос (Солун); К. Нејлор (Колумбус); Н. А. Нилсон (Стокхолм); З. Константиновић (Инсбрук); С. Вујичић, И. Пот (Будимпешта); В. Рајс (Јена).

У току научног састанка поднето је укупно 110 реферата и саопштења. Сви ће бити објављени (као и дискусионни прилози) у шестој књизи Зборника — који издаје организатор научног састанка, Међународни славистички центар СР Србије.

Љ. Јухас

О ЈЕДНОМ КОРИСНОМ ТЕРМИНОЛОШКОМ ПРИРУЧНИКУ

Друго издање Научно-техничког речника руско-српскохрватског др Реље Попића изашло је у Београду 1976. године у издању Привредног прегледа (прво, Интерпресово издање изашло је 1969. године). Сарадници на овоме речнику били су: др М. Алексић, арх. Ц. Колаковић, мр инж. Б. Лолић, мр инж. П. Павловић, др Б. Пендић, дипл. фил. С. Ристић, др Б. Тошић, дипл. хем. М. Зарић и др Б. Степанчић. Лекторске послове обавила је мр Милаша Бабић-Вујанић, искусни лексикограф.

Материјал за овај речник прикупљен је из постојећих руских двојезичних речника (руско-немачког, руско-француског и руско-енглеског), из савремених совјетских енциклопедија, као и из индекса техничких стручних и научних радова и публикација на руском језику. Основну лексичку грађу чине речи и термини из области физике, хемије, електротехнике, математике, машинства и нуклеарне технологије, док су из других области (медицине, метеорологије, минерологије, мотористике, металургије, оптике, поморства, рударства, саобраћаја и др.) речи и термини дати у нешто мањем обиму.

Овај речник спада у обимне лексикографско-терминолошке радове ове врсте. Он обухвата око 50 000 речи одредница. Оне су дате на руском језику с одговарајућим српскохрватским преводом. Уз сваку реч одредницу дата је и ознака стручно-научне дисциплине за коју се она као термин првенствено узима.

У српскохрватском преводу руских речи видна је тежња да се што је могуће више нађу прихватљиви и прихваћени домаћи термини, уз потребно — и пожељно по нашем мишљењу — задржавање устаљене интернационалне терминологије. Такође је видна тежња да се у преводу као синоними дају српскохрватске речи и оне које се више узимају за источну територију и оне које се више узимају за западну територију нашег језичког подручја. Но, због нерешености општих терминолошких проблема у нашој науци о језику, у овоме се могло само делимично успети. Ипак тим настојањима овај речник, осим тога што са успехом остварује свој основни циљ — пружање адекватне помоћи нашем читаоцу руске научно-техничке литературе, индиректно даје допринос поодавно код нас започетим припремама за израду српскохрватских терминолошких приручника из различитих стручних и научних области. Ово је и основни разлог због кога и скрећемо пажњу на овај речник.

Д. Гортан-Премк

УЗ РЕЧНИК ЖАРГОНА

Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи Драгослава Андрића појавио се пре извесног времена у издању Београдског издавачко-графичког завода. Њему је у нашим јавним гласилима посвећена изузетна пажња, какву, на жалост, нису доживела ни фундаментална лексикографска дела, као Рјечник хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности, чији је завршетак после сто година рада ове године прослављен, или Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске, чија је последња, шеста књига управо изашла из штампе, или велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, на чијем се десетом тому ауторски послови сада приводе крају.

Ово је и био повод да кажем неколико речи о Речнику жаргона.

Као лексикограф морам пре свега рећи да Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи није рађен с лексикографским и филолошким циљем, бар не у своме основном плану. То се види по начину обраде језичког материјала, по начину опреме и издавања, по тексту на задњој страни омота књиге, и још по

чему другом. Међутим, свака прикупљена или објављена језичка граба од интереса је и за лексикографију и за филологију. У овом случају имамо лексику одређеног типа први пут у овом обиму сабрану и објављену на једноме месту, додуше обраћену не по лексикографским критеријумима, и самим тим са извесним лексикографским недостацима. Поменућу један. И у речнику, и у збирци речи сведочанство о употреби речи мора бити поуздано и информативно. Уобичајено је у лексикографији, и свакако с разлогом, да се то чини на два начина: или давањем кратке, али довољне дефиниције из које се види значењска и употребна вредност речи (нпр. ако имамо више речи које значе кћер или девојку, ми морамо знати да ли је нека од њих реч од миља, хипокористик, или је пак погрдна реч, пејоратив; такође морамо знати да ли ту реч могу употребити родитељи у говору о својој кћери или се она јавља само у говору трећих лица) или давањем примера употребе речи, у облику реченице, или чак и ширег контекста; најбоље — и једним и другим.

У речнику о коме је реч дефиниције нису увек довољне и потпуне, а примери употребе изостају и тамо где су могли бити дати. То овоме речнику смањује пуну употребљивост у филолошке сврхе, а сразмерно томе и значај.

Д. Гортан-Премк

Штампа:

Београдски издавачко-графички завод, Београд, Булевар војводе Мишића 17

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXII/4—5

БЕОГРАД
1977.

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др АСИМ ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књигу. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 50 динара слати на текући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXII (нова серија)

Св. 4—5

САДРЖАЈ

Глаголи на <i>-аџи</i> са двојаком презентском основном (свршетак) (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	163—306
Регистар	307—316

ГЛАГОЛИ НА -АТИ СА ДВОЈАКОМ ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ

VII

Глаголи са општим делом на *ш̄*, *д*, *с*

102. Од тих глагола само је један са безвучним фрикативом *с* (*сис-ати*) и такође само један — са звучним експлозивом *д* (*зид-ати*). Сви остали на том месту имају безвучно експлозивно *ш̄*. И у правописном речнику највише је сложених, с префиксима (нпр. *зајрејаш̄и*, *разбукјаш̄и се*), а мање је оних који су и прости и сложени (на пример: *клевејаш̄и* и *оклевејаш̄и*, *шејаш̄и* и *одшејаш̄и*, *јршејаш̄и* и др.). Неки су, међутим, наведени само као прости (нпр. *бенејаш̄и*, *срејаш̄и*).

Најпре ћу узети у разматрање глаголе са општим делом на *с* и *д*.

Глагол *с и с а ш̄ и*

103. У Правопису су наведени и сложени глаголи — с префиксима: *за-*, *из-*, *на-*, *јо-*, *јре-*, *у-*, који се налазе и у Вуковом речнику. Код Ристић-Кангрге и Деановић-Јернеја нема глагола *засисаш̄и*. Уосталом, ту глаголску реч, с презентом на *-с̄ам*, Вук даје у изразу *засисало дијете* (тако се каже „кад жена на ново затрудни, а још дијете није одбила“). Затим, глагол *јресисаш̄и*, *сшиѐм* код Вука значи *vertrocknen*, *exaresco* („Јордан вода туна *јресисаш̄е*“), а у Деановић-Јернејевом речнику упућује се на *pre-*

sahnuti; тако је и у речнику Ристића и Кангрге, само што они то значење узимају под 2. Треба рећи и то да је код Деановића и Јернеја и глагол *насисаићи се*, *saziarsi succhiando*, без презентског облика. У овим речницима као *ѝресисаићи* и глагол *џусисаићи* има презент само на *-шѝм* (*џусишѝм*). Презент осталих глагола је с дублетним облицима, и то на првом месту је увек облик на *-сам* (други, на *-шѝм*, код Вука је у загради, свакако као мање обичан у његовом језику).

Међутим, материјал који имам из језика писаца показује нешто друкчији однос облика с двојаком презентском основом. То ће се сада видети из примера. На једној страни су ови:

— Ти крв полако памуком *сисаи* (Ј. Ст. П о п о в и ћ, Даворје, СКЗ, 89);— Венецијански ваздух *сисајућ'* (Б. Ј а к ш и ћ, Дела II, 1911, 93); — . . . да им она [гуја] отров *изсиса* (З м а ј - Јован Јовановић, Певанија, 1882, 490; у прози); — ако *сисају* своју снагу из осећања и нада масе (Б. К н е ж е в и ћ, Закон реда у историји, 1921, 138); — (сви одлични Мароканци *сисајући* наргиле поспано гледају) (Ф. М а ж у р а н и ћ, Од зоре до мрака, 1927, 76); — Ја хоћу да ме из земље *усиса* цвијет (И. В е л и к а н о в и ћ, Сријемске приче, 1915, 14); — . . . одговори Серавим, *сисајући* и он врх од чибука (С. М а т а в у љ, Изабране приповетке, 1946, 246); — те му чак дозвољавале и да их *сиса* (Св. Ћ о р о в и ћ, Цел. дела I, 31); — Не дам да ме латинац и математичар *исисају* (Исидора С е к у л и ћ, О моме народу, 1948, 34); — слатки двопеци, који из пуне чаше *исисају* вино наједном (М. Б о г д а н о в и ћ; Р. Ролан, Кола Брењон, 1946, 51; превод); — И неки корен зна, кажу, што *сисајући* га уопори се крв (М. Н а с т а с и ј е в и ћ, Хроника моје вароши, 1938, 85); — *сисајући* оловку попуњују укрштене речи (О. Д а в и ч о, Песма, 1953, 49); — прихватио даље да *сиса* (Вј. К а л е б, Бијели камен, 1969, 133); — У сну како *ѝосиса*. . . (и с т о, 134); — *Сисају* ти крв на памук (А. В у ч о, Распуст, 1954, 211); — *Сисајући* цигарете . . . зетског дувана (М. Л а л и ћ, Свадба, 1950, 242); — па узе да *исиса* цигарету (Ч. В у к о в и ћ, Виси-

не, 1952, 241); — Не дај да Зорку [овцу] *сиса* јагњешце (Б. Ч и п л и ћ, Дивље јато, 1952, 31); — штите оне који нам крв *сисају* (Б. Ч и п л и ћ, Јаруга, 1953, 43); — сваку јој капљу *исисаш* (Б. Ч., Дивље јато, 46); — Сву ову мржњу *усисај* у груди (Григор В и т е з, Пјесме, 1950, 28); — Оно ће да *сиса* из ње (Миљивоје Р и с т и ћ, Очи, 1938, 109); — река, која далеко горе *сиса* Јастребац (М. П е р о в и ћ, Хроника о Пустој реци, 1951, 156); — само што не *сиса* прст (М. М о с к о в љ е в и ћ; И. Тургењев, Месец дана на селу, 1951, 66); — *сиса* своју лулицу (Д. С у ш и ћ, С пролетерима, 1950, 44); — хоће да *сиса* шећер (В. Д е д и ј е р, Дневник II, 1946, 465).

Дакле, према овим примерима може се рећи да су глаголски облици са основом презента на *-а-* присутни у књижевном језику на читавом простору, иако нису толико бројни.

Према њима су, на другој страни, ови примери за облике са основом *сисе-*:

— *сисе* отров из свију посматрања (Св. В у л о в и ћ; Е. Фајхтерслебен, Прилози дијететици душе, 1880, 154); — *усишући* пуним плућима оштри ваздух (Т. Д о в и ј а н и ћ; Пјер Лоти, Исландски рибар, СКЗ, 8); — . . . па ме *сисе* к'а смукови краву (Ст. С р е м а ц, Вукадин, 1903, 278); — *сису* крв . . . (Ст. С р е м а ц, Приповетке IV, СКЗ, 87); — *сису* [мотиве] из својих ноката (Р. Д о м а н о в и ћ, Цел. дела II, 512); — *сисе* живот из њега (Милица Ј а н к о в и ћ, Плава госпођа, СКЗ, 56); — као пијавице *сису* крв сељаку (Ј. С к е р л и ћ, Писци и књиге V, 1923, 114); — непрестано *сисеће* киселе бомбоне (И. А н д р и ћ, Лица, 1960, 80); — *Сисе* зрак кроз хавану (М. К р л е ж а, На рубу памети, 1954, 36); — Створи се грдна јама која *сисе* сву ону воду (В. Н а з о р, Речник МС); — [сељака] кога *сису* сеоски и градски зеленаши (Бран. Ћ о с и ћ, Покошено поље, 1953, 317); — Он и овако *сисе* не само нас, него и цео срез (Х. Х у м о, Адем Чабрић, 1947, 87); — [кишне капи] *сисе* младо сунце (М. К а ш а н и н, Трокошуљник, 1930, 53); — пућио је усне као да *сисе* (В. Д е с н и ц а, Прољеће

у Бадровцу, 1955, 324); — То су паучићи што *сису* овај јадни народ (Н. Симић; Речник МС); — *Сисе* топлину војникових руку (Ст. Галогаж, Чудне силуете, 1928, 6); — на тој врлети *сисе* камен као лишај (Анте Ковачевић, Од данас до сутра, 1936, 9); — . . . гдје се од врућине *сисе* логорска прашина (М. Вујачић, Гавран на звонику, 1953, 5); — почеше да *сису* мезгру (Р. Петровић, Бурлеска . . . , 1955, 82); — дјеца доје и *сису* колико хоће (И. Самоковлија, Приповетке, 1964, 105); — поче да *сисе* (Е. Кош, Као вуци, 1958, 136); — целати су га терали да *сисе* крв (Бора Ћосић, Приче о занатима, 1966, 77).

Такве облике овог глагола више употребљавају песници. Јер у стихованом изразу гласовно сазвучје речи са палаталним фрикативом *ш* (*сисе-*) чини је акустички мелодичнијом него кад је са поновљеним денталним сибилантом (*сиса-*). Да и за то наведем изванредан број примера.

— Он задуван тако да дах једва *сйше̄* (Д. Станојевић; Л. Ариосто, Бијесни Роландо II, СКЗ, 125); — Слатко тепа, слатко дише . . . | и ручицу малу *сисе* (С. С. Крањчевић, Изабране пјесме, СКЗ, 6); — Сунце је пламено *сисе* (М. Крлежа, Лирика, 1949, 53); — Квргавим рилом дрво свако *сисе* (и сто, 192); — Дај ми да *сисем* језера дубока (М. Бојић, Песме и драме, СКЗ, 37); — Верујмо вечно у наш живот свежи, | увеле смокве плод *сисући* свенут (и сто, 15); — И крв да ми *сисеш*, док ти жудње вену (и сто, 8); — Као крв две ноћне сабласти што *сису* (Ј. Дучић, Песме, 1956, 133); — Но цвет сна отровног не преста да *сисе*! (Ј. Дучић, Песме, 1968, 167); — Нараштаји, који *сису* к'о пауци (Влад. Петковић-Дис, Песме, 1939, 118); — Дотле нек струји и нека ме *сисе* | крв моја . . . (и сто, 71); — Борба крв пролива а влага је *сисе* (Влад. Станимировић, Изгнаници, СКЗ, 73); — Док здрав и снажан корен моћно *сисе* | храну што земља нуди у обиљу (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 1928, 77); — А он сиромаси и крв своју *сисе*

(В. Рајић, Песме, СКЗ, 95); — Умор и јад их као суша *сеше* (В. Живојиновић - Massuka, Стихови, СКЗ, 114); — Живот, кроз жиле, *сеше* подмлађење (Св. Стефановић; Б. Поповић, Антологија новије српске лирике, 1936, 197); — Црна весла црпе, пију, *сешу* снагу (Ј. Ђонович, Горски токови, 1947, 100).

У овом смислу карактеристични су примери из језика Вељка Петровића. Он је у прозном тексту употребио презентски облик *сиса*: — пожудно *сиса* цигару (Варљиво пролеће, 1954, 381), а у песми је облик *сеше*: — Ја сам ко лептир у мрежи паука | који му рилом сок живота *сеше* (На прагу, 1913, 142).

Разуме се да то не значи да се у језику једног писца облици с двојаком презентском основном, *сиса-* и *сеше-*, потврђују само на овај начин. И за глагол *сисаћи* има примера у материјалу, и то више, да исти писац кад пише у невезаном слогу употребљава и једне и друге облике. Да и те примере наведем.

— . . . пчела, која *сеше* мед из отровног цвећа (В. Пелагић, Стварни народни учитељ, 1903, 94): — *сиса* се, док вино не почне цурити (исто, 934); — Те се животиње зову сисавци јер *сешу* прву своју храну (М. Ђ. Милићев ић, Историја педагогије, 1871, 413): — сад да дам народу крштене спахије да му крв *сисају* (Кнез Милош у причама, 189); — припио се па му *сеше* снагу, као што пијавица крв *сеше* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 1896, 225); — [пчелица] марљиво *сеше* све до дна (Слике из сеоског живота III, СКЗ, 53): — обноћ дође вештица . . . да га *сиса* (Слике из сеоскога живота I, СКЗ, 35); — [пчеле] падаху на липе да се меда *насисају* (Слике из сеоског живота III, СКЗ, 60); — стално *сешу* кесе странака (Ст. Винавер; Ф. Рабле, Гаргантва и Пантагруел I, 1950, 428): — Не могу ваљда из малог прста да *исисам* колико он људи има у воду (Ст. Винавер; Ј. Хашек, Доживљаји доброг војника Швејка III, 1949, 55); — *сеше* крв свима рибама (И. Секул ић, Хроника паланачког гробља, 1962, 289): — Зна се само како радницима *сиса* крв (Записи, 1941, 98); — *сешући* палац (М. Црњански, Сеобе I, СКЗ, 67): —

Немој искати да *сисаш* (и с т о, 425); — кажу да га дијете у млијеку *усише* (М. Б о ж и ћ, Курлани, 1958, 53): — да те други пут живо *ѝосиса* (и с т о, 103).

Овде нису наведене све потврде за књижевну употребу глагола *сисаѝи* у облицима с презентском основом. То и није потребно јер се и на овим примерима може видети колико су ти облици, са основама *сиса-* и *сише-*, заступљени код писаца. Види се, наиме, да се облици са измењеним сугласником у основи више употребљавају, да су фреквентнији, нарочито кад се мисли и на њихову несумњиво доста већу употребу у песничком језику. И они се, као такви, стално шире у свим семантичким остварењима ове глаголске речи у односу на друге облике, са основом *сиса-*, осим у једном — када се она узима у основном значењу: „устима извличити млеко из дојке, вимена . . .“ (Речник МС). Тада се ови облици сигурно много више употребљавају. Они су тако употребљени и у књизи *Ви и Ваше одојче* др У. Р у ж и ч и ћ а. Ево неколико примера:

— Нађе се и неко похлепно одојче које брзо *сиса* (стр. 87); — сва одојчад не *сисају* увек истом снагом (89); — неко одојче . . . толико [се] *насиса* да се ноћу уопште не буди (92); — одојче *ѝосиса* увек нешто мање млека лети него зими (95); — „љути се“ и *сиса* своје прсте (116).

Рекао бих да при том у језичком осећању на употребу оваквих облика глагола *сисаѝи* подстичу и блиске, сродне речи, као што су: *сиса*, *сисање*, *сисанче*, *сисаѝ(а)* и др. На другој страни, бројни глаголи са *-исаѝи*, као што су: *бегенисаѝи*, *биѝисаѝи*, *брисаѝи*, *ѝисаѝи*, *дисаѝи*, *дембелисаѝи*, *калаисаѝи*, *кидисаѝи*, *конѝролисаѝи*, *курѝалисаѝи се*, *мирисаѝи*, *оѝерисаѝи*, *ујдурисаѝи* и др. имају основу презента искључиво на *-ише-* (нпр. *брише-*), и тако могу утицати да и од глагола *сисаѝи* све чешће настају облици с таквом основом.

Из свега што је овде изнесено о дублетним облицима глагола *сисаѝи* излази да се и једни и други употребљавају пуноважно код писаца савременог књижевног језика. Али је такође сигурно да су у њему облици са основом *сише-* бројнији и све

чешћи. Зато се може сматрати да ће се сâм појав, као такав, и даље развијати у том правцу.

104. Према речнику ЈАЗУ у нашем старом језику (западних крајева) није било такво стање у употреби тих облика. Наиме, од два презентска облика, *си́сам* и *си́шѐм*, који су и ту наведени, за први је написано — да је обичнији, „особито ако је ријеч о млијеку“. А могло се рећи и више од тога јер су се у грађи за овај речник нашла само два примера с презентом на *-ем*: један је употребио Ј. П а н ч и ћ (— . . . уста су пружена у . . . сисаљку, којом храну *сишу*), а други се налази у Елезовићевом Речнику косовско-метохијског дијалекта (— *Сише* ли дете?). Међутим, за облике са основом *сиса-* има већи број потврда у језику писаца из разних крајева (М. Држић, Ветранић, Д. и Н. Рањина, Врчевић, Д. Обрадовић, Вук, Даничић), а има их које су и из Лике, Славоније и Црне Горе. Све то значи да су облици са том основом раније били у изразитој доминацији на пространом делу језичке територије.

105. И ова реч има прасловенско порекло. Налази се најпре у старословенском језику као *sъsati* с презентом *sъsъ* (Handwörterbuch) и конјугира се по обрасцу зъвати, зовъ; дакле, однос основа је: *-а-* : *-е/о-*. Миклошич у Lexicon-у има и глагол съсати, -сѣж, -сѣши (поред съсати), али то није реч старословенског језика у правом смислу. — У руском језику је однос основа као у старословенском, тј. *-а-* : *-’е-(о)*, при чему је само у изговору умекшан претходни сугласник *с*; дакле, у том језику је *сосѣтъ*, *соу*, *сосѣшь*, *соушь*, императив *соуь*, *соушье*. — У западнословенским језицима, пољском и чешком, презентска основа је различита: у пољском је *ssać*, *ssie*, а у чешком — *ssáti*, praes. *ssáji*, *bás*. *ssám*, импер. *ssáji*. Према томе, презентски облик пољског језика одговарао би нашем *сише*, а облик у чешком стоји према српскохрватском *сисам*. — Од јужнословенских језика ове глаголске речи има и у словеначком: *sesáti*, а презент је само на *-ám*; императив је *sesàj -ájte!* Ово је први глагол који у српскохрватском језику има дублетну презентску основу, а у словеначком је та основа јединствена. У речнику ЈАЗУ за бугарски језик се

наводи презент *сисамъ*, али у великом речнику савременог бугарског књижевног језика (1959) те речи нема.

Глагол *зидати*

106. Видели смо да се као сложени глагол употребљава с већим бројем префикса. Од свих тих глагола у првом издању Српског рјечника Вук има само ове: *зидати*, *зидати*, *назидати* и *идзидати*, и они су наведени с презентом на *-ам*. А то значи да су се с таквим обликом, односно с таквом презентском основом, употребљавали у тршићком говору. Међутим, у другом издању речника њихов број је увећан, и сада су сви — међу њима и они из првог издања — с дублетним облицима у презенту. Презент на *-ем* и с јотованим сугласником код Вука је свуда у загради; на пример: *зидам* (*зићем*), чиме је обележено да то није главни облик презента. Можемо се овде запитати да ли то значи да је Вук касније видео да у говору његовог родног краја постоје и облици са основом *зиће-* или је на такве облике наишао кад је „по различнијем крајевима народа нашега“ „купио“ речи за ново издање речника; а путовао је, како сам каже у Предговору, „овога посла ради . . . којекуда, као н.п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору“. Мислим да је реалније претпоставити ово друго. Јер су поменути облици глагола *зидати*, са основом *зиће-*, највише регистровани у књижевним делима писаца на тим језичким подручјима, као што ће се видети.

На другој страни, у речнику Деановића и Јернеја ови глаголи имају у презенту јединствен облик, и то на *-ам*, сви, осим глагола *йрезидати*, који је с два облика: *йрезидам* и *йрезићем*. И у Боранићевом Правопису је *зидам* и *йризидам*. Међутим, у Ристић-Кангрином речнику глаголи: *назидати*, *йрезидати*, *сидати* и *узидати* наведени су с дублетним облицима презента; нпр. *назидам* (*назићем*), а глагол *зидати* и остали сложени с једним су обликом, на *-ам* (нпр. *зидам*). А већ је наглашено да у том речнику има доста неуједначености и недоследности при навођењу појединих граматичких облика речи и да се то огледа и на

овом примеру (НЈ књ. XIX, 112). Мислим да је требало осврнути се и сада на ова два речника. Јер ако је први заснован на јужном изговору, а други — на источном, онда овакво представљање презентског облика ових глагола не одговара стању које стварно постоји у језику писаца. А у њиховим књижевним делима очито су уопштени облици ових глагола са основом *зида-*, и за то није потребно давати примере. Али ни облици са другом основом (*зиће-*) нису сасвим непознати. Навешћу све које имам. То су прво ови:

— Вјенчам духом вас могућим, | у свебићу који влада, | . . . који прахом горе *зиће*! (П. П р е р а д о в и ћ, Дјела II, 1919, 8); — Ту се *зићу* горске цркве зиди (О. М. О с т р о - ж и н с к и, Недјељко, 1888, 65); — Ћуд јој не могући штоно ријеч *рићу* | да поколебају, још маће да слђмѐ, | присташе, и на њој наду своју *зићу* (Д. С т а н о ј е в и ћ; Ј. Ариосто, Бијесни Роландо II, 1896, 169); — Погледајте: све што машта *зиће*, | тешке збиље с коријеном руше (Т. А л а у - п о в и ћ, Пробране пјесме, 1902, ?); — Земан *зиће* по котару куле, | земан *зиће*, земан *разићује* (М. О г р и з о - в и ћ, Хасанагиница, 1909, 120); — Он није клео коби своје, | та знб је, гдје се вјечност *зиће* | да туј и тјеме крваво је (С. С. К р а њ ч е в и ћ, За народ, 1933, 115); — Да се ријечима градови оснивају и *зићу*, Хрвати би имали — шта . . . (К. Ш. Ђ а л с к и, У ноћи, 1913, 325); — Није то била Бог зна какова кућа, као што их сада *зићу* [zidju] (Ј. Еу-ген Т о м и ћ, Пошурице, 1887, 120); — Турија ожалостио се већ онда, кад почели да га [мост] *зићу* (Д. Ш и м у н о - в и ћ, Посмртне новеле, Загреб, 116); — И тако је почео Трнин да *зиће* на фантастичкој бази Меланијину хисторију (М. К р л е ж а, Три кавалира, 1920, 41); — Неки се неукусни градови *зићу* (М. К р л е ж а; Речник САНУ); — Сетио се он, да је ту . . . где сада *зићу* . . . зградурина, стајала у цветњаку . . . приземница (М. К р л е ж а; К њ и - ж е в н а р е п у б л и к а, 1924, 115); — Покрајном стрмом улицом, коју *зићу* с једне стране војне зграде . . . (М.

Б о ж и ћ, Курлани, 1954, 169); — клесари клешу, зидари *зиђу* (Б. В и л о в и ћ, Звон о је оплакао, 1938, 82).

Овим примерима треба додати још један забележен код М. Л а л и ћ а, а то је: — Да подигнем нешто као зид око тога, као гроб да то *изидјем* да ми више не долази? (Зло прољеће, 1953, 13). Овако је презентски облик одштампан у ћириличком тексту сигурно према рукопису који је написан латиницом, а у којој се глас *ђ*, као по правилу, обележава, у машинском слогу, са два знака — *đ* и *j*.

Разуме се да то не значи да писци код којих су забележени ови облици глагола, са основом *зиђе-*, употребљавају у свом језику само такве облике. То, свакако, не значи. Чак ће пре бити да они иначе знају за стандардне облике, са основом *зида-*, а да им се ови други само изузетно поткраду под пером. Ипак је важно као чињеница да се ти облици код њих налазе у језичкој свести. У материјалу имам ова два примера за облике са основом *зида-* које су употребили М. Л а л и ћ и М. Б о ж и ћ:

— ништа од онога што *зидају* златна брда (Хајка, 1967, 102); — наговорио их да *разидају* ограду (Курлани, 1958, 268).

Тако је и М. К о р о л и ј а у „драмском поему“ *Зидање Скадра* (Загреб, 1920) на самом почетку у прозном тексту употребио презентски облик *зиђу*: — *зиђу* се трагичне Скадарске Зидине (с. 15), а после, у стиховима, употребљава облике са основном *зида-*; на пример: — Но, вараш ли се, вараш, ти, што *зидаш* | од века (55); — у којој Народ и живи и *зида* (55).

107. Облици са основом *зиђе-* нађени су затим и у народним песмама, не само у уметничкој поезији. За те облике су ови примери:

— Дувар *зиђе*, дукатим' га ниже.

(В. Ст. Караџић, Српске нар. пјесме
(из Херцеговине) VI, 1866, 126);

— Кулу *зиђу* до неба ведрога . . .

(В и л а год. IV, 1868, 674);

— „*Зићи*, Раде, изгубио главу! . . .

(Б. Петрановић, Српске на р. п ј е с м е, јуначке,
књ. III, 1870, 538);

— Ђе је своју мајку погубио,
Онђе *зићи* цркве и олтаре . . .

(Хрв. на р. п ј е с м е, 1896, 110).

Само у песми *Зидање Скадра* има неколико примера за употребу ових глагола у облицима с презентском основом. И, што је интересантно, ту се мешају облици и с једном и с другом основом. Да их наведем.

- док не нађеш Стоју и Стојана,
а обоје брата и сестрицу,
да *зазиђеш* кули у темеља . . . (ст. 23)
- доведи их Скадру на Бојану,
да *зиђемо* кули у темеља . . . (ст. 38)
- *зиђиће* је кули у темеља (ст. 74)
- да ј' у темељ кули *узидамо* . . . (ст. 87)
- „Не дај мене, добри господару,
да ме младу у град *узидају!* (ст. 203)
- нек ти купи роба ил' робињу,
те *зидајше* кули у темеља“. (ст. 207)

Пада у очи да у завршној стилизацији песничког стварања облици с једном основом стоје у песми један за другим. Као да је народни певач у том случају прво саопштавао стихове са глаголским облицима које је усменим путем добио с песмом, а затим оне које је имао у свом језичком осећању. У истој песми се и презент глагола *дозиваћи* јавља с двојаком основом: — он *дозива* слугу Десимира (ст. 26) — и: — Па *дозивље* из планине вила (ст. 64). Уопште, ови и овакви примери у традиционалном народном стваралаштву које се оформљава језичким средствима представљају неоспорно живе трагове анонимних учесника.

108. То би били сви примери које имам за употребу облика са презентском основом *зиђе-* у књижевном језику. Дакле, врло ограничен и оскудан број, док су они други, за облике са основом *зида-*, многобројни. Наведени примери из народне поезије и из језика писаца потврђују да су се такви облици овог глагола (са основом *зиђе-*) архаизирали, тако да су најзад у књижевној упо-

треби постали толико ретки да се данас чини као да их више и нема. Цитирани примери затим показују да се облици са основом *зиђе-*, толико колико их је, налазе у уметничким творевинама писаца и народних стваралаца на језичком терену западних и југозападних крајева; дакле, у зони ијекавског књижевног изговора. (Деановић и Јернеј у речнику, а донекле и Боранић у Правопису, испустили су из вида такве облике ових глагола). А нема ниједног примера који би био из језика писца са источног, екавског подручја. Ако су Ристић и Кангрга били убеђени да таквих облика нема на тој страни, онда не знамо зашто су поменуте глаголе навели и с презентом на *-'ѐм*. А ако су при том мислили на наш књижевни језик у целини, што би сигурно било најисправније, онда су могли тако навести и друге глаголе. У сваком случају, модернији лексикографи не би погрешили да су овде поступили као што је поступио Вук у своје речнику.

109. Такве су облике, међутим, више употребљавали писци раније, у старом језику. То се види из речника ЈАЗУ, где се наводе примери за облике: *дозиђем*, *и́резиђише*, *сазиђе*, *сазиђе се*, *сазиђу*. Прост глагол *зидати* такође је наведен с дублетним презентским облицима (*зидам* и *зиђем*), за које се каже да „се подједнако налазе“, што је потврђено већим бројем примера. Од њих ћу навести само ове: — Јао вам, који *зиђеше* гробје од пророка (Н. Рађина); — Од старих бијеше дни (јоште се *зиђући*) пукал им опћени, ну танко, зид кући (Д. Златарић); — С овијем градом, с нашијем складом ки се оди *зиђе* сада . . . (Ц. Палмотић); — Ах, прем *зиђе* на пржини и врх морске трчи пјене . . . (И. Гундулић); — дувар *зиђе*, дукатим' га ниже (Нар. пјес. херц.); — а бише им одлука овака да ју *зиђу* тија до облака (М. А. Рељковић).

110. Ову реч, као просту и сложену с префиксима, имају и други јужнословенски језици. Наравно, у речницима тих језика она се даје у облику који има књижевну вредност. И овај глагол је у свима њима с презентском основом на *-а-*. Тако је у македонском: *suda*, *izsuda*, *nasuda*, *nodosuda*, *obsuda*, *iodsuda*, *iosuda*, и увек тако (са африкатизованим денталом — *s m. z*); у бугарском:

zìdam, -аш, изìздам, обзìдам, ùдзìздам; у словеначком: *zìdati -ат, nazìdati -ат, podzìdati -ат, pozìdati -ат*. — Међутим, у старословенском од глагола *zъdati* (са slabим ступњем кореновог вокала) презент је *zìždъ, -ždeši*, а од сложеног глагола *sъzìdati -sъzìd-[ajъ]* (Handwörterbuch); дакле, наставак *-je-* којим се завршава основа у непосредној је вези са глаголским кореном, због чега је дошло до јотовања сугласничке групе *-dj-* (> *-žd-*). Код Миклошича (Lexicon) други облик глагола *zидати*, на *-данъ -данши*, означен је као редак („*rarius*“), а од глагола *съзидати* презент је *съзиданъ -анши* и *съзидаж -жаши*. Значи, у старословенском језику, који је фиксиран у споменицима IX—XI века, презент ових глагола био је с дублетним облицима. Али је исто тако јасно да облици са основном на *-je-* нису били у подређеном односу. Штавише, могли су то бити главни облици, па, према томе, и са примарном основном. Питање је да ли треба претпостављати да је таква глаголска основа била и у данашњим јужнословенским језицима. Ако се тако узме, онда су у њима, осим у српскохрватском, новији облици, са секундарном основном на *-aje-*, истиснули друге из употребе. У нашем језику они су се задржали до данас, али то су, у књижевној употреби, њихови последњи трагови, толико скривени да се једва налазе. Поменимо овде и то да у чакавском дијалекту, који, као што је познато, доста верно чува архаичне језичке црте, међу њима и морфолошке црте, стари писци, према речнику ЈАЗУ, имају, на пример, и ове глаголске облике: *сазијем, сазијеш, сазију; раззију* (Луцић). А у хрватским народним песмама „што се пјевају по Истри и кварнерских отоцих“ забележен је облик императива истог глагола: *сазиј* (= *сазиђи*).

У руском језику је то глагол *созидáтиъ*, и у Ушаковљевом речнику је наведен с презентом на *-áто, -áешъ*, али је у загради назначено да је то књишка и реторска реч („книжное и риторическое“).

*

111. Као што је већ речено, са безвучним денталом *ѣ* у општем делу наведено је, у правописном речнику, више глагола овога типа, тј. са дублетним облицима презента (императива и прилога садашњег). Прво ћу се задржати на простим глаголима

за које у материјалу има највише потврда, а онда ћу прегледати и друге.

Глагол *бенеѿаѿи*

112. Мислим да то није општепозната реч иако се налази забележена у свим речницима који су у овом раду коришћени. Код Вука значи „говорити којешта“. У правописном речнику је наведена као акценатски дублет: *бенѿѿаѿи*, *бенећѿем* и *бенеѿѿам*, поред *бенеѿѿаѿи*, *бенећѿем*. Као да су облици с презентском основном одређени према томе какав акценат има глагол у инфинитиву: кад је дугоузлазни акценат, презент је с дублетним облицима, а ако је краткоузлазни на истом месту, онда — има само једну основу (*бенеће-*). Од глагола *бенѿѿаѿи* презент је *бенећѿем* и *бенеѿѿам* у речнику САНУ (1959), за чим су се, вероватно, повели и састављачи правописног речника. Јер на другим местима, пре тога, свуда је презент само *бенећѿем*: код Вука, Ристића и Кангрге, Деановића и Јернеја, као и у Белићевом Правопису (код Боранића и Бакотића речи нису акцензоване). С другим акцентом у инфинитиву (*бенеѿѿаѿи*) и с презентом *бенећѿем* овај глагол је записан само у Ристић-Кангргином речнику; тако је унет и у правописни речник.

У речнику САНУ презент *бенећѿем* дат је на првом месту, испред облика *бенеѿѿам*. Тај облик је у речнику МС и МХ у гради и са одредбом „ређе“. Дакле, очигледно се даје предност облику са основном *бенећѿе-*. А за наше раније лексикографе то је чак једина презентска основа овог глагола. Међутим, у књижевном језику писаца однос облика са основама *бенећѿе-* и *бенеѿѿаѿе-* не одговара таквом њиховом представљању, а поготову не одговара ономе што стоји у претходним речницима, а то је — да поновимо — само презентски облик *бенећѿем* уз инфинитив *бенѿѿаѿи*. Штавише, у речничким грађама примери за облике с том презентском основном малобројни су према другима — за облике са основном *бенеѿѿаѿе-*. Могу да наведем само ове:

— Нека *бенећу* и неск клепећу . . . (Зборник И. Р у - в а р ц а I, 1934, 291); — он се . . . наднео на плот . . . и

бенеће којешта (М. Ђ. Глишић, Приповетке I, 1879, 21); — Нити вам се ту . . . *бенеће* све што низ глачави језик плане . . . (М. П. Шапчанин, С Дрине на Нишаву, 1889, 95); — Шта је теби? Већ све ове дане *бенећеш* нешто слично . . . (А. Цесарец, Бјегунци, 1933, 86); — Излуди и почима да *бенеће* о незнатим баштама (А. Цесарец; Речник МС и МХ).

Много више има потврда за облике са основном *бенећѝ-*.

И њих ћу навести све. То су:

— . . . и самъ са собом коишта *бенећѝаоћи*, повикнемъ изненада (Раић Ђ. Јоанњ; В. Гете, Страдания младога Вертера, 1844, ?); — вештије гата и *бенећѝа* него што торбе ушива (Ј. Грчић Миленко, Цел. дела, 270); — Шта ко жељка и *бенећѝа*? (Змај Јован Јовановић, Певанија, 1882, 113); — Рат је мета! — Тако он *бенећѝа* (и с т о, 540); — Шта овај *бенећѝа*? (и с т о, 574); — Па још *бенећѝаиће* којешта по механи с оним . . . попом! (М. Ђ. Глишић, Приповетке II, СКЗ, 98); — Ма шта *бенећѝаш*, сумани зликовче . . . (Б. Ђ. Нушић, Сабрана дела XVIII, 205); — Зулумћар нијесам, чим сам те пустио да ми ту *бенећѝаш* (Св. Ђорговић, Цел. дела VII, 506); — А шта ћу друго кад оћете да *бенећѝаиће*? (С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, 1945, 124); — Тако *бенећѝају* нешто, а у ствари ништа (Е. С. Петровић, На делу, 1939, 28); — Ајде, не *бенећѝај* ту ваздан (Р. Чолаковић, Записи II, 1948, 135); — *Бенећѝају* ли о течности као укуности или као о текућини? (Ст. Шимић, Језик и пјесник, 1955, ?); — „Шта *бенећѝа* ова будала?“ рече Дон Кихоте (Ђ. Поповић; М. Сервантес, Дон Кихоте II, 1895, 105); — Давно се је рекло: здравица девета по брду *бенећѝа* (Л. Грђић-Бјелокосић, Из народа и о народу I, Мостар, 40); кад девета [чаша] почне да *бенећѝа*, излазе и ови у кућу (Крсно име у околини Сарајевској, Б. Вилгад. II, 1887, 248); — Св. Саво једнако је . . . сједио у механи и слуш’о што свијет *бенећѝа* . . . (Свети Саво у народном предању, забиљежио Љ. Мутић, Б. Вилга, 1901, 212).

Не може се знати да ли овим облицима, са основом *бенеџа-*, у изговору писаца који их употребљавају, одговарају облици са инфинитивном основом *бенеџа-*, као што би се очекивало према ономе како је у правописном речнику то представљено. Али је једно јасно: такви облици овога глагола убедљиво већом употребом у књижевном језику стоје испред других облика, са презентском основом *бенеђе-*. Имају их, у својим текстовима, разни писци у времену до данашњих дана и на простору који захвата више говорних области. А што тих писаца ипак нема у већем броју, разлог је у оскудној употребљивости саме речи.

113. Ова реч се налази и у речнику ЈАЗУ, где је наведена с презентом *бенеђем* и са значењем које јој је дао Вук. Затим је написано: *с а м о у н а ш е в р и ј е м е*. То значи да у тако богатој језичкој грађи, која је била намењена изради овог речника, није било података да је она у прошлости употребљавана. Зато је за Даничића, као обрађивача, то реч новијег времена, управо времена када ју је Вук унео у прво издање речника. А она је и пре тога забележена: на истом месту Даничић се позива на Ступлићев речник [Rječosložje, Дубровник, 1806], „гдје је *praes. и бенеџам*“, и као пример за њену употребу наводи пословицу: *Бенеђе* као пијан на даћи (Н а р. п о с л. Вук.)

Глагол *з а н о в е џ а џ и*

114. Ову глаголску реч и сродне речи Даничић изводи из корена *ти* на тај начин што се самогласник „шири у *аи*, од чега у словенским језицима пред самогласним бива *ов*“, а значење тога корена *к л о н у т и* „приближује се к значењу *п р е н е м а г а т и с е*“ (Коријени, 1877, 121). У Броз-Ивековићевом речнику глагол *зановијеџаџи* значи „као блебећући досађивати“. Али семантичка вредност ове речи није тако сигурно одређена. Постоји више значењских категорија и нијанса у њима које ту вредност најближе представљају. Тако се у речнику САНУ на првом месту дају ова значења: *н а л а з и т и с в е м у м а н е, з а м е р к е* (обично неоправдано), *с и т н и ч а р и т и, ц е -*

пидлачити, закерати. А у речнику МС и МХ *зановешаћи* значи: приговарати, говорити неважне ствари, бесмислице. Итд.

Чини се да је по гласовном саставу ово сложена глаголска реч, с префиксом у првом делу, иако је јасно да то није, јер у језичком осећању недостаје глаголски део такве сложенице. *Зановешаћи* је, дакле, јединствени глагол имперфективног вида, који се само као такав и осећа.

115. Пре Правописа од 1960. године глагол *зановешаћи* у речницима и у Боранићевом правописном речнику има презент *зановешам* (*зановијешам*); само је код Белића у речничком делу Правописа поред тога и облик са оснoвом *зановеће-* у загради. А не треба и сада истицати да је у најновијим речницима — САНУ и МС и МХ — исто као у речнику Правописа, тј. уз инфинитив глагола презент је с дублетним сблицима, који стоје напореда. Међутим, ни једно ни друго се не слаже потпуно са оним што је у речничким грађама забележено код писаца. Да то кажем одређеније: не може се, прво, рећи да у њиховим књижевним радовима уопште нема обликâ са презентском оснoвом *зановеће-*; нити је, затим, тачно друго — да ако такви облици постоје, да их имају у тој мери да су равноправни с другим сблицима, од оснoве *зановеша-*. Истина, међу многим примерима за облике са овом оснoвом (*зановеша-*) у језику писаца само је један — за облик са оснoвом *зановеће-*:

— А што баке *зановећу*

Зато нама стало није (Ј. И л и ћ, Цел. дела, 29).

Али је и то знак да таквих сблика може бити и на другим местима и да су овде изостали више случајно. У збиркама речи које чине добар део речничке грађе — јер речник САНУ није само речник књижевног језика, већ и народног — за поједине говорне крајеве дају се и облици овог глагола, и то са оснoвом *зановеће-*. Тако у збирци речи из западног косовског дијалекта, Вучитрна и околине, Гл. Е л е з о в и ћ има и овај пример: — Сад ли си нашао да ме *зановећеш* на овај гороглав . . . Презент *зановећем* је затим и у Левчу (Бушетић), као и у крушевачком крају (— Шта *занове-*

ћени?). Такав презентски облик овог глагола (*зановеће*) налази се и у збирци речи из некадашњег јасеничког среза (крагујевачки округ). Кад је тако у народним говорима поменутих крајева, може се претпоставити да такве облике глагола *зановештаји*, са основом *зановеће-*, имају или треба да имају и писци на овој језичкој територији. Зато је, мислим, више случајно што они овде недостају.

Што се тиче примера за облике са основом *зановешта-*, речено је да их има велики број. Од њих сам одабрао да наведен ове:

— *зановјеташ*, *зановјеташа*, м. [јуж.] који *зановијешта* којешта (В. Караџић, Српски рјечник, 1898, 194); — Први сердар. Шта ти ту *зановешташ*? (Ј. Ст. Поповић, Драматски списи I, 1902, 122); — неколико сеоских беспосличара седе око главања и *зановештају* (Љуб. П. Ненадовић, Цел. дела XX, 1895, 49); — Ти не *зановештај* (М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, 1894, 207); — Не *зановештај* ми цели божји дан! (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 1883, 199); — Не *зановијештај* и не преди, гдје конци пуцају (А. Ковачић, У регистратури, 1919, 111); — Клаудије се наиме није никада усудио да много приговара и *зановијешта* (К. Ш. Ђалски, Под старим крововима, 1912, 161); — Ама оће да *зановешта* (М. Ђ. Глишић, Приповетке I, 1879, 9); — Доктор нареди . . . да га нико не дира ни *зановешта* . . . (Ј. К. Јазаревић, Приповетке I, 1898, 143); — . . . него вас само *зановештам* којеквим беспослицама (и сто, 13); — њему је за сада било највише до тога, да му Америка барем за неко вријеме не *зановијешта* (В. Царемин, Иза плиме, 1913, 194); — Мољака и јалово *зановијешта* (М. Крлежа, Господа Глембајеви, 1928, 51); — Молим вас, Silberbrandt, не *зановијештајте*! (и сто, 43); — *зановијештајући* за сваку ситницу (М. Крлежа, На рубу памети, 1954, 23); — Немој ту да ми *зановијешташ* хоцаларске мајсторије (Гр. Божовић, Приповетке, 1926, 62); — Пецка, *зановешта* (Р. Кошутић, Гозба, 1935, 106); — Немојте да ми ту *зановештајте* . . . (Ст. Винавер; Ч. Дакенс, Мала Дорит II, 1952, 262); — Просто проби уши *зановијештајући* . . . (Ст. Винавер;

Ј. Хашек, Доживљаји доброг војника Швејка III, 1949, 245); — О како смо постали деликани под старост! — *зановијетша* и даље Сагатапео, пуше, уздише и шути. (Р. Маринковић, Понижење Сократа, 1959, 13); — да даље *зановијетшам* са вама (Б. Јовановић, Плати па носи, 1948, 396); — тај загрејан човек *зановијетша* (В. Живојиновић, По трагу, 1935, 66); — плачно *зановијетшају* дјеца (Б. Ђопић, Пролом, 1953, 319); — Само *зановијетшаће*, вједрогање (Н. Симић, Иза завјеса, 1946, 39); — Немој да *зановијетшаш* (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, 20); — „Еј, ви тамо, што *зановијетшаће*!“ (Ч. Вуковић, Висине, 1952, 11); — развитак [хрватскога језика] о какву *зановијетшају* посљедњих година . . . (Ст. Шимић, Језик и пјесник, 1955, 10); — ретко се „ајначе“ („ћалапрдају“, *зановијетшају*) . . . (Ј. Цвијић, Говори и чланци II, 1921, 106); — Јесам . . . јесам . . . а шта он *зановијетша*? (М. Грол; Бомарше, Фигарова женидба, 1925, 134); — . . . ко ли оно *зановијетша* . . . (М. Богдановић; Р. Ролан, Кола Брењон, 1946, 264).

Ова глаголска реч у књижевном језику има екавски и ијекавски гласовни лик. Једни писци је узимају у једном, а други — у другом облику, према томе којим књижевним изговором пишу своја дела. То се види и из наведених примера. Али у материјалу за ову реч има и таквих примера који то „правило“ не потврђују. Другим речима, има ијекавских писаца који облике овог глагола са презентском основом употребљавају, или *ка* т *ка* д употребљавају, у источном изговору. За то могу навести ове примере:

— Илија: „Нека *зановијетшају* Турци, ми ћемо га сврћ’ с тије имена, ако Бог да (М. Миљанов, Живот и обичаји Арбанаса, 1908, 108); — Поче каматник да тежаку *зановијетша* (Стј. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића II, 1903, 59); — А суђа: „ . . . кажуј право, рашта нијеси извршио у три љета материну задужбину, но *зановијетшаш* и одмичеш, као да ће те сном проћи.“ (Стј. М. Љубиша, Приповијести, 1875, 217); — Ако покушате бјежати или

што *зановейџаје*, убићу вас! (Св. Ђоровић, Цел. дела VI, 546); — Онда што *зановейџаш*, бештијо! (И. Ђипико, Приповетке I, 1947, 129); — усуђује [се] да *зановейџа* његовој кћери (Н. Бартуловић, На прелому, 1929, 38); — *Зановейџа* и приговара једна другој, све док дјед не сазна за препирку (Ј. Козарац, Мале приповијести I, 1909, 132).

Овде ћу навести и пример који је Ђ. Лопичић дао у збирци речи (Цетиње): — Не *зановейџај* са мном.

Али у истој грађи (речника САНУ) има и потврда да су Ђоровић, Ђипико и Козарац другом приликом употребили облике ове речи у ијекавском изговору, То су ови примери:

— Ја сам само слушкиња и немам времена с вама *зановијейџаји* (Св. Ђоровић, Цел. дела VII, 432); — непрестанце [је] *зановијейџао* (Ј. Козарац, Изабране приповијетке, 1912, 123); — Ну ти увијек *зановијейџаш* (И. Ђипико, Приповетке I, 1947, 89).

Ови и овакви примери чине још загонетнијом појаву екавског рефлекса у облицима овог глагола код поменутих писаца, а сигурно је да нису у питању само они. Чини ми се произвољном помисао, која се иначе у сличним случајевима намеће, да то може бити штампарска грешка, или — да је посреди омашка настала више случајно при језичком редиговању текста од стране стручног лица са домаћим екавским изговором. Зато се засад морамо задовољити самом чињеницом — да је то, у ијекавским говорима, један екавизам више, који се врло ретко јавља, при чему има и недоследности и колебања.

116. Све што је казано о глаголу *зановейџаји* може се, углавном, свести на ово. То је релативно доста употребљива реч, која се чешће чује у говорном опшцају, а исто тако се налази и у писаном књижевном језику, употребљена у делима многих писаца; међу њима су и они који су у књижевности најпознатији, Код тих и других писаца овај се глагол јавља у облицима са презентском основом која се од инфинитивне разликује само у изговору — *зановейџа*-(м): *зановейџа*-(ти). А облици са другом основом (*за-*

новеће-) имају, по свему изгледа, спорадичну употребу. У језику наших писаца они су изненађујуће ретки. Такав се утисак добија кад се прегледају сви примери наведени и они који су изостали. — На крају, треба рећи и то да је глагол *зановей̄а̄ӣи* само наша, домаћа реч; нема је у другим, сродним језицима. Као општена-родна, она је одмах ушла и у савремени књижевни језик, где је, широм употребом, такође добила општи карактер.

Глагол *клеве̄й̄а̄ӣи*

117. Ни у једном издању Вуковога речника нема глагола *клевей̄а̄ӣи*. То треба да значи да те речи није онда било, најпре, у народном говору тршићког краја, а затим и у многим другим говорним срединама у којима је Вук боравио скуљајући нове речи за друго (и треће) издање Рјечника. У Броз-Ивековићевом речнику, који је у целини заснован на Вуковом речнику, тај глагол је наведен, али се упућује на глаголску реч *биједӣӣи* („види б и ј е д и т и“), и примери су из језика старих писаца, који су цитирани у речнику ЈАЗУ, одакле су и узети (нпр. П. Зоранић: — На њих говорено *клевећући*). Ова реч сигурно није позната ни у другим говорима нашег језика. Тако је, на пример, нема ни у говору крушевачког краја: тамо је у народу никад нисам чуо, и она је „страна“ у тој дијалекатској средини, наравно, уколико, у годинама после рата, није дошла преко школе, радија и телевизије. Мислим да реч *клевей̄а̄ӣи* на тај начин и добија све уопштенију употребу код представника нашег језика. Јер она свакако има ограничену фреквенцију у народним говорима. У речнику ЈАЗУ за сложени глагол *оклевей̄а̄ӣи*, као и за *клевей̄а̄ӣи*, стоји да се, према Богдановићевој збирци речи, говори у Лици. (—,Како ти она мудро чојка *клеве̄й̄а̄ӣи*’). На целом простору који захвата речничка грађа — то не мора бити само у Лици. Али, у сваком случају, било је потребно да се каже где та реч, према добивеним подацима, живи у народном језику.

118. Наши ранији лексиксграфи наводе глагол *клевей̄а̄ӣи* с презентом *клеве̄ћ̄ем* (Броз-Ивековић, Деановић-Јернеј, Ристић-

-Кангрга, Бакотић); тако је и у Боранићевом Правопису. Међутим, код Белића је: *клеветѡм* = *клеветѡм*, а у застарелом српско-немачком речнику Ђ. Поповића презент је само на *-ам*. Такав презентски облик има и глагол *оклеветѡи* код Ристића и Кангрге. — Дакле, основа *клеветѡ-* има више лексикографских „гласова“. И у правописном речнику на првом месту се дају облици (презента, императива и прилога садашњег) с том основом (*клеветѡм* и *клеветѡм*, *клевети* и *клеветѡј*, *клеветѡћи* и *клеветѡјући*), а у другим случајевима, као по правилу, то место заузимају облици с презентском основом на *-а-*.

У речничким грађама нема много потврда за употребу глагола *клеветѡи* (и *оклеветѡи*), односно — за њихове облике с презентском основом; из прегледаних књижевних дела имам свега неколико примера за то. Ако је остваривање ове речи, због изразите и специфичне семантике, актуелно, нарочито кад се мисли на политички живот једног народа, онда треба да буде и више података о њеној употреби, па, према томе, и више материјала за питање које се овде има на уму. С обзиром на то се и очекује да примери треба да буду бројнији него што их у ствари има. Али ја сматрам да и ови који су забележени могу представљати однос једних и других облика у писаном књижевном језику. Зато ћу их сада навести.

а) Облици са основом *клеветѡ-*:

— . . . науку и просвештеније народа злослове, *клеветѡјући* и посмејавајући им се мисле да њима вреде (Д. О б р а д о в и ћ, Басне I, СКЗ, 145); — клеветници *клеветѡ* најпоштеније люде (Г. Л. З о р и ћ њ, Расада њ мудрости . . . , 1839, 20); — Нит' *клеветѡј* моје труле кости (Ј. Ст. П о п о в и ћ, Даворје, СКЗ, 100); — Ал' не можеш од проклетог света . . . ! | Већ ме, чујем, стао да *клеветѡ* (Вл. М. Ј о в а н о в и ћ, Из брачног живота, 1896, 148); — Народи морају награђивати опадаче, који их *клеветѡју* (Ђ. Ч о к о р и л о, Тајна историја аустријске политике . . . , 1906, 46); — Зар други да ћуте, а он сам да ме *клеветѡ*? (Ј. М. В е с е л и н о в и ћ, Слике из сеоскога живота II,

СКЗ, 7); — Ти си се нашао да *клеветаш* своју власт (М. Ж и в к о в и ћ, Босанчице, СКЗ, 71); — . . . са последњим људима који измишљају, *клеветашу* и подмећу (Б. Н у ш и ћ, Народни посланик, 1932, 100); — Зашто га *клеветаш*? (Милица Ј а н к о в и ћ, Плава госпођа, СКЗ, 96); — Њега *оклеветашу* и отпусте због неких поклона (Ст. С р е м а ц; Речник МС); — готови да се *оклеветашу* (М. Ц р њ а н с к и, Сеобе . . . I, СКЗ, 527); — Он грди и *клеветаша* Вука (М. С т е в а н о в и ћ, Савремени српскохрватски језик I, 1964, 43).

б) Облици са основом *клеветше-*:

— Докажи им јасно, да лажу, који на те *клеветшу* (А. Ш е н о а, Златарово злато, В и е н а ц III бр. 31, 1871, 495); — госпође, које се умију разговарати, а да не *клеветшу* друге (Вјенц. Н о в а к, Тешки животи, 1911, 80); — Код нас се *клеветше* почевши од најпрве палаче (К. Ш. Ђ а л с к и, У новом двору, 1913, 112); — Ето, убише ме. И још *клеветшу* (Вл. Н а з о р, Садиоци мојих њива, 1930, 101); — све је то почело да *клеветше* (М. К р л е ж а, На рубу памети, 1938, 46); — Код нас много се оговара и *клеветше* на све стране (М. К р л е ж а, исто, 19); — . . . мјесто да Панкраца похвале, радије га *клеветшу* (А. Ц е с а р е ц, Златни младић, 1947, 186); — *клеветшу* га (И. К о з а р ч а н и н, Туђа жена, 1937, 183—184); — они су из пакости били узели да *клеветшу* Чубрановића (М. П е т к о в и ћ, Дубровачке маскерате, 1950, 73); — Ето, што треба одговорити свакому, тко *Algit klevetше* (Стј. Р а д и ћ, Модерна колонизација и Славени, 1904, 153); — После тога Нодило је нападнут да *клеветше* језуите (Виктор Н о в а к, Натко Нодило, 1935, 168); — Свет их *клеветше* (Ј. И г њ а т о в и ћ, Милан Наранчић, СКЗ, 314); — Ја нећу да *клеветшем* ову намеру (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ; Монтескије, Разматрања . . . , 1866, 137).

То су примери нађени код писаца савременог језика. Навео сам их све. Иако је, дакле, њихов број оскудан, ипак се види да

се облици са основом *клевеће-* налазе на ј в и ш е код ијекавских писаца, а да су други, са основом *клеветѝа-*, распрострањени углавном код писаца са екавским изговором. То стоји као чињеница. Али овде није однос као што је код многих других сличних глагола: кад се све сагледа, онда излази да су облици са основом *клевеће-* обичнији и чешћи у употреби, да су фреквентнији у језику писаца. А они се све више срећу и у савременој дневној штампи, као у примерима:

— Сада он на сав глас псује и *клевеће* (Б о р б а, 1949, 237, 5); — *клевећу* нашу херојску Партију (и с т о, 1949, 116, 2); — руководиоци данас тако безобзирно *клевећу* . . . још и тиме да водимо кулачку политику (П о л и т и к а, 1949, бр. 13259, 3);¹ — „Работническо дело“ *клевеће* СКЈ (П о л и т и к а, 4. IX 1968, 2).

Такав је и пример: — руководећи људи . . . *клевећу* Совјетску армију (К њ и ж е в н е н о в и н е, 1948, бр. 21, 1).

Облици са том основом глагола данас ће се пре чути и у говорном језику, као и па радију и телевизији. Све то несумњиво значи да се, у новије време, они експанзивно шире, а г л у г и, са основом *клеветѝа-*, као да већ стагнирају. Ти су облици још најпостојанији једино у језику и стилизацији законских прописа и одредаба; на пример: — Ко *клеветѝа* једно од ових лица, казниће се строгим затвором . . . (К р и в и ч н и з а к о н и к, 1931, 112) — где су, у вези са именичком речју *клевета*, која се на истом месту такође више пута узима, толико устаљени да бар засад ту тешко продиру облици са другом презентском основом (*клевеће-*).

119. У речнику ЈАЗУ глагол *клеветѝати* је с презентом *клевећем* (*клеветѝам*), и то одговара примерима који се дају за његово значење и употребу: бројнији су за облике са основом *клевеће-*, тако да су, према томе, то свакако и главни облици. Међутим, сљсжени глагол *оклеветѝати* наведен је само с презентом *оклевећем*, иако је затим дат пример за облик с другом основом: — Једали ти се добро види, да ме *оклеветѝаш* (M. Alberti,

¹ Из говора Ђ. С а л а ј а.

тивних глагола посталих наставком *-а-* „који се додаје на општи део основних глагола“. Међу овима су на *-ећи* само *извидећи* (: *извиђаћи*) и *свидећи се* (: *свиђаћи се*). Али то су глаголи перфективног вида, први још и сложен. А наставком *-а-* постају други глаголи, чешће од сложених свршених, „ређе од простих“. Од таквих глагола имперфективног вида изведени су, на пример, глаголи: *носати* (од *носићи*), *водаћи* (од *водићи*), *возати* (од *возићи*). Зна се да су и ови овде основни глаголи (*носићи* и др.) првобитно били итеративни јер су постали од других глагола који се одавно више не употребљавају као прости (*-н е с т и*, *-в е с т и*). Основни глагол *лећећи* је прост, али се, у инфинитиву, завршава на *-ећи*, а не на *-ићи*, као ови, свакако, малобројни глаголи. И *лећаћи* је можда једини глагол који је тако изведен — додавањем наставка *-а-* на општи глаг. део који се завршава сугласником (*лећ-а-ћи*). — На истом месту Маретић, затим, вели да глаголи *носати*, *водаћи*, *возати* имају „особито учестано значење,“ „гдје се не мисли само ношење, вођење, вожење које траје дуље времена (макар и с прекидима), већ и на различне стране, сад овамо сад онамо.“ Затим додаје да су такво значење „зацијело имали испрва и глаголи *гónати*, *хóдати*, али је данас затрто“. И то је тако. Али о значењу глагола *лећаћи* Маретић не каже ништа. А, у ствари, и тај глагол је са сличним значењем које имају поменути глаголи. Тако, код Вука, у речнику, *лећаћи* значи *hin und herfliegen*, као и код Броз-Ивековића: тамо и амо летјети. Међутим, у Ристић-Кангргином речнику као прво значење је *umherfliegen*⁴, које имају и Деановић и Јернеј (*svolazzare attorno*, што значи и „*oblijetati*“).

Глагол *лећаћи* употребљава се и као сложен с многим префиксима. Међутим, као што смо видели, од њих је с дублетним облицима у презенту, императиву и прилогу садашњем наведен само глагол *слећаћи*. Већ сам рекао да ћу на овом месту дати и потврде за облике глагола с другим префиксима⁵, заједно с потврдама за облике глагола *лећаћи* и *слећаћи*. Али најпре треба

⁴ У Вуковом речнику глагол *носати* значи *umhertragen*.

⁵ Н а ш ј е з и к књ. XIX, 78.

рећи да се, за савремени књижевни језик, у речницима пре Правописа (1960) и у правописима Белићевом и Боранићевом та два глагола наводе с презентом *лѣћем* и *слѣћем*⁶. А, после тога, у речнику МС и МХ презент глагола *лѣћати* је *лѣћам* и *лѣћем*. Видећемо сада како се код наших писаца јављају облици с презентском основом ових глагола — *лѣћати* и сложених с префиксима. Ти облици у извесном смислу могу бити „спорни“ јер их већина лексикографа није узимала у обзир при писању речника. А они у књижевном језику постоје. И у познатим грађама налази се не баш мали број потврда за то. Њима су додате и друге — из прегледаних књига. Наводим најпре ове:

— Сад тишина *лѣћа* | преко српска света . . . И овуда *лѣћа* | та тишина света (З ма ј-Јован Јовановић, Певанија, 1882, 515); — недавно видио његову покојну пуницу гдје *лијѣћа* над зградом котарскога суда? (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ, 55); — Дух им смео, бујан, хтео би да *лѣћа* (М. П. Ш а п ч а н и н, Жубори и вихори, 1883, 10); — То је тако, кад из кута, | мој пјесниче, поглед *л'јѣћа* (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Изабране пјесме, 1898, 65); — *Лѣћају* лептири и грају скакавци (М. Ј а к ш и ћ, Љ. Недић, Цел. дела I, 388); — неке шаролике бубе зује, *лѣћају* и одблескују се у сунцу (И. Ђ и п и к о, Цел. дела II, 382);⁷ — Мисао моја к теби *лијѣћа* (Драг. Д о м ј а н и ћ, Изабране пјесме, 1924, 109); — око њега [стабла] пчеле *лијѣћају* (Г. К р к л е ц, Жубор живота, 1955, 6); — око њега пчеле *лѣћају* (у екавском изговору; Сребрна цеста, 1921, 24); — . . . И наша душа *лѣћа* | кроз простор суруг неба, у оне старе краје (Д. Ф и л и п о в и ћ, Моравске даворије, 1930, 47); — легло врапца који ниско *лѣћа* (В. П е т р о в и ћ, Родољубиве песме, 1921, 13); — [очице] које у почетку *лѣћају*, лутају по угловима (В. П е

⁶ Код Ј. Бенешпа је *лијѣћати*, *лијѣћем* и *лијѣћам* (Хрватско-пољски рјечник, 1949).

⁷ Из књижевног састава (*На кумановском бојишту*) који је написао у екавском изговору (Цел. дела II, 382).

т р о в и ћ, Варљиво пролеће, 1954, 377); — ониско *леџају* [косови] из једног жбуна у други (и с т о, 404—405); — *Лијеџа* по соби као луђакиња (Н. С и м и ћ, Смoтpа дјевојака; Х р в. к њ и ж. а л м а н а х, 1934, 118); — . . . људска душа [је] . . . нсистражен предидо . . . којим *лијеџају* фантастична привиђења (Ј. Х е р г е ш и ћ, Pirandellov humorizam; Х р в. к о л о Х V I, 1935, 237); — *залијеџајући се* (И. С а м о к о в л и ј а, Приповијетке, 1964, 164); — Па онда хоће силом да се брани од мисли што на њу *налијеџају* (И. Ћ и п и к о, Са острва, С К З, 184); — Гром на муњу крваву *налеџа* (Д. Ф и л и п о в и ћ, Косовски бојури, 1935, 41); — И, као птице, душу *облеџају* нове страсти (Г. К р к л е ц, Сабрана дела I—II, 20); — Цвет, на који пчеле *слеџају* (Б. Т о д о р о в и ћ, Воћке и поће, С К З, 86); — . . . сад ћата понова *слеџа* | и угре колена своја о трбух беднога кмета (В. Ј. И л и ћ, Песме II, С К З, 249); — возови . . . *џрелеџају* нове пруге (Ј. П о п о в и ћ, Избор, 1953, 70); — И чунак стално *џролеџа* кроз нити . . . (В. Р а ј и ћ, Песме, С К З, 101).

Интересантно је да и овде има ијекавских писаца који презентске облике глагола *лијеџаџи* и *џролеџаџи* пишу и екавски. За то су ови примери:

— Иво се трже, испред очију му *џролеџају* меке сјенке (И. Ћ и п и к о, За крухом, 1904, 36); — Раскошна прва ноћи, уз криеснице | на тисуће што *леџају* по зраку, | и уз долине на прекид пјесмице! (М. Б е г о в и ћ, Врело, 1912, 38); — *леџа* тамо амо у свакоме смјеру (Ст. К р е ш и ћ; Ч. Дикенс, Посмртни списи Пиквикова клуба I—II, 1953, 359).

Мислим да су ови облици, тако написани, са -е- м. -ије- у општем глаголском делу, настали према облицима глагола *леџеџи*, који су се тиме у једном психолошком тренутку могли „наметнути“ јер су у језичкој свести употребом присутнији, а онда и зато што су итеративни глагол *лијеџаџи* и трајни *леџеџи* као такви

семантички врло блиски, а често означавају и јединствену радњу која неограиичено траје, и тада се по томе изједначају⁸.

Код неких наведених писаца, који имају облике с презентском основом *леџа-* (*лијеџа-*), забележени су такође и примери за облике са основом *леће-* (*лијеће-*), као што је то досад потврђивано и за многе друге глаголе. Тих писаца има неколико и зато ћу и њих навести све. То су:

— Око свеће лептир *леће* (Ј. Ј. З м а ј); — *џролијећу* све боље и брже (И. Ђ и п и к о, За крухом, 1904, 61); — И цео лелек на спрудове *слеће* (В о ј и с л а в И л и ћ; Н о л и т, 1964, 49); — У бурном ветру томе | што преко поља *леће* . . . (М. Ј а к ш и ћ, Песме, (СКЗ), 5); — поп Јота *облеће* цео град (Ј. П о п о в и ћ, Реда мора да буде, 1955, 56); — Често помислим, како *лијећемо* по туђим странама свијета (К. Ш. Ђ а л с к и, У новом двору, 1913, 29); — А на Калемегдану гугутке *лећу* од дрвета до дрвета (В. П е т р о в и ћ, Времена и догађаји, 1954, 91); — Ја мишљах: ево под небеса *л'јећем* (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Изабране пјесме, СКЗ, 69); — ја на лептире личим поћне | што *лијећу* око свијеће касне (Г. К р к л е ц, Жубор живота, 1955, 253); — *залијећу се* (И. С а м о к о в л и ј а, Приповијетке, 1964, 131).

Код Самоковлије, на истом месту, има и других глагола с таквом основом у облицима, на пример: *лијећу* голубови (371), *излијеће* (386), *џолијеће* (169), *џрелијећу* у башчу (131). Рекао бих зато да је облик прилога садашњег *залијећујући се* употребљен из потребе за дисимилацијом гласа *ћ* који се понавља у два суседна последња слога: *-ћући* (се): *-џајући* (се). Али то не мора бити једини разлог за употребу облика *залијећујући се* м. *залијећући се*. Ствар је једноставнија: ти писци, као и други, у свом језику имају, у исто време, и једне и друге облике глагола, који тако постоје

⁸ Тако је и А. Ш а н т и ћ употребно презентски облик *леће* м. *лијеће* у једном од стихова у причи *Мајчина суза*, где је иначе све остало написано ијекавски: — А наш Марко с јатаганом, | а на груди једном раном, | кроз душманске чете *леће* | сијече им снажно плеће. (Цел. дела II, 100).

у њиховом говору или је један од њих накнадно усвојен на овај или онај начин.

За облике с презентском основом *леће*-(*лијеће*-) има много више примера. Од њих сам одабрао да наведем само изванредан број, и то су ови:

— Али свуда, куда *леће* [облак] | пред њиме се храшће страви . . . (М. Ј. М и т р о в и ћ; — лудо *лећу* по њој [магли] (М. Г л и ш и ћ); — И једна душа кроз сву вечност *леће* (В. Ј. И л и ћ); — Где са горâ поветарац | *леће* благ . . . (Ј. В е с е л и н о в и ћ); — О, шево мила! Зашт' небу *лећеш* | плаветном? (Ј. Г р ч и ћ М и л е н к о); — Скромна је молба ова што у твој *л'јеће* сјај (А. Ш а н т и ћ); — Јер свјетлост и из њих сво ти *леће* (Д. С т а н о ј е в и ћ); — хор селица птица *леће* (С. Д. М и ј а л к о в и ћ); — Водилца их једна креће | што пред њима чило *леће* (Р. К о ш у т и ћ); — Копном и морем глас о теби *лијеће* . . . (Мих. К о м б о л); — кокице *лећу* (Ст. Л у к о в и ћ); — Мирис зова *леће* (С. П а н д у р о в и ћ); — магичне моје ријечи | *лијећу* крајином тихом (М. К р л е ж а); — Шапат испразних молитава *лијеће* (М. Ф р а н и ч е в и ћ); — *лијећем* око туђе трике (Б. Ђ о п и ћ); — некуд *леће* (М. К о р о л и ј а); — Из даљине *дол'јеће* ми | један лахор лакокрили (А. Ш а н т и ћ); — *налеће* нешто (М. К о р о л и ј а); — Опет мене наде *облијећу* (А. Ш а н т и ћ); — *облећу* страшно, мекани лептири (М. К о р о л и ј а); — Тамо, куд ми мис'о одавно *одл'јеће* (А. Ш а н т и ћ); — Док уздаси *одлећу* к'о ждрали (Ст. Б е ш е в и ћ); — и блага ласта *одлећући* ласно (М. К о р о л и ј а); — Мисли ми *одлијећу* троме (И. Г. К о в а ч и ћ); — Не *йол'јеће* осм'јех с лица јој умилног (А. Ш а н т и ћ); — Јато орлова свежих, што *йолеће* (М. Б о ј и ћ); — *Прел'јеће* санак нечујно и благо (А. Ш а н т и ћ); — Нечујно *йролећу* задоцнела јата (М. Р а к и ћ); — И тако седим, а часи *йролећу* (Даница М а р к о в и ћ); — И туде се на рочиште *слећу* (Б. Р а д и ч е в и ћ); — Чему да анђели *сл'јећу* (С. С. К р а њ ч е в и ћ); — У милошту тајну што из

звезда *слеће* (М. Р а к и ћ); — птица *слеће* у гнездо своје (Љ. Н е д и ћ); — орлушина се *слеће* двоглава (Ј. К о - с т и ћ); — На завесу ветрић невидљиви *слеће* (В. Петковић - Д и с); — На који [цветак] се *слећу* несташни лептири (М. Ј. М и т р о в и ћ); — Час на рујне усне *сл'јеће* (А. Ш а н т и ћ); — А радосно звезде чак на Земљу *слећу* (Ст. Б е ш е в и ћ); — Анђео и демон тобом с неба *слећу* (М. Б о ј и ћ); — *слеће* само рујно иње (М. К а ш а н и н); — Голубови *слећу* на храст (Р. П е т р о в и ћ); — на тополе *слијећу* гугутке (М. С е л и м о в и ћ); — *слијеће* голуб до голуба (Н. С и м и ћ); — Ни врране још на *слијећу* (Ч. В у к о в и ћ); — Птице *слијећу* на плотове (Ђ. С и ј а р и ћ); — у ројевима *слећу* за богати ручак (Б. Ч и п л и ћ); — Са криком *узлеће* гавран (В. Ј. И л и ћ); — *узлећу* соколови (М. К о р о л и ј а); — *улеће* војник (П о л и т и к а, 19. X 1974).

Пада у очи да су ови примери у великој већини из песничких дела. Само је неколико из прозног језика. Одмах ћу рећи да их нисам узимао с намером да ствар тако представим. Тако је у материјалу који имам. Према томе, ове глаголске речи, у облицима с палаталном африкатом *ћ*, највише употребљавају песници. Мноштво примера тако искоришћених као да указује на потребно средство за потпуније осликавање песничког израза. То се намеће само собом и мислим да је такав утисак сигуран и сталан. — Друго, што се такође види у прегледу примера, јесте ово: ти су примери, опет у великој већини, заступљени у језику новијих писаца, писаца нашега времена. Као да су ове речи биле далеке старијим писцима. У сваком случају стоји да су оне, у облицима с презентском основом, тако узете из ексцерпираних књижевних дела.

Затим је, према датим примерима, јасно да су облици са основом *леће-* ти који у књижевном језику имају главну употребу. И више од тога: они су толико уопштени код писаца да су, како изгледа, преплавили читаву територију на којој ови живе и пишу. Облици с другом основом (*леџа-*) у сваком погледу се употребом своде на примере који се доста ретко јављају, али не то-

лико да им нема места у речницима књижевног језика. Они чак могу ући и у нормативну граматiku тог језика, истина, као глаголски облици који се сигурно све више губе из књижевне употребе.

Према речнику ЈАЗУ ови облици глагола *лијетиати*, са основном *лијетиа-*, имали су, рекло би се, много ширу употребу у старом језику код писаца из чијих дела потиче речничка грађа. Иако је презентски облик *лијетиам* наведен у загради, дакле, као мање обичан, у примерима за употребу и значење ове лексичке речи има двапут више облика с таквом основном презентом — кад се ту уброје и облици у икавском изговору (*лиџа, лиџају, лиџај, лиџајући*).

121. Ову глаголску реч имају и други словенски језици, иако не сви. Од јужнословенских језика у словеначком је то глагол *létati* (и *letáti*) с презентом *létam* и императивом *létaj,-ájte!* У Речнику реченица: *ves dan je letala* ро ћиши гласи у преводу: цео дан је л е т е л а по кући. А пример је наведен за значење под 2. — трчати (тамо амо), јурити, летети. Ово последње показује да писци речника нису имали глагол *letati* у свом језичком осћању. У македонском и бугарском језику нема ове речи. У њима је само трајни глагол *летети*, који у македонском има основу презентна на *-а-*: 3. л. једн. *летиа* (сво ме, *летиам!* = ево ме, *ле њи и м*; балонот *летиа* = балон л е т и; *летиааџи* годините . . . = л е т е године) (Речник). У бугарском језику је то глагол са основном на *-и-*: *летѝа, -иши* (пчела *летѝи*) (Речник). — Руски језик има итеративни и не-свршени глагол *летѝаѝѝ, ѝаю, ѝешѝ*. У Ушаковљевом речнику каже се да исто значи што и глагол *летѝѝѝѝ* (под 1. и 2), али с том разликом што *летѝѝѝѝ* „означае движение в один прием и в одном направлении, а *летѝѝѝѝ* — движение, повторяющееся и совершающееся в разное время, в разных направлениях“. Пример је: Птици *летѝаюѝѝ*. Дакле, као и наш глагол *летѝати* у основном, итеративном, значењу. Уз сложени и свршени глагол *слетѝаѝѝѝ, ѝаю, ѝешѝ* у истом речнику стоји: (разг.), што значи да се та реч употребљава само у разговорном језику. — У чешком

језику овај глагол има два гласовна лика — са вокалом *e* и са вокалом *i* у корену: *létati* (ретко) и *lítati*, а презентска основа се завршава на *-a-*: *pták . . . lítá, děti lítají; létají* (Slovník jazyka českého — P. Váša a F. Trávníček). И у чешком се овај глагол употребљава и као сложен с више префикса (*na-, od-, po-, s-, vy-, vz-, za-*), и сви ти глаголи имају основу као и *lé(i)tati*: *vzlétat, vylétají* и др. — За пољски језик у Handwörterbuch der deutschen und polnischen Sprache (Wien, 1904) наводи се итеративни и имперфективни глагол *latać*, с презентом на *-tam-*. — У речнику старословенских текстова (Handwörterbuch) нема овог глагола, а у Миклошичевом Lexicon-у налази се гл. **ЛѢТАТИ -ТАѢ -ТАЮШИ** из Materialy dlja istorii pišmen vostočnych, grečeskich, rimskih i slavjanskih (Moskva, 1855).

Као што се види, у свим овим језицима презентска основа је на *-a-*. Према томе, само у нашем, српскохрватском језику овај глагол има двојаку основу, што све затим значи да је старија она која је једино заступљена у другим словенским језицима. Међутим, основа *леће-* (*лијеће-*), као нова, настала у језичком развојку, све више потискује облике са првобитном основом, нарочито кад су они у сложеном саставу (с префиксима).

Глагол *скиѣаји се*

122. Тако је — као рефлексивни глагол — наведен у правописном речнику. А тако је и у речницима: Вуковом, Броз-Ивековићевом, Деановић-Јернејевом и Бенешинећевом. Међутим, тај се глагол у нашем језику употребљава и без повратне речце *се*. Таквих глагола има више. М. Стевановић је у *Савременом српскохрватском језику* II, на стр. 545, набројао неке, који су медијални по значењу (нпр. *блещѣаји* и *блещѣаји се*, *блистѣаји* и *блистѣаји се* и др.). Ту није споменут глагол *скиѣаји*, као ни *журиѣи*, *одмараѣи*, јер су примери за такве глаголе дати у ограниченом броју. Ристић и Кангрга имају *скиѣаји*, али га упућују на рефлексивну форму, са *се* (*скиѣаји се*). Сложени глаголи, префикс *ѣ-* *скиѣаји*, свуда су само с том речцом: *до-*, *из(с)-*, *на-*,

од-, њо-, њро-скићајти се. У Белићевом Правопису, као и у Бора-нићевом, нема ниједне од ових речи.

Мислим да није потребно примерима потврђивати ове глаголе као повратне, са речцом *се*, и кад су употребљени без тог морфолошког знака. Јер примера за то има и међу њиховим облицима са презентском основом, одн. са презентским основама. А код писаца се налазе и са једном и са другом основом. И то су, углавном, примери за облике основног имперфективног глагола *скићајти* (*се*), који се сигурно много чешће употребљава као такв него кад је с префиксима. Из грађе за речник САНУ, где их има највише, узео сам, као и увек у сличном случају, оне који се налазе у делима познатијих писаца. Сада ћу навести те примере и друге које имам.

а) Примери за облике са основом *скићā-* (*се*):

— Слабо *се скићају* по селима (В. Ст. Караџић, Први и други српски устанак, 1947, 36); — И *скића се* [старац] по манастирима, да спасе душу своју (В. Караџић; Рј. ЈАЗУ); — не *скићајте* се више никуд (М. Ђ. Милићев ић, Краљевина Србија, 1884, 41); — Луда Смиљанка . . . *скића* по селу и по шуми . . . (М. Ђ. Милићев ић; Рј. ЈАЗУ); — Кроз облаке раздеране, блед *се* месец *скића* (Змај-Ј. Јовановић, Певанија, 1882, 173); — Куд год Марко *скића*, све пита за тај срез (Р. Домановић, Цел дела II, 30); — Нико не зна куда хита | куда хита — куд *се скића* (Ј. Грчић Миленко; Бранково коло XI, 755); — А куд *се скићаш* (М. Јакшић, Црно маче, 1921, 7); — није лијепо да *се* једна дјевојка *скића* по туђим кућама (Св. Ђоровић, Мајчина Султанија; СКГл. XVI, 241); — Кажи, ди *се скићаш*? — понови главар (И. Ђипико, За крухом, 1904, 124); — гомила, која „*скића*“ . . . све више расте (Б. Нушић; Бранково коло, 1896, 1110); — Сад *се скићају* (И. Андрић, Одабране приповетке I, 1954, 59); — Од јутра до мрака *скића* мрак на све стране (М. Вукасовић, Савремене басне, 1940, 27); — *скића* по околини (Ј. Поповић, Реда мора да буде,

1955, 114); — . . . а он *се скиџа* ђаво би га знао куда (М. С. Московљевић; М. Шолохов, Тихи Дон III, 1946, 459); — *скиџају се* да краду (М. Црњански, Сеобе . . . , СКЗ, 130); — само зато што *скиџају* (Исидора Секулић, Хроника паланачког гробља, 1962, 306); — па *се скиџа* (исто, 360); — [бескућник] који *се скиџа* од села до села (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 1935, 47); — Не *скиџај се* ванка поваздан (Вл. Десница, Прољеће у Бадровцу, 1955, 182); — А како и неће кад *се* по ва̑с божји дан *скиџаш* по сунцу (исто, 181); — да *се скиџа* по сокацима (И. Самоковлија, Приповијетке, 1964, 110); — . . . него *се скиџаш* по свијету (Б. Ћопић, Глуви барут, 1957, 229); — *Скиџајте* по свијету (Ћ. Сијарић, Рам-Буља, 1953, 9); — само желим да *скиџам* (М. Булатовић, Баволи долазе, 1964, 256); — Срега, *скиџајући се* сремским равницама, био [је] чест гост . . . (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, 1949, 203); — само се бојим да ми *се* дијете не *џоскиџа* (Н. Лопичић, На камену, 1953, 74); — па би грехота било да *се џроскиџа* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, СКЗ, 80); — око њених потока *џроскиџам* у риболову највећи дио љета (Б. Ћопић, Дјечак прати змаја, 1956, 257).

б) Примери за облике са основом *скиће-* (*се*):

— . . . да *се* до судњега дана *скиће* од немила до недрага (А. Шеноа, Изабрана дјела I, 1931, 84); — Цијели *се* божји дан *скиће* Илицом (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 1883, 198); — његове *се* мисли *скићу* некуда по уралских шумах (А. Ковачић, Сабране приповијести, 1910, 111); — *Скићем се* свијетом ко проклета душа гробљем (Ф. Мажуранић, Лишће . . . , 1916, 136); — . . . а она, ко брижљива мати, што *се* за махнитим сином *скиће* врх ждриела (А. Тресић-Павичић, Валови мисли и чувстава, 1903, 192); — Да *се скиће*, лудо губи | с меких вјеђа пјесникови? (С. С. Крањчевић, За човјека, 1934, 29); — . . . што *се* полуголи *скићу* по свој Индији (Стј. Радић, Мо-

дерна колонизација и Славени, 1904, 128); — он је романтик, који *се скиће* по старим градовима (Стј. Рад ић, Чешки народ . . . , 1910, 225); — Цигани к’о Цигани — *скићу* свуд (Р. Петровић-Невесински; Дело год. IX, 1904, 314); — чујем крештање врана што *се* у јатима онуда *скићу* (В. Назор, Славенске легенде, 1930, 7); — Ту *се скиће* цијелу ноћ (М. Крлежа, Три домобрана, 1950, 36); — Господин . . . *се* са цурама *скиће* (М. Крлежа; Речник МС); — то знају . . . и оне танковрхе једе, куд *се* јунак наоружан *скиће*! (Ј. Косор, Мирис земље и мора, 1925, 130); — читав дан [се] *скићу* по дворишту (А. Стипчевић, На граници, 1950, 134); — Он *се* овако вуцара и *скиће* од најраскошнијих локала до периферијских јазбина (Н. Симић, Иза завјеса, 1946, 176); — знам да *се* зло *скиће* свијетом (П. Шегедин, Свети враг, 1966, 165); — *Скићу* по печалби од мора до мора (Гр. Божовић, Приповетке, 1924, 111); — често је видео из далека спахије где *се скићу* (Ст. Новаковић; Крџалија, од М. Чајковског, 1863, 313); — У предвечерје [се мајстрал] ипак некако *доскиће* (В. Јелић; Речник МС и МХ).

То би били примери из књижевних дела писаца. С обзиром на то да је језичка територија којој припадају писци прве групе примера много пространија, они су само у том смислу бројнији од других, који су за облике са презентском основном *скиће-(се)*. Али је од свега најзначајније то што се из наведених примера види код којих су писаца забележени једни, а код којих други облици глагола. Види се, дакле, да су облици са овом другом основном — *скиће-(се)* — нађени највише код писаца на хрватском подручју. У језику којим су писана њихова дела има и облика са основном *скића-(се)*, али је истина да су такви примери незнатни, као што су код писаца на читавом осталом простору незнатни примери за облике са основном *скиће-(се)*. Тако је однос дублетних облика у конјугацији глагола *скићати* (*се*) јасно одређен самом територијалном припадношћу писаца. Да се на поменутом језичком подручју могу наћи, чак и код истих писаца, и облици са основном

скиѿа-, показују примери забележени код Крлеже и Назора. Крлежа је употребио презентски облик *скиѿају се* у стиху: — По списовима ето се црне сјене *скиѿају* (Лирика, 1949, 74). Назор, такође у стиху, има облик *скиѿам* (Поезија, 1953, 200). А код Вл. Деснице, у наведеним примерима, видели смо, одрични облик императива *не скиѿај се* и презент *скиѿаш се*. Али то су, може се рећи, усамљени примери.

На другој су страни облици са основом *скиѿа-*, који, као знатно распрострањенији, сигурно имају и општију употребу. Тако нам се чини као да се данас само они чују у говорном књижевном језику, а и у писаном као да су такође сасвим преовладали. Такви се облици, затим, налазе употребљени и у језику народних песама и пословица. За то ћу навести ове примере:

— Оде право у приморје равно, | све се *скиѿа*, а за Мусу пита (Српске нар. пјесме II, 1958, 394); — Кад се само по планинама *скиѿа* (К. Hörmann, Народне пјесме Мухамедоваца . . . ; Рј. ЈАЗУ); — Ко пита, не *скиѿа* (Српске нар. пословице, 1900, 184); — *Скиѿа се* као пас без госе (исто, 362); — Тко много пита, празан се *скиѿа* (Љ. Капетановић, Народно благо . . . ; Рј. ЈАЗУ).

Од ових глагола Вук има у речнику: *скиѿааћи се*, *ѿоскиѿааћи се* и *ѿроскиѿааћи се* с дублетним облицима презента; нпр. *скиѿа̄м* (*скиѿ̄ем*) се. А код Ристића и Кангрџе исте глаголске речи су наведене само с првим презентским обликом (*скиѿа̄м*). И рекло би се да је то тако код писаца са источним књижевним изговором, иако на том терену има говора у којима је од глагола *скиѿааћи* (*се*) презент *скиѿе* (*се*). Између ових речника је речник Деановић-Јернејев: глаголи *скиѿааћи се* и *доскиѿааћи се* имају презент с дублетним облицима (*скиѿа̄м се* и *скиѿ̄ем се*), а *ѿоскиѿааћи се* и *ѿроскиѿааћи се* — на *-а̄м* (*ѿр̄оскиѿа̄м се*). Тако су се писци речника, у овом случају, нашли и на једној и на другој страни. Нема сумње, појав дублетних облика ових глагола у књижевном језику као целини најбоље је представљен код Вука.

У овом смислу интересантан је материјал дат у речнику ЈАЗУ за глаголску реч *скиѡати* (*се*), с презентом *скиѡам* (*се*) и *скиѡем* (*се*). Има свега три примера за облике без речце *се*; један је: — Иде и *скиѡе* по вашој нахији (Г о л у б и ц а; „употребљена су . . . писма Карађорђевих времена“), а један — *скиѡа* — из Милићевићевих *Лейњних вечери*, напред наведен. За значење овог глагола једини је пример за презент *скиѡеш се* — из језика А. Канижлића, Пожежанина (XVIII в.), а за облике са основом *скиѡа-* (*се*) има доста потврда. Међу њима су и ове:

— Да *се* још *скиѡа* по водах и по мору (Ш. М е н - ч е т и ћ); — Сву ноћ *се скиѡаѡе* (М. Д р ж и ћ); — Нити *се* куд *скиѡам* (М. В е т р а н и ћ); — Не мниј, себар ники овда да *се скиѡам* (Х. Л у ц и ћ); — Тер сам . . . *скиѡаш се* по гори (И. Г у н д у л и ћ); — О душо моја, што *се скиѡаш* иштући многа добра? (М. Д и в к о в и ћ).

Најстарије потврде у грађи су из XVI века. Примери који су у речнику наведени показују да су облици са основом *скиѡа-* (*се*) у старом језику имали општију употребу, док су други, са основом *скиѡе* (*се*), једва потврђени. У савременом (књижевном) језику такви облици су постали обични.

123. Ову реч имају и други јужнословенски језици, а има је и у руском. Тако је у словеначком језику: *skítati se*, *-am se* (Rečnik); у македонском: *скиѡа се*; у бугарском *скиѡам*, *-ам* и *скиѡам се*, *-ам се*. Дакле, у свима је основа презента *скиѡа-*. У Ушаковљевом речнику руског језика је *скиѡаѡѡсья*, *аѡсья*, *аѡсья* и у загради стоји *книжн.*, тј. к н и ж н о е, што означава: „својствено преимушественно книжному језику; употребљено в разговорной речи, всё же сохраняет отпечаток книжности“ (објашњење скраћенице к н и ж н о е). Са истом презентском основном овај глагол је наведен и у Миклошичевом Lexicon-у: *скѡтати сѡ-аѡ сѡ-аѡши сѡ*, а нема га у речнику старословенских текстова (Handwörterbuch).

Значи, првобитна основа ове глаголске речи је *skita* (*je*)-, а у нашем језику добивена је у новије време језичког развитка

и друга, *skice-*, која досад има ширу употребу код писаца у северозападним крајевима.

Глагол *с р е ѝ а ѝ и*

124. Један је од многих глагола у нашем језику који су постали од перфективних наставком *а*: *сресѝи* (<*sret-ti): *срей-а-ѝи*. Према томе, основно му је значење итеративно: „више пута, често или редовно срести (се)“ (Рј. ЈАЗУ). Као рефлексивни глагол, са речцом *се*, има реципрочно значење: *с р е т а т и* *се* *с* *ким*, *с* *чим*. У правописном речнику је само *срейѝаѝи*. Ова глаголска реч је првобитно имала у корену стари глас *јаѝ*, и тако су у говорима штокавског дијалекта добивени гласовни ликови: *срјеѝаѝи*, *срейѝаѝи* и *сриѝаѝи*. А по правилу, кратко *јаѝ* иза *р*, испред којег је сугласник (овде *с*), дало је *е*, а не *је*. У таквом случају на ијекавском подручју развила се екавска замена *јаѝа*. У Вуковом речнику за јужно наречје има и *сријѝѝаѝи*, *срѝјеѝѝам* (*срѝјеѝѝем*), а иза ознаке за то (ј у ж.) пише „у нјесми мјесто *срейѝаѝи*“. Затим су наведена два примера којима се то потврђује; један је: — Но *сријеѝе* на буљуке Турке, | а ѝе носе мртве и рањене. Међутим, пример у реченици: — У таквим приликама пастире *сријеѝу* укућани (Ст. Д у ч и ћ, Живот и обичаји племена Куча, 1911, 56) показује да се облици овог глагола са двосложним рефлексом *јаѝа* (*ије*) у корену не налазе само у песмама.

У речницима наших познатих правописа глагол *срейѝаѝи* је наведен с дублетним облицима презента (*срѝѝѝам* и *срѝѝѝем*). Тако је и у речнику Матице српске. У другим речницима књижевног језика, тј. у Вуковом, Броз-Ивековићевом, Ристић-Кангргином, Бакотићевом и Бенешаћевом речнику, презентски облик је само *срѝѝѝам* (*се*). Значи, тај облик је свуда заступљен, и то на првом месту, а други, *срѝѝѝем* (*се*), увек се даје иза њега или се уопште не наводи. Лексикографи и писци правописа тако одређују презент глагола *срейѝаѝи* (*се*): једни узимају само *с*блик са основном *срейѝа-*, а други имају и *с*блик са основном *срѝѝе-*. Први је, дакле, *сталан*, и као такав има главну употребу.

Да видимо како је то код писаца. У прегледаним одабраним делима, као и у грађама које постоје за израду речника Академијиног и Матичиног, има довољно материјала и за питање о облицима с презентском основном глагола *среџајти* у књижевном језику. Примера има за облике и са једном и са другом основном. Најпре ћу дати оне који су за облике са основном *среџа-*. То су:

— *среџају* га Караман-паша, Мехмет-паша . . . (П. П. Њ е г о ш); — Кажу право да *се* не *среџамо* . . . (Ј. С у б о т и ћ); — Сад *се* истом мисао јетка | са истином голом *среџа* (З м а ј-Ј. Јовановић); — Где ти је кућа, где колиба, | кад сјајне дворе тако презиреш, | у којима те *среџа* богаство? (Ђ. Ј а к ш и ћ); — Ил' није мома, што му поглед *среџа* (М. Ј. М и т р о в и ћ); — *Среџа се* истина с гостима јутром и вечером код извора (Ј. К. Ј а з а р е в и ћ); — Не беше то обично лице, које ми сваки дан *среџамо* (Ј. В е с е л и н о в и ћ); — и по погледима којима је *среџамо* (Ст. С р е м а ц); — Како ко кога *среџа*, одмах га и пита (Св. Ћ о р о в и ћ); — што чешће *се* са мном *среџа* у кући (Св. Ћ о р о в и ћ); — на сваком кораку [их] *среџају* (Св. Ћ о р о в и ћ); — Не *среџају* живе душе (И. Ћ и п и к о); — Буни га све што га *среџа* у послу (Св. Р а н к о в и ћ); — Коњаници иду у битку и *среџају* рањенике . . . (М. и Станка Г л и ш и ћ); — *Среџа* он по паланци не једнога (И. С е к у л и ћ); — Илији Добрићу излагаше пред очи како га ови подругљиво *среџају* (В. М и л и ћ е в и ћ); — И пркосним миром *среџаши* свакога ко те сретне (Ј. П о п о в и ћ); — Свуд ме бл'јесак твога лица *среџа* (А. Ш а н т и ћ); — Не *среџај* ме хладним гледом (А. Ш а н т и ћ); — Питања наша шум нејасни *среџа* (Ј. Д у ч и ћ); — И суморан бол ме твоје ране | на путу моме *среџа* (Ј. Р а д у л о в и ћ); — Свак је штуче и радо је *среџа* (В. Н а з о р); — Нерадо њега *среџају* људи (Д. Ц е с а р и ћ); — стотину лица *среџам* (Г. К р к л е ц); — после чије смрти *се* оне *среџају* у њега све ређе (М. К а ш а н и н); — нигде му *се* не *среџа* с кћерком (М. К а ш а н и н); — *Среџамо*

рањенике (Ст. Ј а к о в љ е в и ћ); — за све што ме у животу *среџа* (И. С а м о к о в л и ј а); — *среџајући* га често (И. С а м о к о в л и ј а); — А ни онај споменик не *среџам* олако (П. Ш е г е д и н); — *среџа* он браћу (Ј. К у ш а н); — Ево нас једни прате, а други *среџају* (М. Л а л и ћ); — *среџају се* (М. Л а л и ћ); — Свуд *се среџаће* с успамтелим погледима (Ј. П р о д а н о в и ћ); — неки [стубови] *се среџају* и у Далмацији (Ј. Р а д о н и ћ); — пребегао у Србију, где *се среџа* у другој половини септембра (Васиљ П о п о в и ћ).

За облике са основом *сређе-* могу навести ове примере:

— реална лица, каква *се* у животу *сређу* (Ј. Ж и в а н о в и ћ; Л. К. Лазаревић, Цел. дела, XXXVIII); — лица, која се не *сређу* често . . . (Влад. Ч е р и н а, Јанко Полић Камов, 1913, 164); — Гдје само шапат б'јелих вила *сређем* (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Пред визијама, 1934, 127); — и људи, које на путу *сређем* (Д. В а с и љ е в; Антологија најновије лирике С. Пандуровића, 131); — богатији од оних врачева што се *сређу* (Р. П е т р о в и ћ, Бурлеска . . . , 1955, 30); — . . . које *сређемо*, кад путујемо (М. Ц р њ а н с к и, Сеобе . . . , СКЗ, 332); — сви ликови који *се* ту *сређу* (Н. С и м и ћ, Прољеће, 1952, 191); — *Сређе* очев поглед (Д. Ћ о с и ћ, Корени, III изд., 77); — које *се* често *сређу* у људи (П. Ш е г е д и н, Свети враг, 1966, 83); — како *се* [сликарство] *сређе* код Николајевића (Б. П е т р о в и ћ; Летопис МС, април 1951, 345); — пријатељи који *се сређу* после 15 година (П о л и т и к а, 26. нов. 1969, 17); — *Сређем се* са ретким феноменом (Илустрована П о л и т и к а, 5. јун 1973, 56); — „човек какав се не *сређе* ни у романима . . . (и с т о, 29. авг. 1967, 20).

Видимо овде да су, у знатном броју примера, сблици са презентском основом *среџа-* употребљени у делима познатих писаца на целој језичкој територији. У тој распрострањености је и стабилност њихове опште употребе, која се потврђује наведеним приме-

рима. Писци, сигурно у великој већини, кад пишу знају за те облике глагола *среџаџи*. Али се на основу материјала у прегледу примера не може ништа рећи, на пример, о томе код којих су писаца такви глаголски облици ипак обичнији или чешћи. Међутим, нема сумње да је томе најјачи разлог што су други облици овог глагола, са основом презента *сређе-*, такође на целокупном простору нашег језика, много ређи, толико да изгледа као да осим датих примера за њих и нема других. Тако су, на овом месту, представљени. Па ипак, њихову употребу не треба никако потцењивати јер је потврђена и примерима из језика врло познатих новијих писаца. Штавише, ти облици могу бити ближи и другима, поготову ако одговарају стању које је у њиховом домаћем говору. На пример, од глагола *среџаџи* у крушевачком крају презент је: *срићем* га, *срићемо* га (перфекат је: ја сам га *срићао*), и мени је зато, по гласовном сазвучју, „природнији“ књижевни облик *срећем* него *среџам*.

Облици са основом *сређе-* нађени су затим и код језичких стручњака. Те примере, као и друге, за облике са основом *среџа-*, употребљене у њиховом језику, ја сам издвојио од осталих да бих то посебно истакао. Сада ћу их навести. То су:

а) — Овде се већ *среџамо* са једним појавом деклинације (А. Б е л и ћ, О језичкој природи и језичком развитуку, 1941, 230); — Супституције . . . тих сугласника не *среџамо* на целокупном простору (А. П е ц о; О д ј е к год. XXII, бр. 3, 1969, 16); — . . . доказ презимена *Бугарин* (које се *среџа* углавном у источном Срему) (Б. Н и к о л и ћ, Сремски говор, СДЗб. XIV, 21); — [именичка промена] која се *среџа* у свим периодима (Ж. С т а н о ј ч и ћ, Језик и стил Ива Андрића, 1967, 50).

б) — [у виду] какав се често *сређе* (М. С т е в а н о в и ћ, НЈ. књ. XIX, 139); — у народној песми где га несумњиво најчешће *срећемо* (М. С т е в а н о в и ћ, Функције и значења глаголских времена, 1967, 76); — у потоњим граматичким списима Вуковим *срећу* се облици изданије . . . поњатије . . . (П. Ђ о р ђ и ћ, НЈ год. IV, 1936, 105); — Анти-

ципација се најчешће *среће* код упитних реченица (Јб. П о в и ћ, НЈ књ. XVI, 19).

Видели смо да је П. Ш е г е д и н у једном примеру употребио презентски облик *не срећам*, а у другом — *срећу се*. И то је овде једина потврда да исти писац у свом језику има дублетне облике овог глагола.

125. Већ је речено да сложени глаголи *ѝресрећайи* и *сусре-таји* имају у правописном речнику облик презента, императива и прилога садашњег по V врсти, тј. са основом (—)*среће-* (НЈ књ. XIX, 78). Само *сусрећем* (*се*) је и код Ристића и Кангрге, Денановића и Јернеја, код Бакотића, као и у Бенешаћевом речнику. А *ѝресрећем* је у Матицином речнику и код Бенешаћа, као и у Белићевом Правопису, где је од *сусрећайи*: *-ѝам = сусрећем*. Међутим, Вук у речнику и ове глаголе даје с презентом на *-ѝам*, као што је, наравно, и код Броз-Ивековића. Само [*ѝресре*]-*ѝам* је и у Ристић-Кангргином речнику.

Тако су ови глаголи наведени у речницима: с презентом на (—)*срећем* или на (—)*срећам* — једно или друго. А код писаца налазе се облици и са једном и са другом презентском основом. Али треба одмах истаћи да однос тих облика није као код простог глагола *срећайи*. Наиме, овде су бројније потврде за облике са основом (—)*среће-* него за друге, са основом (—)*срећа-*. Ево примера за то:

а) — Не беше то лице које сваки дан *сусрећемо* (Ј. В е с е л и н о в и ћ, Цел. дела II, 51); — *Сусреће* слуге и децу (Б. С т а н к о в и ћ, Стари дани, СКЗ, 127); — Млако и хладно струјање у ваздуху се *сусреће* (Јб. Ђ о р и ћ; Антологија најновије лирике С. Пандуровића, 1927, 27); — Када те *сусрећем* сваким својим ходом (Б. Ђ у к и ћ, Четврти јахач апокалипсе, 1932, 33); — дах из страна света | *сусреће* ме (А. С а в и ћ - Р е б а ц; Песници III, 1966, 94); — Ту већ почеше да *сусрећу* . . . свијет (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке I, СКЗ, 1954, 143); — Њихове се речи не *сусрећу* (Десанка М а к с и м о в и ћ, Лудило срца, 1931,

101); — *сусрећем* добре и рђаве људе (М. С е л и м о в и ћ, Дервиш и смрт, 1967, 110); — *сусрећући се* с ријетким пролазницима (и с т о, 355); — као да се случајно *сусрећу* на улици (В. Ј е л и ћ, Домино, 1969, 44); — Тигар се *сусреће* с другим Мрким (Б. Ћ о п и ћ, Глуви барут, 1957, 271); — по пети пут *сусреће* [га] (Р. М а р и н к о в и ћ, Руке, 1956, 112); — тада нам се очи *сусрећу* (Н. С и м и ћ, Прољеће, 1952, 276); — и сада вас *сусрећем* у поноћ (и с т о, 295); — У сваком хладу *сусрећемо* вреву (Г. К р к л е ц, Жубор живота, 1955, 230); — Мекани прсти *сусрећу* чупаву косу (И. К у ш а н, Зидом зазидани, 1960, 98); — тешкоће с којима се и моментано *сусрећу* рудници угља (П о л и т и к а, 1. јул 1970, 7); — А кад те Лујо Крстанов *ѝресреће* у јелику, ти шутиш (П. К о ч и ћ, С планине и испод планине, СКЗ, 40); — Што наше војске *ѝресрећу* са палмом (М. Б о ј и ћ, Песме и драме, СКЗ, 100); — Пауни царице *ѝресрећу* га свагда (Ј. Д у ч и ћ, Песме, СКЗ, 1968, 214); — Он га *ѝресреће* једном . . . речи (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке I, 1954, 326); — *ѝресреће* лоше градске ловце (М. Б о ж и ћ, Курлани, 1958, 268); — сви ликови који се ту срећу и *ѝресрећу* (Н. С и м и ћ, Прољеће, 1952, 191); — *Пресреће* га (Ч. В у к о в и ћ, Висине, 1952, 218).

б) — Грдно нам се очи *сусрећиају* (П. П. Њ е г о ш, Горски вијенац, 1947, 51); — како се каткад *сусрећиају* очи пламном муњом (А. Ш е н о а, Златарово злато, 1933, 182); — погледи им се љубазно *сусрећиају* (И. Ћ и п и к о, За крухом, 1904, 195); — Мајка га кротко *сусрећиа* и гледа (А. Ш а н т и ћ, *Прейѝразничко вече*, песма); — не *сусрећиају* се наново тако површно! (П. Ш е г е д и н, Свети враг, 1966, 12); — вели Мата и *ѝресрећиа* руком бардак (М. Ђ. Г л и ш и ћ, Приповетке I, СКЗ, 174); — Кад ће Турци поћерати благо | да идемо да их *ѝресрећиамо* (В. Караџић, Српски рјечник, s. v. п р е с р е т а т и).

Овде треба указати на то да су примери за облике са основном (—)среће- из језика писаца новије књижевности. Управо, осим

Ј. Веселиновића, то су, по књижевном стварању, писци овога века, све до данашњег времена. Кад се узму у обзир и примери који су дати за облике са истом основном глагола *среџаћи*, онда све то има вредност податка да су ти и такви облици ових глагола један конјугацијски појав који је настао у недалекој прошлости књижевнојезичког развитка, наравно, са кореном у народним говорима разних крајева. И у ширењу је узео видног маха у промени ових, сложених глагола, тако да су њихови облици са основном (—)*сређе-* досад постали сасвим обични и све више потискују друге, са основном (—)*среџа-*, што није случај и са простим глаголом. Видели смо да су Веселиновић, Дучић и Крклец употребили презентски облик тог глагола са основном *среџа-*, а исти облик сложених глагола им је са основном (—)*сређе-*: *среџамо*: *сусређемо*, *среџа*: *ѿсређећу*, *среџам*: *сусређемо*. Нарочито нам се такви примери намећу као језички материјал да су глаголи у сложеном саставу „наклоњенији“ процесу гласовног разједначавања глаголских основа. За то сигурно има примера и код многих других глагола овога типа. Мени је при том стално на уму народна пословица: *Сијајући у њу* [у тикву] *ѿросиљу* и мимо њу. Али наведени примери који су нађени код П. Шегедина, у његовом Светом врагу (*не среџам — срећу се — не сусређају*), свакако не и једини, могу да оспоре исправност таквог гледања на овај појав.

126. У речнику ЈАЗУ од глагола *среџаћи* (*се*) презент је *сређајм* (*се*). Само тако. А ова је реч нађена у грађи од почетка XV века, као транзитивни глагол, без речце *се*, и у рефлексивном облику са реципрочним значењем. Облици са презентском основном *среџа-* (у западном изговору *сриџа-*) потврђени су многим примерима из језика дубровачких и далматинских писаца до прошлог века. Један пример је из Рајићевог језика: — Препоне, које се с нама *сређају* на путу добродетели; — а један из Јукићеве збирке *Народне ѿјесме босанске и херцеговачке* (1858): — Гдје ког *срјеџа*, ту му главу скида. Дакле, у нашем старом језику, код писаца, глагол *среџаћи* (*се*) имао је само облике са основном *среџа-*/*сриџа-*. Према томе, облици са другом основном, *сређе-*, нови су облици у савременом књижевном језику.

127. И ово је стара глаголска реч. Има је у старословенском језику: *sřřetati* [aje], *begegnen* (Handwörterbuch); тако је и у Миклошичевом *Lexicon*-у: сѣрѣтати - аѣ - аѣши У данашњем бугарском језику то су глаголи: *срѣщам*, -аш, несв. (*срѣщна*, -еш, св.) и *срѣщам се*, -аш се (Речник, 1959); тако је и у македонском, али само с повратном речцом: *срѣщам се*, -аш се несвр. У руском језику је основа презента као у старословенском: *всѣрѣчати*, *аю*, *аешь* несв. (према перфективном *всѣрѣчашь*) и *всѣрѣчатиься аюсь*, *аешься* (речник Д. Н. Ушакова). Код Кошутића глагол *всѣрѣчати* значи, на првом месту, п р е д у с р е т а т и кога (Речник). Као што се види, у бугарском и руском језику овај глагол има у општем делу *ш* („спој *ш* и *ш̄*“), односно предњонепчано ч, што, и једно и друго, одговара српскохрватском палаталном гласу *ћ*, а у руском је и с префиксом *в*. Међутим, за нас је од интереса сама презентска основа; и она се, у овим језицима, завршава на *-аје-* и на *-а-*, а таква је и основа *срѣща-* у српскохрватском језику. У том језику новијега времена овај се глагол, захваћен поменутиим снажним процесом разједначавања презентске и инфинитивне основе, употребљава и у облицима са основом *срѣће-*, и не тако ретко.

Глагол *ш е њ а њ и*

128. У истом значењу (*sprazieren*) употребљава се и као рефлексивни глагол, са речцом *се* (*шеџаџи се*). Код Вука, у речнику, то су лексичке одреднице. По томе иде са глаголом *скиџаџи* (*се*). Али *шеџаџи*, без повратне речце *се*, може се употребити и са прелазним значењем: „ш е т а т и н. п. коња, тј. водати га“ (Рјечник Броз-Ивековића). Разуме се да су овде у питању само облици овог глагола у вези са презентском основом у свим случајевима његове употребе.

Има више префикса са којима се глагол *шеџаџи* (*се*) употребљава као сложен (*до-*, *и(з)-*, *на-* *се*, *од-*, *по-*, *пре-*, *про-*, *са-*, *у-*). У сакупљеном материјалу највише је примера за облике простог глагола. Има их у великом броју. Зато сам употребио углавном те примере; других је врло мало.

Глагол *шејтаћи* (*се*) и сложени с префиксима нису у речницима наведени подједнако што се тиче презентског облика, према томе и основе презента. У Вуковом речнику је *шејџам* (*шеђем*); тако је и код сложених глагола. Ристић и Кангрга имају већину тих глагола с презентом по VI врсти (нпр. *дошејџам*, *ишејџам*), док је прост глагол као код Вука, а такође и *џошејџаћи* и *џрошејџаћи*; од *ушејџаћи* презент је: *ушејџам*, *ушеђем*. Деановић и Јернеј дублетне облике свих глагола дају као *шејџам* и *шеђем*. Међутим, код Бакотића је *шејџам* (*шеђем*), а остали су глаголи с једним презентским обликом, и то као *дошејџам*. У Белићевом Правопису је најнеуједначеније; на пример: *шејџам* = *шеђем*, *ушејџам* (*ушеђем*), *џошеђем* (*џошејџам*), *џрешејџам*. Код Боранића је: *шеђем* (*шејџам*), *ишејџам* = *ишеђем*. Сви се, дакле, више-мање, разликују у одређивању презентског облика ових глагола. Као да је сваки од њих ту поступао према властитом језичком осећању, а не према томе како је код представника књижевног језика.

Из материјала који имам види се да се у делима наших писаца налазе употребљени и облици са основом *шејџа-* и облици са основом *шеђе-*. Према томе, то су пуноправни књижевни облици глагола *шејџаћи* (*се*). Као и онда кад је сложен с префиксима. И овде је питање само у томе колико су ти облици заступљени и код којих писаца. То треба показати. Прво о облицима са презентском основом *шејџа-*, и то првенствено о облицима простог глагола. За све њих има највише примера, толико — да није потребно наводити их као остале. Зато ћу дати само облике и писце код којих су употребљени. Као и обично, при томе нисам узимао мање познате писце. Тако сам одабрао ове:

Ђ. Јакшић (*шејџају*), А. Г. М а т о ш (*шејџа се*, *шејџајући*), Л. К. Л а з а р е в и ћ (*шејџам*), Б. С т а н к о в и ћ (*шејџам*), И. Ђ и п и к о (*шејџаши*, *шејџамо*, *шејџају*, *џрошејџа се*), Св. Ћ о р о в и ћ (*шејџа*, *шејџају*), В. Ц а р Е м и н (*шејџајући*, *џрошејџамо*), И. С е к у л и ћ (*шејџају*, *џрошејџај*), И. А н д р и ћ (*шејџа*, *шејџајући*), Бран. Ћ о с и ћ (*шејџају*), С. П а н д у р о в и ћ (*шејџа се*), В. Ж. М а s s u к а (*шејџају*), Ј. Д у ч и ћ (*шејџа*), Ст. В и н а в е р (*шејџају*), Ј. П о -

повић (*шеџаш*), Ст. Јаковљевић (*шеџају*), Д. Буровић (*шеџајући*), Гр. Божовић (*шеџају*), Ђ. Јовановић (*шеџа*), Десанка Максимовић (*шеџа се, шеџајући*), М. Миланковић (*шеџа*), Б. Чиплић (*шеџају, њрошеџаш, ишеџај*), М. Кашанин (*шеџају, шеџа*), Ј. Ђонович (*шеџају*), Ст. Галогожа (*шеџаш се*), Гр. Витез (*шеџа*), Д. Цесарић (*шеџа*), Влад. Видрић (*шеџа*), Н. Симић (*шеџа*), Вл. Десница (*шеџа, њрошеџа се, њрошеџам се, шеџајући*), Ч. Вуковић (*шеџа се*), Н. Лопичић (*шеџа, шеџајући*) Ђ. Сијарић (*шеџаш, шеџај*), Е. Кош (*шеџају*), Миливоје Ристић (*шеџа*), М. Булатовић (*шеџаш, њрошеџа се*), Илустр. Политика (*шеџају се*), Л. Комарчић (*ишеџамо*), Н. Бартуловић (*њрошеџају се*), Д. Шимуновић (*одшеџамо*), Ст. Сремац (*одшеџа*), П. Марковић Адамов (*њошеџа се*), М. Црњански (*њрошеџа*), Д. Ђосић (*њрошеџа*), М. Бојић (*шеџа*).

Оваквих примера има код писаца, на целом простору нашег језика, тако рећи напретек. А и ови који су наведени потврђују да су облици са основом *шеџа-* у општој употреби. Мислим да су и они сасвим довољни за такву констатацију. И нема потребе задржавати се на томе. Сада ћу дати примере за облике који су са другом основом, *шеђе-*. То су ови:

— Па кроз гору *шеђе* весела и ведре (Ј. Илић, Цел. дела, 324); — Знаш каква си кад се теби | по образу осмех *шеђе*? (М. П. Шапчанин, Цел. дела I, 61); — По цвећу *шеђе* као паун млад (Војислав Илић; Нолит, 1964, 57); — Па још када *шеђе* и плећима креће . . . (А. Шантић, *Емина*, песма); — Свуд је тако мирно, свуда санак *шеђе* (А. Шантић, Цел. дела I, 186); — Кроз перивој цвјетни Назида се *шеђе* (исто, 186); — По њему *шећу* ко црне чавке жене (Х. Хумо; Песници III, 1966, 110); — Скочим, *њрошећем* — затим опет седам (Даница Марковић, Тренуци и расположења, СКЗ, 42); — . . . *шећући се*

сам самцит по околини (К. Р у в а р а ц, Скупљени списи I, 1866, 134); — Та погледајте . . . како лепо *шећем* (Ђ. П о п о в и ћ; Приповетке Н. В. Гогоља I, 1864, 84); — . . . да ти се читајући их, чисто чини, е *шећеш* по раскошну перивоју! (Љ. Н е д и ћ, Цел. дела II, 494); — *шећући* се по улицама напуљским (М. Ј о в а н о в и ћ, Горе доле по Напуљу, 1898, 64); — туђин *шеће* по њој (Х. Х у м о, Приповетке, 1932, 118); — Нек се *шеће* по чаршији (П. К о ч и ћ, С планине и испод планине, СКЗ, 104); — у слободи *шеће* (Ј. Р а д о н и ћ, Слике из историје и књижевности, 1938, 258); — *шећући* се једном по околини Мостара . . . (И. С т о ј а н о в и ћ, Дубровачка књижевност, 1900, 150); — игре [се] наиграмо и шетње *нашећемо* (Ф. К у р е л а ц, Флуминенсија, 1862, 23); — И *шећући* великим корацима по цјепиљаку . . . (А. К о в а ч е в и ћ, Последњи Ненадић, 1913, 113); — Саламун *се шеће* по башњи (Ф. М а ж у р а н и ћ, Од зоре до мрака, 1927, 131); — вечер је лијепа, а свијет *шеће* (Е. К у м и ч и ћ, Госпођа Сабина, 1883, 110); — Фишкал . . . *шеће* по овим собама (А. К о в а ч и ћ, Дјела I, 1950, 86); — сваки дан *шећем* изван града (Анте К о в а ч е в и ћ, Од данас до сутра, 1936, 131); — шапати и боје се *крећу* и *шећу* (А. Г. М а т о ш, Ново иверје, 1900, 91); — и дух вам *се шеће* по берлинских дворанах (В. Ј а г и ћ, Спомени мојега живота I, 1930, 258); — Дигоше се сви, да се *ћрошећу* стрником (Ј. К о з а р а ц, Мртви капитали, СКЗ, 61); — нервозно *шеће* и пуши (М. К р л е ж а, Господа Глембајеви, 1928, 110); — беспомоћно *шеће* собом горе доле (М. К р л е ж а, У агонији, 1931, 81); — *шеће* међу њима (и с т о, 69); — Она се . . . *ћрошеће* до секретара (и с т о, 74); — Лаура се *ћрошеће* до портијере (и с т о, 76); — Планети *се блистави шећу* (В. Н а з о р, Етерика, 1947, 20); — Краљевско дијете са оком кд прича милује цвијеће и снатрећи *шеће* (Д. Д о м ј а н и ћ, Пјесме, 1933, 44); — дјевојке шумицом *шећу* (и с т о, 44); — казальке *се шећу* по удесном кругу (Влад. П о п о в и ћ, Свијетло на пепелу, 1951, 29); — Сад гледа натраг и натрашке

[197]

шеће (М. К о м б о л; Данте, Пакао, 1948, 156); — О видим те, видим у дужу, гдје *шећеш* по обали (Б. Л и в а д и ћ, Новеле, 42); — *шећем* сваки дан послѣје ручка (Љ. Ј о н к е, Књижевни језик у теорији и пракси, 1964, 32).

У грађи за Академијин речник на листићима су исписана и ова три примера:

— *шеће* ка медјед у гајби (А. Ш е н о а); — Ово је наш поручник, што се *шеће* по дворишту (Ј. Т у р и ћ); — вечерњача *шеће* мед зв'јездама (М а р е т и ћ - И в ш и ћ).

Ово нису сви забележени примери за облике са основом *шеће-*. Има писаца код којих су, поред тога, нађени и облици са другом основом (*шећа-*). Примери за то су бројнији него што је то случај код сличних глагола. Ја ћу их овде навести. То су ови:

— Неки кажу да су га познали, | ђе се с пушком испред двора *шећа*; | када цари с пушкама *шећају*? (П. П. Њ е - г о ш, Шћепан Мали, стихови 377—379); — А оца се чуди *шећајући* (Горски вијенац, 1947, 29): — ал' је свеђер *шећеш* и колебаш | како вјетар на гори младику (Мање пјесме, 1912, 93); — Очи к небу она *шећа* . . . (Б. Р а д и ч е в и ћ, Песме, МС и СКЗ, 351); — Мома право ка менека *шећа* (и с т о, 50); — Ено *шеће* из горице соко (и с т о, 160); — Нема злата по трави и цвећу, | туђе моме преко луке *шећу* (и с т о, 56); — Да свак од њи дркће и трепеће | када госа крај њега *ћрошеће* (и с т о, 115); — Трбух напред *шеће* тио (стих из песме *Безимена*); — очима по читавој сали *шећају* (Љ. П. Н е н а д о в и ћ, Писма из Немачке, СКЗ, 159); — оду да се *шећају* по Тиргартену (и с т о, 96); — Само месец што се креће, | те по тавној ноћи *шеће* (О Црногорцима, СКЗ, 156); — *шећем*, *шеће*, *шећу*, али и: *шећа се* (Ј. И г њ а т о в и ћ; Н а ш ј е з и к књ. XII, 259): — Кад се *шеће*, за њим слуге трче (Дјела II, 1878, 23); — *Шећа се* учитељ полагаано по механи (М. Ђ. Г л и ш и ћ, Приповетке I, СКЗ, 21): — ћурану се некако распетљала узица с ногу, па *шеће* по соби (Приповетке II, СКЗ, 109); — Претурио

толике године, а *шећа* као паун (Ј. Веселиновић, Цел. дела IV, 323); — Или спавам, или се *шећам* (Слике из сеоског живота III, СКЗ, 52): — кад помислим како се прави кривац безбрижно *шеће* по Црној Бари, у мени се узмути утроба! (Хајдук Станко, СКЗ, 268; говори лице); — Кад си их видео у парку, да се *шећају* кó други људи... (Ст. Сремац, Зона Замфирова, СКЗ, 21); — једнако се *шећа* уздуж (и сто, 75): — [мачак] који се полако *шеће* по ћерамидама (и сто, 96); — *Шећам* се ноћу око Славије (В. Петровић, Сабрана дела III, 179); — Који пут *шећам* до Кошутњака (и сто, 157): — са сељачким момцима [се] *шећу* под руку (В. Петровић, Варљиво пролеће, 1954, 266); — *шећајући* по соби (М. Црњански): — учини им се да *шећу* безбројне, шарене сенке (Сеобе, 1956, 22); — Што се бајним чаром вашим | једна тужна сјета *шећа* (С. С. Крањчевић, Изабране пјесме, СКЗ, 85): — Трут се бани, трут се | *шеће* (и сто, 35); — Зашто да се не *шећам* . . . (Н. Бартуловић, На прелому, СКЗ, 61); — пођоше да *шећају* (и сто, 83); — вријеме проводио *шећајући* се по Шкверу (и сто, 90); — . . . да ли Дора знаде уопће, да се он због ње ту *шећа* (и сто, 38): — Ето на примјер, — ти се *шећеш* Шквером (и сто, 96; говори лице); — Овуда се *шећа* пред излет у ништа . . . (Т. Ујевич, Ојађено звоно, 1933, 35): — Водоскок воли полутаме | када се љубав парком *шеће* (и сто, 122); — То се он *шећа* кроза село! (Вј. Калеб, Бијели камен, 1969, 88); — газећи траву као да *шећају* (и сто, 116): — *шеће* као љубимац (и сто, 62); — . . . да се ово не *шећу* мало по зраку (и сто, 145); — смрт *шећа* градом (В. Јелић, Домино, 1969, 160): — јер се одмах с малиганима човјек под руку *шеће* (и сто, 92); — *Шећам* (П. Шегедин, Свети враг, 1966, 24): — камен по којему *шећем* (и сто, 28); — гледао сам вас како *шећете* (и сто, 96; речи лица); — Сјећам се, *шећући* овуда . . . (и сто, 28); — Молим вас . . . *ишошећајите* са мном (и сто, 43); речи писца): — Па *ишошећите* са мном (и сто, 44); — Мухе се *шећу* по сунчаној

пјеги на његовом кревету (Дјеца божја, 1946, 94); — ту млади *шејају* (Р. Маринковић, Руке, 1956, 118); — бахато *шеја* по граду (исто, 227): — Све тако *шећући* . . . (исто, 225); — Она зађе да *шеја* по трави: — А жена све *шеће* ливадом (Прича Политике, 19. јан. 1969, 22).

На овим примерима треба се задржати. Јер облици са основном *шеће*- изазивају посебну пажњу: они су у књижевној употреби ређи од других, са основном *шеја*-, који сигурно имају стандарднију вредност. Примери који су наведени показују да се први облици највише налазе у језику хрватских писаца. Чак су толико обични да је Боранић у Правопису, као што смо видели, на прво место ставио презентски облик *шећем*, а *шејам* је у загради. У том смислу још је карактеристичније оно што је учинио Крклец са употребљеним обликом глагола *шејајти* у 3. л. множ. презента у једној својој песми (*Пјесма сунџирањих*). Наиме, већ је речено да је од глагола *крејајти* употребио граматички неправилан облик *крејају* (*се*) јер му је била потребна рима (. . . по коме се сунца *крејају*: и звезде се безбројне | свемиром модрим *шејају*). Тако је у Сабраним делима I—II, која су изашла у Београду; и песма је ту штампана у екавском изговору. Међугим, у Изабраним пјесмама (Загреб, 1947) на истом месту су стихови: — И онет по тврдом закону вјечности, | по коме се сунца к р е њ у, | по коме људи живе и умиру | и звијезде се безбројне свемиром модрим *шећу* (стр. 73)⁹. Крклец је пре последњег рата једно време службовао у Београду, где је од глагола *шејајти* могао чути само облике са основном *шеја*-. И то је сазнање свакако било пресудно при преиначавању поменутих стихова.

Облици са основном *шеће*- могу се наћи и код других, ранијих песника не само са ијекавским већ и са екавским изговором. Они узимају те облике зато што су у обичној употреби заиста ретки и што са палаталним гласовима *ш* и *ћ* освежавају звучну слику стихова. Иначе се у прозном језику јављају у доста ретким примерима. Видели смо да је Љ. П. Ненадовић употребио двапут презент *шејају* (*се*) у прозном тексту, а у стиху је облик *шеће*.

⁹ *Пјесма сунџирањих* је из 1921. године.

Представници књижевног језика, говорног и писаног, на највећем делу територије немају данас те облике у језичком осећању. Они су им далеки јер их не употребљавају, нити их имају у свом домаћем говору.

Неколико речи и о примерима друге групе, за дублетне облике код истих писаца. Јер их има више него што би се можда очекивало. И то су све врло познати књижевници, старији, као и новији, пореклом из различитих говорних средина. Код Б. Радичевића и Ј. Игњатовића, као и код П. Шегедина (и Вј. Калеба), забележено је више примера за облике са основом *шеће-*; код осталих обично само по један. То, колико-толико, значи да су, на једној страни, ти облици, у језику појединих писаца, некад били обични, а онда су, на другој, они такви данас. Затим, код Ј. Веселиновића и Н. Бартуловића има по неколико примера за друге облике, са основом *шећа-*, а презентски облици *шеће* и *шећеш* су у говору лица јер је жеља писца била да на тај начин диференцира књижевне и локалне језичке особине. У ствари, то значи да су у свести присутни дублетни облици глагола, истина, једни су испред других, али то није од већег значаја.

129. У Рјечнику ЈАЗУ уз инфинитив глагола *шећаћи* презент је: *шећам* или *шећем*. За сблик *шећам* вели се да је „старије и чешће“. Затим се набрајају писци који имају *шећем*, тј. облике са основом *шеће-*, међу којима је и М. А. Релковић. Ту су онда и Хрватске народне пјесме (из Истре и са кварнерских острва) и Петрановићеве Српске народне пјесме из Босне, као и потврде из Отока у Славонији и из Буковице у Далмацији.

Уопште, у језику хрватских народних песама, као и српских које је Вук записао, налазе се потврде и за једне и за друге облике глагола *шећаћи*, али су и у њима чешћи они који су са основом *шећа-*. Има народних песама и са примерима за дублетне облике. Тако су у песми *Косовка дјевојка* и ови стихови: — . . . па се *шеће* по разбоју млада; — . . . кад се *шећа* војвода Милошу. А у песми *Мусић Стефан* ови: — . . . па *шошејај* пред господског двора; — . . . па *шећа* пред господске дворе; — . . . па се *шеће* коњма у ахаре; — . . . па се *шеће* у господске дворе. Облици са основом

шеће- срећу се и у приповеткама; на пример: — седне на коња, па све поред језера *шеће* (В. Караџић, Српске народне приповијетке, 1853, 22). Ако су и ове народне умотворине поникле у западним крајевима, онда је стање дублетних облика слично оном стању које се и до данас огледа код писаца.

130. Ову реч имају и други јужнословенски језици. У Рјечнику ЈАЗУ испоређује се словеначки језик с презентом: *šetam se* и *šečem se*. Међутим, у Slovenačko-srpskohrvatskom rečniku (1964) презент је само *šetam se*. Такву презентску основу овог глагола, на -а-, имају и македонски и бугарски језик: *шеќам*, -ам. У старословенском језику је старије стање исте основе: *šetati se* [-ajǫ] (Handwörterbuch); код Миклошича: шѣтати сѣ -таѣ сѣ -таѣши сѣ (Lexicon).

Тако је ова глаголска реч наведена у речницима ових језика. Према томе, она једино у српскохрватском има облике са двојаком основном презентом. Новији облици, са основном *шеће*-, који су у речнику загребачке Академије потврђени већим бројем примера из језика наших старих писаца, у савременом књижевном језику као да имају све ограниченију употребу према другим облицима, са основном *шеќа*-, који су, нарочито у најновијој фази развитка, увелико захваћени граматизацијом одређених морфолошких елемената. — На крају, узгред и ово. У старословенском и словеначком језику ово је само рефлексивни глагол, а у бугарском и македонском је без повратне речце *се*, док у српскохрватском има *шеќајти* и *шеќајти се*.

Глаголи *с к а к у њ а њ и*, *с р к у њ а њ и*, *ш у ш к е њ а њ и*

131. Као што се види, то су девербативне глаголске речи: постале су од несвршених и учесталих глагола: *скакајти* (према перф. *скочијти*), *сркајти* (према перф. *сркнујти*), *шушкајти* (према перф. *шушнујти*) — наставцима -уј- и -еј- између општег глаголског дела (*скак*-, *срк*-, *шушк*-) и инфинитивног завршетка -ајти. У нашем језику велики је број глагола који су тако изве-

дени и многим другим наставцима.¹⁰ Јасно је да су глаголи *сркајћи* (и *сркнујћи*) и *шушкајћи* (и *шушнујћи*) по гласовном саставу ономаатопејског порекла. А што се значења тиче, глаголи *скакујћи* и *сркујћи* су деминутивни од *скакајћи*, *сркајћи*. У Рјечнику ЈАЗУ *скакајћи* значи „ситним скоком, лагано скакати“, а у Речнику МС: „поскакивати“, „трчкарати“ . . . ; у овом речнику глагол *сркујћи* има под 1) значење „пити помало у малим гутљајима“. Глагол *шушкејћи* у Броз-Ивековићевом речнику значи „говорити као шапћући и тепајући“, које значење има и глагол *шушкајћи* под 2) (под 1) је основно значење: *gauschen*; „шушка н.п. гуштер идући по суху лишћу“).¹¹

М а р е т и ћ вели да глаголи које је навео са наставком *-уј-* „иду у други разред“ (*V* врсте)¹², тј. мењају се као *везајћи*, *везем*; дакле, и од *скакујћи* презент је *скакућем*, од *сркујћи* — *сркућем*. Јер су тако наведени и у Вуковом речнику. Само такав презентски облик ови глаголи имају и у другим речницима — у Броз-Ивековићевом, Ристић-Кангргином, Деановић-Јернејевом и Бакотићевом речнику. Међутим, у најновијем, Матицином речнику глагол *скакујћи* је с презентом *скакућем*, а у загради је: ређе *скакујћам*; од *сркујћи* је *сркућем* и *сркујћам*, како су оба глагола дата и у правописном речнику. Код Белића је *скакућем* (*скакујћам*) и *сркућем*, а у Боранићевом Правопису: *скакућем* и *сркућем*.

Тако је у нашим речницима и правописима: презентски облик ових глагола у њима није једнако одређиван. Али се у свему томе види да су облици *скакућем* и *сркућем* свуда заступљени, а други — мање; па и тада се увек налазе иза ових, каткад чак у загради. Сада треба показати како је то код писаца.

132. Узећу прво глагол *скакујћи*.

¹⁰ Т. М а р е т и ћ, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика — III изд. (1963), 405—407.

¹¹ У речнику ЈАЗУ наведен је и пример из Елезовићевог Речника косовско-метохишког дијалекта: — Тако он *шушкеће*, кад збори, још од детињства. Само с таквим значењем и с акцентом *шушкећем*, та се реч употребљава и у говору крушевачког краја.

¹² Граматика, III изд., 407.

Има доста примера за његове облике с презентском основом. И то су углавном примери за облике са основом *скакуће*. Навешћу ове:

— . . . дробни пламечци *скакућу* по буковој клади (А. Ш е н о а); — Пак сад опет хајде кући, ! *скакућући*, квочкајући (З м а ј-Јован Јовановић); — цвркуће и *скакуће* (М. П. Ш а п ч а н и н); — А гавран један . . . | крај дворских врата *скакуће* и лети (М. Ј. М и т р о в и ћ); — *Скакуће* по кујни као шипарица (Св. Р а н к о в и ћ); — О игра се, о *скакуће* с гране на грану (Ј. В е с е л и н о в и ћ); — не *скакуће* више с ноге на ногу (Ст. С р е м а ц); — његова деца . . . , *скакућући* преко њива и ливада, журе њој (И. Ћ и п и к о); — А овамо ниси кадар ни као . . . обичан врабац да *скакућеш* (М. В у к а с о в и ћ); — Где наше дете *скакуће* и цупка . . . (Ст. Л у к о в и ћ); — *Скакућући* полети најпре оцу (В. Ц а р Е м и н); — *скакућу* мишићи (И. Г. К о в а ч и ћ); — . . . па све баба *скакуће*! (М. Н а с т а с и ј е в и ћ); — Стеван *скакуће* уз плот (И. С е к у л и ћ); — *Скакућу* (Ј. П о п о в и ћ); — Његови ритмови *скакућу* (А. Б а р а ц); — Дивјак *скакуће* низ Бргат (М. К р л е ж а); — он *скакуће* звјераво по очима (Н. С и м и ћ); — *скакуће* палцем по врховима осталих прстију (Р. М а р и н к о в и ћ); — Свијетло ко срна *скакуће* бјелином (В. В л а и с а в љ е в и ћ); — [пламен] *скакуће* с лица на лице (Б. Ч и п л и ћ); — Излази *скакућући* (М. Г р о л); — Гле, шта ли то *скакуће* преко точила? (Т. Ђ у к и ћ); — стане да *скакуће* с ноге на ногу (И. С а м о к о в л и ј а); — љутио се . . . *скакућући* као врабац (М. М о с к о в љ е в и ћ); — Иза једног стада *скакуће* јагње (Влад. Д е д и ј е р); — Пред прозором моје куће | април игра и *скакуће* (П о л и т и к а, 12. IV 1973).

На другој страни, за облике с презентском основом *скакућа*-могу навести само ове примере:

— Ко птица *скакућа* (А. Ј у р ј е в и ћ; Речник МС); — Mirelli се клања, *скакућајући* и сладко се смишећи (Б. К у м и ч и ћ, Зачуђени сватови, 1910, 219).

Код Е. Кумичића, у истом делу, забележен је исти глаголски облик и с другом основом: — врати се у собу . . . лагано *скакућући* (стр. 44).

И у телевизијској емисији *К а р а в а н* (16. IX 1974) коментатор (М. К о в а ч е в и ћ) у једној реченици употребио је облик прилога садашњег *скакућајући*.

То је све. У материјалу нема више примера за овакве облике глагола *скакућајћи*. Њих је, значи, тек толико да се може казати да и они постоје у (књижевном) језику. Према томе, те облике не треба узимати као равноправне са другима, који су са основом *скакуће-*; чак пису ни ређи у односу на њих: они су по свему сасвим усамљени у употреби код писаца. Зато је разумљиво што их ранији лексикографи нису бележили. С друге стране, облици са основом *скакуће-* толико су потврђени у књижевним делима писаца да се други губе међу њима. За то су довољни и наведени примери. Наши писци, све до данашњих дана, на целој језичкој територији употребљавају такве облике овог глагола. Отуда су они са најопштијом стварном вредношћу. — За наш стари језик у Рјечнику ЈАЗУ дат је презент с дублетним облицима: *скакућем* и *скакућам*. Али примери су сви за први облик; други — није потврђен.

133. Видели смо да је у правописном речнику и у речнику МС глагол *сркућајћи* наведен с презентом *сркућем* и *сркућам*. У другим речницима савременог језика, као и у Рјечнику ЈАЗУ, свуда је само први облик (*сркућем*). И примери које имам — сви су за тај презентски облик. Истина, њих је свега неколико, али су употребљени у књижевним делима познатих писаца. Да их наведем. То су:

— Полако, *сркући* и слажи таван по таван (Св. Р а н к о в и ћ); — *Сркућу* тако ракије (Р. Д о м а н о в и ћ); — *сркућу* кахву и једу халву (Св. Ћ о р о в и ћ); — уз смешне здравице *сркуће* вино (Д. Р а д и ћ); — А има људи који *сркућу* своју [чашу] (М. Б о г д а н о в и ћ); — С ужитком *сркућу* медну садржину трубљастих латица (И. Г. К о в а-

ч и ћ); — У хану поред огњишта сеђаше већи број узалудних Иброваца, *сркућући* ракију (Гр. Б о ж о в и ћ).

Према овоме требало би претпоставити да у нашем књижевном језику, и старом и савременом, нема облика са другом основом (*сркућа-*). Али би то онда значило да су састављачи правописног речника, као језички стручњаци, презентски облик *сркућућам* дали на своју руку, а тако што сматрати, сигурно не би било умесно. У њиховом сазнању свакако је било и то да има писаца који употребљавају и такве облике овог глагола. Међутим, уколико их има, они су, у сваком случају, незнатни.

134. Осим у правописном речнику, глагол *шушкећати* има у презенту дублетне облике и код Боранића (*шушкећам* и *шушкећем*). У речницима савременог књижевног језика, као и у Белићевом Правопису, наведен је само с презентским обликом *шушкећам*. Код претходних глагола, као што је показано, то је облик *скакућем*, *сркућем*; дакле, с другом основом. У грађама за речнике МС и САНУ има потврда за облике са основом *шушкећа-* забележених у делима писаца. Ти примери су и овде малобројни. Зато ћу их навести све. То су ови:

— Ако човеку по који од предњих зуба фали, онда тај човек *шушкећа* (В. П е л а г и ћ); — прошапта осетно *шушкећајући* (Св. Ђ о р о в и ћ);¹³ — изазивачки *шушкећа* (Б. Ђ о п и ћ); — а брезе почеле уплашено да трепере и *шушкећају* (Б. Ђ о п и ћ); — [бабе] по клупама *шушкећају* зрњем круница (И. Г. К о в а ч и ћ); — Хеј, што *шушкећаше* тамо? (И. Г. К о в а ч и ћ); — говорушност, каквом се говори и . . . зипара и *шушкећа* (Ст. Ш и м и ћ); — Раде Филиповић, *шушкећа* он — партизан (М. Ђ о р ђ е в и ћ).

За облике са презентском основом *шушкеће-* могу навести само овај један пример: — сад ће и да *шушкеће* (Л. Р. К н е ж е-

¹³ Да наведем и овај пример: — час ходаше по соби, час застајкиваше, *шушкећајући* . . . (Милован и Станка Г л и ш и ћ; Л. Толстој, Рат и мир IV, 1968, 374).

в и ħ; X. Сјенкјевич, Потоп III, СКЗ, 133). И то свакако значи да су такви облици овог глагола у књижевној употреби реткост, као што су то облици са основном *скакуїа-* и *сркуїа-* код претходних глагола — према забележеном материјалу.

135. Нема сумње да се глаголи *скакуїаїи*, *сркуїаїи* и *шушкеїаїи*, што се тиче облика са основном презента, управљају према глаголима *скакаїи*, *сркаїи* и *шушкаїи*, од којих су изведени, иако им је различит сугласнички глас испред *-аїи* у инфинитиву (*к-їи*). Глаголи *скакаїи* и *сркаїи* имају у промени облике са презентском основном на *-е* и са измењеним веларним експлозивом *к* у *ч* (*скачем*, *срчем*). Истина, у Рјечнику ЈАЗУ s. v. *скакаїи* стоји да „поред лика са през. *скачем* има неколико потврда и за *скакам*“, а глагол *сркаїи* је дат с дублетним облицима (*срчѐм* и *сркѐм*). Али у савременом књижевном језику познати су само облици *скачем* и *срчем*. У речнику МС презент *сркам* је наведен у загради као дијалекатски облик и потврђен је примером: — Без шећера *сркај* кафу и не бој се вражје дреке (Њ е г о ш). Тако су према овим глаголима са основном презента *скаче-*, *срче-* психолошком везом и изведени глаголи деминутивног значења *скакуїа-їи* и *сркуїаїи* добили облике са сличном основном, тј. на *-е-* и са јотовањем измењеним денталом *їи* у *ћ* (*скаче-* | *скакуће-*, *срче-* | *сркуће-*). — Од глагола *шушкаїи* презентски сблик је искључиво *шушкам*; отуда је и од *шушкеїаїи* на првом месту *шушкеїам*. Облици са другом основном ових глагола, тј. са основном *скакуїа-*, *сркуїа-*, *шушкеће-*, са спорадичном су употребом код писаца, уколико се налазе у њиховом језику.

Остали глаголи са денталом *їи*

136. У групи глагола са општим делом на дентал *їи* који су у правописном речнику наведени такође с дублетним облицима презента (императива и прилога садашњег) налазе се још и ови глаголи: прости — *сњевеїаїи* и *чексїаїи* и сложени — с префиксом *за-*: *загонейїаїи*, *завекейїаїи*, *заклейїаїи*, *заклокоїаїи*,

заклојошайи, *закркийайи*, *зайрејайи* и с другим префиксима: *одгонешайи*, *угонешайи* и *разбукјайи* се. На њима ћу се сада задржати.

137. Међу глаголима који испред *-аји* у инфинитиву имају наставак *-ет-* М а р е т и ћ, у Граматици, наводи и глагол *гњевешайи* са значењем „говорити споро и неразумљиво“ (III изд., стр. 406). Спада у глаголе „којима се коријен не зна“, ако није у етимолошкој вези са глаголом *гњавији*. У речнику САНУ упућује се на тај глагол у значењу под 3): „бити несносан, досађивати (својом спорошћу, развученим причама и сл.); споро радити, одуговлачити, отезати“. И у речнику МС и МХ *гњевешайи* се испоређује са глаголом *гњавији* кад овај значи „досађивати (дугим причама, спорим радом“ и сл.). Ове глаголске речи, дакле, имају у семантици заједничких елемената. У речницима и правописним речницима (код Боранића и Белића) глагол *гњевешайи* је с дублетним облицима у презенту; само је код Ристића и Кангрге с краткоузлазним акцентом (*гњевешайи*) и с презентом на *-ам*. У речнику САНУ презентски облици су потврђени са по једним примером: — само *гњевету* и друге окривљују (Ј а в о р, 1875); — *Гњевешају* као мајчине мазе (Вл. Ђ о р ђ е в и ћ). И то је све. Јер ова глаголска реч има врло ретку употребу у језику, сигурно много ређу од глагола *гњавији*; а онда — има доста говорних средина у којима се она не може ни чути. Зато речничким грађама недостаје више потврда за њене граматичке облике; према томе — и за облике са двојаком презентском основом. Треба се задовољити оним што пружају лексикографи; а одатле се види само толико да глагол *гњевешайи* има презент с дублетним облицима (*гњевешам* и *гњеветем*): једни узимају на првом месту један облик, а други — други, што, уосталом, није нарочито значајно.

138. Још мање материјала има о глаголу *чекешайи*. То је ономотопејска реч, која значи „чекртати“ „клепетати“ (правописни речник), „лармати чекеталом“ (Бакотић). Нема је у речницима Вуковом, Броз-Ивековићевом и Деановић-Јернејевом, у Боранићевом Правопису, као ни у речнику ЈАЗУ. Код Ристића и Кан-

грге, као и код Бакотића и Белића, у Правопису, наведена је с презентом на *-ѣѣм*. Дублетне облике има у правописном речнику и у рукописном тексту речника МС. Овде је за презентски облик *чекеће* дат пример: — Настаде глуво доба . . . Само чекало *чекеће* (Г л и ш и ђ). Може се рећи да су обичнији облици с презентском основном *чекѣѣа-* свакако и зато што је глаголско значење у вези с именичком речју *чекѣѣало*. Али ни за облике овог глагола не могу посебно навести примере из језика писаца јер је и ово реч која има врло ограничену примену.

139. У првом делу овога рада (НЈ књ. XIX, 77) указано је као на недоследност — да су у правописном речнику прости глаголи: *звекѣѣаѣи*, *клеѣѣаѣи*, *клокоѣѣаѣи*, *клоѣѣаѣи*, *ѣреѣаѣи* дати с презентом на *-ћѣм*, а као сложени с префиксом *за* — с дублетним облицима, на *-ћѣм* и *-ѣѣм*. Требало је и просте глаголе навести тако јер и они имају облике с двојаком презентском основном. Исто се може рећи и за глаголе: *загонѣѣаѣи*, *одгонѣѣаѣи*, *угонѣѣаѣи* према *гонѣѣаѣи*. У нашим речницима пре Правописа од 1960 год. ови (прости) глаголи имају облик 1. л. једн. презента на *-ћѣм*, осим глагола *гонѣѣаѣи* који је у Бакотићевом речнику с презентом на *-ѣѣм*, а код Бенеша на *-ћѣм* (*-ѣѣм*), као и у Рјечнику ЈАЗУ. У речнику САНУ исти глагол је с дублетним облицима, и ти су облици потврђени примерима, а од *звекѣѣаѣи* презент је *звекѣѣем*, императив *звекѣѣѣј* (!). У Матичином речнику двојаке презентске облике, поред *гонѣѣаѣи*, има и глагол *клеѣѣаѣи*; остали су с презентом на *-ћѣм*. Може се зато рећи да ови глаголи имају углавном облике са основном презентом на *-ћѣ-*. Тако у речнику САНУ има више примера за облике глагола *заклокоѣѣаѣи* с таквом презентском основном, међу којима су и ови: — *заклокоѣѣе* вода у језеру (И. В у к и ђ е в и ђ); — *заклокоѣѣу* воде (Е. П е т р о в и ђ); — да *заклокоѣѣѣе* вилицама (А. Г. М а т о ш); — вода *заклокоѣѣе* (И. Д о н ч е в и ђ); — глас глуво *заклокоѣѣе* (М. С а в к о в и ђ). Према њима су облици са основном на *-ѣѣ-* врло ретки и усамљени, уколико се уопште јављају у књижевном језику. На пример, за глагол *клеѣѣаѣи* у речнику МС и МХ наведено је неколико примера за облике са основном *клеѣѣе-* (Ђ.

Јакшић, Шеноа, Матош, Ђоровић, Крлежа), а само је један за облик са основом *клејейџа-*: — Мало звоно . . . оног јутра наоштрило свој гласић . . . *клејейџајући* у сав мах (И. В о ј н о в и ћ). За исти глагол је у речнику ЈАЗУ написано: „На једном мјесту XVIII вијека има граес. 3. рл. *клејейџају* . . . мј. *клејейћу*, али је то само ради слика“; од глагола *клојоџајти* презент *клојоџам* је само у Јамбрешићевом речнику.

Слично је и са овим глаголима кад су сложени с префиксом *за-*, а *гонейџајти* — и с префиксима *од-* и *у-*. У ранијим речницима и правописима налазе се наведени с презентом на *-ћем*; други завршетак, *-џам*, има једино глагол *угонейџајти* у речницима где је та реч дата; затим, глагол *загонейџајти* у Бакотићевом (*-џам*), а *закрџајти* (*-кџам*) у Бенешаћевом речнику. Међутим, у речницима САНУ и МС и МХ имају, у 1. л. једн. презента, дублетне облике, осим глагола *завекейџајти* који је с обликом *завекейћем*, а у другом речнику је и *заклейейћем* од *заклейейџајти*, иако је као прост глагол, без префикса, наведен с презентом на *-ам* и *-ћем*.

У Академијином речнику дублетни облици ових глагола потврђени су примерима:

— Наја поче и да *загонейџа* (Ј. В е с е л и н о в и ћ): — Тамо се редовито приповиједају приповијести, *загонейће* (М. М а р к о в а ц)¹⁴; — чује како . . . шалваре зашуште, налуње *заклојоџају* (З. П о п о в и ћ): — Чујеш, амице, како би то било угодно, да се наједанпут јави мала, па да *заклојоће* (М. Ш е н о а); — Дванаеста је одбила, ватру *зайреџајте* (А. Ш е н о а); — Ишла сам утреником, онда се хватим гуште, *зайреџам* у траву и прспавам (Б. Б у д и с а в љ е в и ћ): — *Зайрећем* ти се напола мокар у сијено (Б р ш љ а н, 1885).

У грађи за овај речник, као и у грађи за речник МС и МХ, има више примера за облике *заклейейџа*, *заклокоџа* и *зайреџа*, али то је сигурно аорист. На пример:

¹⁴ И у речничкој грађи Матица има потврда за облике овог глагола с двојаким презентском основом. На пример: — Воли да ми *загонейџа* (А. Г. М а т о ш); — па се искупио околу те причамо или *загонейџамо* (Р. Д о м а н о в и ћ): — Приповедају, *загонейћу* — па онда певају (М. П. Ш а п ч а н и н).

— Одједном са стране *заклейџа* митраљез (В. П е т р о в и ћ); — Крв шикну . . . *заклокоџа* у опанцима (М. Л а л и ћ); — Мргуда *зайреџа* у кући ватру (П. К о ч и ћ).

Прегледајући грађу за речник МС и МХ запазио сам да су на исписаним листићима за глаголе *одгонеџаћи* и *заклокоџаћи* облици са једном основом — *одгонеџа-* одн. *заклокође-*, што значи да презентски облици уз глаголску одредницу нису одређивани према материјалу, већ по личном нахођењу или угледањем на правописни речник. Међутим, ако је речник заснован на богатој грађи, као што је и ова, онда у оваквим случајевима треба истаћи оно што одатле произилази.

Све што је изнесено упућује на то да код једних глагола изразито преовлађују облици са једном презентском основом, а код других — са другом. Управо, глагол *гонеџаћи*, као прост и сложен с префиксима *за-*, *од-*, *у-*, најчешће има у промени облике са основом *гонеџа-*; а остали глаголи, као прости и сложени с префиксом *за-*, тако се употребљавају у облицима са другом основом презепта, тј. на *-ће-*. У првом случају врло су ретки облици са основом *гонеће-*, а у другом — са основом која се завршава на *-(џ)а-*.

Ономатопејски глаголи *клокоџаћи*, *клејџаћи* и *клоџаћи* налазе се и у другим словенским језицима. Тако се у речнику ЈАЗУ за први глагол вели да је прасловенска реч. Има је, најпре, у словеначком језику. У *Rečniku* је *klokočati* с дублетним облицима у 1. л. једн. презента: *-otám* и *-óčem*; дакле, као и у нашем језику. У бугарском је *клокоџа*, *-џи*, *клокоџа*, *-џи* (Речник М. Младенова). Ово је и реч старословенског језика: *klokočati* [-štop, -šteši] (*Handwörterbuch*). Има га, затим, и у руском и чешком језику: рус. *клокоџаџиџь*, *кочуџь*, *кочџиџь* (Словарь Ушакова); чеш. *klokočati*, *-tám* (zastar.) (*Váša — Trávníček, Slovník jazyka českého*). — Такође у словеначком језику постоје глаголи *klepetáti*, *-ám* и *-pěčem*, с префиксом *за-*: *zaklepetáti*, *-petám* и *-pěčem*; *klopotáti*; *-ám* и *óčem*, с префиксом *за-*: *zaklopotáti*, *-otám* и *óčem*; има га и код Миклошича у *Lexicon*-у: *клопотати* - штж - штџи vb. *stridere*. — Налазе се и у чешком: *klopotati* (О jak mně srdce *klopotá!* *tlučě*). У овом језику употребљава се и глаголска реч *kle-*

petati se ned. *chvėti se*, *trásti se* (Stafík si *sáhl klepetajícimi se* prsty ke krajině srdeční; — *klepetáš se nadějí*). Значи, двојаку презентску основу ови глаголи имају само у српскохрватском и словеначком језику.

140. Сад о глаголу *разбукѡаѡи се*, који је у правописном речнику дат с презентом *разбукћем се* и *разбукѡам се* и императивом *разбукћи се* и *разбукѡај се*. На њему се треба више задржати.

Пре свега, ово. У речнику ЈАЗУ има да значење сложенем глаголу *разбукѡаѡи се* (од *раз-букѡаѡи се*) „одговара *букѡјейѡи*“, јер прост глагол *букѡаѡи* значи само *sonare*, *sceritum edere*. Та реч је наведена с тим значењем у Даничићевој обради и уз то је означено да се употребљава „у наше вријеме“¹⁵. Глагол *букѡјейѡи*, *букѡѡѡм*, који је „од прошлога вијека“, значи „силно горјети у пламен“, *flagrare*. Према Даничићу и једно и друго је од б у к а т и. Белић, у Правопису, такође семантички разликује те глаголске речи: *букѡаѡи*, *букћем*, з. н. *букћи* значи „издавати звук, шум“, а *букѡейѡи*, -*ѡм* — „горети“. Међугим, у речнику САНУ глагол *букѡаѡи* упућује се најпре на основно значење глагола *букѡейѡи*, а то је „горети јаким пламеном, пламтети“. У сарајевском Правописном приручнику дати су заједно: *букѡјейѡи*, *букѡѡѡи* (и *букѡаѡи*, *букће*).

Што се тиче сложених перфективних глагола *разбукѡѡ(ј)ейѡи* (*се*) и *разбукѡѡаѡи* (*се*), они се у речницима у којима се наводе налазе на једном месту и стоје напоредо (Белић, Деановић и Јернеј, Бенешић, речник МС); нпр. *разбукѡѡјейѡи . . . = разбукѡѡаѡи . . .* у Белићевом правописном речнику, *разбукѡѡаѡи . . .* и *разбукѡѡейѡи* — у Матицином речнику, наравно, са истоветном семантичком вредношћу: „учинити да почне интензивно горети, распалити (ватру, пламен)“; у рефлексивном облику — „почети интензивно горети, распалити се“.

У нашим правописима и речницима, који се овде најчешће цитирају, заступљен је свуда само глагол *букѡјейѡи/букѡјейѡи*, док

¹⁵ У Н а ш е м ј е з и к у год. IV (1936) штампана је „језичка поука“ у којој се вели да глагол *букѡаѡи* у реченици: „ . . . а ватра је *букѡала*“ — „значи нешто друго, треба: *букѡейѡи*, *букѡѡѡа*“ (стр. 157).

понеки од осталих глагола у њима недостаје. Тако ни у једном издању Вуковог речника, као ни у Броз-Ивековићевом, нема ни *букѝаћи*, ни *разбукѝаћи* (*се*), ни *разбукѝ(ј)ећи* (*се*). Значи, Вук није имао тих речи у свом језику, нити их је чуо у другим крајевима сакупљајући речничко благо¹⁶. Затим, глаголи *разбукѝаћи* (*се*) и *букѝаћи* не налазе се ни у Ристић-Кангргином речнику, а ни код Бакотића. Глагола *букѝаћи* нема ни у Деановић-Јернејевом речнику. Боранић, у Правопису, није навео сложене глаголе *разбукѝаћи* (*се*) и *разбукѝ(ј)ећи* (*се*), док су прости, без префикса, узети. И најзад, у речнику ЈАЗУ нема глагола *разбукѝјећи* (*се*). Треба ли то да значи да ови глаголи нису општепознате речи? Ипак би се пре рекло да су писци речника пропуштали да их доследније узимају.

О презентској основи глагола *букѝећи*|*букѝјећи* и сложеног с префиксом *раз-* може да се каже само толико да је као и код свих других глагола на *-ећи* (нпр. *видећи* — *видим*, *ослабећи* — *ослабим*, „постати слаб“, *сѝидећи се* — *сѝидим се*); дакле, *букѝи* (*букѝим*), *разбукѝи* (*разбукѝи се*). Тако су наведени и у речницима. Међутим, глаголи на *-аћи*, *букѝаћи* и *разбукѝаћи* (*се*), немају код лексикографа јединствену презентску основу. У Бенешевом речнику и у речнику МС и МХ, као и у правописним речницима код Белића и Боранића, презент простог глагола је *букћем*. Али у речнику САНУ је *букћем* и *букѝим*; дакле, друга основа се завршава на *-и*. Сложени глагол *разбукѝаћи* (*се*) има презент с дублетним облицима, осим у правописном речнику још и у речнику МС (*разбукћем* и *-укѝам*). А код Бенеша презент је само *разбукѝам се*, као што је и у много старијем Поповићевом Српско-немачком речнику. У Белићевом Правопису презент је *разбукћем*. Деановић и Јернеј наводе на једном месту оба глагола, на *-аћи* и на *-(ј)ећи*: *разбукѝаћи се* prf., *разбукѝјећи се*, *-букѝи се* tr. prf. Не зна се да ли је ово заједнички облик презента или само за глагол уз који је дат. С обзиром на то да у овом речнику има глагола који су наведени без презента, као што је већ истак-

¹⁶ У речнику ЈАЗУ за глаголску реч *разбукѝаћи се* пише да се говори и у Славонији.

нуто (НЈ књ. XIX, 113), мислим да ће пре тако бити и у овом случају.

Овде се, дакле, виде три лика презентске основе:

(раз)букће-
разбукѝа-
букѝи-

Питање је затим како то стоји код писаца, у језику књижевних дела. Ради тога сам и овог пута прегледао речничку грађу МС, као и грађу за речник САНУ. Ту има доста материјала који ове глаголске речи може одређивати и са морфолошке стране, не само са семантичке. Али најпре треба истаћи да је употреба глагола на *-ѝи* — *букѝ(ј)ѝи* и *разбукѝ(ј)ѝи* (*се*) — углавном ограничена на писце са ијекавским књижевним изговором; код других су сасвим ретки. Да наведем за то ове примере:

а) — *букѝио* рат свуд око ње (С. М а т а в у љ); — . . . која је учинила те се *разбукѝио* пламен у његовој души (А. Ш а н т и ћ); — Пламен је *букѝио* . . . (Св. Ћ о р о в и ћ); — притајена се снага *разбукѝјела* у младом тијелу (Д. Ш и м у н о в и ћ); — Пред њима *букѝјеле* ватре (Ј. К о с о р); — *разбукѝјела* страст (Ј. К о с о р); — газећи све што је мало прије у њој *букѝјело* (В. Ц а р Е м и н); — сад се то *разбукѝјело* (В. Ц а р Е м и н); — што је долазио оданле, гдје су облаци *букѝјели* (В. Н а з о р); — А они... због прогона *букѝјели* су . . . (А. Ц е с а р е ц); — кладе су *букѝјеле* (Ј. Т о р б а р и н а); — Самовар је . . . *букѝио* пламеном (Ј. Б е н е ш и ћ); — Смијех се још јаче *разбукѝио* (П. Ш е г е д и н).

б) — очи у којима је некад жива *букѝела* ватра (Б. А т а н а ц к о в и ћ); — као да није давно било кад је још силним пламеном *букѝела* (Св. В у л о в и ћ); — Покрај пута *букѝела* је ватра (М. Ј а к ш и ћ).

Овде су само примери за радни глаголски придев на *-ио* (мушки род) јер је то облик који имају глаголи на *-ѝти*. Облици за женски и средњи род и за множину такође са *и* испред *-ла*,

-ло, -ли, -ле, -ла по правилу граматички одговарају глаголима на *-ићи*, иако су они, и у овом случају, највероватније производ аналогije. Навешћу неколико таквих примера:

— [ломача] што је *букѝила* под прозором: — пламен зубље *букѝио* је немирније (А. Ш е н о а); — *Букѝило* у њима нешто посве одлучно (К. Ш. Ђ а л с к и); — сва му крв . . . *букѝила* (К. Ш. Ђ а л с к и); — Мајка је стајала крај огњишта с лицем на којем је *букѝило* нешто весело . . . (Ј. Д у ч и ћ); — *букѝиле* су [боје] као огроман таласав пожар (Н. С и м и ћ); — дивље весеље би *букѝило* у друштву (И. Ђ и п и к о); — [осјећаји] што су *букѝили* у њему (Д. Ш и м у н о в и ћ).

Такав облик забележен је и код Љ. Н е н а д о в и ћ а: — Обале . . . *букѝиле* су у пламену.

На неким листићима с овим примерима, као и с примерима за облик *букѝио*, одредница је глагол *букѝићи*, и то више пута. Значи да су за исписиваче употребљени облици од глагола на *-ићи*. Такав облик инфинитива може се наћи и код писаца. На пример: — прети Мргодићу да ће му . . . кућа над главом *букѝићи* (Ј. И г њ а т о в и ћ); — *Разбукѝићи* ће се тај тако дуго суздржаван пламен (М. Б е г о в и ћ). Али у речнику САНУ инфинитив *букѝићи* је означен као некњижевни облик у источном и јужном изговору.

За облик глаголског придева *букѝио* да наведем и ове примере:

— О, кадъ бы увекъ младымъ у прсима | овако пламенъ къ лепоме *букѝио*! (Ј. С. П о п о в и ћ а Даворѣ, 1854, 114); — могаде погасити онај свештени огањ који је *букѝио* у срцу му (Ст. С р е м а ц, Путујуће друштво, 1910. 6).

Они не иду са осталим примерима јер су употребљени у језику писаца чија су дела написана источним изговором. Овде је то позната карактеристична црта војвођанских говора — непознавање односа *-ићи*: *-им* код глагола типа *видети*: *видим* (VII Белићева врста). У тим је говорима завршетак *-и-* из пре-

зентске основе унет и у инфинитивну (*видиџи* према *видим*)¹⁷. Облик *букџио*, дакле, није ништа друго до потврда тог морфолошког појава. И зато то, у овом случају, није књижевни облик глагола *букџеџи*. Љуб. Стојановић, као приређивач за штампу Поповићевих песама у издању СКЗ, вели да је имао и задатак да поправи „граматичке погрешке у језику“. Ту спадају и облици глагола типа *видиџи*, *видио*, које је он вратио у „четврту врсту“, тј. на лик *-џи*, *-им*. Тако је у наведеном стиху облик *букџио*, који је употребио песник, заменио обликом *букџео* (— овако пламен к лепоме *букџео*). Може бити питање колико је у сваком посебном случају оправдана оваква интервенција од стране издавача, али је, нема сумње, похвално што се у Задругиним издањима зна шта је све измењено у језику писца.

За облике са инфинитивном основом на *-а-* има највише примера. Од њих ћу навести ове:

— У младом се срцу *разбукџао* пламен (И. Великановић); — У пећи је *букџала* буковина (М. Ускоковић); — Од тога дана . . . *букџала* је њена срећа као приморско сунце (М. Јанковић); — Небо је још увек *букџало* црвенилом зашлог сунца (Бран. Ћосић); — Пролеће *букџало* (Д. Радић); — па је у њему *букџало* (В. Петровић); — *разбукџали*, опојни дах (исти); — Рат је *букџао* (Ст. Јаковљевић); — високо горе *букџале* су разорне гранате (исти); — губио [се] у оном жарком црвенилу пожара што је *букџао* (Д. Васић); — Страст [се] у теби *разбукџала* до беснила (исти); — Болест је *букџала* (Д. Ђуровић); — када ми је душа *букџала* од заноса (Т. Ујевић); — Страст што је *букџала* (С. Пандуровић); — у његовом оку *букџала* најжешћа мржња (Р. Зоговић); — Крв је *букџала* (И. Самоковлија); — *букџао* је [Петар] (П. С. Петровић); — иза којих [положаја] је *букџало* сунце (Е. Петровић); — Кров је сада *букџао* цео (А. Видаковић); — Дуж колоне *букџале* су . . . ватре (Р. Чолаковић); —

¹⁷ Б. Милетић, Годишњак ЗСВС св. VII, 1939, 29.

у то време је . . . *букѿала* потмула свађа (М. С. Мос-
ковљевић).

И код П. Шегедина и М. Јакшића забележени су примери за облике глагола *разбукѿаићи се* (са инфинитивном основом на *-а*): — опет се у Петру *разбукѿао* страх (П. Ш.); — У јарки се огањ *разбукѿала* (М. Ј.) — поред већ наведених примера за облике глагола на *-еићи*.

Одавде се види да ове глаголе са завршетком *-аићи* у инфинитиву употребљавају новији и најновији писци на целом језичком подручју, а нарочито и највише они на источној страни. Истина, код писаца у западним крајевима претежнију употребу имају ови глаголи на *-еићи*, али кад се њихова фреквенција узме у целини, онда су глаголи на *-аићи*, према њима, у знатној предности. По гласовној формацији, они иду са сличним глаголима, као што су, на пример: *хукѿаићи*, *сукѿаићи*, *брекѿаићи*, *јекѿаићи*, *фркѿаићи*, *ѿукѿаићи* и др. Отуда потиче стабилност њиховог постојања. У исто време то чини да су они све обичнији. Тако су својом употребом потиснули глаголе на *-еићи* у језику писаца на широком простору. Разуме се да је тако и у многим народним говорима.

Пре тога смо видели какав презентски облик имају глаголи *букѿаићи* и *разбукѿаићи (се)* у речницима и правописима. Материјал из речничких грађа садржи и већи број примера за њихове облике са основом презента. Ту су, на првом месту, од глагола *букѿаићи* облици са основом *букће-*. За то су ови примери:

— Огањ *букће* у веселим груд'ма (М. Кујунѿић);
— као да под њом [водом] *букће* ватра (Т. Довијанић);
— ватра шушти и *букће* (Св. Ранковић); — Њој *букћу*
очи (И. Вукићевић); — као да се усијала [планина]
те пламти и *букће* (Б. Нушић); — големе ватре *букћу* по
двориштима (Б. Нушић); — У ждрелу му огањ *букће*
(Р. Кошутић); — Плач и смех врве у вреви, *букћу*
као смола (М. Настасијевић); — Гуштер *букће* уврх
куће, плете гаће да путује (Срп. нар. загонетке Ст.
Новаковића).

За такве облике сложеног глагола *разбукѿаѿи* (*се*) није забележен ниједан пример. Заиста је неочекивано да за њих недостају потврде у толиком броју ексцерпираних књижевних дела. Јер се на основу тога сигурно не може закључивати да тих облика нема код писаца савременог језика.

Затим долазе примери за облике с презентском основом *разбукѿа-*. И то су једино ови:

— Бајном моћи *разбукѿај* ми срце (В. Ж и в к о в и ћ, Песме, 1907, 95); — А ви, пупци, једри, мали, | у руже се *разбукѿајѿе!* (С. М а ш и н, Ђелма; М а т и ц а, 1867, 753); — А благо и нама, што си дошд амо, | да о твојој пјесми душе *разбукѿамо* (И. В е л и к а н о в и ћ, Отмица, 1901, 32; непроверено); — при нападу на Рујански положај, наравно ако се на њему *разбукѿају* озбиљније борбе (М. Л а з а р е в и ћ, Српско-турски рат 1912. године књ. I, СКЗ, 55).

За сличне облике простог глагола *букѿаѿи* нема примера. Према томе, облици са основом *разбукѿе-* и са основом *букѿа-* остају непотврђени код писаца чија књижевна дела представљају одабрани језички материјал као извор лексичке грађе. И кад је у питању глагол *букѿаѿи*, то не мора значити да се његови облици са основом *букѿа-* не налазе у употреби. Али би они, у сваком случају, били врло необични.

Од свих примера за облике ових глагола на *-ѿи* и *-аѿи* у речничким грађама највише има примера за облике са основом презента (*раз*)*букѿи-*. Зато их нећу наводити све, већ само оне које су употребили познатији писци. То су:

— уста и викну *букѿећ:* „Хазур момци . . . (И. М а ж у р а н и ћ); — Пламти, *букѿи*, у дрво се вије (Б. Р а д и ч е в и ћ); — у руци је имао *букѿећу* машалу (Б. А т а н а ц к о в и ћ); — чежња стална не *букѿи* жестоко у срцу (А. Ш е н о а); — пламен добродетељи ваља увек да *букѿи* (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ); — *букѿећа* луч поезије (А. К о в а ч и ћ); — даље отуд живот безбрижно *букѿи* (Ј. Л е

с ко в а р); — [славни ратник] *букѝи* праведним гњесвом (Р. Д о м а н о в и ћ); — Луч невоља стално *букѝи* (Влад. П е т к о в и ћ - Д и с); — Дајте ми ветра таласања прва, | згашене њиме да *разбукѝим* ватре (М. Б о ј и ћ); — чекају на њен повратак па да изнова *разбукѝе* (В. Н а з о р); — у њему већ одавно *букѝи* (П. К о ч и ћ); — Обујмила те ватра и *букѝи* (Св. Ћ о р о в и ћ); — заметак . . . *букѝи* пламеном страсти (И. Ћ и п и к о); — како је жесток пламечак љубави, кад се *разбукѝи* (Д. Ш и м у н о в и ћ); — У јунаковом лицу *букѝи* мисао уједињена (М. Ц а р); — Јер за тобом једном сва три | грешном *букѝе*! (М. К о р о л и ј а); — Ја сам већ на телефону примијетила да у њему *букѝи* (М. К р л е ж а); — ми *букѝимо* и сагоревамо (Ј. С к е р л и ћ); — велико незадовољство . . . почело је да *букѝи* (Б. Ј е в т и ћ); — угљен у пећи *букѝи* (Ј. Ђ о н о в и ћ); — у њој *букѝи* младо и непобедно срце (Ст. Ж и в а д и н о в и ћ); — Очи Мијине *букѝе* (Н. С и м и ћ); — *букѝе* ерупције . . . вулканских страсти (О. Д а в и ч о); — као да у земуници *букѝи* ватра (М. П е т р о в и ћ).

Из наведених примера се види да су ови глаголски облици заступљени код наших истакнутих писаца све до данашњих дана и на читавом језичком подручју. Јасно је да су то граматички облици глагола на *-еѝи*.¹⁸ Али, као што знамо, у речнику САНУ и од глагола *букѝаѝи* презент је *букѝим*, поред *букѝем*. Ако је тако, онда се не зна од којег су глагола облици у овом прегледу — да ли је то (*раз*)*букѝеѝи* или (*раз*)*букѝаѝи*. На основу онога што је већ показано, може се претпоставити да писци са екавским изговором имају у свом језику инфинитивну основу (*раз*)*букѝа-*, а други углавном употребљавају облике глагола на *-ѝи*. Значи да би у првом случају облици са основном презентом (*раз*)*букѝи*-стајали према инфинитиву глагола на *-аѝи*, а у другом, разуме се, одговарају глаголу на *-еѝи*. Поводом ових примера може се рећи само толико. Међутим, има доказа да је однос инфинитивне и

¹⁸ У сарајевском Правописном приручнику (1972) гласел *букѝеѝи* наведен је с презентом *букѝи*, а у загради је *букѝаѝи*, *букѝе*. Тако се ти глагол употребљавају на босанскохерцеговачком језичком тлу.

презентске основе (*раз*)*букѿа-(ѿи)*:(*раз*)*букѿи-(м)* остварен у језику писаца. Више примера за то налази се у речничким грађама. Ја ћу их овде навести.

М. П. Ш а п ч а н и н: — А у мени љубав *букѿи* (Жубори и вихори, 1883, 78): — Драгомир плане као жар, што је дотле тајом тињао, па се напрасном промахом *разбукѿао* (Цел. дела III, 171);

В. Ј. И л и ћ: — Кад оне кржаве ноћи кроз варош *букѿићећу* прођох (Песме II, СКЗ, 220): — Док сјајни *букѿиаше* плам и муње блистаху плахе (исто, 153);

Ј. В е с е л и н о в и ћ: — Осећао сам како ми *букѿи*е образи (Цел. дела IX, 376): — Она није могла веровати да се она мала сумња . . . кадра толико *разбукѿиѿи*, да се човек од тога поболи (Слике из сеоског живота III, СКЗ, 106);

Ст. С р е м а ц: — *Букѿи* слама посута по свинчету (Поп Ђира и поп Спира, СКЗ, 185): — свештани огањ који је *букѿао* у срцу му (Приповетке II, СКЗ, 4);

И. С е к у л и ћ: — Фитиљи *букѿи*е, на читавој својој дужини, широким, наглим пламењем (Записи о моме народу, 1948, 88): — Сунце је, одиста, *букѿало* непријатно и страшно (исто, 54);

Ј. П о п о в и ћ: — Ала *букѿи* бензин (Истините легенде, 1949, 9): — Сећаш се како се широко устанак у Србији: на све стране је *букѿало* (исто, 177);

М. К а ш а н и н: — *букѿи*е мутни прозорчићи (Трокошуљник, 1930, 10): — А *букѿим* од жеље да одавде . . . подигнем буру над Европом (исто, 92): — Али се не би сјао понос у нашим ропским очима . . . , ни *букѿало* одушевљење с преплашених лица (Јутрења и бдења, 1926, 6);

Г. К р к л е ц: — У срцу тешки чемери *букѿи*е (Изабране пјесме, 1947, 159): — Јутро се разлијева, пјени, пропиње, расте, *букѿи* (исто, 59): — Игра би дуго *букѿала* (М. Горки, Дјетињство, 1950, 197);

Б. Ђ о п и ћ: — Дјевојка се исправља у мјесту и *букѿи*, зажарена и обневидјела (Не тугуј бронзана стражо, 1958,

44): — Зима нам неће полет да сатре, | по земљи цијелој *букѿеће* ватре (Распјевани цврчак, 1955, 54);

Миливоје Ристич: — *Букѿи* ватра (Очи, 1938, 24); — *Букѿи* у њој пламен страшан (исто, 142): — Прозор је *букѿао* као бели пламен (исто, 93);

Д. Ђосич: — Гледа војводу: какве и чије све ватре *букѿе* у његовој души (Деобе II, 1961, 97); — а сам је веровао да га одмазда *букѿи* испод планине (Далеко је сунце, 1952, 143): — Страх и радост заједно . . . *букѿали* су по селима (исто, 315); — у којој је [тишини] *букѿао* пожар две непомирљиве и страшне мржње (исто, 453);

Д. Баранин: — То у мени *букѿи* љубав (Њих троје, 1954, 132); — око њега *букѿи* неки огроман пожар (исто, 212): — Тополе на улазу у парк . . . кликтале су *разбукѿа-лом* западу (исто, 60)¹⁹.

Такав однос глаголских основа забележен је и у народним говорима. У речнику САНУ s. v. *букѿаићи* наведен је пример: — Ала се *разбукѿала* ова ватра, види како *букѿи* — који су дали Св. Марковић за Срем и Бер. Николић за Мачву. За шумадијски говор у Грузи И. Стевовић даје више глагола на *-аићи* „деминутивне фреквентативне формације са *и* или *уи* или *ои*, који се изводе од узвика и ономатопеја“²⁰. Ти глаголи имају презент на *-им*. Међу њима је и глагол *букѿаићи* с презентом *букѿе* и *букѿи*. Стевовић затим вели да глагол у облику по V врсти значи радњу („активност субјекта радника“), а у облику по VIII врсти — да је глагол стања („субјекат је захваћен јаком стихијном појавом“); нпр. *звѿкѿе* сабљом: *звѿкии*, *букѿи* . . . На тај се начин дублетни облици ових глагола, у говору Грузе, диференцирају у смислу дијатезе. А у грађи за речник Српске академије на једном листићу је глагол *букѿаићи* с примерима: *букѿи* нешто из пећине, *букѿи* пламен — из рукописног текста Ј. Јовови-

¹⁹ Исти однос основа (*-а-*: *-и-*) глагол (*раз*)*букѿаићи* свакако има и код В. Живковића јер према наведеном облику императива *разбукѿај* треба сматрати да му је и инфинитив на *-аићи*, а код њега је забележен и пример: — Где на чисти љубве пламен *букѿи* (Песме, 1907, 11).

²⁰ И. Стевовић, Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акценте, СДЗб књ. XVII, 1969, 481.

ћа: Варваризми и провинцијализми у говору старих Црмничана, Бокеља и Барана (1956). — Свакако да има и других говора у којима се овај глагол тако конјугира.

Интересантно је како су исписивачи наведених примера (у речничкој грађи МС) одређивали инфинитив дотичног глаголског облика са основном презентом (*раз*)*букѝи*-. За подвучене такве облике они су као одредницу стављали више инфинитив *букѝаѝи* него *букѝеѝи* (16 : 13). За облике екавских писаца обично стоји први лик глагола, а други је за облике писаца који су писали дела на ијекавском изговору. На неким листићима првобитно је био написан инфинитив на *-аѝи*, па су стручнија лица после то преправила на *-еѝи* (код Радичевића, Домјанића, Давича, Сремца, Ћосића), јер је за њих само то био инфинитив за облике с презентском основном на *-и*-. Њима, дакле, није било познато да према тој основи у књижевном језику може стајати инфинитив на *-а*-, тј. (*раз*)*букѝи*-. (*раз*)*букѝа*-. Или се при том свесно граматизирало морфолошким елементима.

Све ово што је изнесено и речено о глаголу (*раз*)*букѝаѝи* треба да покаже колико је у његовој промени стабилан и развијен однос основа (*раз*)*букѝа*-(*ти*): (*раз*)*букѝи*-(*м*). На први поглед тај однос је јасан: настао је тако што је језичким осећањем презентска основа глагола (*раз*)*букѝеѝи* — (*раз*)*букѝи*- спрегнута са инфинитивом (*раз*)*букѝаѝи*, као што је случај и код глагола *ћуѝаѝи*: *ћуѝим* (према *ћуѝеѝи*) и *дрхѝаѝи*: *дрхѝим* (према *дрхѝеѝи*). Али такав однос основа (*-а*:-*-и*-) могу имати и неки други глаголи који су по гласовном сазвучју и по творбеној формацији слични глаголу *букѝаѝи* а који се употребљавају једино са ликом на *-аѝи* у инфинитиву. У књижевном језику то су, на пример, глаголи *сукѝаѝи* и *хукѝаѝи*. Они су у правописном речнику, а и у другим речницима, наведени с презентом *сукѝем*, *хукѝем*, а код писаца потврђени су и њихови облици с презентском основном на *-и*-. За то су ови примери:

— Рана ти се дере, из твојих недара | *сукѝи* и куља огањ, дим и крв (Ј. Јовановић З м а ј; Речник МС; у рукопису); — Слапови горски језиво *хукѝе* . . . (Г.

К р к л е ц, Изабране пјесме, 1947, 159; римује се са обликом *букѝе* у напред цитираном примеру.

Зато мислим да су и ови глаголи у промени могли добити облике с презентском основом на *-и-* према глаголима: *звѝждайѝи*, *ѝишиѝайѝи*, *режѝайѝи*, *зуѝайѝи* и сл., који су такође ономатопејског постанка и који имају такву презентску основу према примарном завршетку *-ѝти* у инфинитиву.

*

141. Из овог се излагања види да глаголи са општим делом на *ѝ*, *д*, *с* према употребљеном материјалу имају, код писаца, различит однос дублетних облика. Једни се, и у данашњем књижевном језику, врло често употребљавају у облицима с презентском основом на *-а-* (нпр. глагол *зановѝайѝи*), док се други још чешће налазе употребљени у облицима са основом на *-’е-* (нпр. глагол *сркуѝайѝи*). Затим су код неких глагола на једној страни језичке територије обичнији једни облици, а на другој — други (нпр. глаголи *клевеѝайѝи*, *шеѝайѝи*). Код неких су, међутим, свуда приближно распрострањени облици и са једном и са другом основом (нпр. глаголи *скиѝайѝи* (*се*), *среѝайѝи*). Ови глаголи, дакле, и по томе представљају своју групу у односу на друге глаголе, о којима се овде расправља.

VIII

Глаголи са општим делом на *к*, *г*, *х*

142. Речено је да у ту групу глагола спадају и глаголи с денталном африкатом *џ* (*квоџайѝи*, *џѝайѝи се*) јер они имају у основи презента и предњонепчани глас *ч* (*квоче*, *иче ми се*), који иначе стоји према веларном *к*. Међу овим глаголима најбројнији су са безвучним експлозивом *к*; с фрикативним *х* има их свега неколико, док је само један са звучним веларом *г* (*вагаѝи*). Ја ћу од њих прво узети оне који имају општију и чешћу употребу у језику јер самим тим има и више материјала за њихове облике с пре-

зентском основном. То су ови глаголи: *вагаџи*, *хркаџи*, *мљаскаџи*, *џљескаџи*, *сџијскаџи*, *џриџијскаџи*, *духаџи*, *џухаџи*, *кихаџи*, *њихаџи* и *махаџи*.

Глагол *вагаџи*

143. Пре свега, тај глагол је постао наставком *a* од именице *вага*, која је дошла из немачког језика (*die Wage*); према томе, одговара немачком глаголу *wägen*. Отуда му је основно значење: *мерити вагом*. Дакле, имперфективног је вида. Вук у речнику има само перфективни глагол *вагнуџи* и у загради је означио да је ту реч чуо у Војводини. Зато што је није имао у свом говору и, поготову, што је страног порекла, Вук је за оба наведена значења упућује на наше речи: 1) *abwägen* [*vide* и *з м ј е р и т и*] — 2) *wiegen* [*vide* т е ж и т и]. За Бакогића је то имперфективни глагол и значи: „мерити вагом“, „имати извесну тежину“, као и (под 2) „спустити се, нагнути се на једну страну“. Јасно је да глагол *вагнуџи* не може имати то видско значење јер је постао од општег дела несвршеног глагола (*ваг-аџи*) наставком *-ну-*, који је „морфолошко средство за перфектизацију . . . глагола“²¹. И ово значи да је лексикографу недостајала лингвистичка спрема за поуздану обраду речи. — У другим нашим речницима налази се и глагол *вагаџи*. Код Ристића и Кангрге је с презентом *вагаџм*, а у речницима Броз-Ивековићевом, Деановић-Јернејевом и Бенешевом је *важем*. Ово треба истаћи. Дублетне облике у 1. л. једн. презента овај глагол има у најновијим речницима — САНУ и МС и МХ: *вагам* и *важем* одн. *важем* и *вагам*. Узгред и то — да се у Боранићевом Правопису, као и у Белићевом, глагол *вагаџи* не налази.

144. Писци савременог књижевног језика употребљавају га у облицима и са једном и са другом презентском основном. У материјалу има доста потврда за то. Најпре ћу дати примере за облике са основном *важе-*. То су:

²¹ М. С т е в а н о в и ћ, Савремени српскохрватски језик I, 1964, 623.

— Ту се *важе*, мјери, слаже . . . (А. Ш е н о а, Фељ-
тони и расправе, 1932, 28); — Судите, разабирите, *важише*
(А. Ш е н о а; Речник МС и МХ); — . . . неизречним ужит-
ком *важе* у руци њихову тежину (К. Ш. Ђ а л с к и, Све-
укупна дјела, сер. IV св. II, 22); — Дошао он у граду на
глас, да *важе* као ни један други месар (Вјен. Н о в а к,
Тешки животи, 1911, 65); — По три краветине музаре са
силним вименима њишу се и *важу* тамо у шљивару . . .
(А. К о в а ч и ћ, У регистратури, 1919, 287); — Свака
крајцара *важе* становити дио живота (Ј. К о з а р а ц; Реч-
ник САНУ; значење: „вредети“); — Људи . . . у нас се
важу по доброту свога срца (Стј. Р а д и ћ; Речник САНУ);
— Ко на живот свој полаже — | тај се врло често *важе*!
(И. Г. К о в а ч и ћ; Речник САНУ); — Пођите . . . к свом
човјеку, чија вага право *важе* (И. Г. К о в а ч и ћ, Дани
гњева 1936, 53); — у дућану . . . научници у модрим прега-
чама . . . *важу* (Ј. Л е с к о в а р, Сјене љубави, 1898, 96);
— Што је њему требало да *важе* криво? (М. К р л е ж а,
Господа Глембајеви, 1928, 20); — Европа *важе*, испитује и
мјери разлоге . . . (М. К р л е ж а; Речник САНУ); —
Ето и тај дебели редовник . . . *важе* најмање деведесет кила
(М. К р л е ж а; Речник САНУ); — Је ли . . . опазио, да
ја људе мјерим, *важем*, лучим по вјери (Б. Б у д и с а в љ е-
в и ћ, Из старог завичаја, 1914, 149); — А кад се . . . гега-
јући се, *важући* се . . . докопао Јаковина своје кућице . . .
(П. П е т р о в и ћ П е ц и ј а; Речник САНУ); — Зна-
м: ви волите да *важе* ријечи, да их одмјеравате (Е. С. П е-
т р о в и ћ, Мартица, 1947, 127); — Бркалија с куљама,
што *важе* преко стотину килограма . . . (Ст. Ш и м и ћ,
Далекозор духа, 1937, 177); — па ме изазива и *важе* про-
дорно (В. Ј е л и ћ, Домино, 1969, 23); — покојни јој се
муж . . . обогатио . . . *важући* на кривој вази (Н. С и м и ћ,
Иза завјеса, 1946, 35); — он гради своје дело промишљено,
важући опрезно сваки детаљ . . . (М. Ф о т е з; XX век,
1939, књ. 1, 209); — Тетак обично изабере с хрпе повећи
комад, *важе* га у испруженој руци (Б. Ћ о п и ћ, Дјечак

прати змаја, 1956, 94); — Примирише се . . . мјерећи Уроша . . . као да му *важу* сваку ријеч (Б. Ћ о п и ћ; Речник МС и МХ); — гласови се броје, али се не *важу* (В. К р и ш к о в и ћ; Х р в. к о л о књ. XVII, 1936, 3); — (ми не мислимо да их *важемо*) (М. П а н и ћ - С у р е п, Филип Вишњић, 1956, 128).

Из језика народних умотворина су ови примери:

— Сабља *важе*, колик Турчин каже (Хрватске н а р. п ј е с м е. Јуначке пјесме II, 1897, 19); — Свети Михаљ душе *важе* (и с т о, књ. I, 1896, 32); — *Важи* сабљу, Мермеду ковачу (Хрв. н а р. п ј е с м е; Речник САНУ); — А за пасом до два ледењака, | сваки *важе* по сто маџарија (Јуначке п ј е с м е (мухамедовске) IV, 1899, 28); — На долами девет жутих копча' | свака *важе* девет литар' злата (Н а р. пјесме, Виенац ударја . . . ; Речник САНУ); — Ја не *важем* у неђељу злата (Српске н а р. п е с м е из Срема, Лике и Баније, 1889, 701); — Кад га је мање више *важе*, а кад га је више мање *важе* (Нар. п о с л о в и ц а; Вукова преписка IV, 1909, 301); — Истину тражи, правицу *важи* (Н а р. славонски о б и ч а ј и, 1846; Речник САНУ).

За облике са другом основном презентом (*вага-*) могу навести ове примере:

— Срце ми *вагај* — онда суди . . . (В. Н а з о р, Нове пјесме, 1930, 23); — И свијет чулних утисака има своје валере, које пјесник у првом реду *вага* (Тин У је в и ћ; Речник САНУ); — знају . . . колико којему *вага* чојство (Д. Ђ у р о в и ћ, Звезде над планином, 1956, 327); — Домовину не *вагају* на длану као своју кесу (Р. З о г о в и ћ, На попришту, 1947, 174); — Он [Русо] каже: „мерите, бројте, *вагајте*, поредите . . . “ (Р. В у ч и ћ, Основи педагогике, 1934, 147); — . . . желећи да претходно *одвага* сваку реч (П о л и т и к а, 10. април 1971, 15)²².

²² Глагола *одвагајти* нема у правописном речнику.

У грађи за речник САНУ има још примера за облике са основном *важе-*. Употребили су их мање познати писци са исте територије, и зато су изостављени. Примера за облике са другом основном (*вага-*) више нема. Одавде се види да глагол *вагаћи* у облицима са основном *важе-* употребљавају, до данашњег времена, ијекавски писци, и а ј в и ш е они који су са хрватског подручја. То се односи и на примере који су нађени у народним песмама, као и на онај један у пословици. Од писаца чији су примери наведени треба изузети само М. Панића Сурепа, који је из Мачве. На другој страни, примери за облике са основном *вага-* нису територијом тако ограничени. Али је њих овде толико мало да и свако уопштавање у вези с тим мало вреди. Једно се ипак може рећи, а то је — да глаголска реч *вагаћи* није свуда једнако распрострањена и нема уопштену употребу. Зато су Ристић и Кангрга сматрали да треба дати и њено значење на нашем језику („мерити вагом“); а са сличним значењем наведена је и у Вујаклијином *Лексикону сѝраних речи и израза*. Знамо да се она не употребљава у крушевачком крају; тамо се „мери на вагу“, а не в а г а с е одн. не в а ж е с е. Зато мислим да није случајно забележен тако мали број примера за облике са основном *вага-* (и *важе-*)— изван поменуте територије, где је та реч, како изгледа, сасвим одомаћена²³. И са примерима за облике од инфинитивне основе не би се у томе ништа изменило.

Према наведеним примерима глагол *вагаћи* употребљава се много више у облицима са основном *важе-*. То у овом случају није ништа изузетно јер се слични облици и других глагола на *-аћи* налазе више код истих (хрватских) писаца. За облике са другом основном (*вага-*) већ је напоменуто да се на основу њих не може ништа ближе констатовати зато што има свега неколико примера које су употребили савремени писци из разних и удаљених крајева, тако да се о томе не може добити једна општија представа.

Као што је речено, глагол *вагаћи* значи м е р и т и вагом, на ваги. У неким примерима видели смо да су у истој реченици, напоредо, употребљени облици: *важе* и *мјери* (Шеноа, Крлежа),

²³ Зато је Б. К л а и ћ није унео у свој *Велики рјечник сѝраних ријечи, израза и крајњица* (Загреб, 1972).

мјерим и *важем* (Будисављевић), *мјерећи* и *важу* (Ђопић). Међутим, ту су облици глагола *вагаџи* употребљени фигуративно, у преносном смислу, и имају више значења: одмеравати, расуђивати, ценити и сл., како је то означено и у речницима у којима се ти примери наводе. Сличну употребу има и глагол *мериџи*. Ове две речи, *вагаџи* и *мериџи*, ако се за њих може тако рећи, које су у основном значењу синонимске, сада су семантички издиференциране.

145. У речнику ЈАЗУ глагол *вагаџи* је дат с презентом *вагам* и *важем*. Затим се вели да се налази (у грађи) од XVII века. Иако је облик *вагам* на првом месту, примери су за облике са основном *важе-*; међу њима су и примери из хрватских народних песама. То значи да су у старом књижевном језику у западним крајевима били у употреби у првом реду такви облици овог глагола.

Ову глаголску реч има и словеначки језик: инфинитив је *vagati*, а презент је на *-am* (Rečnik). У Бенешајевој речнику нашег глаголу *вагаџи* одговара у пољском: *ważuć, zważać; ~ se — ważuć się*. У Słownik-u języka polskiego (MCMLIII) је *zważać, a, al*; дакле, основа презента је на *-a-*, али општи глаголски део има на крају сугласнички глас *ż*.

Глагол *хркаџи*

146. Од глагола са веларом *к* у општем делу узео сам најпре тај глагол.

Глагол *хркаџи* је онomatопејска реч. Као таква и са безвучним фрикативом *х* испред самогласничког вибранта *р* она у изговору може бити и без тог почетног гласа. Вук ју је тако дао у другом издању речника: *ркаџи, рчџем*. И не само Вук. Ристић и Кангрга *хрка . . .* упућују на *рка . . .*, и код њих је глагол *ркаџи*. Код Деановића и Јернеја такође је *ркаџи*, а *хркаџи* је у гради. У Броз-Ивековићевој речнику је *хркаџи*, а Вуково *рк . . .* се упућује на *хрк . . .*, и уз то се додаје да је тако „у крајевима гдје се глас *х* не чује у говору“. Међутим, не би се рекло да и

глагол *ркаићи* може бити пример за губљење етимолошког гласа *х*. Јер су речи са таквим *х* тако штампане у II изд. Вуковог речника, а ова реч је без тога гласа, као и у издању од 1818. Пре ће бити да је у самој оноματοпеји звукова *х* мање изразито или га уопште нема. У речнику МС *ркаићи* се упућује на *хркајићи*, као што је и у Белићевом Правопису. Бакотић одвојено даје оба лика. А Д. К о с т и ћ је у *Није-него* написао: *ркаићи* — не *хркајићи*; он се, дакле, држао Вука. У нашем данашњем правопису је, разуме се, само *хркајићи* јер је узето да је ту глас *х* постојан. То је устаљен гласовни лик те речи у писаном књижевном језику.

У свим нашим познатијим речницима уз инфинитив (*х*)*ркајићи* презент је *хрчем*. Тако је и у Боранићевом Правопису, као и у сарајевском Правописном приручнику. Али у Белићевом Правопису је: *хрчѐм* (*хрчѐм*). У речнику Правописа од 1960. године на првом месту је облик са основом на *-а-*: *хрчѐм* и *хрчѐм*, *хрчѐј* и *хрчи*, *хркајући* и *хрчући*. То, дакле; треба да значи да у савременом књижевном језику овај глагол има напоредо и једне и друге облике. Међутим, то се не потврђује материјалом у речничким грађама, као ни код писаца чија сам дела прегледао. Штавише, сви забележени примери су само за облике са основом *хрче-*. А њихов број није мали. Навешћу ове (без дела у којима су употребљени):

— Стара Магда *хрче* ко јазавац (А. Ш е н о а); — *хрче*, као да је поноћи (Л. К. Л а з а р е в и ћ); — *Хрчу*, као да су пос'о довршили (З м а ј - Ј. Ј о в а н о в и ћ); — За оне који у сну јако *хрчу* . . . (В. П е л а г и ћ); — Што то *хрчеш* . . . ? (А. Т р е с и ћ - П а в и ч и ћ); — спава Јошка и *хрче* (Ј. Б е н е ш и ћ); — Човјек *хрче* (М. К р л е ж а); — *хрчу* живи мртваца (М. К р л е ж а); — па *хрче* и тестера (И. А н д р и ћ); — Црна прошлост *хрче* у тмасту сокаку (Т. У ј е в и ћ); — разговарао у сну . . . *хрчући* (М. Ц р њ а н с к и); — дубоко *хрче* (И. С а м о к о в л и ј а); — леже и *хрчу* (М. Б о ж и ћ); — Добро би било и да *хрчеш* (Ст. Ј а к о в љ е в и ћ); — коњовоци и економ тихо *хрчу* (Б. К о ш); — А Аћим сада *хрче* (Д. Ђ о с и ћ); — забу-

шанти *хрчу* свој поподневни сан (М. Л а л и ћ); — Ко *хрче*, не срче (нар. п о с л о в и ц а).

Кад је тако, тј. да се овај глагол употребљава у облицима с презентском основом *хрче-*, онда то тако треба представити у правопису. Истина, не може се тврдити да облици са другом основом (*хрка̄-*) не постоје. Познато је да грађу за израду речника САНУ чине и многе збирке из разних крајева. У Змајевој збирци за ову реч је наведена пословица: — Удри Грка, да не *хрка*. А у једној другој — са речима из Далмације и Херцеговине — од *хрка̄и* је забележен презент *хрка̄м* поред *хрчем*. Али се такви облици не налазе и код писаца у прегледаном материјалу.

147. Међутим, изгледа да су ти облици раније били обични. У речнику ЈАЗУ глагол *хрка̄и* је наведен с презентом *хрчем* и *хрка̄м*. Међу примерима су и два за облике са основом *хрка-*. Један је: — Врли медвјед *хрка* и режи (И. Гундулић). Ова реч је потврђена у грађи од XV века. У старим речницима је свуда заступљен презент с обликом *хрка̄м*; у Белином и Јамбрешићевом само тако, а у Белостенчевом, Волтиџином и Стулићевом су оба облика (*хрка̄м* и *хрчем*). Значи да је у прошлости био другачији однос дублетних облика овог глагола. — У Академијиним речнику *хрка̄и* се испоређује са глаголским речима: *хрой̄а̄и*, *хрой̄с̄и*, *хрой̄ӣи*, а под 2. је глагол *хрка̄и*, такође с презентом *хрчем* и *хрка̄м*, и упућује се на *хрка̄ӣи*²⁴, за који се глагол каже да се у нашем језику јавља од XVII века. За тај глагол се исто тако вели да може бити „и ријеч праславенска“ (чеш. *chrkati*; пољ. *charkać*). На истом месту стоји да је *hrkati* („stertere“) ономатопејска реч „као и 2. *хрка̄и*“; међутим, одмах се додаје: „али може не бити истога постања“.

Према Slovenačko-srpskohrvatskom rečniku (П р о с в е т а, 1964) у словеначком језику глагол *hrkati*, с презентом на *-am* и *-čet*, значи под 1: х р а к а т и, накашљивати се, а под 2: х р - к а т и; то се, дакле, узима као једна реч која има два различита значења.

²⁴ Та реч значи: „с буком и силом пљувати, избацивати слуз из грла“ (Рј. Броз-Ивековића).

Глаголи са општим делом на *-ск-*

148. Дублетне облике презента, императива и прилога садашњег имају у правописном речнику и ови глаголи: *мљаскаћи*, *иљескаћи* (и с префиксима: *за-*, *над-*, *ио-*, *иџе-*, *раз-*), *иџиљескаћи* и *сјиљескаћи*. Ти су облици с презентском основном на *-ā-* и на *-ић-*; на пример: *сјиљска̄м* и *сјиљићем*, *сјиљскај* и *сјиљићи*, *сјиљскајући* и *сјиљићући*. Дакле, у облицима са другом основном сугласничка група је *-ић-*. Она је добивена од *ск-* испред *ј*, јер се овде наставак основе *-је-* додаје на општи део који се завршава тим сугласничким гласовима. Познато је да се гласовна група *skj* у прасловенском језику развила у *šč* (*šć*) и да има више рефлекса те групе у нашем језику: у екавским и ијекавским говорима штокавског дијалекта је *иши* (нпр. *искаћи*: *ишием*), добивено упрошћавањем *šč*, тј. губљењем фрикативне компоненте код африкате *ч*, а у западним икавским говорима је *šč* (*iščet*); у чакавском дијалекту је *шт'*, а у кајкавском се чува група *šč*. Исти су рефлекси и за прасловенску групу *šč* од *sk^o* (прва палатализација). Чакавско *шт'* и икавско *šč* је — по мишљењу Р. Б о ш к о в и ћ а — „тешко извести из прасловенског *šč^o*“²⁵.

Група *šč*, која стоји на месту прасловенског *šč*, налази се у многим речима и у облицима речи. М а р е т и ћ у Граматици хрватскога или српскога књижевног језика вели да се каткад говори *ић* поред *иши*, и за то наводи као примере и глаголске облике: *ишием*, *иљешћем*, *зайљешћем* (поред *ишием*, *иљешћем*, *зайљешћем*). Он сматра да је ту, у тим речима и облицима, „ић дијалектизам“. Али се одмах ограђује настављајући да су „зацијело“ дијалектизми именичке речи: *ићеша*, *ићене*, *ићай*, као и глаголски облик *оишиће* м. *оишиће* (аорист глагола *оииснути*) (III издање, 1963, стр. 103). Маретић, дакле, као да није против употребе облика *ишием*²⁶ и *иљешћем* и у књижевном језику иако

²⁵ Р. Б о ш к о в и ћ, Основи упоредне граматике словенских језика I Фонетика, 1968, 91, 84—85; — А. Б е л и ћ, Основи историје српскохрватског језика I Фонетика, 1969, 114—116; — П. И в и ћ у Дијалектологији српскохрватског језика истиче на више места (стр. 32, 33, 140, 141, 176, 181, 190) да је сугласничка група *ић* (<*skj) изразита особина неких наших говора на западу и северозападу.

²⁶ У правописном речнику је само *ишием*, *ишии*, *ишиући*.

Глагол *м љ а с к а ѝ и*

149. Та је реч тако дата — са кореновим вокалом *а* — у правописном речнику. И не само ту: *мљаскаѝи* је и у Боранићевом Правопису, у Бенешићевом речнику, као и у речнику МС. Међутим, она се налази забележена и са вокалом *е* у корену. Тако је *мљескаѝи* у речницима: код Вука, Ристића и Кангрге, Деановића и Јернеја, Л. Бакотића, као и у правописима Белићевом и Боранићевом. У речнику ЈАЗУ Маретић, као обрађивач, *мљаскаѝи* упућује на *мљескаѝи*, и то је узео за лексичку одредницу; дакле, као што је у Вуковом речнику. На истом месту Маретић вели да та реч, као ономотопејска, „не гласи свагда једнако“: поред *мљескаѝи* има и: *мљецаѝи*, *мласкаѝи*, *мљаскаѝи*, *мљацаѝи*. И у другим речницима она се наводи и са гласовном групом *-ик-*.

Узгред и то — да и код Боранића, у ранијим издањима Правописа (пре последњег издања од 1951. год.), овај глагол гласи само *мљескаѝи*. А видели смо да је код Белића у загради ознака за јужни изговор (ј.), као да је у корену било *јаѝ* (ѣ), па је по најновијем јотовању добивено *мљ* (исп. *млеѝи*: *мљеѝи*). Међутим, јасно је да тога гласа ту није било јер је такав гласовни састав реч добила непосредно у ономотопејском изговору.

150. Што се тиче облика овог глагола који су са презентском основом, код писаца нема много примера за њих, чак и када се узму укупно — из речничких грађа и одређених књижевних дела. То је свакако зато што та реч и иначе није толико употребљива. Ипак се и на основу забележеног материјала може казати да су најраспрострањенији облици са основом *мља(е)ска-*. Налазе се употребљени код разних писаца савременог језика. Да наведем ове:

— Е. Кумичић (*мљаска*, *мљаскајући*), Ј. Козарац (*мљаскајући*), В. Царемин (*мљаска*), Ј. Лесковар (*мљеска*), С. С. Крањчевић (*мљескајући*), Зв. Шубић (*мљаска*), И. Андрић (*мљаскају*), И. Козарчанин (*мљаскајући*), Вј. Каллеб (*мљаскајући*), М. Божић (*мљаскајући*), Љ. Јонке (*мљаска*), Ј. Бенешић

(*мљаска*), Б. Станковић (*мљескајући*), М. Настасијевић (*мљаска*), Ст. Јаковљевић (*мљаскајући*, *мљаска*), Бран. Ђосић (*мљеска*), Миливоје Ристић (*мљеска*), М. Московљевић (*мљаскајући*).

Међутим, за облике са презентском основом *мља(е)шће-* само су ова три примера:

— Катанчић . . . једе . . . облапорно, *мљешће* (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, СКЗ, 216); — Не *мљаићу* прашчићи задовољно над мелом (Н. Симић, Непозната Босна, 1937, 49); — „Блаж код јела тако неестетски *мљаиће* језиком, да јој то живци не подносе“ (Стј. Врта, Велико прољеће, 1933, 13).

А за облике са основом *мљешће-* могу навести једино овај пример:

— Вечерамо. Младен *мљешће* као поток на извору (А. Неимаревић, 1914, 1937, 98).

Код Ст. Јаковљевића је нађен и овакав пример: — Војници *мљашће* јабуке са хлебом (Девет сто четрнаеста, 1934, 119). Наведен је у речнику МС и МХ за глагол *мљашћити*, који је означен као покрајинска реч и који се упућује на *мљаскаити*. У другим речницима нема тог глагола. Отуда излази да је на основу једног јединог примера, у речничким грађама, направљена лексичка реч (инфинитив *мљашћити*). Пре бих рекао да је овде облик 3. лица множ. презента *мљашће* (место *мљашћу* од *мљаскаити*) настао према таквом облику оноματοпејских глагола на *-аити* и са сугласничком групом *шћ*, као што су: *вршишћити*, *јишишћити*, *йљушишћити*, *шишишћити* и др., мада су код истог писца забележени и облици са основом *мљаска-*.

Одавде се види да су облици глагола *мља(е)скаити* с презентском основом *мља(е)шће-* и *мља(е)шће-* ретки у употреби код писаца, нарочито други, у односу на облике са основом *мља(е)ска-*. Речено је да ова реч може бити и са сугласничком групом *цк* у општем делу (*мљацкаити*, *мљецкаити*). Са тим гласовима је употребљавају и наши најсавременији писци. На пример: *мљецка-*

јући (Бран. Ђосић), *мљацкају* (И. Самоковлија), *мљецка* (М. Лалић), *мљацкају* (Д. Ђосић), *мљецкајући* (Ј. Поповић). Граматички су једино могући такви облици јер гласови *цк* као група не подлежу фонетској измени. Они су донекле могли утицати да се група *ск* стабилизује у глаголској промени и да затим добије ширу употребу. Тако је од глагола *грискаићи/грицкаићи* презент само *грискам/грицкам*; нпр. *грискајући* брк (И. Андрић).

151. У речнику ЈАЗУ глагол *мљескаићи* је дат с презентом *мљешћем* (*мљешћем*). Пример за облик *мљешће* је из Вукових народних приповедака, а два примера за облике са групом *ић* (*млаићућ*, *мљешћу*) из дела су Сплићанина Ј. Кавађина (XVIII в.). Али је Маретић навео и пример за облик *мљаскају*, који је употребио М. Ветранић, дубровачки писац XVI века. Зато се не зна зашто код лексичке одреднице недостаје презент са основом на *-а-*. Дакле, у грађи за овај речник потврђена су сва три лика презентске основе овог глагола.

Ова глаголска реч налази се и у другим јужнословенским језицима, као и у западнословенским. У словеначком је: *mláskati*, *-am* и *mlaskáti*, *-ám*, *mlaskàj*, *-ájte* (Pravopis); а у македонском: *мласка* (Речник). Презент у бугарском језику је *мљаскам*, *-аи* и *мљасвам* (Речник). У пољском језику је *mlaskać*, *ska* (Słownik, MCMLII), а у чешком: *mlaskati*, *-ám* (Slovník, 1946). Према томе, у свим овим језицима основа презента је на *-а-*. И у корену је тај самогласник са сонантом *l*, осим у бугарском језику у коме је *л* умекшано (*љ*).

Глагол *ѝљескаићи*

152. И ово је по постанку ономатопејска реч. Спада у бројне глаголе који су од ономатопејских узвика: *ѝљескаићи* је постало од узвика *ѝљес*, али преко именице *ѝљесак*, тако да се сада у језичком осећању издваја узвик као корен или општи део и *-ка* као наставак којим је глагол изведен²⁸. Место *-љ-* може бити и

²⁸ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 617.

-л-. Маретић у речнику ЈАЗУ s. v. *йљескайи* вели да се -л- налази м. -љ- „не само у источном говору, него и у јужном и у западном“. Као да је и овде било *јайи*, па зато није чудно што у екавском изговору има и *йле-*. Међутим, на истом месту стоји да има и *йљаскайи*, тј. са самогласником *а* у корену, јер су код сличних речи могуће такве гласовне замене.

У ранијим речницима савременог књижевног језика и у правописима глагол *йљескайи* је с дублетним облицима презента: на првом месту је *йљескам*, а на другом — *йљешѿем* или *йљешѿем*. На пример, у Вуковом речнику је *йљескам* (и *йљешѿем*), а у Деановић-Јернејевој: *йљескам* и *йљешѿем*. Дакле, нигде се не налазе наведена сва три облика, а свуда је заступљен облик са основом *йљеска-*. Значи да је за лексикографе то основни и главни презентски облик овог глагола. Треба показати како је то код писаца. За то има доста материјала, а највише у грађи за речник САНУ. Најпре ћу дати примере за облике са основом *йљеска-*. То су:

— И *йљескају* к дјелу ти свакому (П. П р е р а д о в и ћ);
 — . . . рече прота . . . *йљескајући* мене по рамену (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ); — томе се данас *йљеска* (Љ. Н е д и ћ);
 — Затим *йљеска* длан о длан (М. Ј. М и т р о в и ћ); —
 У тишини и миру живиш сама, | без света да ти замера ил' *йљеска* (М. Р а к и ћ); — једе . . . и *йљеска* устима (Р. Д о м а н о в и ћ); — *йљескамо* им, кад добро отпевају! (Р. Д о м а н о в и ћ); — Па *йљескају* чило (Р. К о ш у т и ћ); —
 Играју своју грозну драму, којој нико не *йљеска* (И. С е к у л и ћ); — Нит' нам когод *йљеска* нити нас разуме (С. П а н д у р о в и ћ); — *йљескају* и људи и жене (М. К а ш а н и н); — и њен гломазни точак тромо се окреће и *йљеска* (М. М а р к о в и ћ); — По пет минута се само *йљеска* (Влад. Д е д и ј е р); — Дјеца се окупе око њега *йљескајући* ручицама (Стј. К р е ш и ћ); — *йљескајући* прихватили све браниочеве усклике (Ђ. Ј о в а н о в и ћ); — позив сви прихватају и *йљескају* (В. Ј е л и ћ); — Матуранти на то *йљескају* длановима (М. Л а л и ћ); — Машу рукама и *йљескају* једнога по рамену (Ч. В у к о в и ћ); — *йљескају*

један другог по леђима (Ћ. С и ј а р и ћ); — *љескају* се обавезно по стражњици (М. Б о ж и ћ).

Још више примера има за облике са осномом на *е* и са сугласничком групом *ић* (*љешће-*). То су ови:

— . . . кликне Милка, *љешћући* у ситне своје ручице (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ [1905], 225); — Кликне весело и *зайљешће* у обје руке (К. Ш. Ђ а л с к и; Речник САНУ); — На извору хихоће и *љешће* [вода] (М. Л и с и ч а р, Приповијести, 1910, 15); — Скочих, *љешћући* (и с т о, 92); — Уза то *љешће* рукама (Ј. К о с о р, Мирис земље и мора, 1925, 4); — Чујеш ли, како *љешћу*? (В. Ц а р Е м и н, Нове борбе, СКЗ, 122); — Стриц Божо *љешће* га по раменима (А. К о в а ч е в и ћ, Од данас до сутра, 1936, 10); — (клањају се с њиме друштву, које *љешће* . . .) (И. В о ј н о в и ћ, Дубровачка трилогија, 1902, 128); — лагано дланом по врату коња *љешће* (Д. Ш и м у н о в и ћ, Посмртне новеле, Загреб, 94); — публика, која *љешће* само домородним фразама (А. Т р е с и ћ - П а в и ч и ћ, Пobjеда криепости, 1898, 79); — а светина му *зайљешће* рукама (Вј. Н о в а к, Тито Дорчић, СКЗ, 64); — Поћи ћемо, поћи! — те *зайљешће* рукама (И. Ћ и п и к о, Са острва, СКЗ, 34); — са расвијетљених балкона *љешћу* бешћутни мушкарци (И. А н д р и ћ, Ех ронто, 1920, 108); — Газде се смију и *љешћу* по боковима (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке II, СКЗ, 89); — а муштерије . . . смију се и *љешћу* (и с т о, 107); — Па га *љешће* по мокром гуњу (Б. Ј е в т и ћ, Дани на Миљацки, 1935, 64); — *љешће* дјевојчица и радује се (И. С а м о к о в л и ј а, Приповијетке, 1964, 72); — *љешћу* рукама (и с т о, 359); — удара ручицама као да *љешће* (Е. К о ш, Као вуци, 1958, 135); — Патролу дочека . . . *љешћући* рукама (Б. Ћ о п и ћ, Глуви барут, 1957, 71); — други му *љешћу* у ритму казачока (М. Б о ж и ћ, Курлани, 1958, 175); — *љешће* бијесно себе по стражњем месу (Р. М а р и н к о в и ћ, Прозе, 1948, 24); — Одлазе *љешћући* (М. Л о в р а к; П о л и т и к а

(за децу), 21. март 1974, 2); — И даље рукама *йљешћу* (и с т о); — *Пљешћу* жене или плачу . . . (Ф. Ш т е ф а н; П о л и т и к а, 15. септ. 1973, 16); — *йљешћиие* (Телевизија Загреб, 19. III 1971); — Кад се растуре, *йљешћу* рукама (С. Т р о ј а н о в и ћ, Психофизичко изражавање, 1935, 160).

Такви облици овог глагола, са *ић* у основи презента, налазе се и у народним песмама. За то су ови примери:

— А *йљешће* га по сапима руком (Б о с а н с к а В и л а, 1902, 287; песму „пјевао уз гусле Мујо Џубур у Гацку“); — Па све Шарца *йљешћу* по ункашу (Хрв. н а р. п ј е с м е. Јуначке пјесме II, 1897, 188; песма је „из Бановаца код Ориовца“ у Славонији); — Па Омера *йљешће* по рамену (Н а р. п ј е с м е Мухамедоваца у Босни и Херцеговини II, Сарајево 1889, 38; сабрао К. Hörmann).

За облике са основом презента *йљешћиие*- имам само неколико примера. То су ови:

— Браво! викну први гвардијан *йљешћући* рукама (С. М а т а в у љ, Бакоња фра Брне, СКЗ, 100); — Кад се чесница расплескава, не *йљешћиие* се на лопару него на вуненој врећи (Л. Г р ђ и ћ - Б ј е л о к о с и ћ, Из народа и о народу I, Мостар, 131); — Кажу да мацарули . . . *йљешћииу* рукама и подвикују (В. К а р а џ и ћ, Срп. рјечник, s. v. м а ц а р у о); — Радујмо се, рукама *йљешћиимо* . . . (В. В р ч е в и ћ, Разни чланци, 1891, 106); — *Пойљешћиии* бијесна, да је бјешњи (В. Караџић, Срп. нар. п о с л о в и ц е, 1900, 319).

Зато се може рећи да писци савременог књижевног језика употребљавају углавном облике глагола *йљескайи* с презентским основама *йљеска-* и *йљешће-*. А из прегледа свих примера види се да се облици са основом *йљеска-* налазе код екавских писаца, али их има и код других. Међутим, облици са основом *йљешће-* употребљени су у делима писаца који припадају западном језичком подручју. И то сигурно није случајно тако. Такви се облици че-

сто чују на Загребачком радију и телевизији. Да наведем само ова два забележена примера:

— Народ бурно *йљѐиће* (14. X 1973); — Сто тисућа људи *йљѐиће* (6. V 1972).

То што су облици са основом *йљѐиће*- овде бројнији, не значи да су они и са много чешћом употребом у књижевном језику на тој страни. Они су само више привлачили пажњу стручних лица која су, на одабраним текстовима, одређивала речи за израду речника — као облици са доста измењеним гласовним саставом.

153. У материјалу за ову глаголску реч има и неколико примера за презентски облик *йљѐићи*. У грађи за речник САНУ налазе се ови: — *йљѐићи* до мила у длане (Б. Б у д и с а в љ е - в и ћ, С личке груде, 1913, 41); — стаде га љубити да све *йљѐићи* (М. С р е т е н о в и ћ, Јетрве, 1927, 18); — Кад једе *йљѐићи* (Ј. П а в л о в и ћ, Збирка речи из крагујевачке Јасенице и Божурђе). А у речнику МС наведена су ова два: — Наједаред осу [град] . . . А оно само сева, мумла и *йљѐићи* (Ј. В е с е л и - н о в и ћ); — Киша *йљѐићи*, *йљѐићи* као непрестано жуборење на каквој чесми (Т. Д о в и ј а н и ћ)²⁹. И за овај облик презент стављена је лексичка одредница *йљѐићаћи*, *-ићим* са значењем пљескати, ударати шумећи (о киши, граду). Презентском облику *йљѐићи*, истина, одговара такав инфинитив, на *-аћи* и са општим делом на *ићи*. Али за облике са инфинитивном основом *йљѐића-* нема потврда. Зато мислим да је облик *йљѐићи* настао у презенту са групом *ићи* — према глаголима типа *йићићаћи*, *-им*. Отуда је инфинитив *йљѐићаћи* у првом реду граматичка творевина.

154. У речнику ЈАЗУ Маретић је дао глагол *йљѐскаћи* с презентом *йљѐскам*. Али после тога вели да је у том глаголском временском облику „не само *йљѐскам* него и *йљѐићем* (*йљѐићем*)“³⁰. Сва три презентска лика потврђена су затим примерима. Пада у очи да тих примера има више за облике с презентским основама

²⁹ У грађи за тај речник има и овај пример: — Ал' вода пуца, разбија се, *йљѐићи* . . . (Р. К о ш у т и ћ, Песма о аргатару и о шевни, 1938, 11).

йљешѿе- и *йљешѿе-*. То, међутим, ништа не изненађује кад се зна да основну и главну лексичку грађу чине дела старих писаца у западним крајевима. Од многих примера да наведем само ове: — Ника [тј. р и б а] репом *йлеиѿе*, ника се примеће (П. Хекторовић, чакавац); — Невјесте теј лијепе гледамо . . . и по шији *йлеиѿемо* (М. Држић); — Кривоци *йлеиѿући* [тј. птица] (М. Ветранић); — Грофица *йљеиѿући* барјактарицу по рамену рече (М. А. Рељковић). — За сличне облике овог глагола наведени су примери и из народних песама забележених у Босни и Херцеговини. У Вуковим народним песамама и приповеткама има облика са основом *йљешѿе-* (— Пак се смију и рукама *йљешѿу*), као и са основом *йљеска-* (— Гласом поју, рукама *йљескају*).

За ову глаголску реч знају и други словенски језици, само што она у њима нема увек исто или слично значење. Тако у најсроднијем словеначком језику глагол *pléskati*, *-am* значи б о ј и т и (нпр. зидове), м о л о в а т и (Rečnik). У македонском је *йлеска*, и то је наша реч *йљескаѿи*, а у бугарском *йляскам*, *-аш* има два значења: п љ е с к а т и (поводи) и ф и ј у к а т и (бичем). У том језику има и *йлэскам* у значењу: 1. прљати, замазати, флекати; 2. слабо сликати, мазати. Под 3. се упуђује на *йлэця*, а под 4. на *йляскам*. Гл. *йлэця* значи: б р б љ а т и, г о в о р и т и к о ј е ш т а (Речник М. Младенова), а у речнику Бугарске академије наука глагол *йлэца -еш* је означен као реч говорног језика. У старословенска је *pleskati* [-žto -šteši] *zusammenschlagen* (*ropkati*), *klatschen*. У Кошутећевом речнику глагол *йлескаѿѿь* у руском језику је с презентом *йлещѿу*, *йлэщешѿь*, и то је имперфективни глагол према перфективном *йлеснуѿѿь*, који под 1) значи з а п љ у с н у т и (вал). А у Ушаковљевом речнику *йлескаѿѿь* (*ещѿу*, *эщешѿь*) под 5. има значење а п л о д и р о в а т љ, р у к о п л е с к а т љ (устар.). Иначе глагол *йлескаѿѿь* у разговорном језику је с презентом на *аю*, *эешѿь*. — Од западнословенских језика, у чешком је *pleskati*, *pleská* ([Dešt'] *šustí*, *šelestí*, *pleská*), *pleskaíí*.

Глаголи *йриѣискаѣи* и *сѣискаѣи*

155. У Вуковом речнику нема тих глагола, а има *йриѣискаѣи* (*drücken*) и *сѣискаѣи* (*zusammendrücken*) као *v. impf.* и *йриѣиснуѣи* и *сѣиснуѣи*, који су, према њима, *v. pf.*; такође се налазе и прости глаголи *ѣискаѣи* и *ѣиснуѣи*, који је означен као *impf.*, а ознака за вид *pf.* је у загради. Нема их ни у Броз-Ивековићевом речнику. За Ивековића су глаголи сложени од префикса и *ѣискаѣи* — *v. pf.* (нпр. *на-ѣискаѣи*), а *v. impf.* су префикс+ т и с к и в а т и (нпр. *из-ѣискаѣи*); само је поред *за-ѣискаѣи* *v. impf.* и *зѣискаѣи*. Бакотић, у речнику, уз глагол *сѣиснуѣи* *pf.* даје *сѣискаѣи* *impf.*, али глаголску именицу *сѣискаѣе* упућује на *сѣискаѣе*. У речнику МС уз несвршени глагол *йриѣискаѣи* (*се*) наведен је и глагол *йриѣискаѣи* (*се*), који је, *s. v.*, несвршен и учестали према свршеном *йриѣиснуѣи* (*се*). Међутим, глагол *сѣискаѣи* (*се*) је несвршен и учестали према *сѣиснуѣи* (*се*), а несвршени глагол *сѣискаѣи* (*се*) упућује се на *сѣискаѣи* (*се*), који је несвршен и учестали такође према свршеном *сѣиснуѣи* (*се*). У речнику ЈАЗУ *йриѣискаѣи* и *сѣискаѣи* су имперфективни глаголи према перфективним глаголима *йриѣиснуѣи* и *сѣиснуѣи*.

Глаголи *йриѣискаѣи* и *сѣискаѣи* не налазе се затим ни у Белићевом Правопису, као ни у Боранићевом. Управо, у Боранићевом Правопису наведен је глагол *сѣискаѣи*, али са звездicom (**сѣискаѣи*), и у петом и шестом издању поред тога стоји: боље *сѣискаѣи*, а у десетом — поред тога је само *сѣискаѣи*. У напомени се вели да речи „означене звијезdicом * нека се не употребљавају у књижевном говору“.

Међутим, од свега што је изнесено о глаголима *йриѣискаѣи* и *сѣискаѣи* (са дугим узлазним акцентом) тачно је то да они стоје према глаголима *йриѣиснуѣи* и *сѣиснуѣи*, који су перфективног вида (са основама на *-ну/-не-*). Значи да су постали од општег дела *йриѣиск-* и *сѣиск-* наставком *а*, и да су по томе учестали, а онда и трајни, несвршени. И они су сасвим обични у књижевном и народном језику. У речничким грађама има велики број листића са примерима за њихову употребу, а тако их најчешће чу-

јемо и у свакодневном говору. Према томе, овим глаголским речима са изразитијим наставком *-ива-* не може се приписивати већа књижевна вредност јер *ѝриѝискиваѝи* ништа није употребљивије од *ѝриѝискаиѝи*, а *сѝискиваѝи* је чак необично поред *сѝискаиѝи* (нпр. — *сѝискује* усне — В. Цар Емин; — као да ми ко ребра *сѝискује* гвожђем — А. Шеноа; — *сѝискујући* ју њежно — Ј. Козарац).

У Ристић-Кангргином речнику уз *сѝискаиѝи* и *ѝриѝискаиѝи* презент је *сѝискам* и *ѝриѝискам*, а код Деановића и Јернеја је такође *сѝискам*, али поред *ѝриѝискам* — и *ѝриѝишићем*; у Бенешићевом речнику је *сѝискам* и само *ѝриѝишићем*. У Матичном је као у речнику данашњег Правописа.

156. И код ових глагола највише потврда у материјалу има за облике са основом *ѝриѝиска-* и *сѝиска-*. Толико је писаца у чијим се делима налазе употребљени такви облици да није потребно наводити их. Ово што при том треба подвући јесте чињеница да су они заступљени у свим већим деловима језичке територије. Зато овде треба видети који писци употребљавају облике ових глагола са *ић* и *ићѝ*. Примера за то има доста, и скоро двапут више за оне од тих облика који су са гласовном групом *-ић-*. И то су најпре ови:

— А што то *сѝишићеш* у руци (А. К о в а ч и ћ, Сабране приповијести, 1910, 45); — . . . застење милиционар као да га огроман камен *ѝриѝишиће* (А. К о в а ч е в и ћ, Од данас до сутра, 1936, 129); — уздисала је старица, *ѝриѝишићући* рукама чело (Е. К у м и ч и ћ, Госпођа Сабина, Загреб, 8); — Топло му *сѝишићући* руку морао сам махом кренути даље (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ, 206); — . . . кад вруће | љубави жеља младо срце *сѝишиће* . . . (М. Б е г о в и ћ, Изабране пјесме, 1925, 43); — И за час о мом су врату | висјеле њезине руке, | *сѝишићућ* се чвршће . . . (и с т о, 116); — *ѝриѝишићући* цјелов на њене усне, привине је страсно к себи (Ј. Л е с к о в а р, Приповијести, 1917, 118); — Руковали су се, *сѝишићући* живо и топло с обје руке (С. К о л а р, Или јесмо или нисмо, 1933, 118); — И

ја *сїишићем* папир б'јели (С. С. Крањчевић, За човјека, 1934, 2); — Тек срце нешто *сїишиће* се у груди . . . (исто, 25); — Стоји уз празни кревет, етерно *їриїишиће* чело (С. С. Крањчевић, Изабране пјесме, 1898, 76); — И *їриїишиће* гусле јаче . . . (исто, 164); — . . . како му се и усне . . . неопажено *сїишићу* у некој кругости (И. Козарац, Проза, 1947, 48); — Баш ко да га *їриїишиће* тешки камен (И. Козарац, Славонска крв, 1906, 44); — с једне га стране *їриїишићу* Швеђани . . . (Стј. Крањчевић; А. Толстој, Петар Први, 1950, 312); — *їриїишићући* руку на груди, покушавао је да се увјери . . . (М. Будисављевић; Бранково коло, 1904, 452); — „Нисмо ми свиње у коцу, да се *сїишићемо*“ (Вјек. Мајер; Хрв. књижевни алманах, 1934, 39); — Те руке . . . као да му *сїишићу* и чупају срце (А. Цесарец, Царева краљевина, 1947, 60); — Заљубљеници — како се *сїишићу*! (Д. Цесарић, Изабране пјесме, 1960, 74); — А који га — руке му *сїишићући* — бодре (исто, 130); — док руке *сїишићу* се и милујући мазе (Драг. Домјанић, Пјесме, 1933, 21); — Усне *сїишићу* прстима (В. Јелић, Домино, 1969, 178); — лијеву руку *їриїишиће* уз груди (исто, 174); — *сїишиће* [је] рукама (И. Самоковлија, Приповијетке, 1964, 140); — *сїишићући* књиге под пазухом (исто, 109); — *Сїишиће* руку у песницу . . . (И. Самоковлија, Изабране приповетке, 1949, 233); — *сїишиће* и превија рану (Ерих Кош, Као вуци, 1958, 33); — *їриїишићући* трбух о даске (исто, 118); — И ко сипња га *їриїишиће* сунчано олово (Скендер Куленовић, Стојанка мајка Кнежополка, 1945, 9); — двије ме крупне младице *їриїишићу* у ранцу (Ск. Куленовић; Политика, 24. IX 1972, 17); — Посматрао сам га како *сїишиће* зубе . . . (Р. Чолаковић, Кућа оплакана, СКЗ, 68); — још га *їриїишићу* тмасти облаци (Н. Симић, Прољеће, 1952, 284); — сапа је *сїишиће* у грлу (М. Божић, Курлани, 1958, 268); — тако ме ту у грлу држи и *сїишиће* (П. Шегедин, Свети враг, 1966, 119); — она их [очи] непре-

станце *сѝишиће* (И. Ђипико, Са острва, СКЗ, 227); — *оѝишићући* срце попут | грлице устрептале (М. Королија, Песме, СКЗ, 56); — Лијежемо у сламу, | *сѝишићемо* се једно уз друго (Ј. Ђонових, Горски токови, 1947, 16); — Ја не *ѝриѝишићем* кваку . . . (Сл. Галогаж; Књижевнине VII н. с. бр. 15, 6); — а фотограф, *сѝишићући* на прса своје још несклопљено благо . . . (А. Тишма, Ибикина кућа; Летопис МС, јул-август 1951, 59); — боксер [се] не плаши никога као противника који га стално *ѝриѝишиће* (М. Радојчић; Политика од 26. II 1971, 14); — *Сѝишићу* се чврсто деснице (Телевизија Загреб, 26. VIII 1972); — Наши *ѝриѝишићу* (исто, 26. X 1973).

И овде има примера за глаголске облике и са једном и са другом презентском основом нађених код истог писца, За то могу навести ове:

— . . . рудјеле би се рибице, цвиљеле и цврчале, *сѝи-скајући* се и пушећи се (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 1910, 18); — Она осјећа, да јој Рибичевић руку *сѝишиће* (Госпођа Сабина, 1883, 36); — упита он тихо, *сѝишићући* јој руку (исто, 53); — *сѝииска* на прса ледени кип (В. Назор, Поезија, 1953, 185); — гдје је са свих страна *сѝи-ска* обруч леда (исто, 82); — у шаца *сѝишићући* крила златног лептира (исто, 102); — Дијете је све више *ѝриѝиска* (М. Божић, Курлани, 1958, 214); — *ѝриѝишићу* се једна о другу (исто, 286); — баца [се] на њу, *сѝиискајући* је све јаче (Н. Симић, Прољеће, 1952, 32); — лице јој се *сѝи-иће* (исто, 83); — Јусуф се *сѝишиће* за груди . . . (исто, 133); — Жика *сѝиска* јој руку (Ј. Поповић, Изабране странице, 1972, 76); — . . . он би се прибрао, *сѝишићући* зубе (Истините легенде, 1949, 76); — Једна рука *сѝишиће* Светозара (Изабране странице, 56); — *сѝиискајући* песницу (Б. Чиплић, Јаруге, 1953, 21); — *сѝишићући* зубе, покуша да не прекине појање (исто, 20); — *сѝиска* песнице (Д. Ђосић Корени, III изд., 115); — *сѝишићући* песнице пође

тромо за Симком (и с т о, 26); — *сїишићу* песнице (Деобе I, 1961, 90).

То смо видели и код многих других прегледаних глагола: исти писац употребљава њихове облике и с једном и с другом основом презента. У таквим случајевима облик с једном основом обично потиче из домаћег говорног језика, а други је накнадно усвојен на овај или онај начин.

Од свих примера који су у овом прегледу наведени за облике са основом *сїишиће-* и *їриїишиће-* само су неколико, као што се види, из језика писаца са подручја источнога, екавског изговора. То су примери нађени код Ј. Поповића, Б. Чиплића, А. Тишме и Д. Ђосића, као и пример из новинског написа М. Радојчића. Ови писци, дакле, имају и облике са другом презентском основом, и они су им, нема сумње, ближи. Остали примери, каквих у материјалу има још, налазе се код писаца у највећем делу зоне ијекавског књижевног изговора. На тој су територији такви облици ових глагола заступљени можда исто толико колико и они са основом на *-ска-*. У живој експанзији они су се тако почели јављати и код најсавременијих писаца на другој страни, где се иначе зна само за облике који су од основе *сїиска-* и *їриїиска-*. На пример, Д. Ђосић је облике *сїишићу* и *сїишићући* сигурно добио из књижевне лектире, а могао их је чути и у свакодневном говору представника нашег језика на западу. Јер тих и таквих облика уопште нема у његовом домаћем говору трстеничког краја. Други су писци (Ј. Поповић, Чиплић, А. Тишма), као што је познато, из Војводине, и самим тим нису толико удаљени од језичке територије на којој се употребљавају облици са том презентском основом. Ти облици, као такви, могу затим бити привлачни.

Сада ћу дати примере за облике са истом основом презента, тј. на *-је-*, односно на *-е-*, али испред тога није сугласничка гласовна група *ић*, него је *иш* (*сїишиће-*, *їриїишиће-*). Као што је речено, њих има мање, што ће се, уосталом, видети и из овог прегледа:

— Снебивао [се] од чуда, како да му не *сїишићу* прсте оне уске и шиљасте ципеле (Е. К у м и ч и ћ, Госпођа Са-

бина, 1883, 126); — одасвуд *йрийишије* биједа (А. Ш е н о а, Златарово злато, 1933, 171); — Мирно стојећи до прозора, *йрийишију*ћи своје чело на стакло (Чувај се сењске руке, СКЗ, 16); — И *сйишијем* срце, нека бије лакше . . . (Т. А л а у п о в и ћ, Пробране пјесме, 1902, 101); — а сада ето *йрийишије* га као олово (Ј. К о з а р а ц, Мртви капитали, СКЗ, 130); — Ал' је тешко, | што ми пуне прси *сйишије* (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Изабране пјесме, СКЗ, 72); — То је небо к'о олово | а *йрийишије* крв пијући (и с т о, 80); — Не *сйишију* ли ме ручице малене? (Ф. М а р к о в и ћ, Карло Драчки, 1917, 112); — На колодвору *сйишију* се к себи Славени обично негдје у каквом кутићу (Стј. Р а д и ћ, Модерна колонизација и Славени, 1904, 287); — . . . те нас [секте] јаче *йрийишију* (и с т о, 305); — [каос] који *йрийишије* све духове (М. М а р ј а н о в и ћ; С. С. Крањчевић, Пјесничка проза, 1912, XXXIII); — у Далмацији млетачка власт *йрийишије* домаћи свијет (А. Б а р а ц, Југославенска књижевност, 1954, 56); — хватају их око паса, *сйишију* их, штипљу (В. Ц а р Е м и н, Старци, 1917, 151); — као што се *йрийишије* пуце на кошуљи (Влад. В е л м а р - Ј а н к о в и ћ, Иван Мандушин, 1922, 27); — [у дијелу града] који зими *йрийишије* магла (М. Л о в р а к, Пријатељи, 1946, 25); — све га нешто *йрийишије* (И. С о ф т а, Дани јада и глада, 1937, 92); — Куће се купе на окуп и *сйишију* од страха (Г. К р к л е ц, Нове песме, 1922, 29); — „Ноћас се *сйишију* тела, свијају, ломе и грче . . . (Сребрна цеста, 1921, 14); — вечно једна рука *сйишије* | и отимље тело за се (Сабрана дела I—II, 30); — стаде бесно да је *сйишије* уза се (Х. Х у м о, Приповетке, 1932, 123); — Ваздух ври . . . *йрийишије* и сагорева обронке (Грозданин кикот, 1927, 65); — прстима *йрийишије* земљу око пресада (И. А н д р и ћ, Одабране приповетке I, 1954, 57); — Тако сатима *йрийишије* дланом то место (и с т о, 219); — Оморина *йрийишије* и дави (На Дрини ћуприја, 1953, 366); — *йрийишијем* лице у шушкаву хладну траву (Ех ponto, 1920, 94); — *сйишије* их све више на груди (И. С а м о к о в л и ј а, Приповијет-

ке, 1964, 223); — . . . а да га ипак не *йријишиће* сувише (А. М и л ч и н о в и ћ, Мали људи, 1919, 9).

Могу да наведем ова три примера за облике глагола *йрији-скаћи* са основама *йријиска-* и *йријишиће-* код истог писца:

— Тужна је ова сусталост, што нам *йријиска* очи (В. Ц а р Е м и н, Нове борбе, СКЗ, 132); — Ишао је погнуто као да га ниске облачине *йријискају* (и с т о, 38); — глава му тешка, све је више дланима *йријишиће* (и с т о, 30); — Хтио би и он да изнесе што му *йријишиће* срце (и с т о, 42); — *йријискајући* један другоме (М. С р е т е н о в и ћ, Јетрве, 1927, 91); — Уз то их *йријишиће* и сиротиња (и с т о, 98); — човјек *йријиска* на зуб који боли (В. Д е с н и ц а, Прољеће у Бадровцу, 1925, 19); — мјесечина што *йријишиће* груди и одузимље дах (и с т о, 71).

Осим М(ихаила) Сретеновића, који се родио на Убу, остали писци у чијим су делима нађени ови облици глагола *сјиискаћи* и *йријискаћи* пореклом су из западних крајева, највише из Хрватске. Дакле, иста језичка зона у којој су још више потврђени облици тих глагола са групом *шћ* у основи презента. Код екавских писаца нису забележени примери за облике са основном *сји-шиће-*, *йријишиће-*. Јер наведени облик *йријишиће* који је употребио Сретеновић може бити и аорист перфективног глагола *йријиснући*, и чак се чини да је пре то.

Иако су облици са *ши* у презентској основи, као што показују наведени примери, ређи од оних који ту имају *шћ*, ипак их писци савременог језика, на великом делу територије, употребљавају толико да то не треба занемаривати. Јер при одређивању књижевне вредности морфолошких јединица такав податак је увек пресудан. Зато је и њих требало навести у правописном речнику, поготову кад се има у виду како је тај речник схваћен и шта је све од језичког материјала нашло места у његовом обимном оквиру. Исти пропуст учинили су и састављачи речника у сарајевском Правописном приручнику: дали су дублетне облике презента који су и у речнику Правописа наших Матица, и тако

су остали нерегистровани облици које употребљавају писци и на босанскохерцеговачком подручју, о чему се иначе водило рачуна у многим другим случајевима.

157. Према речнику ЈАЗУ глаголи *сѣискаиѣи* и *ѣриѣискаиѣи* имали су и у нашем старом језику облике са сва три лика презентске основе: *-ска-*, *-шиѣ-*, *-иѣ-*. Они су тако и наведени, с обликом *сѣискам* и *ѣриѣискам* на првом месту. Најраније потврде су у речничкој грађи од XV века. У многим примерима који су дати за њихова значења најчешће су употребљени облици са основом *сѣиска-*, *ѣриѣиска-*. Значи да су ти облици знатно преовлађивали код писаца у прошлости. Други су потврђени врло малим бројем примера. На основу тога, као и на основу онога што је напред изнесено, може се констатовати да они у савременом књижевном језику имају свој развитак, нарочито облици са основом *сѣишиѣ-*, *ѣриѣишиѣ-*. Наравно да се то односи на стање код писаца одређене језичке територије, оне исте којој, углавном, припадају и стари писци.

158. Глаголе *сѣискаиѣи* и *ѣриѣискаиѣи* имају и други словенски језици. За старословенски језик је у *Handwörterbuch-*у наведен само глагол *stiskati*, *zusammendrücken*, с презентом на *-ајр*, а код Миклошича је: *сѣтискати -штж штеши et -скаѣж -скаѣши, сопрѣмере*, као и *прѣтискати — штж -штеши, stringere*. У данашњим живим јужнословенским језицима презентска основа ових глагола је на *-ска-*: у словеначком *stiskati*, *-am*, *pritis-kati*, *-am* (Речник); у македонском: *сѣиска*, *ѣриѣиска* (Речник), као имперфективни глаголи од перфективних *сѣисне*, *ѣриѣисне*, а у бугарском је *сѣѣискам (се)*, *-аи*, *ѣриѣѣискам*, *аи* (Речник). — У Ушаковљевом речнику руског језика *сѣѣискаиѣѣ*, *аю*, *аешѣ* је свршени глагол, и означен је као реч која се употребљава у простом говору („простореч.“), а *сѣѣискиваиѣѣ*, *аю*, *аешѣ* је несвршен према свршеном *сѣѣискуѣѣ*. Такав је и глагол *ѣриѣѣискиваиѣѣ*, *аю*, *аешѣ*, са ознаком да се употребљава у говорном језику („разг.“); другог глагола, са наставком *-а м. -ива-*, нема. — У речнику чешког језика (*Váša-Právníček, Slovník*) *stiskati*, *-kovati* (Na štitu, ježž silná ruka *stiská*) упућује се на глагол *tisknouti*, као на

реч књижевног језика. Глагол *přítiskati* је несвршен: *A zas k ňadrám je přítiská* [matka dítě]; у књижевном језику је *přítiskovati* (*Příruční slovník jazyka českého*). У пољском језику је *ściskać*, *a, al, przyciskać, a, al* (*Słownik języka polskiego MCMLII*).

★

159. Овде смо видели да код писаца више потврда има за облике глагола *мљаскаѝи*, *ѝљескаѝи*, *сѝискаѝи* и *ѝфриѝискаѝи* са гласовном групом *шћ* у основи презента него за оне који имају групу *шѝ*. Таквих облика има и глагол *искаѝи* (НЈ књ. XIX, 86—87). Напред је речено да шћакавизми карактеришу западне, икавске говоре. Али је у дијалектологији познато да сви шћакавски говори нису икавски, тј. да има и других са том фонетско-морфолошком особином. Као што је наведено, „у говорима централне штокавске зоне“ употребљавају се облици глагола *искаѝи* и *бискаѝи* и са групом *шћ*, и то чак „са већом фреквенцијом“ него облици са *шѝ* у основи. А. Пецо сматра да *шћ* ту потиче из прабалканске епохе и да је зато искључен утицај шћакавских говора, а да су, на уопштавање групе *шћ* (и *жћ*), могли утицати примери новог и најновијег (јекавског) јотовања (ЈФ књ. XXVIII 1—2, 183). Ипак остаје чињеница да сблици ових и сличних глагола са *шћ* (од **skj*) постоје у широј зони, у којој се налазе и икавски говори. Код писаца у другим деловима језичке територије може се рећи да их нема, што значи да их нема ни у народним говорима на том простору. Забележени примери су највероватније дошли из крајева где су такви облици сасвим обични не само у језику писаца већ исто тако и у говорним срединама.

Најзад, у материјалу за употребу ових глаголских речн има и примера за њихове облике са групом *шч* у презентској основи. И има их толико да скрећу посебну пажњу. Зато ћу сада на једном месту дати све те облике.

Од глагола *мљаскаѝи* већ је наведен из Боранићевог Провописа презент на *-шчем* (поред *мљаскам* и *мљешѝем*), као и сблик *ѝљешчем* (поред *ѝљескам*) од глагола *ѝљескаѝи* — из Бенешићевог Рјечника. За такве облике овог другог глагола има примера који су нађени код писаца. То су:

— . . . кликне Милка, *йљешчући* у ситне своје ручице (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, 1912, 214); — Али јао, ја сам присиљен само да вам *йљешчем* као Римљани (Стј. К р а њ ч е в и ћ; А. Н. Толстој, Петар Први, 1950, 315); — Па би и опет почела да шета . . . , машући рукама и *йљешчући* длановима (И. А н д р и ћ, Травничка хроника, 1945, 197); — а дечаца изговарали псовке *йљешчући* се по стражњици (и с т о, 29).

За облике глагола *йфријискаићи* могу да наведем само ове две потврде:

— Он скочи и стаде скакати Урвином, *йфријишчући* трбух (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Пјесничка проза, 1912, 10); — *йфријишче* је, гњечи (Н. С и м и ћ, Прољеће, 1952, 191).

Међутим, за облике глагола *сйискаићи* има много више примера, тако да то чак изненађује. Њих треба такође навести све. И то су ови примери:

— Регби, да вас не *сйишче* под пазухом (Е. К у м и ч и ћ, Зачуђени сватови, 1910, 167); — Антонио дрхташе под зидом, *сйишчући* држало оштрог морнарског ножа (и с т о, 114); — Шта си *сйишчеште* толи грчевито длане? (А. К о в а ч и ћ, У регистратури, 1919, 76); — а на бачви јахао пијан војник, *сйишчући* жива прашчића умјесто гајда (А. Ш е н о а, Златарово злато, 1935, 283); — рече уредник, *сйишчући* му руку (Вјенц. Н о в а к, Тешки животи, 1911, 112); — И љубио сам Верушку, *сйишчући* ју страстvenом снагом (Вјенц. Н о в а к, Два свијета, 1901, 242); — Што се *сйишчеште*? (Стј. К р а њ ч е в и ћ; А. Н. Толстој, Петар Први, 1950, 399); — *сйишче* пјест (Ј. К о с о р, Помирење, 1926, 7); — поче забринуто, *сйишчући* камиш међ зубима (Ј. Д р а ж е н о в и ћ, Дјела II, 1947, 92); — Мора, *сйишче* Рашула шаке (А. Ц е с а р е ц, Царева краљевина, 1947, 134); — и узе равнало, *сйишчући* га десном руком за леђима (Ј. К у ш а н, У процијепу, 1954, 201); — . . . те *сйишче* прстима рану (М. К р л е ж а, Три кавалира, 1920,

141); — (*Сѣишчући* је уза се) (Пеција Петровић, Поша' по врагу, Загреб, 19); — понављам као за себе . . . *сѣишчући* чудну . . . ствар у рукама (Ч. Миндеровић, Уска улица, 1945, 132).

Питање је откуд у облицима ових глагола *шч* место *ши* или *шћ*. О томе могу да кажем ово. Да није толико примера за облике глагола *сѣискаиши*, ја бих најпре сматрао да се ту *ч* поткрало онима који тако изговарају африкату *ћ*, а онда је каткад тако и обележавају при писању, или је таква замена ових гласова настала у штампарској слагачници, што су после и коректори пропустили да исправе. Може се претпоставити да и међу наведеним примерима има облика са таквим *ч*. Тако смо видели да је код Балског (Под старим крововима) од глагола *ѣљескаиши* прилог садашњи на истом месту у једном издању (СКЗ, 1905) *ѣљешћући*, а у другом (Загреб, 1912) — *ѣљешчући*. Тако је и са примером из збирке приповедака *Уска улица* Ч. Миндеровића, која је, у издању Културе, штампана 1945. године ћирилицом и латиницом: од глагола *сѣискаиши* прилог садашњи је *сѣишћући* одн. *сѣишчући*. И сигурно је да писац није тражио да буде као што је одштампано. Мислим да је ово друго сам лектор текста ставио на своју руку, или у коректури није интервенисано ако је случајно овако било сложено. — На 145. страни Миндеровић је употребио презентски облик са основом *сѣиска-* (*—Сѣискам* безгласну виолину под мишком). Такав је можда и наведени пример за презентски облик *ѣришшиче* поред *ѣришшиће* и *ѣришшићу* у истој књизи Н. Симића (Прољеће), а такође и презент глагола *сѣискаиши* у Цесарчевој Царевој краљевини: *сѣишиче* поред *сѣишћу*. Колико несигурности може бити у разликовању и обележавању ових гласова, *ћ* и *ч*, показује и то што се у речничкој грађи понекад нађе исписан глаголски облик са *ћ*, а у тексту код писца је *ч*, и обрнуто. Зато је требало проверавати примере да би сваки био верно наведен, онако како стоји у књизи из које је узет.

Међутим, кад има оволики број потврда за облике са гласовном групом *шч* (према *skj*), могло би се исто тако претпоставити да је који од њих постао и на други начин. Наиме, као што је

по сили аналогije, која „ремети“ гласовне законе, а која је у фонетици нашег језика дала тзв. подновљено или подмлађено јотовање, од сугласничке групе **stj* добивено *šč* (према *враиџиџи* — *враћен* у екавским и ијекавским говорима штокавског дијалекта је и *часџиџиџи* — *часћен* > *чаићен*), тако се и место групе **skj* могло, на нашем језичком терену, јавити *šč*. То би, дакле, значило да је према *викаџиџи*—*вичем* настало и *сиџискаџиџи*—*сиџисчем* > *сиџичем*. А на то је могло подстицати и увек живо језичко осећање са већ постојећим односом *sk*: *šč* у речима као што су, на пример: *даска*: *дашчара*, *дашчица*, *дашчан*; *гуска*: *гушчад*, *гушчар*, *гушче*, *гушчевина*, *гушчица*, *гушчић*; *љуска*: *љушчица*; *џијесак*, *-ска*: *џеишчан*, *џеишчаница*, *џеишчар*, *џеишчара* и сл.³⁰

Ипак ово што је сад речено постаје само као далека претпоставка јер се у вези с тим намеће питање: зашто таква аналогija није показала своје дејство у нашем књижевном језику на ширем простору. Као што смо видели, наведени примери се налазе првенствено у делима хрватских писаца, што значи да на тој страни језичког подручја треба тражити вероватније објашњење за појаву и даљи опстанак облика ових глагола, који у презентској основи имају и групу *шч*. Познато је да је рефлекс прасловенске групе *šč* (од *skj*) у кајкавском дијалекту такође *šč*. Према речнику ЈАЗУ у речницима Белостенчевом и Јамбрешићевом презент глагола *stiskati* у првом је *stiščem*, а у другом *stiščem*. А у тим старим речницима (прва половина XVIII в.) поред кајкавске лексике има и речи из других дијалеката и из других крајева српскохрватског језика. Тако се, мислим, може узети да су корени ове језичке особине, заступљене у доста великом делу штокавске зоне, највише на тлу кајкавског дијалекта. Природно је онда што је она најфреквентнија на суседном терену, у говору, а затим и у језику писаца који ту живе и пишу своја дела. Одатле се шири даље. Али су облици са *шч* у презентској основи, и поред тога што није тако мали укупан број забеле-

³⁰ Интересантно је да је А. Шеноа, који у *Злајаровом злајцу* поред наведеног презента *сиџискује* или *сиџиска* (— Није ли лудо да човек под старе дане *сиџиска*, да се плаши зле године? — с. 104), облик *сиџичуџи* употребио на страни на којој је пре тога реченица: — Пијани војници развалили Магдину *дашчару*.

лежених примера, ипак ретки у употреби у односу на облике који имају *шћ*. Затим се у прегледу свих примера доста одређено ограничава зона у којој се код писаца јављају облици глагола са тим гласовним групама (*шћ*, *шч*) у основи презента.

Глагол *д у х а њи* и

160. Као што је познато, на месту гласа *х*, који се, у току XVII века, изгубио у многим говорима штокавског дијалекта — нестало га је, на пример, у екавским говорима на целом простору — развили су се тзв. хијатски, прелазни гласови, и то у положају између лабијализованих вокала *у—о*, *у—а* развио се лабио-дентални сонант *в*, а између вокала од којих је један палатално *е* или *и* настао је палатални глас *ј*; дакле, и између *и—а*, *и—е*. Тако су и глаголске речи *духаји* и *џухаји* добиле у тим говорима лик са гласом *в*: *дуваји*, *џуваји*, а *кихаји* и *њихаји* — са гласом *ј*: *кијаји*, *њјајаји*. Узећу најпре глагол *духаји*.

161. Употребљава се и као сложен, с префиксима, али су такве речи уопште ретке, и зато овде материјал чине углавном потврде за облике простог глагола (*духаји*). Претходно, више узгред, треба рећи да се у Вуковом речнику (изд. од 1852) налази и глаголска одредница *дуаји*, с презентом *дуам*, дакле, без *х* и *в*. А као што смо већ видели, *дуваји* је с презентом који има дублетне облике: *-ам* (*душем*). Тако је глагол *дуваји* наведен и у Ристић-Кангргином речнику. А то значи да у његовој промени, поред одговарајућих облика инфинитивне и презентске основе са секундарним гласом *в* у општем делу могу постојати и суплетивни облици (*дуваји* : *душем*), сачувани из првобитног односа (*духаји* : *душем*). Али и на овом месту треба истаћи да Ристић и Кангрга *духаји* упућују на *дуваји*, а да Деановић и Јернеј имају само *духаји*, као што је и код Бенеша. Затим, у Белићевом Правопису нема глагола *духаји*, а налази се код Боранића. Сада ћу показати код којих су писаца забележени примери за његове облике са основом презента.

У језику наших писаца глагол *духаћи* има облике с дублетном презентском основном: *духа-* и *душе-*. Бројнији су примери за облике са овом другом основном. Од њих ћу најпре навести ове:

— Незахвално сунце моју зебњу пржи, | а цестама *душе*, ветар пуше (Т. Ујевић); — [бура] која *душе* с копнене стране канала (В. Назор); — а плодове јој вјетар разноси *душући* у њихову кунадру (В. Назор); — *душу* у дугачке тромпете! (А. Цесарец); — Они дубоко *душу* у се (А. Цетинео); — више не *душе* у свиралу од танане трстике (А. Б. Шимић); — Неугодно бритки вјетрови *душу* (С. Батушић); — отишао у град *душући* као парострој (Ф. Хорват-Киш); — *Душе* ли се у ватру . . . то и ватра боље гори (Ђ. Турпић); — [усну дупљу] можемо испоредити са свиралом у коју се *душе* (Т. Маретић); — *душе* га бршљан, испија му сок (И. Ћипико).

Писци су, дакле, са језичке територије на којој се глас *х* изговара.

Затим се такви облици налазе и у народним умотворинама, што потврђују ови примери:

— Вјетар *душе* пак барјаком њише (из нар. песме);
— Вјетар кад хоће да престане, онда највећма *душе* (нар. пословица).

Примери за облике са основном *душе-* налазе се и код писаца на екавском подручју. Забележени су ови:

— *душе* (Б. Радичевић; В. И. Илић, Песнички језик Бранка Радичевића, 1964, 127); — Да л' *душе* с копна ветар угодан (Л. Костић, Дrame, СКЗ, 15); — Где ветрић, премирућ' чисто, топлином љубави *душе*! (Војислав Илић; Нолит, 1964, 118); — Штекће лисица гладна, и вихор пољаном *душе* (В. Илић, песма *Зимска идила*); — Страва *душе* из горских утрeba (Д. Ј. Филиповић, Србљак, 1922, 14); — Ко би смео изаћи на тоциљајку кад кошава *душе* (М. П. Шапчанин; Речник САНУ); —

носе се страном на коју ветар *душе* (Л. К. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ, 162); — Из баште *душе* ветрић (Б. Станковић, Стари дани, СКЗ, 3); — Бурни ветар *задуше* (М. Глишић; Речник САНУ); — мученица хоће да се *издуше* (П. Марковић Адамов, На селу и прелу, СКЗ, 141).

За облике са другом основном презентом, *духа-*, могу да наведем ове примере:

— Свирац . . . устима *духа* (Ј. Игњатовић, Дела I, 1874, 31); — Или извади двојнице, *духа* у њих . . . (Л. К. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ, 136); — а он стао на врата од ковачнице па *духа* (и сто, 129); — Ал' чудан ветар кроз прозор *духа* (Змај Јован Јовановић, Певанија, 1882, 34); — Ја им зујим око уха, | човек маше трепће, *духа* . . . (и сто, 199); — Ој у једра *духај* јаче, | *духај*, вјетре западњаче (М. Бан, Различне пјесме VIII, 1892, 47); — Вјетар је већ почео да прилично *духа* баш с југа (Ј. Бенеш ић; Речник МС и МХ); — Прије неће проговорити, док лулу не испуши и не *издуха* (Ј. Игњатовић; Речник САНУ); — Јусуф заустави, да се коњи *издухају* (С. Матавуљ, Из разнијех крајева, СКЗ, 224); — Тек замишљено дјело коб *раздуха* (Ф. Марковић, Из младих дана, 1883, 101); — Да л' *духају* приморски вјетрови? (Срп. нар. пј. III, 1846, 492); — Друга глава студен вјетар *духа* (К. Нörman, Нар. пјесме Мухамедоваца... II, 1889, 12); — *Духа* као крмак на сјекиру (Срп. нар. пословице, 1900, 86).

У материјалу има примера за облике и са једном и са другом основном презентом, *душе-* и *духа-*, и код других писаца, не само код Л. К. Лазаревића. Тако је М. П. Шапчанин употребио дублетне презентске облике у сложеној реченици:

— Свирач то слабије то јаче *духа* у свиралу . . . , пригне им се са моме уху па *душе* све брже и брже (Цел. дела III, 116).

Те облике, *духа* и *душе*, има и Вук. У другом издању Српскога рјечника *s. v. д у х а т и* наведен је пример: *душе* вјетар, а *s.v. с а г а н а к* пример је: вјетар *духа* на саганак³¹. Вук је још на једном месту употребио тај облик презента. Уз пословицу: Нема вјетра ни духа — стоји: „У Дубровнику“, а у загради: „ђе се никад не говори *духа* вјетар, него п у х а ! (Српске нар. пословице, 1900, 248). Међутим, видели смо да је наведени пример за облик императива *духај* употребио, у стиховима, баш Дубровчанин М. Бан. Вук је у домаћем, тршићком говору имао и ову глаголску реч са новим гласом *в*, како ју је навео и у првом издању речника (*дуваџи*). Кад је *х* постало графички и ортографски знак у речима и облицима речи књижевног језика, Вук је могао и сам употребљавати облике за које је знао да постоје у народним говорима. У овом случају то су дублетни облици глагола *духаџи*.

За то има примера и код Д а н и ч и ћ а. Забележени су ови:

— . . . ласно ћемо опазити откуд вјетар *душе* (Ситнији списи I, 1925, 36; Рат за српски језик и правопис): — Врућом мастиком . . . , коју свештеници *духајући* хладе (Рјечник Броз-Ивековића *s.v. д у х а т и*: Писма о служби Божјој. Написао А. Н. Муравијев. С руског превео Ђ. Д а н и ч и ћ).

И у говору новосадског краја у речима је *в м х*, и Даничић је ове облике највероватније прихватио у Вуковој књижевној школи.

У датом прегледу примера за облике глагола *духаџи* највише падају у очи они који су из језика писаца екавског књижевног изговора. Јер на екавском терену та реч, као што је већ истакнуто, треба да има лик са гласом *в*. Број тих примера у односу на друге није безначајан. У времену када се нови књижевни језик формирао на граматичком и стилском плану и када су правописни

³¹ У трећем издању речника (1898) на овом месту презент је *дува* (вјетар *дува* на саганак). Не може се ништа сигурно рећи откуда сад такав лик овог глагола, са *в*. Можда је сâм Вук, у свом примерку речника, извршио такву замену, *дува* м. *духа*. Јер је тешко претпоставити да су то учинили приређивачи овог издања. Први пример: *душе* вјетар — остао је тако.

захтеви по правилу подразумевали, између осталог, и писање речи и њихових облика са изворним гласом *x*, извесни писци су радо узимали са тим гласом и оне речи које су иначе могли употребљавати без тога, као и са другим гласовима. Тако је, на пример, Лаза Лазаревић писао чак *сахати* и *махрама*, што данас по правопису није више исправно. У језику тих писаца нашла се и глаголска реч *дуваћи* у облицима који одговарају њеном првобитном гласовном лику, са *x*. Нарочито су је као такву „користили“ песници јер са облицима од основе *душе-* стихови добивају у музичкој звучности, поред тога што се њима најчешће ствара утисак о семантичкој деминутивности; каткад се осећа и далеки хипокористички призвук (А пољем мећава *душе* — В. Илић). А Змај је други наведени пример за облик *духа* употребио у песми *Буха и муха*, у којој је те именичке речи намерно узео са гласом *x*, као и њихове архаичне падежне облике (датов једн. *буси, муси*)³².

Поред свега што је речено о глаголу *духаћи* остаје као неспорно да се та реч најдоследније употребљава код писаца са ијекавским изговором. А није искључено да се, и у наше време, код њих понегде наиђе и на облик са гласом *в*. Тако је код С. Батушића забележен и пример: — *Дува* вјетар мистрал (Пејзажи и ведуте, 1959, 131), поред наведеног примера: — . . . вјетрови *душу* (на стр. 387). — Такође се може рећи и то да облици овог глагола са основном *душе-* имају доста више од употребе у књижевном језику него они са другом основном (*духа-*). У Деановић-Јернејевом речнику, као и у речнику Бенешиневог, *духаћи* је само с презентом *душем*, што не представља право стање облика са којима се овај глагол јавља код писаца.

162. У речнику ЈАЗУ s. v. *духаћи* налазе се и примери за *дуваћи*, међу којима је и овај за облик *дува* из језика славонског икавског писца Ј. С. Рељковића: — Мрзли витар да на ње не *дува* — поред примера: — Када врме модроладно *душе*. Иначе глагол *духаћи* је и овде с презентом *духам* и *душем*, али има свега неколико потврда за облике са презентском основном. Од њих је

³² У једној истој песми (*Веверица и ветар*) Змај је употребио облике *духам* и *дувај*: — Уж, ал' љуто *духам*, господине ветре; — А ти онда *дувај* ма са које стране (Сабрана дела V, Београд, 1933, 284).

једна за облик *духа*: — Тко куха напришно у суду, често огањ *духа* не прашћајућ труду (П. Хекторовић). Међутим, у речницима Белином, Волтицијиним и Стулићевом презент овог глагола је само *духам*.

Пореклом је прасловенска реч јер се налази и у другим словенским језицима. У старословенском је *duchati* [*dušo -šeši*] (Handwörterbuch); код Миклошича је и *доухаѣж -хавши*. У македонском језику је са гласом *в*: *дува* (*дува* ветар), а у бугарском: *духам*, *-аш*. У словеначком је *dúhati*, *-am*, са значењем „мирисати, осећати мирис, њушити“ (Rečnik). — Од западнословенских језика у чешком је *douchati*, *douchát* (према речнику ЈАЗУ), док је у пољском језику са другим кореном: *dmuchać*, *chuchać* (Ј. Бенеших) и с презентском основом на *a*.

Глагол *ѣ у х а ѣ и*

163. Има више префикса с којима је такође наведен у правописном речнику; недостаје један — префикс *уз-* (*усѣухаѣи*). Највише се употребљава као прост глагол. Зато овде нисам узимао сложене глаголске речи, а неколико примера за њихове облике само су се изузетно нашли у материјалу.

У основном значењу, *blasen*, глаголи *ѣухаѣи* и *духаѣи* (*дуваѣи*) су синоними. И онда се у речницима *ѣухаѣи* пореди са *духаѣи*. У књижевној употреби има такође два гласовна лика: *ѣухаѣи*, који је општији, и *ѣуваѣи*. У Ристић-Кангрѣином речнику и у Матицином речнику *ѣуваѣи* се упућује на *ѣухаѣи*. Код Вука нема лика са гласом *в*; место тога је у првом издању речника само *ѣуаѣи*, а у другом се то упућује на *ѣухаѣи*. Тај глагол је наведен с дублетним облицима презента, *ѣухам* и *ѣушем*, у речницима: Вуковом, Деановић-Јернејевом, Бенешихевом и МС, као и у правописима Белићевом и Боранићевом. У речнику Ристића и Кангрѣе и код Бакотића презент је само *ѣушем*. Значи, свуда је заступљен облик са основом *ѣуше-*. За глагол *ѣухаѣи* код Вука тај је облик, поред *ѣуам*, суплетиван. А знамо како су глаголи *ѣухаѣи* и *ѣуваѣи* наведени у правописном речнику.

У речничким грађама САНУ и МС има довољно примера за дублетне облике глагола *йухаћи*, са основом *йуха-* и *йуше-*, код писаца савременог књижевног језика. Прво треба навести оне који су за облике са основом *йуше-* јер таквих примера и овде има највише. То су:

— Тај Јурић богме на високо *йуше!* (А. К о в а ч и ћ);
 — . . . ушчаврљао се сусјед „каноник“ *йушући* у зрак (А. К о в а ч и ћ); — То је увреда — мумлаше Хрибар *йушући* (Е. К у м и ч и ћ); — *зайуше* кроз ноздрве (Е. К у м и ч и ћ); — . . . тако пролази човјек, који . . . не *йуше* у исту тикву с Болићем (К. Ш. Ђ а л с к и); — Момак *зайуше* пуним грудима (Ј. Д р а ж е н о в и ћ); — Вјетар *йуше*, пуца | трстика жута (М. Б е г о в и ћ); — а цестама душе, ветар *йуше* (Т. У ј е в и ћ); — Не душе и не *йуше* под мјесецом (В. Н а з о р); — викале су страже *йушући* у рогове (В. Н а з о р); — *йушу* љугито и очима сијеку (И. Г. К о в а ч и ћ); — чују се делфини где *йушу* (М. К р л е ж а); — сви *йушу* на рила (Мих. К о м б о л); — *Пушу* тако вјетрови (В. Ј е л и ћ); — Око њега *йуше* толики вјетар (Вј. М а ј е р); — Затворио сам прозор, да не *йуше* бура (П. Г у б е р и н а); — . . . а ти онда *йуши* у длане (В. Ц а р Е м и н); — *йуше* кад једе (В. М и л и ћ е в и ћ); — Чујем само како бабо *йуше* кроз нос (Св. Ћ о р о в и ћ); — . . . а ми бољи да *йушемо* у празне шаке! (И. Ћ и п и к о); — *Пуше* бијесан Змаје, огањ сипа (И. Б р л и ћ - М а ж у р а н и ћ); — Непрестан чудан неки вјетар | њој из клете Шумадије *йуше* (М. Б а н); — *йушемо* у трубе (И. С а м о к о в л и ј а); — кашње, кише, стење, *йуше* и одухује . . . (И. А н д р и ћ); — Оњушила га је *йушући* (Н. С и м и ћ); — И због тога ти *йуше* (Н. С и м и ћ); — Ето ти гд, бјесови с њим, — *йуше* Јовандека (Б. Ћ о п и ћ); — И Ђујан је, срдито *йушући* и знојећи се, стао да чупа сламу (Б. Ћ о п и ћ); — [ветар] *найуше* му кошуљу (Вј. К а л е б); — Вјетар што *йуше* | и звијди којекуд (П о л и т и к а (за децу), 10. јул 1975).

Из Вукових Српских нар. пјесама су ова два примера:

— Те казује који вјетар *йуше*; — него крешу, а у лулу *йушу*.

Такви примери су и у пословицама:

— Ко се један пут ожеже, и на хладно *йуше* (из Вукових Срп. нар. пословица); — Свака бака под свој kotaо *йуше* (из Даничићевих Пословица; означена је као „личанска“).

А од спикера Загребачке телевизије чуо сам ове:

— *Пуше* јаки леванте; — Пустите ме да се мало *исйушем*.

За овакве облике овог глагола које су употребили писци другог језичког подручја, са екавским изговором, има свега неколико примера. И то су ови:

— *йуше* (Б. Радичевић; В. И. Илић, *Песнички језик и стил* Бранка Радичевића, 127); — Од некуд *йуше* ветар и то тих (Л. К. Лазаревић, *Приповетке II*, СКЗ, 111); — по прсима као да му *йуше* неки миришљав ветрић (ист о, 33); — *йуше* мрзли ветар (Б. Нушић, *Деветсто-петнаеста I*, 1938, 350); — почело је сад да *йуше* с југа (О. Давичо, *Бетон и свици*, 1956, 363).

Према свим овим примерима и другима који нису наведени потврда за облике са основном *йуха-* има мало. Ту, пре свега, спада оно што је Вук написао уз пословицу — да се у Дубровнику „никад не говори *духа* вјетар, него *йуха*“⁶. Међутим, ми смо видели да М. Бан има у свом песничком језику и *духај* и *йуше*! Од других примера да наведем прво ове:

— *Пуха* ка' и хоца на тикву (Српске нар. пословице, издао В. Карацић, 1900, 335); — Како који вјетар *йуха* тако му се ваља обртати (ист о, 153); — Нек *йуха*, кад не вјетри (Пословице, издао Ђ. Даничић, 1871, 77); — Чим баба *йуха*, дјед све искуса (ист о, 13); — *Пуха*

к'о змија из круга (и с т о, 105); — Ако се не *ѝуха*, огањ се не чини (и с т о, 3); — Тко у огањ *ѝуха*, у очи му искре скачу (и с т о, 134); — Кад *усѝуха* вихор из планине, рећ' ће Але да га љуља мајка (Српске нар. пјесме из Херцеговине, издао В. Караџић, 89); — а Циганин зачу хоџу да рња и *ѝуха* (Нар. прип. Врчевић.; Рј. ЈАЗУ).

У препричаном краћем варијанту народне песме *Дијеѝе Јован и маѝи му* налази се овај пример:

— Јован рече мајци да излегне на таван ђемијин, да види како из Дрине ладан ветар *ѝуха* (Српске нар. пјесме VII, издао В. Караџић, 1900, 329).

Остали су примери из језика писаца. То су ови:

— Остатак љубице непрестано између длана трља, *ѝухајући* у руке спрам роја (В. В р ч е в и ћ, Разни чланци, 1891, 55); — „ . . . просуо оно своје гладницима па сад *ѝуха* у шакама“ (Стј. М. Љ у б и ш а, Приповијести, СКЗ, 51); — Мотрио сам у морској пучини гдје оботница *исѝуха* пјешчину на бјелавини (Стј. М. Љ у б и ш а, Причања Вука Дојчевића I, СКЗ, 84); — *Пуха* као из мијеха (Б. Ђ а ј а, Наши поморци II, 1909, 34); — [ветар] *ѝуха* косо преко обале Далматинске (F. Tice-Uscellini; Данте, Дивна глума, 1910, 420); — У једну тикву *ѝухају* — што рекли Гачани (Н е в е с и њ с к и; Дело XXXIII, 304); — уздишући и *ѝухајући* у озебле прсте (Тунгуз-Н е в е с и њ с к и; СКГл. XV, 1905, 82); — *Пухаиш*, Пиво, како делфин (И. В о ј н о в и ћ, Еквиноцијо, СКЗ, 26); — Словенци *ѝухају* и псују блато (Ј. Ђ о н о в и ћ, На леђима Апенина, 1953, 119); — Халимача је изашао без ријечи, *ѝухајући* кроз нос (Ђ. С и ј а р и ћ, Бихорци, 1956, 92); — [крава] *ѝуха* кроз нос (и с т о, 36).

У речнику ЈАЗУ каже се за глагол *ѝухаѝи* да је обичнији у западним крајевима, „док је у источним крајевима обичнији његов синоним *духаѝи* (*дуваѝи*)“. Мислим да се тако не може

рећи кад је у питању употреба ових глагола у нашем језику. Према материјалу који имам стање је друкчије. Глаголска реч *йухайти*, са одређеним значењем, распрострањена је, толико колико се употребљава, у западној зони језичке територије. На другој страни њену употребу представљају готово усамљени примери који су „продукт“ чисто књижевног угицаја. Иначе је на истоку *дувайти* са уопштеном употребом. А што се тиче облика глагола *йухайти* који су са презентском основом, из прегледа наведених примера види се да код писаца знатно преовлађују они са основом *йуше-*, док се други, са основом *йуха-*, налазе употребљени највише у језику писаца на југозападу, у стилизованом пословичком изразу, као и у другим народним књижевним производима. И то никако не може бити случајно. Са тако ограниченом фреквенцијом ти се облици не чују даље. Према њима су нам ближи они који су са основом *йуше-*. Они су затим и животворнији.

164. Такав однос облика са двојаком основом презента, *йуха-* и *йуше-*, био је и у нашем старом језику. То се види из речника ЈАЗУ, где је глагол *йухайти* наведен с презентом *йушем* и *йухам*, и обрађен је на лексичкој грађи са потврдама од почетка XVI века. У примерима којима се приказује семантичка вредност ове глаголске речи много су више употребљени облици са основом *йуше-* него са основом *йуха-*. Ови други, колико их има, налазе се углавном код дубровачких песника. На пример: — Што *йухам* тврђе на њ [огањ], већи му даш пламен (Ш. Менчетић); — Да у огањ *йухам* (М. Држић); — Хроче и *йуха* вепар дивји (И. Гундулић); — . . . тер од сад у та мијех не *йуха*?, нег њим пиј (И. Гундулић). А то у извесној мери одговара ономе што је потврђено за савремени књижевни језик.

Ову реч имају и други словенски језици. Али није свуда са истим вокалом у корену³³. У бугарском језику је *йухам*, *-ам*, у македонском — *йува*. У словеначком има два глагола: *pihati*, *-hat* и *-šet* = дувати, пирити; расхлађивати (јело) и *pihati*, *-at*, који значи: дахтати, бректати, фуктати; фрктати; дувати (у мех);

³³ Са глаголом *йухайти* у нашем су језику етимолошки сродни глаголи *йихайти*, *йијехайти* (Рј. ЈАЗУ).

чүрити (дуван); брзо пролетати . . . (Rečnik). У старословенском језику је глагол пѣхати -аѣ -аѣши (Миклошичев Lexicon). — Од источнословенских језика у руском је *пѣхати*, *пѣшу*, *пѣшите* и *аю*, *аеши*. У Ушаковљевом речнику за овај други презентски облик стоји ознака — да се употребљава у простом говору. — Чешки језик има *přechati* (и застарело *pejchati*), с презентом *přechá* (*pejchá*, *pejcháš*) и императивом *peřechej* (Přiruční slovník jazyka českého). У речнику ЈАЗУ за овај језик се наводи и инфинитив *puchati*.

Глагол *к и х а ј и и*

165. У речнику данашњег Правописа има и *кијаји* — са *j* на месту етимолошкога гласа *x*, као што је и *дуваји* поред *духаји*. А тако је и у ранијим правописима — код Боранића и Белића. У првом издању Вуковог речника, наравно, само је *кијаји*, а у другом — та се реч упућује на *кихаји*. Иако је Вук *кијаји* имао у свом тршићком говору, како је, уосталом, и писао, када је књижевнојезичком реформом прихватио и писање *x*, он је предност давао изворном облику *кихаји*. И Деановић и Јернеј упућују *кијаји* на *кихаји*. Међутим, код Ристића и Кангрге је обрнуто: *кихаји* v. *кијаји*. И као да то обележава да је на једној страни у српскохрватском језику главни облик ове речи са гласом *x*, а на другој — са *j*. У речнику МС и МХ наведени су равноправно: *кијаји* = *кихаји*, *кихаји* = *кијаји*. Разуме се да је *кијаји* с презентском основом на *a* (*кија-*). А глагол *кихаји* поред тога може имати и другу основу. У правописном речнику наведен је с презентским облицима *кише̑м* и *киха̑м* (s. v. *кихаји*), *кија̑м* (s. v. *кијаји*). Дублетне облике у 1. лицу једн. презента има код Белића и Боранића (*кихам* = *кишем* одн. *кихам* и *кишем*), као и у Деановић-Јернејевом речнику, код Бенешпића и у речнику МС и МХ. У Вуковом речнику *кихаји* је с презентом *кихам*; исто је и у речнику Броз-Ивековићевом, као и у Бакотићевом.

За облике глагола *кихаји* који се налазе код писаца забележено је мало примера. Требало би да их буде више. Исто је тако неочекивано и то што су примери за облике с презент-

ском основном *кише-*, сви, осим једног. Такав случај није досад био ни код једног испитиваног глагола. Ево тих примера:

— *Кишући*, црвена носа, . . . обилазила је грофица Амадее двораном (А. Ш е н о а); — У бури кашљу клисуре, *кишу* валови (А. Г. М а т о ш); — . . . њушка гласно и *кише* около баканача сатнијских (М. К р л е ж а); — Из тора се чуле овце, гдје *кишу* (М. Ј у р к и ћ); — ходам и *кишем* помало (М. Ј у р к и ћ); — Зима им је па страховито *кишу*. Како *кишу*, кад прије у тропима нису знали к и х а т и , то не знам (С. Б а т у ш и ћ); — *кише* човјеку у распорену утробу (С. Б а т у ш и ћ); — пролазници на улици *кишу* због прашине (И. К у ш а н); — *Кишем*, да се озива у оној пустињи (В. Н а з о р); — . . . кашље, *кише*, стеће . . . (И. А н д р и ћ); — Стојан (што вазда *кише*) штроји по селу крмке (Г. Б а н о в и ћ); — псује и *кише* од мириса (М. К а ш а н и н); — поче да кашље, *кише* . . . (В. П е т р о в и ћ); — [магарац] *кише*, кашље, хрче, скаче и дува на небо (В. П е т р о в и ћ); — А попови *кишу* (Р. К о ш у т и ћ).

Одвојено дајем пример из народне приче, забележене у Сарајеву:

— Куварица поче к и ј а т и , па *кишући* попрска јело (Б о с а н с к а В и л а , 1903, 196).

Досад смо видели да је Вук у речнику навео глаголе *дувајти* и *јувајти* и са суплетивним облицима презента: *душем*, *јушем*. Овде је, у народном језику, на истом месту употребљен глагол *кијајти* са суплетивним обликом прилога садашњег (*кишући*). Кад је губљењем *х* у гласовном саставу ове речи на том месту добивено *ј*, у одређеном говорном региону могли су се још употребљавати облици са основном *кише-* (: *кихајти*), и употребљавали су се, као што то показује и наведени пример.

За облике са основном презента *киха-* једини пример је овај:

— Кад *киха* као да муња сијева . . . (Ђ. Д а н и ч и ћ, Стари завјет, књига о Јову, гл. 41, 9).³⁴

Речено је да је Вук у другом издању речника дао глагол *кихајти* с презентом *кихам*. Облике с таквом презентском осномом он је сигурно чуо да се говоре у народу или је знао да их има у писаном језику³⁵. Али није био обавештен да постоје и други, са осномом *кише-*. И могло би се помислити да је облик *киха* Даничић узео зато што је тако код Вука. Јер ма колико да је оскудан језички материјал за ово питање, ипак се има утисак да су такви облици глагола *кихајти* врло ретки. Зато *кихам* и *кишем* не могу бити у равноправном односу, како се обично наводе у речницима. Тако је према примерима које имају речничке грађе. А очекивало би се да облици са осномом *киха-* буду обичнији јер се та основа садржи и у гласовном склопу других, изведених речи: *кихање*, *кихавица*³⁶, *кихав*, *кихавичав*. На развитак таквих облика могао би утицати и глагол *кијајти* са својом осномом (*кија-*).

Као што знамо, Ристић и Кангрга су за глагол *кијајти*, а Деановић и Јернеј — за *кихајти*. Међутим, то не може остати без замерке. Истина је да се на источном језичком подручју зна за употребу глаголске речи *кијајти*, али поред тога писцима нису непознати ни облици глагола *кихајти*. Овде их видимо забележене код В. Петровића, а за то могу навести и пример: — Па да је прав *ка* свијећа, само зато што те је уплашио, *кихаће* робијом (Ђ. Јакшић). То исто вреди за облике глагола *кијајти* на другој страни, где, рекло би се, *кихајти* има главну и општу употребу.

166. У речнику ЈАЗУ глагол *кихајти* је с презентом *кихам* (*кишем*). Дакле, други облик је означен као мање обичан. Међу

³⁴ Исти облик (*киха*) употребио је и П. Будмани у дефиницији значења глаголске речи *кихајти*: — . . . није субјекат чељаде него оно што излази из уста кад се *киха* (Рј. ЈАЗУ с. в. к и х а т и).

³⁵ У Српском етнографском зборнику књ. I, 1934, из Вукове грађе објављен је, на првом месту, текст под називом *Народно чаровање сујевјерија*, за који се у Предговору каже да га је писао „поп из Грбља“ (= поп Вук Поповић, из Рисна, познати Вуков сарадник). Ту је и ово „чаровање“: — Кад *киха* мачка и кад зачести проз нос као *ки х а т и* и *крхати*, зло је за ону кућу . . . (стр. 18).

³⁶ Тако је уз именичку реч *кихавица* употребљен презентски облик *киха* у примеру: — Што се у почетку *кихавице* *киха*, то доследи студ, што се нерви . . . вређају . . . (Ј. П а н ч и ћ, Зоологоја, 1872, 73).

примерима има по неколико потврда за облике и са једном и са другом презентском основом. Осим наведеног Даничићевог примера, ту је и В р ч е в и ћ е в : — Видиш, болан, да ти је назебла пушка, те тако фино *киха*. И као да су такви облици овог глагола раније били чешћи. Од старих речника — у Белином, Јамбрепићевом и Стулићевом само је *кихам*, а у Белостенчевом и Волгицијином речнику и *кишем*.

Ову глаголску реч имају и други словенски језици. У речнику ЈАЗУ за старословенски језик наводи се глагол *kuhati*, али га у Handwörterbuch-у нема, као ни у Миклошичевом Lexicon-у, у коме се иначе налази именица кѣхавица. У словеначком је *kihati*, -am. Тако је и у бугарском: *кихам*. Ова реч је са истом основом и у македонском језику, али је прелазни глас *в* између *и* (= прасловенско *ы*, *у*) и *а* (исп. српскохрв. *умиваџи*). — У пољском језику је *kichać*, *a*, *al*, а у чешком: *kuhati*, -chám. — У руском језику глагол има палатално *ч* м. етимолошкога веларнога гласа *к*: *чихаѣтъ*, -хаю -хаешъ.

Глагол њ и х а џ и

167. То је основни и „стандардни“ гласовни лик ове речи у нашем језику. А она се тако не јавља увек и свуда. Пре свега, место гласа *х* обично има хијатско *ј* (њијаџи). Затим је ту дошло и *н* место *њ*, па је добивено нијаџи. Постоји такође и нихаџи. Као што је познато, све је то настало у резултату фонетских процеса: појава прелазног гласа у међусамогласничком положају у вези је са нестанком гласа *х*, а замена палаталног назала (*њ*) денталним назалом (*н*) на почетку речи извршена је по закону дисимилације (њишем → нишем, нихаџи; њијаџи, њијам → нијаџи, нијам. Напоследку, у Вуковом речнику има и њиаџи, њиам; дакле, после губљења *х* остало је тако, без икаквих даљих промена у гласовном саставу речи.

У речнику данашњег Правописа наведен је глагол њихаџи (и као сложен с префиксима) с дублетним облицима презента, императива и прилога садашњег. Има и њијаџи, али уз тај гла-

гол стоји написано: „не него њ и х а т и“; *нихајти* и *нијајти* — нема. Према томе, за састављаче правописног речника књижевну вредност има само глагол *њихајти*. Али у Белићевом Правопису (1950) није тако: поред *њихајти*, с дублетним облицима, у загради је и *њијајти* с облицима презента и трпног глаголског придева.

У речницима који су овде највише употребљавани налазе се и глаголске речи *њијајти*, *нијајти* и *нихајти*, али се оне, као такве, упућују на *њихајти*. Тако се у Вуковом речнику упућују „знаком“ *vide*. А приређивачи трећег издања П. Борђевић и Љ. Стојановић веле да се дублети упућују тим знаком „на обичнији или правилнији облик речи“. Ристић и Кангрга и речник МС и МХ употребљавају за то нашу скраћеницу *v.*, а код Деановића и Јернеја уз *нихајти* у загради је *њихајти*. У Матичином речнику наведена су и по два-три примера за њихово основно значење. На тај начин лексикографи потврђују постојање ових глаголских речи у језику и не одбацују их, већ им претпостављају глагол *њихајти* као реч којој они дају несумњиву предност у употреби. Да видимо колико ове речи употребљавају писци.

168. На 25. страни овог рада видели смо да је у једној „је зичкој поуци“ *занишем* покрајински облик презента. И ја сам у вези с тим навео неколико примера за облике глагола *нихајти* (*се*), који се налазе у делима наших познатих писаца. Тада нисам имао више примера у материјалу. После сам дошао до многих потврда за ове глаголске речи и њихове облике. Највише их је из речничке грађе МС, и то — за облике глагола *нихајти* и *нијајти*. Сматрам да неће бити сувишно да се и на њима овде задржим.

У речнику МС и МХ глагол *нихајти* (*се*) наведен је с презентом *нишем* (*се*), а први пример је за облик *нихају*: — Вечно *нихају* јасике на друму душу немирну (Д. М а к с и м о в и ћ). Истина, нема много примера за облике са том основном презентом (*ниха-*), али их ипак има толико да не треба преко њих прелазити. Да наведем ове:

— *Ниха* мајка нејака Јована, *нихајући* тихо проговара (из на р. п е с м е); — А ја млада свога сина *нихам* (из на р. п е с м е); — *Нихају* се круне и приостоли (П. П р е р а д о в и ћ); — Ал' кад поноћ санком *ниха*, | с двора блесне светлост тиха (М. М и т р о в и ћ); — Као море, кад у један мах *заниха* своје воде, тако светина поче да се љуља и *ниха* нагињући се унапред (Б. Н у ш и ћ); — И у то тужно доба, | када се мис'о *ниха* . . . (С. П а н д у р о в и ћ); — . . . чије се витке стабљике са чауром на врху лако *нихају* (Ст. Ј а к о в љ е в и ћ).

Више је потврда за облике са основом *нише*-(се). Од њих сам узео само ове:

— Зелена се гора *нише* (из на р. п е с м е); — Ветар душе пак барјаком *нише* (из на р. п е с м е); — Кад он дише, све се гора *нише* (из на р. п е с м е); — О пуцету спријета *нише* се кожна духанкеса (Ј. Ј у р к о в и ћ); — О чврстој замци костурје се *нише* (С. С. К р а њ ч е в и ћ); — *Нишу* се зелене крошње | *нишу* се, тихо, *нишу* (Г. К р к л е ц); — Кô јелова шума нада мноме се *нише* (М. М и т р о в и ћ); — као да их промаха *нише* на његовим удовима (В. П е т р о в и ћ); — Једноноге плесачице јеле | смеју се, *нишу*, смеју (Д. М а к с и м о в и ћ); — Моје заклопљене очи носе је полако и *нишу* (Б. Ч и п л и ћ); — вода, опточена баруштином . . . *нише* [се] (Б. Ј е в т и ћ); — како се њихова сјајна лица *нишу* у реци (Д. Ђ у р о в и ћ); — *Нишу* се шарени лампиони (М. К а ш а н и н).

М. Митровић је у истој песми (*Лейа Ванда*) употребио и *ниха* и *нише*:

— Па опет главу сањиво *ниха* (стих 4); — А све се скупа *нише* и гиба (стих 23).

И глагол *нијати* је доста чест у употреби код писаца, скоро толико колико и *нихати*. Тако је према примерима које имам за његове облике. И њих ћу дати у избору — да се добије бар приближна представа о њиховом присуству у језичком свету. То су:

— Довешћу га двору бијеломе, | нек ти *нија* у бешици сина (из нар. песме); — „Дур, јелене, не *нијај* галије (из нар. песме); — тробојка се врх ње *нија* (Сил. Ст. Крањчевић); — У санак *нијаш* тих, љуљушкав! (С. С. Крањчевић); — Већ сео си ту, па *нијаш* се кô гем? (Л. Костић); — Ветар суморно душе и црни кипарис *нија* (В. Ј. Илић); — У чистом зраку *нијају* се ждрали (В. Ј. Илић); — већ и унуче *нија* (И. Вукићевић); — поче . . . да му се чаршија *нија* као љуљашка (И. Вукићевић); — Таса се *нија* са забаченом капом (Р. Домановић); — *занијају* се по две грађанске главе мало јаче (Р. Домановић); — Суве гране | *нијају* се доле, горе (М. Митровић); — А под небом у даљини језеро се плаво *нија* (М. Митровић); — А јоргован се над потоком *нија* (Даница Марковић); — Дуга коса лепу главу свија, | ветрић чекрк на челенци *нија* (Д. Филиповић); — И *нија* се топаз с модрог балдахина (М. Божић); — [таман ветар] наше жеље *нија* (С. Пандуровић); — Таласи њени драге ми *нијају* (Р. Драготиновић); — Наше је све што на себи *нија* . . . (Ј. Поповић); — Високо, у руци светилка се *нија* (Ј. Радловић); — а он се онда искриви у страну и *нија* се (Б. Јевтић); — И шума се *нија* (Д. Ђосић); — Једна жена тихо јечи и лако се *нија* (Ст. Јаковљевић); — *занијају* се и крену (Ј. Цвијић).

За употребу глагола *њијати* (се) примери су:

— Ево данас три године дана, | како *њијам* чедо некрштено (из нар. песме); — Ал' ето ти Грчића Манојла . . . | буздованом покрај себе *њија* (из нар. песме); — Те ти *нијај* чедо у колевци (из нар. песме); — Море се *њија* тише и тише (Љ. Ненадовић); — Ферхату глава пада, а труп *њија* се (Ј. Игњатовић); — Чедо спава, а мајка га | песмом *њија* (Змај Ј. Јовановић); — Зато ј' песма такве среће, | зато с' тако лако *њија* (Змај Ј. Јовановић); — Славујска се песма *њија* (Л. Костић);

— Само мене јаче грли и *њија* се (Б. Станковић); —
И опојен пред њом лагано се *њија* (А. Шантић); — и
земља под њих пође да се *њија* (Б. Ћопић).

Наравно да постоје примери и за друге облике ових глагола
Да поменем неке: *нихаџи* (Шеноа), почне се *нијаџи* (Ј. Игњатовић), *нијала* се (Б. Јакшић), стаде се *нијаџи* (И. Вукићевић), *нијала* се (М. Јанковић), *нијала* се (Ћ. Сијарић), *нихао* се (Б. Ћосић); *занихав* се (Б. Станковић), *њијаху* се (М. Настасијевић),
као и глаголску именицу *нихање* (Андрић, Massuka).

И само ово што је изнесено показује колика је стварна употребна вредност глагола *нихаџи*, *нијаџи* и *њијаџи* у књижевном језику. Они нису ништа друго до гласовне варијанте глагола *нихаџи* (*се*), које писци узимају према тренутном нахођењу. И на њих треба тако гледати. Зато се често код истог писца налазе облици ових глагола и глагола *нихаџи*, нарочито у песничким производима. На пример: код Шеное (*нихало се*, *њише се*), Ј. Игњатовића (*нихаџи се*, *ниха се*), Л. Костића (*њија*, *нијаи се*, *ниха*), Змаја (*њија*, *ниха се*), Шантића (*њија се*, *ниха се*, *њише*), Назора (*њијао се*, *њишу*), Пандуровића (*ниха*, *нија*), Ј. Поповића (*нија*, *њише се*), Андрића (*нишући*, *њишући се*), Ћопића (*њија се*, *одниха*), Д. Ћосића (*нија*, *нишу се*, *њише се*). Према свему томе, глаголи *нихаџи*, *нијаџи* и *њијаџи* не могу се третирати друкчије него онако као што то одређује њихова употреба у књижевном језику.

169. У речницима Вуковом и Ристић-Кангргином, и у Броз-Ивековићевом, глагол *нихаџи* је наведен с дублетним облицима презента, и то с обликом *њишем* на првом месту, као што је и у правописном речнику. Код Бенеша и у Деановић-Јернејевом речнику само је с тим обликом. Међутим, у Белићевом Правопису је *нихам* = *њишем*, а у Боранићевом — *нихам* (*њишем*). Види се, дакле, да је презент овог глагола неједнако представљен: однос његових дублета није исти или се признаје само један облик (*њишем*). Материјалом за ову глаголску реч који чине примери из дела писаца савременог језика потврђују се, у великом броју, облици са двојаким презентском основом, *ниха-* и *њише-*. И ту

је много више примера за облике са овом другом основом. Њих је управо толико да ће овде бити наведени само писци који су их употребили. То су:

Шеноа, Кумичић, А. Ковачић, Вј. Новак, Балски, Ј. Лесковар, Глишић, Шапчанин, Ст. Новаковић, Назор, А. Шантић, Дучић, Ујевић, М. Беговић, Ј. Поповић, Х. Хумо, Р. Петровић, Н. Баргуловић, Домјанић, Цесарић, И. Г. Ковачић, Андрић, Крлежа, Крклец, Д. Максимовић, Р. Кошутић, Ј. Радуловић, Маретић и Ившић, Д. Ђуровић, Н. Лопичић, М. Лалић, М. Булатовић, Б. Ђукић, В. Живојиновић - Massuka, Ф. Алфиревић, М. Королија, Н. Симић, П. Шегедин, Вј. Калѐб, М. Марковић, Б. Чиплић, В. Попа, Д. Ћосић, О. Б. Мерин, Милена Јововић и др.

Код неких има и по више примера (Назор, Крлежа, Ћосић, Крклец). Сви ови писци, својим књижевним делом, представљају скоро читаву језичку територију. Толика је фреквенција облика са основом *њише-*. Али се и овде види да велику већину чине писци са ијекавским изговором. И сигурно је да су Деановићу и Јернеју и Бенешичу били познати само такви облици овог глагола. Других писаца, оних екавских, једва је четвртина. Знам да на тој страни има говорних крајева у којима се глаголска реч *њихаћи* не може чути: место ње се употребљава која друга, сличног значења, а најчешће су то глаголи *љуљаћи се*, *клајтићи се*. Писци из таквих средина добили су онда ову реч преко књиге или школским образовањем.

Али тај се однос писаца донекле мења кад се узму примери за облике са основом *њиха-*. Њих је мање од половине претходних примера. Међутим, писци су у већини из источних крајева. Те ћу примере навести јер они у ширем смислу имају такво регионално обележје. И то су ови:

— Мајка *њиха* свог нејака сина (из на р. п е с м е); — Сва се кула из темеља *њиха* (из на р. п е с м е); — лето и зима годину *изњиха* (нар. п о с л о в и ц а); — Морнар

смјели на мору се *њиха* (П. П. Његош, Пустињак цетињски, 1885, 22); — *њихајући* се на зефирна крила (П. П. Његош, Луча микрокозма, 1926, 129); — *Њиха* се земља са свијема, који живе на њој (Ђ. Даничић; Рј. ЈАЗУ s. v. њихати); — они се дају да их *њиха* спољни свет (М. Ђ. Милићевић; А. Ескирос, Емило деветнаестог века, 1872, 20); — Видео сам јој гипки стас, како се лако *њиха* (Л. К. Лазаревић, Приповетке II, СКЗ, 114); — Ил' кад те уздах *њиха* дубоки (Л. Костић, Песме, 1909, 168); — На меком топлом крилу | јединка сина *њиха* (Змај Ј. Јовановић, Друга певанија II, СКЗ, 53); — А брада се *њиха* ка' застава бела (Змај Јован Јовановић, Певанија, 1882, 424); — Над главом јој *њиха* јаворика грање (Ј. Грчић Миленко; Бранково коло XI, 756); — наслоне се једна на другу, па се *њихају* и смеју (Ст. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ, 23); — палме непрестано *њихају* гранама (Р. Петровић, Бурлеска, 1955, 110); — као да златна пшеница *њиха* по површини морској (И. Секулић; Бос. Вила XXVI, 1911, 231); — на њима се равномерно *њиха* непокретно тело (Св. Ранковић, Цел. дела III, 121); — А кад се . . . *зањихају* његове дугачке штркљасте гране . . . (исто, 64); — Пружило се поље, свуд се цв'јеће *њиха* (А. Шантић, Цел. дела I, 192); — подуприје главу, тужно *њихајући* њоме (Св. Ћоровић, Цел. дела I, 174); — *њихајући* се лако (М. Црњански, Сеобе и друга књига сеоба I, СКЗ, 108); — И људске сјенке се *њихају* (Ч. Вуковић, Висине, 1952, 232); — у земљи стаза свака | *одњиха* свога јунака (Б. Ћопић, Распјевани цврчак, 1955, 34); — Потмуло је жуборила вода . . . *њихајући* потонуле врхове храстових жбунова (М. Московљевић; М. Шолохов, Тихи Дон IV, 1947, 344); — И с блаженства и миља сва се *њиха* . . . (А. Харамбашић, Изабране пјесме, 1895, 16); — . . . копљем *њиха* ко јабланом (Ђ. Димовић, Војвода Момчило, 1919, 91); — *Њихајући* под јавором сина (Т. Алауповић, Пробране пјесме, 1902, 112).

Сада се може рећи да се и једни и други облици овог глагола употребљавају у језику наших писаца на читавом штокавском подручју, и у времену којим се обухвата цео књижевнојезички развитак. Али су облици са основом *њиха-* обичнији на источној страни од других, који се, опет, у целој западној зони узимају далеко више. Отуда треба претпоставити да ће се ти облици и убудуће даље развијати потискујући из употребе ове — са основом *њиха-*.

170. Глагол *њихаѝи* у речнику ЈАЗУ има у 1. лицу једн. презента такође дублетне облике: *њишем* и *њихам*, а каже се да се налази и *нихаѝи*, као и то — да је у крајевима где се не изговара *x* место њега *j*. Примерима су потврђени сви облици ове речи: *њише*, *њиха*, *њијај*, *нише*, *нија*, и обично су из народних песама. Од њих су неки овде дати. Да сада наведем и овај пример: — Кад се коло у троје *занише*, | и мајка се сама у себ' *нише*, | чини јој се да ће полетити. (М. А. Рељковић).

Ова се реч налази још само у словеначком језику и то са гласом *n*: *nihati* (*se*), *-am* (*se*) (Rečnik)³⁷.

Глагол *махаѝи*

171. Познато је да је у речима које су имале глас *x* између два *a* (*-аха-*) после његовог губљења дошло до сажимања удвојеног самогласника, и тако је добивен један дуг самогласник. На пример: *мала* или *мала* је од *махала*, *сѝи* — од *сахѝи*, *мана* — од *махана* („недостатак“), име *Зарија* — од *Захарија* и др. Али тако није било и са глаголом *махаѝи*. Та је реч у Вуковом речнику од 1818. године наведена са обликом *маѝи*, што значи да се тако изговарала у његовом домаћем говору, а сигурно — и у многим другим народним говорима у којима је такође остала без веларног фрикатива. Јер би се глаголске основе, презентска и инфинитивна, тако свеле на једносложну основу *ма-*, а облици

³⁷ У речнику ЈАЗУ s. v. *њихаѝи* стоји да се глагол „истога значења и постања“ налази и у бугарском — с презентом *нишјам*. Ту реч нисам нашао у речницима којима сам се служио.

би се често изједначавали са другим речима. Тако би радни придев гласио: м а о, м а л а, м а л о итд., а перфекат: он је м а о, они су м а л и (м а л и или м а х а л и?). Зато је овај глагол остао са удвојеним самогласничким гласом — *мааји*. Али није свуда тако. У говору крушевачког краја облици са инфинитивном основом имају *j* на месту гласа *x*; на пример, каже се: ја сам ти *мајдо*, ти ништа; ми смо му *мајди* да дође; ја му *мајд*, он ти *маја* (аорист); она ти *мајаше* (имперфекат), као и: пропадо *мајдући* (прилог садашњи). Али презент је *маем*, *маеш*, *мае*, *маемо*, *маеше* (*j* се не чује у изговору између *a-e*), *мају*. Дакле, и акценат је други. На тај начин, овде је то глагол типа *иџраји*, *иџрајем* (II глаголска врста). А у једној народној пословици, коју је Вук забележио, употребљен је облик *мава*: — Обрљана крава с репом *мава* да и друге обрља (Српске нар. пословице, 1900, 479).

Разуме се да овај глагол у књижевном језику има једино облик *махаји* од оног тренутка кад је *x* унето у графички систем као знак за обележавање тог гласа у речима где је оправдан покрлом.

172. У ранијим речницима, пре данашњег Правописа, глагол *махаји* је дат с презентом *машем*, као и код Белића и Боранића, у њиховим правописима³⁸. А у Матичином речнику презент је с дублетним облицима: *машем* и *махам*, као што је и у правописном речнику, али без примера којима би се облици потврђивали. У речничким грађама и у прегледаним књижевним делима има примера за дублетне облике овог глагола. И они су ту неједнако заступљени. Од примера за облике са основом *маше* наводим само ове:

— *машући* . . . копљем (А. Шеноа); — *машући* с танким штапићем (Вј. Новак); — одздрав *машем* (Д. Цесарић); — *машу* репом (И. Г. Ковачић); — лепежама *машу* (М. Крлежа); — рече главом *машући* (Мих. Комбол); — *машу* ручицом пумпе (Вј. Калеб); —

³⁸ Постоји глагол *махаји*, *махам*; дакле, с краткосилазним акцентом. Има значење *abklorfen*, *breschen*, а код Ристића и Кантрге у загради је и „трти кудељу“. То је, свакако, мало позната реч.

машући главом (Љ. Јонке); — *Машу* руком (А. Шантн); — *маше* главом (И. Андрић); — *машући* рукама (И. Андрић); — *машемо* пруговима (И. Самоковлија); — *машу* рукама (Б. Кош); — *маше* руком (Вл. Дедијер); — *машући* главом (М. Селимовић); — непрекидно *машући* репом (Р. Чолаковић); — *Машу*, *машу* (Б. Ћопић); — не *маше* [палма] (М. Кашанин); — *машући* рукама (В. Царемин); — *машу* рупцима (И. Ђипико); — *замаше* главом (Д. Шимуновић); — вијају с њима и *машу* (М. Королија); — тако се *машемо* дуго (С. Миличић); — *маше* пером (М. Јалић); — *машу* рукама (Ч. Вуковић); — *машући* крпом (Н. Лопичић); — *машући* рукама (М. Булатовић); — *маше* лако (Б. Радичевић); — *џаба* не *машем* (Ј. Веселиновић); — *машу* цветићи (Ј. Јовановић Змај); — *маше* очима (И. Вукићевић); — *Маше* јој руком (Б. Нушић); — А небо сетно, безнадно *маше* (Д. Васиљев); — *машући* по ваздуху (Б. Ћосић); — *машући* руком (Д. Радић); — *маше* рукама (Д. Максимиовић); — лепеза *замаше* (Д. Максимиовић); — *машући* . . . крилима (М. Московљевић); — *Облаци машу* (Ј. Поповић); — *машући* . . . перушкама (М. Црњански); — *машем* . . . мачевима (Б. Чиплић); — *Машући* руком . . . (А. Тишма).

За облике са основом *маха-* има много мање примера. Зато ћу их дати све. То су најпре ови:

— Обичај је стари Венеције | да све *маха* пред Стамболом репом (П. П. Његош, Шћепан Мали, 1952, 37); — Старац оста *махајућ* главом (Стј. М. Љубиша; Рј. ЈАЗУ s. v. махати); — На насъ ено Димитрие *маха* | бѣлимъ врбцемъ (М. Банъ, Цвѣти србске, 1865, 156); — *Махај*, *stupido*, *махај* оној споркуји! (Р. Маринковић, Прозе, 1948, 216); — Једна звијезда дршће, кано да вјетар *маха* њезиним пламећком (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 1902, 143); — гледа у небо и *маха*

рукама (Ђ. Сијарић, Бихорци, 1956, 8); — Да те . . . гађам у капу, у ту што *махам* пашиним снахама (Ђ. Сијарић; часопис Живот 3, 1955, 109); — Перуника *маха* главом у потврду (Л. Костић, Дrame, СКЗ, 205).

Затим су забележени примери за такве облике и за облике са основом *маше-* код истог писца. То су:

— тужно *махају* главом (Св. Ђоровић, Записци из касабе I, 1900, 233); — Нисам ти дошла у кућу *махајућије* шака (Цел. дела IV, 52); — изгледало јој као да се неко испријечио па је *маше* (Цел. дела VI, 341); — другом руком *маха* и говори њешто (С. Матавуљ, Бакоња фран-Брне, 1945, 90); — *Машем* главом (Са Јадрана, 1891, 20); — рекао је *махајући* неодређено руком (Н. Симић, Пролетје, 1952, 14); — Гласови *машу* . . . (Браћа и кумири, 1955, 30); — и сви се сјурише на друм, *махајући* већ заклавним кокошима (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 1938, 286); — Само коњи *машу* реповима (исто, стр. 34).

Из народних умотворина забележено је ових неколико примера за облике са основом *маха-*:

— Често *маха* Мутапе Лазаре (В. Ст. Караџић, Српске народне пјесме IV, 1862, 317); — А Новица остром сабљом *маха*, | једном мане, а два му падају (исто, књ. V, 1865, 392); — На глави му *маха* стамболија (Нар. пјес. Вук.; Рј. ЈАЗУ s. v. махати); — Јако *маха*, полако удара (Хрватске народне пјесме. Јуначке пјесме II, 1897, 434); — . . . што то све нешто мучиш и *махам* главом? (В. Врчевић, Срп. народне приповијетке, 1882, 35); — Свијетла круно, што *махам* све главом а пођекујеш? (В. Врчевић, Народне прип.; Рј. ЈАЗУ s. v. махати); — Бошњо оде *махајући* шака (Ј. Продановић, Антологија народних приповедака, 1951, 301); — Попни лудо на високо, да ногама *маха*. У Боци (В. Ст. Караџић, Српске народне словице, 1900, 319); — Зове глуха, *маха* слијепа (Пословице Данич.; Рј. ЈАЗУ s. v. махати).

У речнику ЈАЗУ s. v. *маха* т и вели се да је презентски облик *махам* „на југу“. Као што се одавде види, за такве облике овог глагола највише потврда има у језику класичних народних песама и приповедака и код писаца у јужним и југозападним крајевима. Ван тог језичког подручја има их врло мало, али ипак толико — да њихову употребу не треба територијално тако ограничавати. А сигурно су још мање у праву они наши лексикографи и писци правописа у чијим је речницима презент глагола *махайи* само са обликом *машем*, јер то може значити да за њих облици са основом *маха-* уопште не постоје у књижевном језику, или — ако им је њихово постојање било знано — да немају праву литерарну вредност. Међутим, истина је само да су ти облици данас сасвим ретки код писаца. За савремено језичко осећање одавно су застарели и зато су нам далеки. Али ипак то још увек нису облици који се не могу употребљавати у књижевном језику, како је, на пример, Д. Костић означио облик прилога садашњег *махајући*. То и поред тога што су облици са основом *маше-* сада уопштени и сасвим уобичајени.

173. У речнику ЈАЗУ глагол *махаји* је наведен с презентом *машѐм* и *махам*. Ту затим има велики број примера за облике са основом *маше-*, а има их и за облике са основом *маха-*, али доста мање. Неколико примера одатле сам већ узео (из народних песама, приповедака и пословица и из Љубишених „приповијести“), а овде да наведем и ове: — Дошли сте гдје рука *маха* (М. Држић); — А ње златим прамим коси вјетриц *маха* (А. Сасин); — *маха* руком дружбу своју (Палмотић); — Таки срне [витез], рукама *маха* (Гундулић). И ови примери су углавном из језика дубровачких писаца. Одавде се такође види да су се у нашем језику раније много више употребљавали облици са основом *маше-* него ови други.

И ово је прасловенска реч јер је имају и други словенски језици. У словеначком је то глагол *máhati*, *-am* (Rečnik) и *máháti*, *máhant*, *máhaj*, *-ájte* (Slov. pravopis), а у бугарском — *махам*, *-аш* (Речник БАН). У великом речнику македонског језика ове речи нема. Такође је нема ни у Handwörterbuch-у, али се налази

[277]

у Миклошичевом Lexicon-у: махати -хаџ -хаџеши Међутим, у редакцијској писмености основа презента је маше-: машете (<mah-jete) (П. Ђорђевић, Старословенски језик, 1975, стр. 147). — Од источнословенских језика — у руском је маха́ишь, машу́, машеишь и, у разговорном језику, маха́ю, маха́еишь. У чешком језику је máchati, -cháti, а у пољском: machać, a, al. — Дакле, дублетне облике у презенту, поред нашег језика, има и руски, а основа маха- је у свим овим језицима, на основу чега се у речнику ЈАЗУ махам узима као старији облик. Према томе, у развојку српскохрватског језика преовладали су досад у употреби новији облици, са другом презентском основном.

Остали глаголи са веларима к, х

174. То су ови глаголи: дека́иши, жмика́иши, занека́иши, исџи́си-ка́иши, јалака́иши, нахука́иши, ѿорока́иши, ћука́иши, фрка́иши, халака́иши, хрка́иши, џмака́иши, чалака́иши, ојаха́иши, као и: џа́иши се, кв-ца́иши. И они су у правописном речнику наведени с дублетним облицима презента (императива и прилога садашњег). У речничким грађама има врло мало материјала за такве њихове облике, а за неке — ни толико. Те се речи у језику ређе употребљавају, а у већини су чак сасвим непознате у многим народним говорима. Зато су издвојене од других глагола ове групе. И дају их овде у кратком прегледу — да се види како су забележене у нашим речницима и другим правописима и којим се примерима могу потврдити њихови облици са презентском основном.

175. Глагол *дека́иши* — Та реч значи: „терати узвиком де̑“. Зато, по постанку, може бити и ономагопејска. У правописном речнику је наведена као акценатски дублет: *дека́иши*, -а́м и *дека́иши*, *де́чѐм* и *де́кѐм*. У речницима Вуковом и Ристић-Кангринином, као и у речнику МС и МХ, глагол *дека́иши* је с презентом *де́чѐм*. Вук је дао и пример: — шта га *дечеш*, удри га батином. У Белићевом Правопису је *де́чѐм* = *де́кѐм*. У речнику САНУ презент је такође с дублетним облицима: *де́чѐм* и *де́кѐм*. И за то су

ови примери: — Теби . . . остало је имање да га *декаш* (З л а т и б о р, нар. лист, 1887); — Раним јутром Петар запјевао . . . *декајући* пред собом свога . . . алата (И. У ј е в и ћ); — у збиркама речи: *дечу* (Лика), *дека* (Босна и Херцеговина), *декај* (Пљевља, Ужице), *декаш* (Драгачево). Дакле, у свим је речницима заступљен презент с обликом *дечем*, и нема сумње да се овај глагол више употребљава у облицима с таквом основом (*дече-*). У речнику ЈАЗУ презент на *-кам* је у загради. Међутим, ове речи нема у Деановић-Јернејевом речнику ни код Бакотића, као ни у Боранићевом Правопису, што значи да им није била позната или је изостављена као мало позната.

176. Глагол *ж м и к а њ и* — Значење му је: „цедити, изажимати“ (ж м и к а т и рубље, *tòrcere i ranni*). Као у правописном речнику, презент има дублетне облике и у речницима МС и МХ и САНУ: *жмика̑м* и *жмичѐм*. У овом другом је наведено неколико примера за такве облике, као што су: а) са основом *жмика-*: *жмика* рубље (Д а в и ч о); — *жмика* лулу (Вј. К а л е б); б) са основом *жмиче-*: — Па цијепај, *жмичи* . . . (К о в а ч и ћ); — Зар ја да будем краљ и да *жмичем* поданике (Ј. П а в и ч и ћ); — [бџл] *жмиче* срце као жилава песница (И. Д о н ч е в и ћ); — брашно [се] *жмиче* (из збирке речи, Дубица у Хрватској). — У Деановић-Јернејевом речнику глагол *жмика̑ћи* је дат с презентом *жмичем*, без другог облика.

И ово оволико може значити да су облици са основом *жмиче-* чешћи у употреби. Зато у речницима на првом месту треба да стоји *жмичем*, као што је у правописном речнику наведен сложени глагол *ижмика̑ћи*.

Глагола *жмика̑ћи* нема код Вука, Ристић-Кангрге и Бакотића, као ни у правописима Белићевом и Боранићевом.

177. Глагол *з а н е к а њ и*. — Тако је у екавском изговору; у ијекавском је *занијек̑а̑ћи*. У правописном речнику презент је с дублетним сблицима: *з̑анѐчѐм* и *з̑анѐк̑ам*, док је прост глагол, без префикса *за-*, с презентом *нѐчѐм* (*нијечѐм*). *Занијек̑а̑ћи* значи: „порећи; одговорити одрично“. Тај глагол је с дублетним презентским сблицима и у речнику САНУ (*з̑анѐк̑ам* и *з̑анѐчѐм*), али

су примери само за облике са основом *зан(иј)ече-*. То су ови: — Нека те, брате, цио свијет *занијече* (Ј. К о с о р); — *занијечем* сутра (Д. О м ч и к у с); — и тако цару *заничу* послух (из на р. п р и п о в е т к е, Босна); — Мислећи да ће зло [глад] изгледати мање ако га *занечу* . . . (В. Ћ о р о в и ћ). *Зан(иј)екаџи* има презент по V глаголској врсти: у Ристић-Кангргином речнику и код Бакотића — *занијечџем*, као и у Деановић-Јернејевом и Броз-Ивковићевом речнику, у речнику МС и МХ и у Боранићевом Правопису — *занијечџем*. У Матичином речнику глагол је наведен само у ијекавском изговору с примером: — [командант] важно *занијече* главом (Б. Ћ о п и ћ)³⁹, и као да је употреба те речи тако ограничена.

Овде ниједним примером нису потврђени облици овог глагола са основом *зан(иј)ека-*: сви су примери за облике са другом основом. И то казује све, што се тиче њихове употребе у савременом језику. — У речнику ЈАЗУ презент глагола *нијџекаџи* је *нијјечџем*, а „доста често гласи и *нијјекам*“. Облици и са једном и са другом презентском основом налазе се у наведеним примерима.

178. Глагол *и с њ с њ к а џ и*. — И то је сложен глагол: *из-исикаџи*. У правописном речнику је с презентом *исџисџџам* и *исџисџџем* (императив: *исџисџџај* и *исџисџџи*). Међутим, прост глагол *исикаџи*, као и *нијјекџи*, нема дублетних облика: презент је *исџичџем*, императ. *исџичи*, прил. сад. *исџичџи*. Такав облик презент овога глагола има и у речнику ЈАЗУ, где се каже да је то онома-топејска реч, која је постала као и *зџаџи*, *муџаџи*, *риџаџи* и сл., тј. наставком *к*. Са сличним значењем и обликом има је и у словеначком језику: *psikati* се, у Реџнику, упућује на глагол *sikati*, „сиктати“ (о змији), који има презент на *-kat*, као и у пољском: *psykać*, *a*, *al*.

Глагол *исџисикаџи* налази се у Деановић-Јернејевом речнику и у речнику МС и МХ — с презентом *исџисџичем* и са значењем: „псикањем наружити, изгрдити“. Иако нема примера за његове облике, ипак и ово што је речено указује на то да су главни облици са основом *исџисџиче-*, ако не и једини.

³⁹ У речничкој грађи МС има и овај пример: — мајка јој *занијече* главом (Д. Ш и м у н о в и ћ).

179. Глагол *ј а л а к а ѝ и* — Значи: „викати јалà, јалàх“. Према томе, и ова глаголска реч је постала истим наставком (к) као и глаголи *(за)нијекаѝи* и *(ис)ѝсикаѝи*. У правописном речнику *јалàкаѝи* има дублетне облике (презент је: *јалачём* и *јалàкām*). Такве облике презент има и у речницима: Вуковом, Броз-Ивековићевом, Деановић-Јернејевом, као и у речнику МС и МХ, где је наведен и пример: — На ноге се, ето Турци иду, *јалакају*, честе пушке међу (Б. Р а д и ч е в и ћ). У Ристић-Кангрином речнику и у Белићевом Правопису глагол *јалакаѝи* је с презентом на -ам, а у речнику ЈАЗУ облик *јалачем* је у загради. Зато би се могло рећи да су облици са основном *јалака-* равноправни са другим облицима, ако нису чак и обичнији тамо где се ова реч употребљава. А те речи нема у Боранићевом Правопису и у Бакотићевом речнику.

180. Глагол *н а х у к а ѝ и* — Осим у правописном речнику, где је наведен с дублетним облицима презента и императива: *на̀ху̀чём* и *на̀ху̀кām*, *нахучи* и *на̀ху̀кај*, има га с таквим презентом и у речнику МС и МХ. Ту је дато и његово значење: „дахнути, хукнути на што, дахом замаглити.“ Из Матичине речничке грађе да наведем овај пример: — кожу на тијелу *нахуче* ужарени зној (Стј. М и х а л и ћ). У речнику ЈАЗУ презентски облик *нахукам* је у загради, као мање обичан. У другим речницима и правописима глагола *нахукаѝи* нема. — О простом глаголу, без префикса *на-*, било је речи на 9. страни овога рада.

181. Глагол *ѝ о р ò к а ѝ и* — Дублетне облике презента, императива и прилога садашњег има у правописном речнику (*ѝòрочём* и *ѝòрòкām* . . .), а у речницима презент је само с обликом *ѝорочем*. Тако је и у Белићевом Правопису, где у загради стоји да је *ѝорокајући* неправилно. Само такве облике овог глагола, са основном *ѝороче-*, потврђују и ови примери из речничке грађе МС:

— *Торочеш* као Русовљева Јулија (А. Г. М а т о ш); — бучно *ѝорочући* (Б. М а ш и ћ); — *Тсрочемо*, смејемо се (М. П. Ш а п ч а н и н); — И једна оде на једну, а друга

на другу страну, да *шорочу* (Ј. Веселиновић); — *шорочу* гојазне газдарице (Д. Радић); — Кад увече дође кући, сигурно *шороче* (О. Давичо).

Ако то не значи да у књижевном језику нема облика са основом *шорока-*, сигурно значи да су такви облици овог глагола врло ретки. — У речнику ЈАЗУ глагол *шорикаџи* је наведен с презентом: *шорочѐм* и *шоркѐм*, али без примера.

Ова реч код Вука има значење: *schreien, lärmen*, а у Деановић-Јернејевом речнику: *chiaschierare* (брбљати); *far chiasso* (бучати).

182. Глагол *ћукаџи* — Дублетне облике има кад је с дугоузлазним акцентом на првом слогу (*ћукаџи*). И тада значи „гласити се, викати као ћук“. Такве облике има и у Белићевом Правопису: *ћучѐм* = *ћукѐм*. У речницима и код Боранића, у Правопису, овај глагол је с презентом *ћучем*. С краткосилазним акцентом — *ћукаџи* — значење је: „вабити кокоши вичући *ћук, ћук*“, и у правописном речнику презент тога глагола је само *ћукѐм*.

У грађи за речник МС ово су потврде за дублетне облике глагола *ћукаџи*:

— а *ка* гуске све нешто *ћукамо* (П. П. Његош); — само совуљага *ћуче* њену страшну пјесму (Л. К. Лазаревић); — *јеина ћуче* продорним крицима (М. Лалић); — личи на мртву бару на чијим сбалама *ћучу* кукумавке (М. Лалић).

И одавде се види да облици са основом *ћуче-* имају ширу и чешћу употребу.

У речнику ЈАЗУ презент глагола *ћукаџи* је *ћукѐм* и *ћучѐм*. Уз ту реч је ознака „у наше вријеме“. Наведен је и пример за презентски облик *ћука* — из народне загонетке.

183. Глагол *фркаџи* — С краткосилазним акцентом та реч значи: „вртети, сукати“ и у правописном речнику има дублетне облике: *фркаџи*, *фркѐм* и *фрчѐм*; *фркај* и *фрчи*; *фркајџи* и *фрчуђи*. Иначе, по постанку је то ономатопејска реч. У Деано-

вић-Јернејевом речнику такође је с презентом *фр̑к̑ам* и *фр̑ч̑ем* (мачка *фр̑че*, la gatta fa le fusa). У другим прегледаним речницима и правописима нема овог глагола.

Глаголска реч *фр̑ка̑и̑и* с дугоузлазним акцентом (*фр̑ка̑и̑и*) има значење: „силовито духати кроз нос“ и презент је *фр̑ч̑ем* у правописном речнику, као и у Белићевом Правопису. Тај облик је и у овим примерима из Матичине речничке грађе:

— Капетанов ћого . . . *фр̑че* (Ђ. Ј а к ш и ћ); — Коњ се запјенио и *фр̑че* (И. Ћ и п и к о); — коњи . . . *фр̑чу* незадовољно (Б. Н у ш и ћ).

Овде недостају примери за облике глагола *фр̑ка̑и̑и*.

У Деановић-Јернејевом речнику од глагола *фр̑ка̑и̑и* презент је такође *фр̑ч̑ем*, али значења су му: attorcere („сукати, упредати (конце)“), torcere [„(un legno) савити, увити, савијати; (un filo) сукати, упредати“], а *фр̑ка̑и̑и* значи sbuffare („дахтати, одисати, дувати; бректати“), soffiare. Дакле, у овом речнику су семантички замењене глаголске речи код којих је акценат спољашњи диференцијални знак.

184. Глагол *х а л а к а њ и* — Значи „викати халах“, тј. „алах“, при јуришу“. Те речи нема у Вуковом речнику и у речнику Деановић-Јернејевом. У другим речницима и у правописима наведена је с дублетним облицима презента (*халакам* и *халачем*).

За облике са основом презента *халаче-* ово су примери из Матичине речничке грађе:

— *халачу* солдати (М. Г л и ш и ћ); — Тутње и *халачу* по Сарајеву (И. А н д р и ћ); — . . . псујући још увијек и *халачући* (И. А н д р и ћ); — . . . и сад, *алачући*, трчала да нам пресијече пут (Р. Ч о л а к о в и ћ); — радници . . . стали да кличу и *халачу* (Ђ. С и ј а р и ћ); — стоје и *халачу* (Ј. К у ш а н); — Гласови *халачу* из дубине (М. Л а л и ћ).

За облике са другом основом (*халака-*) само је овај пример:

— Татари, *халакајући* све страшније, сокољаху се зајамно (Л. Кнежевић; Х. Сјенкјевич, Огњем и мачем I и II, 1953, 135).

У Броз-Ивековићевом речнику облик *халачем* је у загради. За презент *халакају* наведена су ова два примера: — Свуђ по њему Турци *халакају*; — и за њима ђеца *халакају*. Међутим, у савременом језику, нема сумње, преовлађују облици са основом *халаче-*.

Према речнику ЈАЗУ глаголска реч *халакаџи* (*халачџем* и *халакаџам*) значи: „викати „Халах“ (турско име Божје) или „хала“ (interj.)“, и потврђена је у грађи од XVIII века.

185. Глагол *х р а к а т и* — Значење му је: „сбуком и силом плувати, избацивати слуз из грла“ (Броз-Ивековићев Рјечник). По постанку је ономатопејска реч. Осим у правописном речнику, дублетне облике има и у правописима код Белића и Боранића. У речницима — Буковом, Ристић-Кангргином, Деановић-Јернејевом, као и у Броз-Ивековићевом — глагол *храќаџи* је с презентом *храќџем*. Такав облик има и сложени глагол *исхраќаџи* у примерима:

— клас му одлети одмах даље у уста и једва га *израче* натраг (Вук, Рј. с. в. по пино прасе); — потом се мало *исраче* и испљује (Р. Домановић).

У речнику ЈАЗУ за глагол *храќаџи*, с презентом *храќџем* (*храќџам*), каже се да се у нашем језику јавља од XVII века. Иначе је то стара реч, и испоређује се са старословенским и словеначким глаголом. У Миклошичевом Lexicon-у је *храќати* -чж -чиши, а у словеначком језику — *hrákti*, -*kati* и *četi v. hrkati* 1.

186. Глагол *ц м а к а џ и* — Презент је с двојаким облицима у правописном речнику (*цмачџем* и *цмаќџам*), у правописима Белићевом и Боранићевом, као и у Ристић-Кангргином речнику. У првом издању Вуковог речника нема те речи, а у другом издању је с презентом *цмаќџам*. Тако је и код Броз-Ивековића. У Деановић-Јернејевом речнику и код Бакоћића презент је *цмачџем*. У грађама за речнике САНУ и МС има по неколико примера за

облике и са једном и са другом основом презента. И то су ови примери:

а) за облике са основом *цмака-*: — Госпођа Сара Чамчу тако *цмака*, мислио би да ће му нос одгристи (Ј. И г њ а т о в и ћ); — ја нећу овдје да се с тобом *цмакам*! (Л. К. Л а з а р е в и ћ); — после се опет помиримо, па опет *цмакај се* (Л. К. Л а з а р е в и ћ); — бучно торочући, *цмакајући* је (Б. М а ш и ћ); — Не зна друго но да *цмака* (Р. Н и к о л и ћ);

б) за облике са основом *цмаче*: — . . . видео, где се са оним погаником грли и *цмаче* (Ђ. Ј а к ш и ћ); — само се *цмачу* и смеше једна на другу (Ст. С р е м а ц); — само што *цмаче* језиком о непце (Св. Ћ о р о в и ћ); — нека их само не *цмаче* (И. С а м о к о в л и ј а); — жена, коју је чуо кроз зид како се целу ноћ *цмаче* (М. Ц р њ а н с к и); — поче да *цмаче* нашег команданта (Ст. Ј а к о в љ е в и ћ).

За дублетне облике глагола *цмакаћи* интересантан је овај пример: — Ето зашто је наше песништво празно, што се врзе једнако око лишћа и лептирова или гугуће и *цмака се* са својом „драгом“ (Св. М а р к о в и ћ, Цел. дела II, 1912, 133). У Изабраним списима (СКЗ, 1937, 197) у тој реченици м. *цмака се* стоји *цмаче се*. Не могу рећи који је од ова два облика употребљен кад је текст (чланка *Реалност у поезији*) први пуг штампан, за живота писца. Али то није ни важно. Овде се види да је једна редакција сигурно извршила замену ових облика. Треба претпоставити да је то учинила редакција Српске књижевне задруге. Међутим, таква интервенција је недопустива. Презентски облици *цмака* и *цмаче* равноправни су у савременом књижевном језику. Ништа не мења ствар што нам један од њих може бити ближи, и то је свакако облик *цмаче*. Јасно је сваком да се на тај начин оригиналан језик овог писца безразложно мења, а самим тим и квари. Св. Марковић је класичан писац, могло би се рећи — и један од најкласичнијих.

И у народним говорима употребљавају се двојаки облици овог глагола. Тако је у Темнићу забележен облик *цмакам*, а у околини Крагујевца *цмаче* (не *цмачи* то дете!).

У речнику ЈАЗУ глагол *цмака̄ӣи* је наведен с презентом *цмакам*, без потврда за облике с том основом. Облик *цмакам* сигурно је узет из Вуковог речника. И овај глагол је означен као реч која се употребљава „у наше вријеме“.

187. Глагол *ч а л а̄ к а̄ ӣ и* — Та реч је постала од *ч а л а* наставком *к*. А значење јој је: *lägmen* (Вук, Рјечник), „викати, бучати“ (Рј. ЈАЗУ). У Ристић-Кангргином речнику и код Бакотића наведена је с презентом на *-к̄ам* (*чал̄ак̄ам*). Деановић и Јернеј имају такође тај глагол, али без презентског облика. У другим речницима и правописима презент је с дублетним облицима (*чал̄ак̄ам* и *ч̄алач̄ем*). Тако је и у речнику ЈАЗУ, али нема потврда за такве облике. — Ова се реч сигурно врло ретко употребљава.

188. Глагол *о̄ њ а х а̄ ӣ и* — Употребљава се као акценатски дублет: *о̄њаха̄ӣи* и *о̄јаха̄ӣи*. То је сложена глаголска реч, састављена од глагола *њ̄њаха̄ӣи* одн. *њ̄јаха̄ӣи* и префикса *о*. Њено значење је: „пахајући очистити“ (Рј. ЈАЗУ), *abstäuben*. У правописном речнику и у речнику МС овај глагол је с презентом *о̄њах̄ам* и *о̄њӣем*, а у Вуковом и Броз-Ивековићевом речнику и у Белићевом Правопису облик *о̄јахам* је у загради. У Ристић-Кангргином, Деановић-Јернејевом и Бакотићевом речнику презент је само са обликом *о̄њӣем*. Све би то могло значити да су облици са основом *о̄њӣе-* претежнији у употреби ове речи од облика са другом основом (*о̄јаха-*). У речнику МС нема примера за то. Међутим, глагол *о̄њаха̄ӣи* у речнику ЈАЗУ дат је с презентом *о̄њах̄ам*, а наведен је и пример: — Чесницу пошто *о̄јахају*, намажу медом (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ). И у Белином и Волтиџином речнику од *о̄њаха̄ӣи* презент је *о̄јахам*.

У првом издању Вуковог речника овај глагол има *ј м. х:* *о̄јаја̄ӣи*, а презент је *о̄јајем*, за који Маретић каже, у речнику ЈАЗУ, да је погрешно назначен „мјесто *о̄јај̄ам*“. Међутим, пре ће бити да је глагол *о̄јаја̄ӣи* у тршићком говору имао облике с таквом основом презента (*о̄јаје-*), и тако се мењао по II глаголској врсти, као што је то речено и за облике глагола *м̄ја̄ӣи* (= *ма̄ха̄ӣи*) у говору крушевачког краја.

189. Глагол *ицаџи се*. — И то је ономатопејска реч. Значи: „штуцати се, подригивати се“. Обично се узима у 3. лицу једине. У правописном речнику и у речнику МС и МХ презент овог глагола је с дублетним облицима: *џца ми се* и *џче ми се*, као и у Белићевом Правопису: *иче ми се* (*ица ми се*). У Вуковом речнику је *иче ми се*, а у загради Вук додаје: „а може бити да би ко рекао и: *ица ми се*“. У речницима Ристић-Кангргином, Деановић-Јернејевом и Бакотићевом презентски облик је само *иче ми се*. И у том се облику, нема сумње, ова реч више употребљава, тамо где се употребљава. Иначе се она у речницима упућује на много познатији глагол *штицајти се*.

190. Глагол *квоцаџи* — По постанку је такође ономатопејска глаголска реч. Значење јој је: „испуштати гласове својствене квочки“. У једним речницима — у Деановић-Јернејевом и Матичином — презент има дублетне облике, као у правописном речнику (*квџцаџм* и *квџчеџм*), а у другим — Вуковом, Броз-Ивековићевом, Ристић-Кангргином и Бакотићевом — презентски облик је *квџчеџм*. И у Белићевом Правопису презент је дат с двојаким облицима, док је у Боранићевом само са обликом *квоцаџм*. Да наведем овде неколико примера и за једне и за друге облике овог глагола из речничке грађе МС. То су:

— црни дјетал жестоко *квоца* у дебло (Ј. Е. Т о м и ћ);
— звоца, гуди и *квоца* (М. Б о г д а н о в и ћ); — Бреда Григорија Руса поче да *квоца* (М. Л а л и ћ);

— Питао ме је . . . хоће ли мама да *квоце* (Л. К о м а р ч и ћ); — Преко улице су претрчавале кокоши *квоцући* (М. М о с к о в љ е в и ћ); — Деца су једва чекала да . . . отац *заквоце* (Ј. М и о д р а г о в и ћ; Речник САНУ).

У речнику ЈАЗУ глагол *квоцајти*, који се јавља од XVI века, има презент *квџчеџм*, а у загради стоји: „ријетко *квџцаџм*“. Међу примерима само су два за презент *квоцаџа*, а има их више за облике са основном *квоце-*. Ту су и ови:

— Свака вас [жена] како кокош *квоце* у кући на сваки час (М. Д р ж и ћ); — Узме домаћица сламе и *квоцући* . . . простре по соби (В у к); — Квочка *квоце* (В. В р ч е в и ћ).

У савременом књижевном језику облици са основом *квоца-* нису толико ретки, као у старом језику, али су сигурно ређи од облика са другом основом (*квоче-*), иако се то не би могло ређи према наведеним примерима.

*

191. Све ово што је изнесено о глаголима са општим делом на *к, г, х* казује да су, у књижевној употреби, обичнији и чешћи њихови облици који у презентској основи имају *ч, ж, ш*; или, кад није тако — да су бар приближно заступљени као и други облици, са основом на *-ка-, -га-, -ха-*. Разуме се да такав закључак вреди најпре за глаголе чији су облици, и једни и други, потврђени примерима из језика писаца, а не само речничким материјалом. И они су овде постављени према глаголима прве групе, са лабијалима у општем делу, код којих су, у новијем и данашњем књижевном језику, уопштени, или се све више уопштавају, облици са основом презента на *-а-*; дакле, без јотованог лабијалног гласа. То, међутим, није ништа особито. Јер су палатални сугласници место веларних у облицима ових глагола добивени дугим и снажним процесом палатализације, која је, у одређеним условима, трајно изменила фонетски лик и морфолошку структуру многобројних речи нашег језика.

IX

192. Као што је већ истакнуто, предмет овога рада су глаголи на *-аиш* наведени с дублетним облицима у данашњем Правопису. Иако су они дати у великом броју, ми смо видели да у књижевном језику има још глагола с таквим облицима у промени. Ја сам овде узео само неке, и то више узгред. Сматрао сам да се овај морфолошки појав може и без њих довољно јасно осветлити. Тако су разматрани углавном глаголи из правописног речника.

Најпре је показано како су лексикографи савременог књижевног језика одређивали презентски облик тих глагола. Показано је, наиме, да у последњим речницима, који, истина, још

нису довршени⁴⁰, презент има дублетне облике, као што је у Правопису (1960); одступања су малобројна и незнатна. У другима — није тако. Јер у речницима са ијекавском подлогом презент има и облик са основном на *-'е-* више, код Вука и много више, него што је то у речнику који је са екавским обележјем. На тај се начин они очигледно супротстављају: у једном случају преовлађују дублетни презентски облици (у речнику Вуковом), а у другом су доста бројни примери за презент са основном која се завршава на *-е-* и која има јотован сугласник у општем делу (у Деановић-Јернејевом речнику); у трећем су, у великој већини, заступљени глаголи с презентом на *-ам* (у речнику Ристића и Кангрге). Такво је, у речницима, стање ових глагола кад се узму са обликом презента. То је стање дублетних презентских облика који су употребљени за граматичко одређивање лексичких (глаголских) јединица. А у крајњој линији то би требало да значи да су на једном делу наше језичке територије у употреби, углавном, једни облици, а да на другом — поред њих има, колико-толико, и облика са другом основном.

193. Међутим, највећи део излагања посвећен је облицима ових глагола са основном презентом у језику писаца. Јер се на таквом материјалу најсигурније утврђује и проверава књижевна вредност језичке грађе. Разуме се да за то треба узимати дела истакнутих и познатих писаца. У границама могућности ја сам тако поступао при навођењу потврда за одређене облике глагола. Морам рећи да је за изванредан број глагола таквих потврда у свему било мало, чак и врло мало. Било је случајева кад сам могао навести само покоји пример и оно што се налази у речницима. Значи — тек толико да се, у општем прегледу, и они нађу на свом месту. Али то су све глаголске речи са ограниченом фреквенцијом или им је такво значење да се уопште ретко остварују и у говорној пракси. Отуда су оне овде представљене са оскудним или недовољним подацима. А питање је колико би имало смисла накнадно трагати за њиховим облицима у писаним текстовима. Зато су ти глаголи

⁴⁰ Последњи (VI) том речника Матице српске изашао је крајем 1976. године.

остали тако—непотпуно „обрађени“ или, више-мање, „необрађени“. Али су они, свакако, незнатни. А за велику већину глагола било је сасвим довољно материјала који се тиче њихових облика с презентским основама. И од тога је, наравно, узимано онолико колико је било потребно у сваком појединачном случају.

Према томе, дублетни облици глагола на *-аћи* који су тако дати у правописном речнику овим су материјалом у целини потврђени код писаца савременог књижевног језика, и то у времену којим се обухвата ток његовог развитка све до данашњих дана. Самим тим је ту, за сваки глагол, садржан, бар приближно, међусобни однос облика с двојаком презентском основом, који овде у уопштеном виду треба да буде ближе одређен. И о томе се може рећи ово. Код глагола са лабијалом у општем делу облици са основом презента на —*ћ, б, м, в/а-* имају данас несумњиво стандардни карактер. Други, са основом на —*ћ, б, м, в/ље-*, могу се још наћи код писаца са ијекавским изговором, али су то сигурно само остаци према облицима који су, у истој зони, раније били доста обични. У текстовима који су у наше време написани и који се пишу на другом књижевном изговору таквих облика више нема. И зато мислим да за њих не би било места у једној нормативној граматици са с а д а ш њ и м стањем језичких глаголских облика. — Глаголи са општим делом на дентал *ћ* (и *с*), који су по саставу прости, у већини имају толико и једне и друге облике да су они још увек приближно равноправни у књижевној употреби (једини глагол са денталом *д* (*зидати*) у овоме је сличан претходним глаголима: облици са основом *зиће-* сада су такође велика реткост). С друге стране, глаголи сложени с префиксима на првом месту имају облике с таквом презентском основом, тј. на *-ће-*. То, дакле, значи да је однос дублетних облика код ових глагола различит и доста неуједначен. — Што се тиче глагола са веларима у општем делу, ту су у сигурном преимућству облици који су постали од основе са измењеним тим гласовима, али су и други, са другом основом, запажено присутни у коришћеном материјалу. То се односи најпре на глаголе са групом *ск*, који на источном подручју имају, углавном, облике с таквом основом, тј. на *-ска-*. Затим је, као последица губљења гласа *х*, код неких глагола десбивена је-

динствена презентска основа са новим гласовима на његовом месту. И тако је у овом погледу створена још већа разноликост те основе у облицима глагола.

194. Овде се сад поставља питање: шта ови дублетни глаголски облици значе као појав и каква им је перспектива у динамици свестраног књижевнојезичког развитка. Пре свега, јасно је да је постојање и тих дублета условљено познатом чињеницом да наш књижевни језик генетички не представља један говорни тип, већ је настао, а и даље се развијао, са особинама многих територијално доста сепаратних говора. Отуда су дублетни облици свих ових глагола тако различито заступљени код писаца, у њиховим делима, на целом језичком простору. Али то, као констатација, вреди само ако се узме у најопштијем смислу. Јер смо могли видети да су скавски писци већ одраније прихватили облике са уједначеним глаголским основама, тј. са основом презента на *-а-*, који су најзад, тако рећи, потпуно усвојени, иако се из дијалектолошке литературе зна да и на том терену постоје говори и са једним и са другим облицима многих глагола на *-аћи*. Нема сумње да су се ови глаголи, с дублетним облицима, у књижевном језику по правилу налазили, и још се налазе, у сталном процесу који је усмерен на изједначење њихове презентске и инфинитивне основе. То је, уосталом, подсвесна тежња за успостављањем гласовне „хармоније“ у основама, које су, глаголским облицима, чврсто спрегнуте. Изузимају се, углавном, глаголи са општим делом на велар (а и они не сви и не у подједнакој мери): у системи облика код њих палатални гласови и веларни који им одговарају имају дубоко укорјењен однос, стабилан и неразрушив. И зато ово остаје несумњиво тако, док је код других глагола општа тенденција развитка њихових дублетних облика у знаку трајнијег процеса.

Бранислав Милановић

ЛИТЕРАТУРА

- Л ю б. А н д р е ј ч и н - Н. К о с т о в - Е. Н и к о л о в, Б љ г а р с к а г р а м а т и к а, С о ф и я, 1947.
- В а ј е с - К о л а г и ч - Р у р е л, Slovenska slovnica, Ljubljana, 1968.
- А. Б е л и ћ, Историја српскохрватског језика књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, 1969.
- А. Б е л и ћ, Основи историје српскохрватског језика I Фонетика, 1969.
- Р. Б о ш к о в и ћ, Основи упоредне граматике словенских језика I Фонетика, 1968.
- Б. Д а н и ч и ћ, Историја облика српског или хрватског језика, 1874.
- П. И в и ћ, О говору Галипољских Срба, СДЗб. књ. XII.
- П. И в и ћ, Дијалектологија српскохрватског језика, 1956.
- А. L e s k i e n, Grammatik der serbokroatischen Sprache, Heidelberg, 1914.
- Б. К о н е с к и, Граматика на македонскиот литературен јазик дел II, Скопје, 1954.
- Б. К о н е с к и, Историја македонског језика, Београд, 1966.
- Т. М а г е т и ч, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, III izd., Zagreb, 1963.
- Stj. M u s u l i n, Češka gramatika, Zagreb, 1924.
- А. П е ц о, Говор источне Херцеговине, СДЗб. књ. XIV, 1964.
- И. П о п о в и ћ, Историја српскохрватског језика, МС, 1955.
- М. С т е в а н о в и ћ, Савремени српскохрватски језик I, 1964.

Рад *Глаголи на -а̄и и са двојаком њезенијском осномом*, објављен у часопису *Наш језик* књ. XIX, XXI и XXII, примљен је за докторску дисертацију на Филолошком факултету у Београду. Дисертација је одбрањена 20. априла 1976. године пред комисијом коју су сачињавали: др Михаило Стевановић, редовни професор, др Радосав Бошковић, редовни професор, и др Асим Пецо, редовни професор.

РЕГИСТАР

XXII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; ар. = арапски; гл. = глаголски; герм. = германизам; етим. = етимологија; знач. = значење; изг. = изговор; имен. = именица; јап. = јапански; једн. = јединина; кин. = кинески; мн. = множина; оном. = ономастички; пољ. = пољски; португ. = португалски; прав. = правопис, правописно; пром. = промена; рус. = руски; стр. = страни; суф. = суфикс; твор. = творба; транскр. = транскрипција; туђ. = туђица; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фраз. = фразеологија, фразеолошки.

А

Абашпир, транскр. јап. 147
Аикава, транскр. јап. 130
Ајкава, транскр. јап. 130
Анвар, прав. 22
Анхуеј, транскр. кин. 138
— ар, суф. код српскохрватских и албанских именица, твор. 155—157
Асад, прав. 22
Асахи Дахе, транскр. јап. 147
Асахигава, транскр. јап. 147
— ас, суф. нпр. у: *Bùgāc, glùhāc, gòlāc, pùhāc, sfdāc, crvèndāc, zelèmbāc, Dimitraç, Nikolaç, Japāc* и др. етим. 15—17

Б

Вáјко, твор. и пром. 98
Вáјко, твор. и пром. 98
Варо, етим. 15
барс, знач. и етим. 24—25
бáтрив, знач. и етим. 25—27
бенетати: бенета - и бенеће -, однос основа 176—178
Веç, етим. 16

бећар, прав. 20
бити, пром. 12
бити, уп. облика би(х) за једн. и у свим лицима мн. 11—12
Блаже, пром. 14
богатир, знач. и етим. 27
Битола, 75
Бихоро, транскр. јап. 147
Бóјка, твор. и пром. 99
брандла, уп. 77
бресква, уп. 64
Букова Глава, Буковскоглавска р., Буковскоглавска река, оном. прав. 154
Булгањин, транскр. рус. 79
буљма, уп. 77
Бундестар: Пунтестхак, изг. 74
Буња, транскр. јап. 130
Буњин, транскр. рус. 79
Виг, твор. 16
Вига, твор. 16
Вигад, твор. 16
Виган, твор. 16
Вигаç, етим. 15—16
Вигаš, твор. 16
Вигеп, твор. 16
Вигја, твор. 15
Вигјањ, етим. 15
Вигјан, твор. 16

В

вагати: вага- и важе-, однос основа
238—242
Вакајана, транскр. јап. 148
Ваканај, транскр. јап. 147—148
Ванг Тунг Синг, транскр. кин. 136
Ванг Тунг Хсинг, транскр. кин. 136
Веј Куо Кинг, транскр. кин. 136
Веј Куо Чинг, транскр. кин. 136
велико слово, прав. 121
Věljko, твор. и пром. 98
Věljko, твор. и пром. 98—100
Vide, твор. и пром. 99
Vide, твор. и пром. 99
внтез 64
Vládo, твор. и пром. 99
Vlájka, твор. и пром. 99
Vlájko, твор. и пром. 99
Vlájča, твор. и пром. 100
Vlātka, твор. и пром. 98
Vlać, етим. 16
водитељ, уп. 72
Вороњин, транскр. рус. 79
Vrāpča, твор. и пром. 100
Vrāpče, твор. и пром. 100
Вујишан, транскр. кин. 139
Vuk, твор. 16
Vukać, твор. 15
Вукјанг, транскр. кин. 139
Vuko, твор. 16
Vukoје, твор. 16
Vukoslavъ, твор. 16
Vukoć, етим. 15—16
Vuksan, твор. 16
Вуле, пром. 12
Вутун(г)кјао, транскр. кин. 139
Вучи, транскр. кин. 139
Вучишан, транскр. кин. 139

Г

Гамал, прав. 22
гердан, прав. 20
Герек, транскр. пољ. 78
Гјерек, транскр. пољ. 78
Гифу, транскр. јап. 147
глава: главица, уп. 155
Gđjko, твор. и пром. 98
Gđjko, твор. и пром. 98
glùhāć, етим. 15—16
glúho, твор. 16
glúha, твор. 16

гњветати: гњвета- и гњвече-,
однос основа 222
góla, твор. 16
gólo, твор. 16
gólāć, етим. 15—16
Гдљубовић — Голубовић, акц. 73
Горстков: Горстаков: Горштаков,
изг. 74
Граово, Граховска р., Граовачка
река, оном. прав. 153—154

Д

Dābče, твор. и пром. 98
Dābčo, твор. и пром. 98
Dānka, твор. и пром. 99
декати: дече- и дэка-, однос основа
292—293
два, уп. и пром. 43—63
две/двѣје, уп. и пром. 61
двој, уп. и пром. 57—58
двоје, уп. и пром. 50, 58, 61—63
двоје-троје, уп. 60
двђји, -е, -а, уп. и пром. 60, 62
двојица, уп. и пром. 50, 59—60, 62
дете, пром. 12
Dimitrać, етим. 15
до:дол, уп. 155
Dobrać, етим. 15
Dđjka, твор. и пром. 99
Drago, твор. 16
Dragoć, етим. 15
Dгајча, твор. и пром. 100
духати: духа- и душе-, однос ос-
нова 267—272

Ђ

ђевђир, прав. 20
ђердан, прав. 19—20
ђердек, прав. 20
ђериз, прав. 20
Ђurban, твор. 16
Ђуро, Ђура, пром. 73

Е

евиденција, туђ. уп. 65
егзибиција, туђ. уп. 65
егзотика, туђ. уп. 65
единица, туђ. уп. 65

еквивален(а)т, туђ. уп. 65
 екнипа, туђ. уп. 65
 екран, туђ. уп. 65
 екселенција, туђ. уп. 65
 екскурзија, туђ. уп. 65
 експлозија, туђ. уп. 65
 елегџија, туђ. уп. 65
 електрификација, туђ. уп. 65
 еманципација, туђ. уп. 65
 Еми, транскр. јап. 147
 емигрант, туђ. уп. 67
 емисија, туђ. уп. 65
 Енвер, прав. 22
 енциклопедија, туђ. уп. 65
 епизода, туђ. уп. 65
 ерозија, туђ. уп. 65
 Есад, прав. 22
 естрада, туђ. уп. 65
 етикеција, туђ. уп. 65
 суфорија, туђ. уп. 65
 свентуалан, туђ. уп. 66
 евидентан, туђ. уп. 66
 егземплар, туђ. уп. 66
 експедиција, туђ. уп. 66
 експликација, туђ. уп. 66
 експерт, туђ. уп. 66
 експозитура, туђ. уп. 66
 експорт, туђ. уп. 66
 експес, туђ. уп. 66
 слан, туђ. уп. 66
 елементаран, туђ. уп. 66
 елиптичан, туђ. уп. 66
 еминентан, туђ. уп. 66
 ентузијастичан, туђ. уп. 66
 енунцијација, туђ. уп. 67
 етикета, туђ. уп. 67
 ефемеран, туђ. уп. 67
 ефек(а)т, туђ. уп. 67
 ефикасан, туђ. уп. 67

Ж

— ждн — : — жн — фонет. и
 прав. (нужан: нуждан), 35—42
 Женмин Жибао, транскр. кин. 132
 жмекати: жмика- и жмиче-, однос
 основа 293

З

загонетати: загонета- и загонеће-,
 однос основа 224

заграда и тачка, прав. 121—122
 заклокотати: заклокоће- и заклоко-
 та-, однос основа 223
 заклопотати: заклокоће- и закло-
 пота-, однос основа 224
 заного, уп. 73
 занекати: занече- и занека, однос
 основа 293—294
 зановетати: зановета- и запопеће-,
 однос основа 178—183
 запретати: запрета- и запреће-, од-
 нос основа 224
 зарез, прав. 117—118
 звекетати: звекеће- и звекета-, од-
 нос основа 223
 зарез и црта, прав. 118—121
 Zvónko, твор. и пром. 98
 згација, уп. 77
 — здн — : зн — фонет. и прав.
 (грозан: гроздан, код неких при-
 дева домаћег порекла: двобраз-
 дни, звездни, жлездни, најездни
 и др.), 35—42
 Zèlèn, твор. 16
 Zelenba, твор. 16
 zelèmbáč, твор. 15
 zelenbač, етим. 15—16
 зенђил, прав. 20
 зидати: зида- и зиђе-, однос
 нова 170—176

И

Иванан, транскр. јап. 148
 Иванај, транскр. јап. 147—148
 Изумо, транскр. јап. 148
 икиндија, прав. 20—21
 Икуно, транскр. јап. 147
 индијски премијер је рекла, фраз.
 75
 испикати: испсика- и испсиче-,
 однос основа 294
 ићиндија, прав. 20—21
 ицати се: ица- се и иче- се, однос
 основа 301
 Ичиномија, транскр. јап. 147—148
 Ишикари, транскр. јап. 148

Ј

Јаватахама, транскр. јап. 148
 јалакати: јалаче- и јалака-, однос
 основа 295

Јамагата, транскр. јап. 148
 Јамагучи, транскр. јап. 148
 Јапаџ, етим. 15
 Јангце, транскр. кин. 139
 Јапко, твор. и пром. 100
 Јапко, твор. и пром. 100
 Јапџа, твор. и пром. 100
 Јацуширо, транскр. јап. 148
 Јеђија, прав. 20
 Је Кјен Јинг, транскр. кин. 136
 Јеђија, прав. 19—20
 Јесењин, транскр. рус. 79
 Је Чиен Јинг, транскр. кин. 136
 Јичун, транскр. кин. 139
 Јóво, твор. и пром. 99
 Јоканчи, транскр. јап. 148
 Јокосука, транскр. јап. 148
 Јокохама, транскр. јап. 148
 Јого, етим. 15
 Јулин, транскр. кин. 139
 Јунан, транскр. кин. 139
 Јун'нан, транскр. кин. 139
 Јун(г)кја, транскр. кин. 139
 Јуре, пром. 12
 Јúге, твор. и пром. 99
 Јúге, твор. и пром. 99

К

к и ка, уп. 10
 к + дат., уп. 8 — 9
 Кавагое, транскр. јап. 148
 Кавасаки, транскр. јап. 148
 Кагошима, транскр. јап. 148
 Калабовце, Колабовска р., Кала-
 бовска река, оном. прав. 153
 Калед, транскр. ар. 74
 Калињин, транскр. рус. 79
 камиказе, транскр. јап. 130
 Кампуџија, Камлучија, Камбоџа,
 транскр. 76
 Каназава, транскр. јап. 130, 147—
 —148
 Канадзава, транскр. јап. 130
 Кансу, транскр. кин. 139
 Караљов, транскр. рус. 76
 Карењин(а), транскр. рус. 79
 Квеијанг, транскр. кин. 139
 квoцати: квoца- и квoче-, однос
 основа 301—302
 кереп, знач. и етим. 27—28
 кеса, прав. 20

кеседија, прав. 20
 кесим, прав. 20
 кестен, прав. 20
 кестенић, прав. 20
 кестенџија, прав. 20
 кешке, прав. 20
 кив, етим. уп. 77
 килим, прав. 20
 Килин, транскр. кин. 139
 кингњен, транскр. кин. 135
 Кингтао, транскр. кин. 137, 139
 Кингхај, транскр. кин. 139
 Кинлинг, транскр. кин. 139
 Кинлингшан, транскр. кин. 139
 Кинсјен, транскр. кин. 139
 Киото, транскр. јап. 130
 Кирију, транскр. јап. 130
 китаб, прав. 20—21
 Китакјушу, транскр. јап. 148
 китири, прав. 20
 Кишвада, транскр. јап. 147
 кихатп: киха- и кише-, однос ос-
 нова 277—280
 Кјамуси, транскр. кин. 139
 Кјанг Кинг, транскр. кин. 136
 Кјангси, транскр. кин. 140
 Кјангсу, транскр. кин. 140
 Кјаочоу, транскр. кин. 140
 Кјога, транскр. јап. 148
 Кјото, транскр. јап. 130, 148—149
 Кјушју, транскр. јап. 149
 Кјупу, транскр. јап. 130, 148—149
 клеветати: клевета- и клевеће-, од-
 нос основа 183—187
 клепетати: клепеће- и клепета-, од-
 нос основа 223—225
 клопотати, презентске основе 223
 клопотати, презентске основе 223
 Кобе, транскр. јап. 147
 Кове, транскр. јап. 147
 кога (којега), које, којих, уп. 9—10
 код + ген., уп. 8—9
 код + ген. неправих (конкретизо-
 ваних) гл. имен., знач. и уп.
 101—115
 који, уп. 9—10
 Корољов, транскр. рус. 76
 Косапоџ, етим. 16
 Косовар, твор. 155—157
 Косовац, твор. 156—157
 Коста, транскр. португ. 75
 Кошта, транскр. португ. 75
 Кочи, транскр. јап. 147
 Кошћушког, Кошћушка, пром. 79

кошуља, ул. 64
 краљ, ул. 64
 кроз, ул. 11
 кромпир, транскр. герм. 127
 крумпир, транскр. герм. 127
 Крушева Глава, Крушевоглавска
 р., Крушевоглавска река, оном.
 прав. 154

Куангси, транскр. кин. 140
 Куангчоу, транскр. кин. 140, 145
 Куангтунг, транскр. кин. 135
 Куан(г)тунг, транскр. кин. 140
 Куан'тунг, транскр. кин. 135
 кубе, пром. 12
 куглоф, транскр. герм. 127
 Куетјанг, транскр. кин. 140
 Куетчоу, транскр. кин. 140
 Куинлиг, транскр. кин. 140
 Куинлун, транскр. кин. 144
 Куинлуншан, транскр. кин. 144
 Куинлун Шан, транскр. кин. 144
 Куоминтанг, транскр. кин. 132
 кр'ативно писање назива дела и ча-
 сописа, прав. 122

Л

л, изг. 71—72
 леген, прав. 20
 леђен, прав. 20—21
 ленгер, прав. 20
 лењер, прав. 20—21
 летати: лета- и леће-, однос основа
 187—195
 lǐpsa, твор. 16
 lǐpsāc, етим. 16
 lǐpso, етим. 16
 Лењин, транскр. рус. 79
 Лижбоа, Лисабон, транскр. 76
 Ли Сјен Ђен, транскр. кин. 136—
 —137
 Ли Хсиен Ниен, транскр. кин. 136
 Лин Пнао, транскр. кин. 136
 Лин Пјао, транскр. кин. 136
 Лну Шао Чи, транскр. кин. 136
 Лојанг, транскр. кин. 140
 Ломоносов: Ламаносаф, изг. 74

Љ

Љаонинг, транскр. кин. 135—137,
 140

љеген, прав. 20
 Љоу Шао Чи, транскр. кин. 136
 Љу Шао Чи, транскр. кин. 136
 Љуоченг, транскр. кин. 135
 Ључун, транскр. кин. 135

М

Маебашн, транскр. јап. 147
 Мазараћ, Мазараћска р., Мазараћ-
 ка река, оном. прав. 154
 Маизуру, транскр. јап. 148
 Мајзуру, транскр. јап. 148
 Макуразаки, транскр. јап. 148
 Малињин, транскр. рус. 79
 Мане, пром. 14
 Мао Џе Тунг, транскр. кин. 132
 Māge, твор. и пром. 99
 Māge, твор. и пром. 99
 Mārko, твор. и пром. 99
 Мато, пром. 14
 махати: маха- и маше-, однос основа
 287—292
 Мацузака, транскр. јап. 148
 Мацујама, транскр. јап. 148
 Мацумото, транскр. јап. 148
 Māško, твор. и пром. 99
 Māšo, твор. и пром. 99
 Мека, прав. 21
 Мећа, прав. 21
 Мпансиан, транскр. кин. 134
 Мијазаки, транскр. јап. 130, 148
 Мијако, транскр. јап. 148
 Мијовски: Мијовачки, твор. 155
 Мијовце, Мијовска р., Мијовачка
 река, оном. прав. 154
 Mīlać, етим. 15
 Миле, пром. 12, 13—14
 Мпњин, транскр. рус. 79
 Мић, етим. 16
 Mīhoć, етим. 15
 Мјансјан, транскр. кин. 135
 Mīlca, твор. и пром. 100
 Mīlce, твор. и пром. 100
 Mīrka, твор. и пром. 99
 Mīrca, твор. и пром. 100
 Мито, транскр. јап. 148
 Mīho, твор. 16
 мљаскати: мљаска- и мљашће-, од-
 нос основа 247—249
 Мориока, транскр. јап. 147—148
 Mūjka, твор. и пром. 98
 Mūjko, твор. и пром. 98—99

Мураками, транскр. јап. 148
 Муго, етим. 15

Н

Нагпб, прав. 22
 Нагано, транскр. јап. 148
 Нагасаки, транскр. јап. 148
 Нагоја, транскр. јап. 148
 над и нада, уп. 10
 називи с двоструком одредбом,
 прав. 77—78
 Нанкинг, транскр. кин. 136—137,
 140, 145
 Нанчанг, транскр. кин. 140
 нахукати: нахуче- и нахука-, од-
 нос основа 295
 немати, уп. 8
 Nēnka, твор. и пром. 99
 Nēško, твор. и пром. 99
 Nēšo, твор. и пром. 99
 низ и низа, уп. 10
 Николаја, прав. 23
 Nikolaš, етим. 15
 Нингсја, транскр. кин. 140
 Нојима, транскр. јап. 129
 Норге, Норвешка, транскр. 76
 Нојима, транскр. јап. 129

Њ

Њиколаја, прав. 23
 њихати(се): њиха-(се) и њише-(се),
 однос основа 280—287
 Њудо, транскр. јап. 148

О

оба, уп. 44, 50
 обе, уп. и пром. 44
 оба двојица, уп. 50
 Обихиро, транскр. јап. 147
 обла и угласта заграда, прав. 122
 Окајама, транскр. јап. 147—148
 Окујиги, транскр. јап. 149
 Okushiri, транскр. јап. 149
 Окудири, транскр. јап. 149

Окушири, транскр. јап. 149
 Омута, транскр. јап. 147
 Онтаке, транскр. јап. 148
 опахати: опаха- и опаше-, однос ос-
 нова 300
 Осака, транскр. јап. 147—148
 — оо: Dragoš, Vukoš, Mihoš, етим.
 15—16
 Оцу, транскр. јап. 148

П

Pávle, твор. и пром. 98
 Pávlo, твор. и пром. 98
 Пасјане, Пасијанска р., Пасјанка,
 Пасјанска река, оном. прав. 153
 Пејкинг, транскр. кин. 140
 Pejša, твор. и пром. 100
 Пекинг, транскр. кин. 132, 140,
 145
 Пёровић-Пёровић, акц. 73
 Перуфуне, транскр. јап. 148
 пег, уп. 51, 63
 пётери, -е, -а, уп. и пром. 63
 пётеро, уп. и пром. 63
 пётори, уп. и пром. 63
 пёторо, уп. и пром. 63
 Пцао, транскр. кин. 134
 Пјао, транскр. кин. 135
 пљескати: пљеска- и пљешће-, од-
 нос основа 249—254
 Погодин, транскр. рус. 79
 Поронај, транскр. јап. 148
 Порошири, транскр. јап. 148
 пред и преда, уп. 10
 претати, презентске основе 223
 притискати: притиска- и прити-
 шће-, однос основа 255—267
 Руго, етим. 15
 rúha, етим. 16
 пухати: пуха- и пуше-, однос ос-
 нова 272—277
 rúhāš, етим. 15—16
 rúho, етим. 16

Р

р, изг. 71—72
 Radbalj, твор. 16

Раде, пром. 12
 Раде, пром. 123—125
 Radoba, твор. 16
 Radač, етим. 15
 Rādša, твор. и пром. 98
 Rádšo, твор. и пром. 98
 разбуктати се: разбукће- се и раз-
 букта- се, однос основа 226—237
 Rājka, твор. и пром. 99—100
 Rājke, твор. и пром. 100
 Rājko, твор. и пром. 98—99
 Rájko, твор. и пром. 98, 100
 Rākas, твор. и пром. 98
 Rákčo, твор. и пром. 98
 Ránko, твор. и пром. 100
 Rānko, твор. и пром. 100
 Ребун, транскр. јап. 148
 редни број у наслову, прав. 121
 Ришири, транскр. јап. 148
 Рјукју, транскр. јап. 148
 Румо, транскр. јап. 148
 Румој, транскр. јап. 148

С

с и са, уп. 10—11
 Сага, транскр. јап. 148
 Садат, прав. 22
 Сакај, транскр. јап. 130, 147
 Sāka, твор. и пром. 98
 Sálko, твор. и пром. 98—100
 самурај, транскр. јап. 130
 Сантос, транскр. португ. 75
 Сантуш, транскр. португ. 75
 Сапоро, транскр. јап. 148
 Сасебо, транскр. јап. 147
 Сахај, транскр. јап. 148
 Сеад, прав. 22
 Сендаи, транскр. јап. 130
 Сендај, транскр. јап. 130, 147—148
 серген, прав. 20
 серђен, прав. 20, 22
 Сечуан, транскр. кин. 140—141
 Снад, прав. 22
 Си'ан, транскр. кин. 141
 Сијан, транскр. кин. 136
 sindan, транскр. кин. 137
 Синкјанг, транскр. кин. 132, 136,
 137, 141
 сирће(т), прав. 20
 сисати: сиса- и сисхе-, однос основа
 163—170
 Сјангтан, транскр. кин. 141

Сју Ши Ју, транскр. кин. 136
 скакутати: скакута- и скакуће-, од-
 нос основа 216—219, 221
 скитати се: скита- се и скиће- се,
 однос основа 195—201
 словенски генитив, уп. 8
 Соарес, транскр. португ. 75
 Соареш, транскр. португ. 75
 сретати: срета- и среће-, однос ос-
 нова 201—208
 Srečko, твор. и пром. 99
 Sréčo, твор. и пром. 99
 Сри Ланка, транскр. 76
 сркутати: сркута- и сркуће-, однос
 основа 216—217, 219—220, 221
 sřnda, твор. 16
 sřndāč, етим. 15—16
 Sřndo, етим. 16
 sřndo, твор. 16
 Stānac, твор. и пром. 98
 Стане, пром. 14
 Stānča, твор. и пром. 100
 Stānče, твор. и пром. 98
 Stānčo, твор. и пром. 98
 Стипе, пром. 12, 14
 стискати: стиска- и стишће-, однос
 основа 255—267
 — стн — : — си — фонет. и прав.
 (неумесан: неуместан, врсан: вр-
 стан, власан: властан, изврсан:
 изврстан, унакрсан: унакрстан,
 дражесан: дражестан и др.; код
 стр. речи типа азбестни. карстни
 итд. 35—42
 Stōjka, твор. и пром. 98—99
 Stōjka, твор. и пром. 99
 Stōjko, твор. и пром. 100
 Stōjča, твор. и пром. 98
 Stōjša, твор. и пром. 98
 Stōjšo, твор. и пром. 98
 Столе, пром. 73
 Судзуки, транскр. јап. 130
 Сузу, транскр. јап. 147
 Сузуки, транскр. јап. 130
 Суетки, транскр. кин. 141
 Суицу, транскр. јап. 130
 Сусањин, транскр. рус. 79
 Сучоу, транскр. кин. 145

Т

Tāde, твор. и пром. 99
 Tāde, твор. и пром. 99

Таијуан, транскр. кин. 141
 Таипеи, транскр. кин. 134
 Тајпеј, транскр. кин. 134
 Такаока, транскр. јап. 148
 Такасаки, транскр. јап. 148
 тачка, прав. 121—122
 Тацима, транскр. јап. 148
 Те Де, транскр. кин. 136
 Те Де, транскр. кин. 136
 Тенг Сјао Пинг, транскр. кин. 136
 Тенг Хсиао Пинг, транскр. кин. 136
 Тенрију, транскр. јап. 149
 Тенриу, транскр. јап. 149
 Тиен Ан Мен, транскр. кин. 136
 Тјенанмен, транскр. кин. 136
 Тјенкин, транскр. кин. 141
 Тјенцин, транскр. кин. 141
 Тојохаши, транскр. јап. 148
 Токио, транскр. јап. 130, 149
 Токјо, транскр. јап. 130, 149
 Токушима, транскр. јап. 148
 Того, етим. 15
 торокати: тороче- и торока-, однос основа 295—296
 Тотори, транскр. јап. 148
 Трајка, твор. и пром. 99
 транскр. јап. гласова, 129—130, 146—149
 транскр. кин. гласова, 130—146
 Требешинје (Г. и Д.), Требешинска р., Требешинска река, оном. прав. 153
 три, уп. и пром. 43—63
 трој, уп. и пром. 59
 трђје, уп. и пром. 59, 61, 63
 трђји, -с, -а, уп. и пром. 63
 тројица, уп. и пром. 60, 63
 Тујун, транскр. кин. 141
 Тун(г)кјанг, транскр. кин. 138—141
 Туго, етим. 15

Ћ

ћ/ч, њ/ц, изг. 71
 љаба, прав. 20
 љебе, прав. 20—21
 љевап, прав. 20
 љеса, прав. 20—21
 љесим, прав. 20
 љестен, прав. 20

љетен, прав. 20
 љефил, прав. 20
 љешке, прав. 20
 Љиба, транскр. јап. 129
 љилер, прав. 20
 љилим, прав. 20
 љилит, прав. 19—21
 љитаб, прав. 20—21
 љитап, прав. 20
 љукати: ључе- и љука-, однос основа 296

У

Уваждима, транскр. јап. 148
 уз и уза, уп. 10
 Урава, транскр. јап. 147—148
 уснити: уснути, уп. 150—152
 Уцуномија, транскр. јап. 147

Ф

филозофија: философија, уп. 75
 фрќати: фрќа- и фрќе-, однос основа 296—297
 Фукаура, транскр. јап. 147
 Фукиен, транскр. кин. 134
 Фукиен, транскр. кин. 135, 141
 Фукуј, транскр. јап. 130, 147
 Фукуји, транскр. јап. 149
 Фукуока, транскр. јап. 147
 Фукушима, транскр. јап. 147
 Фудијама, транскр. јап. 129, 148

Х

Хајкоу, транскр. кин. 141
 Хајнан, транскр. кин. 141
 Хакодате, транскр. јап. 147
 халакати: халака- и халаче-, однос основа 297—298
 Халид, транскр. ар. 74
 Хамада, транскр. јап. 147
 Хамамацу, таанскр. јап. 147
 Хангчоу, транскр. кин. 141, 145
 Хачинохе, транскр. јап. 129
 Хејлун(г)кјанг, транскр. кин. 141
 Хенап, транскр. кин. 141

Хелеј, транскр. кин. 142
 Хепу, транскр. кин. 142
 Хефеј, транскр. кин. 142
 Хијучи, транскр. јап. 149
 Хиучи, транскр. јап. 149
 Химеди, транскр. јап. 147—148
 Хиросаки, транскр. јап. 148
 Хирошима, транскр. јап. 129, 147
 Хитачи, транскр. јап. 147
 Хокаидо, транскр. јап. 147
 Хондо, транскр. кин. 148
 Хоншу, транскр. јап. 147
 хракати: хрка- и хрче-, однос основа 298
 Нгáпса, твор. и пром. 100
 Нгáпсе, твор. и пром. 100
 хркати: хрка- и хрче-, однос основа 242—244
 Хсу Ши Ју, транскр. кин. 136
 Хуангхе, транскр. кин. 142
 Хуан, транскр. кин. 142, 144
 Хупеј, транскр. кин. 142, 144

Ц

Цејлон, 76
 Циле, пром. 13
 Цингтао, транскр. кин. 137
 цмакати: цмаче- и цмака-, однос основа 298—300
 Цуле, пром. 14
 црвѣндаћ, етим. 15—16
 Цуруга, транскр. јап. 148
 Цуруги, транскр. јап. 148
 Цуруока, транскр. јап. 148

Ч

чалакати: чалака- и чалаче-, однос основа 300
 Чан(г)кјанг, транскр. кин. 139
 Чанг Чуо Кјао, транскр. кин. 136
 Чанг Чуо Чиао, транскр. кин. 136
 Чангша, транскр. кин. 142
 чарапа, уп. 64
 чекетати: чекета- и чекеће-, однос основа 222—223
 Чекјанг, транскр. кин. 142
 Чен Јунг Квеј, транскр. кин. 136
 Чен Јунг Куеј, транскр. кин. 136

Ченкјанг, транскр. кин. 142
 Чен Си Љен, транскр. кин. 136
 Чен Хси Лиен, транскр. кин. 136
 четвер, уп. и пром. 59—60
 четвери, -е, -а, уп. и пром. 63
 четвѣрица, уп. и пром. 60, 63
 четверо, уп. и пром. 60—61
 четвори, -е, -а, уп. и пром. 63
 четворица, уп. и пром. 60—63
 четворо, уп. и пром. 60—61, 63
 четири, уп. и пром. 43—63
 Чианг Чинг, транскр. кин. 136
 Чибá, транскр. јап. 129, 147
 Чи Тенг Квеј, транскр. кин. 136
 Чи Тенг Куеј, транскр. кин. 136
 чији, уп. 9—10
 Чокај, транскр. јап. 147
 Чоу Ен Лај, транскр. кин. 136
 Чу Де, транскр. кин. 132, 136
 Чуки, транскр. кин. 142
 Чун(г)кинг, транскр. кин. 142
 Чу Ен Лај, транскр. кин. 136—137
 Чунгкинг, транскр. кин. 135
 Чун'кинг, транскр. кин. 135
 Чунгкуо, транскр. кин. 135
 Чун'куо, транскр. кин. 135

Ц

Цама, транскр. јап. 148
 Цемал, прав. 22
 цигит, знач. и етим. 27
 Цунг Хуа, транскр. 76

Ш

шамјо, транскр. јап. 130
 Шангај, транскр. кин. 142
 Шангхаи, транскр. кин. 134
 Шангхај, транскр. кин. 134
 Шан(г)хај, транскр. кин. 142
 Шангжао, транскр. кин. 142
 шанса, уп. 72
 Шанси, транскр. кин. 142, 144
 Шантоу, транскр. кин. 142
 Шантунг, транскр. кин. 142, 144
 шатор, етим. и знач. 28—33
 ша́тра, знач. и етим. 33—34
 шекер, прав. 20
 Шенси, транскр. кин. 142

штетати (се): шета- (се) и шеће- (се),
 однос основа 208—216
 шѣст, уп. 51, 63
 шесторо, уп. и пром. 50
 шећер, прав. 19—21
 Šefka, твор. и пром. 98—99
 Шизоука, транскр. јап. 130, 148
 Шикоку, транскр. јап. 148
 Шимизу, транскр. јап. 148
 Шимоносеки, транскр. јап. 148
 Ширакава, транскр. јап. 148
 шоу, уп. 72

Шри Ланка, транскр. 76
 — шти — : — ши — фонет. и
 прав. (чудовишан: чудовиштан),
 35—42
 шушкетати: шушкета- и шушкеће-,
 однос основа 216—217, 220—221

DZ

dz, транскр. пољ. 78—79

САДРЖАЈ

XXII КЊИГЕ НАШЕГ ЈЕЗИКА

Милан Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла	24 — 34
Радосав Бошковић, Један половишно објашњен суфикс српскохрватски О босанско-херцеговачкој деклинацији <i>Салко</i> , <i>Салкѐ</i> (неколико речи)	15 — 17 98 — 100
Милица Вујанић, О упрошћавању сугласничких скупова <i>стн</i> , <i>здн</i> , <i>штн</i> , <i>ждн</i> у придевским облицима Питања и одговори (Индивидуалне речи, Писање великог слова у називима с двоструком одредбом) Глаголи <i>уснити</i> и <i>уснути</i>	35 — 42 76 — 78 150 — 152
Зорка Голубовић-Станојчић, Девета књига Речника	80
Даринка Гортан-Премк, Белић о „Нашем језику” и нашим задацима (Уз стогодишњицу рођења Александра Белића, оснивача и првог уредника часописа „Наш језик”)	3 — 7
О једном корисном термилошкоком приручнику	160 — 161
Уз Речник жаргона	161 — 162
Гордана Јовановић, Питања и одговори (Герек или Гјерек, Улица Тадеуша Кошћушког или Тадеуша Кошћушка, Транскрипција пољског <i>dz</i> , Како транскрибовати руска презимена на <i>-нин</i>)	78 — 79
Li Ju-Giu, Особенисти кинеских властитих имена	143 — 146
Љиљана Јухас, VI међународни састанак слависта у Вукове дане	158 — 160
Мирјана Киршова, Дисертације са сербокроатистичком тематиком у СССР-у	82 — 85
Радмила Ковачевић, Кинеска географска имена у нашој картографији	137 — 143
Гојко Краљевић, Деклинабилност и индеклинабилност бројева <i>два</i> , <i>три</i> , <i>четири</i>	43 — 52
Бранислав Милановић, Глаголи на <i>-ати</i> са двојком презентском основном (свршетак)	163 — 306

Драгутин Мићовић, О српскохрватским и албанским именицама на <i>-ар</i> (Поводом облика <i>Косовар</i>)	155 — 157
Драгана Мршевић-Радовић, Старање француског радија и телевизије о језичкој култури . . .	68 — 69
Мирослав Николић, Променљивост бројева 2—4 у штокавским говорима	52 — 56
Звездана Павловић, Потреба сарадње ономастичара и географа	153 — 155
Асим Пецо, Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику	18 — 23
Митар Пешикан, Утицај радија, телевизије и других новинарских служби на језичку културу	69 — 76
Начелна и конкретна питања транскрипције имена из далекоисточних језика	126 — 137
Милица Радовић-Тешкић, Неки подаци и ставови о променљивости бројева	56 — 63
Предлог код с генитивом неправих (конкретизованих) глаголских именица	101 — 115
Никола Родић, Правила и примери транскрипције јапанских географских имена	146 — 149
Милорад Симић, Научни скуп посвећен Даничићевом јубилеју у организацији САНУ и ЈАЗУ	81 — 82
Милица Станић, Још о промени именица типа <i>Раде</i>	123 — 125
Живојин Станојчић, Речник и језичка култура (Поводом изласка из штампе последње књиге Рјечника ЈАЗУ)	95 — 97
Михаило Стевановић, Иако неопходна, ревизија нормe књижевног језика треба да се врши опрезно	8 — 14
Поводом неких предлога за допуну правила о знацима интерпункције	116 — 122
Милосав Тешкић, Речник САНУ као путоказ за правилаан однос према туђицама	64 — 67
Уредништво, Спомени, Берислав Николић	86 — 91
Регистар	307 — 316